

Francesc Alegre: *La primera guerra púnica*, 1472

Estudi i edició crítica

Pere Bescós Prat

TESI DOCTORAL UPF / 2010

DIRECTORA DE TESI: Dra. María Morrás Ruiz-Falcó

CODIRECTOR DE TESI: Dr. Jaume Torró Torrent

TUTORA: Dra. Victòria Alsina Keith

Departament de Traducció i Ciències del Llenguatge

Al meu oncle Miquel

Agraïments

Vull expressar la meva gratitud a totes les persones que m'han ajudat en la realització d'aquest treball. A les directores de tesina, la Victòria Alsina i la Mariàngela Vilallonga, pels valuosos ànims inicials, i sobretot als directors de tesi, la María Morrás i en Jaume Torró, per l'imprescindible ajut a tirar endavant. A en Pere Casanellas, en Josep Pujol, la Montserrat Ferrer, en Lluís Cabré, en John O'Neill, l'Àlex Coroleu, en Xavier Renedo i en Joan Negre, per la seva disponibilitat. També als arxius consultats, i en primer lloc a les persones que hi treballen. Finalment, no puc deixar d'expressar el meu agraïment a tots els amics i familiars, per la seva participació certament tangible, i especialment als més íntims i propers, a qui adreço no només l'agraïment sinó també un merescut reconeixement.

Resum

La traducció al segle XV estableix una tercera via: traduir un text llatí o grec *ad sententiam* —segons el seu significat; alternativa als dos *modi* medievals, que són la traducció *ad verbum* o literal, i la traducció *ad sensum*, segons el sentit. La traducció del significat inclou la comprensió històrica i l'aspecte formal i estilístic del text, fonaments hermenèutics essencials per a la seva comprensió correcta. Un primer pas d'aquesta concepció moderna de la traducció es dona en traductors que corregeixen traduccions anteriors, com F. Alegre en la seva traducció de les *Metamorfosis* d'Ovidi, influït per L. Bruni i pel neoplatonisme. A *La primera guerra púnica*, traduïda de l'italià, el barceloní resta al marge d'aquestes innovacions i es manté dins del binomi *verbum-sensum* per la naturalesa escolar i iniciàtica d'aquest exercici.

Abstract

Translation in the Fifteenth century provides a third way in Latin or Greek translation based in *ad sententiam* method, *i.e.*, the translation of its meaning, alternative to two medieval *modi*, which are *ad verbum* or literal translation, and translation *ad sensum*, following the sense. The translation of the meaning includes the historical understanding and his formal aspect, the style, hermeneutical principles to their correct understanding. A first stage of this modern conception of translation occurs in the corrections of previous translations, like F. Alegre's Ovid's *Metamorphoseos*, influenced by L. Bruni and Neoplatonic poetics. In *La primera guerra púnica*, translated from Italian, the *civis* of Barcelona don't applies in these innovations and remains within the binomial *verbum-sensum* by the schoolar and initiatory nature of this exercise.

Prefaci

Potser avui encara en gran mesura estudiem l'humanisme i el Renaixement a través del prisma i dels estereotips que els propis humanistes van crear i posteriorment difondre d'ells mateixos¹. Per això, la meua visió històrica d'humanisme és propera a la integradora de K. Flasch (2006), que uneix les dues òptiques interpretatives més polaritzades de la segona meitat del XX²: la de P. O. Kristeller d'una banda, i la de H. Baron i E. Garin, per l'altra³; i que crec més encertada.

A grans trets, P. O. Kristeller considera l'humanisme com un moviment estilístic, poètic i retòric, amb una clara dimensió pedagògica i fins i tot patriòtica, però com a moviment al marge de la *actio* política, quasi exclusivament centrat en la restitució de l'esplendor de la llengua llatina, la seva autèntica pàtria. L'intel·lectual italià E. Garin i el brillant acadèmic d'origen alemany H. Baron, en canvi, sostenen que l'humanisme tingué una intenció retòrica, en el sentit ciceronià d'instrument que permet i vehicula la vida civilitzada, que transcendeix als textos i que es relaciona amb la renovació de la *polis* baixmedieval italiana, durant les crisis del XIV i al llarg del XV. D'aquesta manera, H. Baron i E. Garin s'acosten més a la tradicional visió italiana, ja començada pels propis humanistes nord-italians, que consideren el moviment com un tornar a la societat i política clàssiques, on l'ús d'un llatí elegant no esdevé un objectiu *per se* sinó un mitjà per tal d'aconseguir en última instància la promoció i legitimació política de la pròpia ciutat, pàtria o sistema de govern⁴.

¹ Veure «El humanismo y los orígenes del pensamiento político moderno» de J. Hankins dins J. Krayer (ed. 1998: 159-187), G. Ianziti (1998: 367-388) o R. B. Tate (1970). Aclareix el cas català l'imprescindible article de L. Badia (1980: 41-70).

² Veure K. Flasch (2006).

³ En aquest sentit veure E. Garin (1987) i P. O. Kristeller (1993). Un bon resum de les postures crítiques del segle XX és J. Hankins (2003). També H. Baron (1966 i 1988).

⁴ Les circumstàncies personals i històriques que hi ha entorn dels grans crítics del segle XX (E. Garin, P. O. Kristeller o H. Baron) són rellevants. A la dècada dels anys 40 del segle XX, en plena crisi de valors polítics, després d'una guerra mundial, la majoria d'estudiosos de l'humanisme renaixentista insistien en la dimensió política

En aquest sentit, els humanistes, com molt bé indica J. Hankins (1998: 160), tot i escriure tractats sobre l'art de governar, mai van voler reformar el sistema establert, per dues raons: 1) eren peces clau d'aquest sistema i, per tant, hi establien una relació orgànica; 2) en un context de rivalitat nacional entre ciutats estat, el millor sistema sempre és el propi, que cal elogiar i lloar i no pas intentar canviar. Així, la reforma política humanística no s'encaminava a la millora de la societat, sinó a la millora moral de l'individu, en l'esfera d'allò particular. *El Príncep* (1513) de Maquiavel és l'obra definitiva d'aquesta visió moderna de teoritzar sobre política, tal com sosté com a tesi H. Baron (1966). En aquest context, els panegírics a la pàtria entesa com un sistema social sempre positiu i millor que els sistemes de les altres ciutats o països són abundants i contribuiran al naixement de les nacionalitats modernes.

K. Flasch sintetitza aquesta divergència interpretativa, ja que els dos pols, l'individual de P. O. Kristeller i el social de H. Baron i E. Garin, contenen visions i realitats sovint properes, correctes i complementàries entre si. De fet, tal com ha indicat L. Badia (1980: 41-70), la crítica històrica literària no ha de tractar les etiquetes historiogràfiques com a veritats absolutes, ja que, en tant que etiquetes, són arbitràries, artificials i establertes *a posteriori* i, per tant, no poden definir un període en tota la seva complexitat. És necessari, en la mesura del possible, explicar els textos per si mateixos. L'òptica que genera sobre una realitat una etiqueta pot deixar fora o presentar com a contradictoris fets reals plenament sincrònics⁵. Aquesta divisió

d'aquest moviment, buscant-hi uns referents cívics necessaris en aquells moments. P. O. Kristeller, però, notà una clara fractura entre l'humanisme literari, filològic i retòric i les tesis polititzades sobre humanisme dels anys 40 (J. Hankins, 2003). E. Garin, en canvi, destacat intel·lectual antifeixista, amb una mescla de fervor patriòtic i ideològic, sent la necessitat de reconstruir i afirmar uns valors cívics i republicans, com H. Baron, jueu alemany emigrat a Anglaterra i després als Estats Units (J. Hankins, 2003).

⁵ És interessant apuntar que mentre la visió de H. Baron, E. Garin i P. O. Kristeller és deutora, com totes, del seu temps i d'unes circumstàncies històriques molt concretes, l'actual de K. Flasch, que esborra o desdibuixa a nivell d'anàlisi en certa mesura les etiquetes i s'instal·la en una crítica menys dogmàtica, sembla respondre

interpretativa posterior resulta encara més irrellevant en l'estudi del nostre autor, F. Alegre, ja que mentre *La primera guerra púnica* es relaciona amb un context més aviat civil, les *Transformacions* ens apropen a una concepció més filològica de la traducció.

A la Corona d'Aragó, l'humanisme filològic de P.O. Kristeller, també anomenat "humanisme llatí", ha estat i és estudiat per M. Vilallonga i el seu grup de recerca, vinculat a la UdG⁶. És un moviment que escriu bàsicament en llatí, amb escriptors que entenen més o menys completament els postulats i les idees del moviment. Trobem, per exemple, Ferran Valentí, a mitjan segle XV, amb una visió limitada dels objectius reals del moviment a Itàlia, però trobem una mica més tard el grup de Joan Margarit, Jeroni Pau i Pere Miquel Carbonell, que tot i comprendre perfectament el moviment, només l'arriben a difondre entre una minoria de literats (A. Coroleu, 1998: 295-330). D'aquí les *impugnacions* que F. Alegre afegeix al final de les *Transformacions*, defensant-se *avant la lettre* d'unes crítiques que considera segures. La comprensió de l'humanisme en la seva vessant política, per la seva banda, rep el nom d'humanisme vernacular o cívic i és objecte d'estudi per part de grups de recerca de filologia catalana, d'hispanica i de romànica, però també per part d'estudiosos de la historiografia, la retòrica o la filosofia, que defineixen el moviment com l'ús de les lletres, extretes dels monestirs medievals, com a apèndix de les armes, a favor de negociants, cavallers, mercaders, de la societat civil i de la ciutat. El poder de les lletres, gestat a l'empara de les ciutats, acaba beneficiant paradoxalment les grans monarquies europees a finals del XV i inicis del XVI⁷.

també al seu temps i als confusos moments "posthistòrics" de finals del segle XX i principis del XXI.

⁶ L'àrea més estudiada a dia d'avui és el Principat. Veure M. Vilallonga (1993).

⁷ Alguns dels estudiosos de l'humanisme a la Corona d'Aragó i a la de Castella són Robert B. Tate, Jocelyn N. Hillgarth, Francisco Rico, Lola Badia, Stefano Cingolani, Jaume Torró, Montserrat Lluch, Josep Pujol, María Morrás, Alejandro Coroleu, Lluís Cabré, Curt Wittlin, Martí de Riquer, Eulàlia Duran, Peter Russell, Alan Deyermond, Pedro Manuel Càtedra, Pere Quer o J. F. Alcina.

Segons J. Hankins, K. Flasch i E. Garin, la feblesa històrica de Bolonya, Pàdua i sobretot Florència, en comparació amb Milà i els estats papals, crea la necessitat que els estudis s'integrin de manera útil en la vida cívica i que siguin pràctics i serveixin a la societat. Ràpidament s'adonen que la situació té moltes concomitàncies amb l'antiga Atenes de Pèricles o la Roma republicana⁸. D'aquesta manera, la polis antiga els forneix d'un model a seguir i es mostra com l'origen autèntic i la font veritable de tot coneixement. Aquesta visió cap al passat repercuteix al seu torn en la introducció de la historicitat textual com el pilar hermenèutic que permet accedir a aquest coneixement, actitud que trobem en F. Petrarca o en L. Bruni (N. Round, 1993: 13).

Així, la literatura és una manera efectiva i no excessivament cara de promocionar i d'introduir una ciutat o territori en un univers literari, artístic, polític i històric, creant mons nous i discursos diferents que legitimen o anul·len postures polítiques que, si es contradiuen, s'enfronten entre elles (N. Goodman: 1990). La historiografia relaciona un imaginari històric amb la construcció d'una nacionalitat més o menys ideal (B. Anderson, 1983). L'obra *Barcino* de Jeroni Pau o les *Cròniques d'Espanya* de Pere Miquel Carbonell a l'àmbit català en són un bon exemple, ja que legitimen i lliguen un territori amb uns actors concrets, els de l'escriptor⁹. En aquesta línia cal situar *La primera*

⁸ En relació amb aquestes dades sobre la pobresa florentina, fixem-nos en les xifres que en relació a la riquesa de la Corona d'Aragó ofereix J. N. Hillgarth (1980: 29), qüestionant l'existència d'un imperi mediterrani català a causa precisament de la pobresa i feblesa del principat als segles XIV i XV, fet que situaria com a paral·leles les preocupacions de les ciutats del nord d'Itàlia i Barcelona.

⁹ En aquesta època assistim al naixement de les nacionalitats en sentit modern. Veure el capítol «Renaixement: l'inici de les nacionalitats» d'E. Duran, dins G. Duby (1995: 243-256). Aquesta duplicació de la història genera el conegut debat entre antics i moderns historiadors, amb un capítol important en llengua catalana amb la discussió entre Pere Tomàs i les *Històries e conquestes dels reis d'Aragó e comtes de Barcelona*, i Pere Miquel Carbonell, amb la seva *Crònica o història d'Espanya*. A la llarga, aquest nou impuls donat a la historiografia desembocarà en l'establiment com a veritat d'un punt de vista, a major glòria de la pàtria, exclouent d'altres visions i enfrontant nacionalitats diferents. Aquest poder, a nivell polític, diplomàtic i històric l'exerciran en aquesta època els humanistes com a cancellers, vicecancellers o

guerra púnica, ja que l'illa de Sicília, important des de l'antiguitat per les grans extensions de blat i per la seva situació estratègica per al comerç, és ressituada en l'imaginari col·lectiu de la Corona d'Aragó fent ús del que R. B. Tate (1970) anomenà “mitologia històrica”.

En efecte, un text sobre Sicília en català és la vinculació i cohesió d'un territori d'ultramar amb una societat i alhora la unió de la seva elit amb uns territoris on es fan molts negocis (M. Del Treppo, 1976 i 1994). *La primera guerra púnica* respon a aquesta inquietud, ja sigui personal o influïda familiarment, i vol repercutir en una elit burgesa i la seva percepció dels territoris de Sicília. Així, F. Alegre no només introdueix l'illa en l'imaginari col·lectiu romà de la burgesia de Barcelona, sinó que lliga el seu nom amb el de Sicília, on més tard exercirà de Cònsol de mar, i relaciona, tot i que en un exercici escolar, la seva promoció personal i la guerra romana de Sicília amb la defensa de la cristiandat i d'allò cívica i comú (Pref., 6)¹⁰. Aquesta intenció cívica es concreta en la seva traducció en fornir de bons *exempla* els cavallers del segle XV, segons es desprèn de la resta del *Prefaci*, a través dels actes heroics dels generals de l'exèrcit de la Roma republicana, en plena Guerra civil catalana (1462-72)¹¹. Hi ha, per exemple, una clara fascinació per la figura de Marc Atili Règul, exemple de sacrifici individual envers la pàtria (Pref., 20)¹²:

secretaris. Hi ha el conegudíssim exemple de L. Valla i la *Donació de Constantí* a l'Església, assegurant que el text és una falsificació, en un context de discussió entre Alfons el Magnànim i el papa Eugeni IV.

¹⁰ L'obra ressitua la història de Sicília en el bàndol romà, és a dir, italià i no grec o fenici (=Orientals). Veure els esforços duts a terme després de la caiguda de Constantinoble en mans dels turcs (J. Hankins, 2003, I, 293 i ss.). Els regnes hispànics van concentrar aquesta lluita al nord d'Àfrica (=Cartago). L'origen escolar d'aquesta traducció és en J. Torró (1994: 227).

¹¹ Veure en aquest sentit A. Gómez Moreno (1994) i T. González Rolán (2000).

¹² Marc Atili Règul va ser un magistrat romà que fou cònsol el 267 i el 256 aC. Va conduir les tropes romanes a Àfrica i va guanyar als exèrcits cartaginesos d'Amílcar i d'Hannó en el famós episodi naval d'Heraclea Minoa. Una mica més tard, per no haver arribat a firmar la pau amb els púnics, va caure presoner dels cartaginesos i, finalment, va ser torturat i mort, després de rebutjar la seva llibertat a canvi que els romans alliberessin alguns presos cartaginesos.

Los cavallers a faeltat covida, pensant com Règulo per ésser tal, vuy viu. Apendrà encara la vulgar moltitud no excessivament del mal entristir-se ne del bé alegrar, considerat com ab vàries cares la fortuna se mostrà en la púnica guerra, hon com los romans, prés de vençre se trobassen venir per a perdre's, e com a Cartayna fora de sperança stimaven, lur fet vencedors devenien.

D'altra banda, a més de la naturalesa escolar i exemplar de la traducció, la complexa trama en què apareix obliga a replantejar si darrera l'elecció d'aquest text i la seva dedicació a Antoni de Vilatorra, hi ha només un jove Francesc Alegre encara no amb vint anys i no el seu mestre palermità Iacobo dela Mirambella i la seva família (J. Torró: 1994: 227). És probable que ell fos a Palerm, potser aprenent a conduir els negocis familiars o formant-se com a futur ciutadà honrat, dedicant-se mentre durà el conflicte civil també a la guerra, per bé que literàriament. El seu pare Francesc era un influent mercader a favor de la causa de Joan II però mantenia bons contactes entre els partidaris del bàndol de la Generalitat. La dedicatòria a A. de Vilatorra — membre de la família Vilatorra, contrària al rei— n'és una bona mostra (J. Torró, 1994: 227).

Si una traducció és l'actualització o conversió d'un text al moment i a les circumstàncies concretes del traductor, a més de a la llengua del seu receptor (M. Morras: 2002), en F. Alegre aquesta traducció funciona, sobretot cap al final, com una obra pròpia, ja que aconsegueix en traduir un objectiu semblant que en escriure: donar a conèixer la història antiga de la illa de Sicília. El barceloní, assajant l'escriptura de la història a través de la traducció, tal com havia fet el propi L. Bruni i com era exercici en l'estudi gramàtic i retòric, produeix un text que li serveix sobretot de pràctica escolar i d'introducció dins d'uns nous referents, com per exemple L. Bruni.

Aquesta traducció de joventut, doncs, mostra un Francesc Alegre que sota el tòpic comú d'omplir el seu *otium*, entén l'obra de l'Aretí com una eina per a la formació del ciutadà, essent un bon exemple de l'home civil de lletres de finals del XV. La seva preocupació posterior per l'elegància i l'estil d'una traducció estarà present en les

Transformacions, no com a disputa històrico-filològica, com entre els italians contra anglesos o hispans (M. Morras, 2002: 33-57), sinó més aviat com a conseqüència de la fascinació per la poètica neoplatònica d'arrel florentina (J. F. Alcina, 1998). Metodològicament, a *La primera guerra púnica* F. Alegre s'acosta de manera molt tímida i sense consciència a alguns dels nous postulats italians, mostra de la talla de l'educació rebuda a Palerm, usant per exemple per primer cop en català el neologisme *traduir*, però es manté bàsicament en una metodologia medieval. Més tard, quan refaci per a impremta les *Al·legories* a les *Transformacions*, trobem en el barceloní una postura més madura i treballada de la traducció de l'estil, sense una relació evident amb els postulats de L. Bruni sinó més aviat influenciat per la visió poètica de C. Landino i el neoplatonisme florentí, que possiblement també influí en les seves obres en català, tals com el *Somni*, el *Sermó* o el *Raonament*.

Índex

	Pàg.
Resum.....	Vii
Prefaci.....	Ix
Llista de figures.....	Xix
1. BIOGRAFIA I OBRA DE F. ALEGRE.....	1
1.1. Biografia.....	1
1.1.1. Introducció.....	1
1.1.2. Antecedents de la família Alegre.....	4
1.1.3. Francesc Alegre sènior.....	5
1.1.4. Francesc Alegre de Llobera.....	20
1.2. Introducció a l'obra de F. Alegre.....	27
2. ELS <i>COMMENTARII TRES DE PRIMO BELLO PUNICO</i>	45
2.1. Leonardo Bruni i la historiografia: <i>historiae</i> , <i>laudationes</i> i <i>commentarii</i>	45
2.2. L'obra, entre T. Livi, L. Bruni i Polibi.....	56
2.3. Tradició de l'obra llatina	64
2.4. Autoria de la traducció italiana (1434).....	65
2.5. Els manuscrits italians consultats.....	67
3. FRANCESC ALEGRE: <i>LA PRIMERA GUERRA PÚNICA</i> , 1472.....	75
3.1. Introducció.....	75
3.2. <i>Fontes criticae & descriptio codicum</i>	75
3.3. <i>Collatio codicum</i> : examen de les variants.....	82
3.4. Argument de la primera guerra púnica.....	87
3.5. Criteris d'edició.....	106
3.6. <i>La primera guerra púnica</i> (1472).....	111
4. ESTUDI DE F. ALEGRE, TRADUCTOR AL XV.....	247
4.1. La traducció al XV: el context de F. Alegre.....	247
4.2. F. Alegre a les <i>Transformacions</i> del poeta Ovidi.....	259
4.3. F. Alegre a <i>La primera guerra púnica</i>	269

4.3.1. Neteja de la corrupció: la correcció i la hipercorrecció	269
4.3.2. El pas de la literalitat (<i>verbum</i>) al sentit (<i>sensum</i>).....	271
4.3.3. La diferència de context entre L .Bruni i F. Alegre.....	278
4.3.4. F. Alegre fa de guia al receptor.....	281
4.3.5. La traducció de la geografia i de termes marítims.....	284
4.3.6. Errors clars, males lectures i lectures curioses.....	285
4.3.7. El lèxic de F. Alegre a <i>La primera guerra púnica</i>	285
5. CONCLUSIONS I TESIS.....	287
Bibliografia.....	291
Annex I: Taula de noms propis.....	315

Llista de figures

	Pàg.
FIG. 1. Lectures comunes entre el ms. català i els italians...	74
FIG. 2. Mapa geogràfic de Sicília.....	90
FIG. 3. El <i>corvus</i> romà.....	95
FIG. 4. Les tropes al cap Ècnomus.....	96

1. BIOGRAFIA I OBRA DE FRANCESC ALEGRE

1.1. Biografia

1.1.1. Introducció ¹³

L'any 1993, L. Badia assenyalava que “sobre Alegre està tot per fer” (1993: 64). Setze anys més tard, els estudis crítics sobre la vida i l'obra de F. Alegre han rebut aportacions importants, però continuen més o menys en el mateix punt. L'interès per l'estudi de F. Alegre es remunta a l'època de la Renaixença i als noucentistes, des de mitjan segle XIX fins a principis del segle XX, dins l'ambient de recuperació i revaloració del segle XV català, a la recerca d'aquella “ànima de Catalunya”, tal com ho expressà Enric Prat de la Riba (1999: 20-21). Una part important d'aquesta *ànima* és la literatura catalana d'“influència italiana” del quatrecent, per definir-la en mots de Ll. Nicolau d'Olwer (1908). En aquesta revaloració del segle XV català, trobem ja els primers estudis sobre la figura i l'obra de F. Alegre¹⁴. Tot i aquest interès tan primerenc, i reprenent la idea inicial, F. Alegre és a dia d'avui un autor poc estudiat, que només ha vist l'edició moderna de les seves obres el *Somni*, el *Raonament*, la *Passió* i el *Sermó*, i les dues darreres dins d'un treball d'investigació¹⁵.

¹³ Anomenem el pare mercader F. Alegre sènior i el fill F. Alegre, sense cap distintiu agnominal, o F. Alegre de Llobera, indistintament, amb el segon cognom. En el cas de documents d'arxiu trets d'altres monografies o treballs i no consultats de primera mà, citarem el treball i la pàgina de la referència, donant, a més, el registre de l'arxiu, sempre que la font també el doni. En el cas de documents d'arxiu consultats de primera mà, anotarem el registre de l'arxiu consultat.

¹⁴ Així, el primer intent d'edició de parts de *Les Transformacions* (4, IV; Font de Salmacis i 2, IX; Hèrcules i Nessus) el trobem amb Joaquim Rubió i Ors el 1840. Per la seva banda, al primer número de *La Renaxença* (1871: I.189-91, 305-06) hi ha un primer estudi anònim, firmat “S” i l'edició d'un capítol de *Les Transformacions* (8, I; Dafne), a més del pròleg a la traducció. L'any 1873, *La Renaxença* (1873: III,316-18) va publicar un altre capítol (2, II; Faetont). També R. Miquel i Planas tenia la intenció de publicar aquesta vasta obra a la seva “Biblioteca catalana”.

¹⁵ Dins “Estudi sobre Francesc Alegre: dues obres inèdites, el *Sermó de Amor* i la *Passió de Jesucrist*.”, de P. Quer, un treball de Tercer Cicle de Doctorat presentat el 1988 a la UAB, sota la direcció de L. Badia.

Pioner en l'estudi de F. Alegre però aliè al propi personatge, l'any 1908 Lluís Nicolau d'Olwer cita a la revista d'*Estudis Universitaris Catalans* F. Alegre com a l'autor que tanca el període d'"influència italiana" en la literatura catalana¹⁶. També a principis del segle XX, dins d'aquest impuls noucentista, l'any 1910 R. Miquel i Planas edita el *Somni* i el *Raonament* de F. Alegre, val a dir que sense cap impressió ni detall sobre la biografia de l'autor; només dona alguns apunts sobre l'estil "complicat" (1910a: 23) i "la construcció excessivament retòrica y ofegada d'hipèrbaton de l'obra d'Alegre" (1910b: 8). L'any 1934, en el seu influent llibret *Humanisme català*, M. de Riquer qualificà, quasi estigmatitzant-la, l'obra de F. Alegre de representant d'un humanisme d'expressió catalana decadent: "La seva obra representa la decadència de l'humanisme català, de motlles ja vells, car no havia sabut evolucionar i havia romàs trescentista" (1934: 86-87). La crítica dels noucentistes i la del medievalista comportà l'abandonament de l'estudi de l'obra del traductor barceloní fins a finals de segle XX.

A dia d'avui, doncs, pel que fa a la biografia, els dos treballs més significatius sobre l'escriptor i traductor F. Alegre són relativament recents. Ens referim a l'estudi de J. Torró (1994), una monografia crítica sobre la seva biografia i la del seu pare, F. Alegre sènior. També hi ha, tal com ja hem citat, un treball d'investigació de Tercer Cicle de P. Quer (1988: 1-29) que, a més d'aportar dades biogràfiques d'interès, presenta hipòtesis més o menys encertades sobre F. Alegre¹⁷.

¹⁶ Segons aquest crític el període comença amb Bernat Metge i va des de finals del XIV fins a finals del XV.

¹⁷ P. Quer hipotetitzava que potser F. Alegre tradueixi els *Commentarii* brunians des de l'edició incunable veneciana en italià (1471-72), que el seu sogre Mateu Capell deixa entre els seus béns en morir el 1487. Tal com es demostrarà, F. Alegre no tradueix d'aquest incunable. C. Batlle (1981: 26), també hipotetitzava sobre aquest punt. El testmanent de M. Capell de 1481 (AHCB, Mir, A.: *Arxiu notarial*, I, 16, 24-25.IX.1487) recull un inventari dels seus béns, entre els quals hi ha llibres i l'edició prínceps italiana (Venècia, 1471) del *Bello punico*. L'inventari té 30 folis. Mateu Capell hi apareix com a "civis" i viu en una propietat del carrer de la Mercè, antic carrer de la Drassana Vella. Aquests béns passen a M. de Santcliment, que mor 10 anys més tard (AHCB, Mir, A.: *Arxiu notarial*, I, 16, 4.XI.1488) i que encara conserva l'incunable. Ambdós inventaris són iguals. Té 25 folis. Mateu de Santcliment hi apareix com a "donzell" i viu a la mateixa propietat que el seu

L'aportació de J. Torró és possible gràcies al treball d'arxiu realitzat prèviament per N. Coll i Julià i perfectament catalogat en els seus treballs (1974-79). La historiadora va aclarir que al llarg del segle XV a Barcelona hi havia hagut dos F. Alegre, el pare *mercader* i el fill *ciutadà*. Aquesta distinció, intuïda però no confirmada per J. Vicens Vives en els seus treballs sobre els regnats de Joan II i Ferran II (1936-37 i 1952), havia estat ignorada per J. Rubió i Balaguer (1955) que, en veure dues persones amb el mateix nom als índexs de l'obra de l'historiador, havia conclòs que es tractava de la mateixa persona entrada dues vegades i va fer una única entrada amb el nom de F. Alegre, tot i dubtar força d'aquesta unió, perquè creia erròniament més raonable atribuir la traducció dels *Commentarii* (1472) i de les *Transformacions* (1494) a autors diferents, pare i fill respectivament. Aquesta confusió crítica va ser resolta, tal com hem apuntat, en part per N. Coll i Julià, que aclarí que hi havia dos F. Alegre, i en part per J. Torró (1994), que argumentà que l'obra literària conservada amb el nom de F. Alegre calia atribuir-la únicament al fill, ciutadà rendista. Amb aquests dos treballs va reduir-se la feblesa crítica que arrossegava la interpretació dels abundants documents d'arxiu.

Així, si ens referim a F. Alegre sènior ens trobem amb un mercader enriquit i influent que participa activament en la política barcelonina durant la Guerra civil catalana (1462-72); en canvi, quan parlem de F. Alegre ens referim a un burgès ascendit a ciutadà honorat que viu de rendes, amb fermes aspiracions a formar part de la noblesa, nou centre de poder dins d'una ciutat controlada, després de la Guerra civil, cada cop de manera més absoluta per la monarquia. Per això, F. Alegre de Llobera és una persona sensible a la literatura entesa com a mitjà d'expressió d'una determinada elit i com a instrument d'afirmació i promoció de la seva classe social¹⁸.

padrastru. P. Quer (1988: 93) també planteja la hipòtesi que F. Alegre es reunia en cercles de literats lletraferits al monestir de Valldonzella, més plausible.

¹⁸ F. Alegre va ser la primera persona de la seva família a ascendir a ciutadà honorat. Es tracta, per tant, d'un *homo novus*, i com a tal F. Alegre desenvolupa la seva obra, entre l'admiració per la poesia italiana i llatina i l'honor i fama que l'escriptura li proporcionen per omplir el seu *otium*, que d'altra banda li ofereix rèdits econòmics

1.1.2. Antecedents de la família Alegre

És probable que la branca de la família Alegre que estudiem descendeixi de Bernat Alegre, documentat el 1371 per J. Hernando i Delgado (1995: 436), sastre del príncep Martí l'humà, “sartor dicti domini infantis Martini”¹⁹. Els posteriors contactes dels Alegre i el progressiu ascens social d'aquesta branca de la família encaixarien molt bé amb el *status* d'aquest artesà, molt ben relacionat a la cort i, per tant, amb nombrosos contactes entre persones influents²⁰. Aquest home, de l'estament dels artesans o artistes, enriquit moderadament, convertí els seus fills en modestos mercaders. Entre aquests hi havia el pare de Berenguer i de Guillem, de qui desconeixem el nom. Sota aquests germans la família es torna important i influent.

Però, tot i l'avenç que Berenguer i Guillem van proporcionar a la situació social i comercial de la família, va ser F. Alegre sènior, fill de

Aquesta actitud comporta que el personatge mantingui un cert punt d'esnobisme, tal com assenyala J. Torró (1994: 227).

¹⁹ En aquest rebut, amb data 31.X.1371, Saurina, esposa de Bartomeu de Bonany, ciutadà de Barcelona i majordom de l'infant Martí, fill de Pere el Cerimoniós, confessa haver rebut, com a procuradora del seu marit absent, de Pere Palau, ciutadà de Barcelona i arxiver del rei, el llibre escrit en romanç *Llibre dels feits del rei en Jacme* i que aquest llibre ha de ser lliurat al príncep Martí. Aquest document té com a testimonis Bernat Alegre i Arnau Morera. Al primer, com que el majordom està absent, se li encarrega de lliurar el llibre al príncep o al propi majordom. Diu: “Bernardus Alegre, sartor domini Infantis Martini, fecit apocham de dicto libro dicte domine Saurine, que ipsum librum ei tradidit portandum per ipsum dicto domino Infanti vel dicto Bartholomeo” (*apud* J. Hernando, 1995: 436). Podríem deduir que el sastre, tot i formar part de l'estament dels artesans, s'ocupava d'alguna tasca de palau quan el majordom no hi era i que era un home de confiança a la cort.

²⁰ Si contem 30 anys per generació i sabem que Francesc Alegre va néixer sobre el 1450, podem concloure que aproximadament les generacions en aquesta família van néixer al voltant de 1420, 1390, 1360, 1330 i 1310. Així, Francesc Alegre mercader seria de la generació de 1420 i Berenguer Alegre seria de la generació de 1390. Un home que l'any 1371 estigués fent de sastre pel príncep és probable que fos de la generació de 1330, no de la dels anys 60. Així, aquest Bernat Alegre sastre podria ser el besavi del Francesc Alegre sènior. Així mateix, el prevere Pere Alegre, testimoni at en documents amb les dates 16.VIII.1372, 2.VI.1385 i 25.X.1400 (*apud* J. Hernando, 1995: 450, 529 i 665 respectivament), podria ser el germà petit de Bernat Alegre.

Berenguer, que agafant les regnes de la família amb el seu oncle Guillem i transportant els negocis a Palerm, lluny de Barcelona, va fer prosperar la família fins a tal punt que a mitjan segle XV tenia residència a Barcelona, Palerm i Mallorca, contactes amb la cort de Barcelona i de Nàpols, influències al govern i diversos càrrecs públics. F. Alegre sènior va actuar al principi juntament amb el seu oncle Guillem, síndic a Mallorca durant més de deu anys, i després en solitari. La família, doncs, segons aquesta hipòtesi, va passar de l'estament dels artesans al dels mercaders en dues generacions i al dels ciutadans honrats en quatre. F. Alegre, a més, va postular el seu ascens a cavaller o noble, tot i que sense èxit²¹.

1.1.3. Francesc Alegre sènior

Els documents conservats revelen la important i profunda crisi econòmica i social del Principat a principis de segle i la paradoxal, per rara, prosperitat familiar dels Alegre, sobretot des de 1450. Com a dada significativa, tenim documentat Berenguer Alegre dos cops els anys 1428 i 1429, assegurant la nau de F. Oliva, just a la fi del primer terç de segle (AHPB, Masons, B: *Llibre d'assegurances, 1428-1429*: 31.VIII.1428 i 21.VI.1429, *apud* P. Quer, 1988: 2); en canvi, conservem més de seixanta documents de F. Alegre sènior i de Guillem Alegre, entre rebuts, lletres de canvi o préstecs, la majoria a partir del 1455, coincidint i possiblement relacionats amb el privilegi de nou govern atorgat per Alfons el Magnànim a la ciutat de Barcelona, que permeté als mercaders, artesans i menestrals formar part del govern municipal.

F. Alegre sènior apareix documentat per primer cop en el testament del seu pare Berenguer, mercader, fet l'any 1430, quan Francesc és encara un nen d'entre 10 i 15 anys (AHPB: Basset, G., *Manuale, 1430-31*:

²¹ L'edició de les *Transformacions* i la dedicació de l'epíleg a Joana d'Aragó tindrien segurament la finalitat de promocionar-se. També podem relacionar en aquest sentit les bodes dels Alegre amb famílies pertanyents a l'estament dels cavallers nobles i la traducció dels *Commentarii* brunians, dedicada al seu cunyat Antoni de Vilatorra, cavaller i mestre de F. Alegre en el món de les armes, amb la mateixa finalitat.

document amb data 10.VI.1430, *apud* J. Torró, 1994: 238). Tres anys més tard, el 1433, Maria, la seva mare vídua, és la seva tutora i la del seu germà Joan i també cunyada de Guillem Alegre²². El 1435, F. Alegre sènior encara és considerat “minorum dierum” i el 1438 fa el seu primer testament²³. La prematura mort del seu pare Berenguer va obligar aviat el jove Francesc a fer-se càrrec de la família, juntament amb el seu oncle. Aquesta responsabilitat prematura va forjar-li un caràcter actiu i unes sòlides aspiracions socials. No tenim cap notícia documental seva des de 1438 fins a finals dels anys 40, quan ja deu tenir uns 30 anys. Només tenim una indicació de P. Quer (1988: 2), que el situa l’any 1444 a Sicília, fent negocis lluny de Barcelona. Per la seva banda, el seu oncle Guillem, qui sembla que l’introduí en els negocis, només apareix en un document a Barcelona, que per la referència cal situar entre el 1437 i el 1447²⁴.

Segurament, al llarg d’aquest període obscur pel que fa a restes documentals, la família Alegre es dedicà més als seus negocis a Sicília i al comerç marítim pel mediterrani entre la capital siciliana, el Principat i les Illes Balears, en vista del col·lapse que hi havia a Catalunya i de l’augment de les tensions entre el grup social al qual pertanyien —els mercaders— i el grup social al qual s’anaven introduint —els ciutadans honrats.

Aquesta prosperitat familiar va permetre F. Alegre sènior el 1448, de nou a Barcelona, signar capítols matrimonials amb Beatriu de Llobera i de Ferrera, membre de les influents famílies Llobera i Ferrera, de l’oligarquia municipal²⁵. Una altra notícia és indicativa de la puixança

²² AHPB: Basset, G., *Decimus septimus liber vendicionum, 1432-1433*: document amb data 22.V.1433 (*apud* J. Torró, 1994: 238).

²³ AHPB: Basset, G., *Manuale, 1434-35*: 14.VI.1435 (*apud* P. Quer, 1988: 2); ACB: Canyelles, G., *Testaments, vol. 3*: 8.VII.1438.

²⁴ M. Del Treppo (1976: 477) situa entre 1437-1447 una compra de Joan de Torralba a Guillem Alegre: mig quart de setzena, per la quantitat de 27 lliures i 10 sous.

²⁵ AHPB, Pi, B., *Secundi libri negociorum et contractuum 1440-1450*: 3.IX.1448 (*apud* J. Torró, 1994: 238). Beatriu de Llobera i Ferrera era filla del mercader Bartomeu de Llobera i de Nicolau de Ferrera i Ça-Costa. Bartomeu era germà de l’important mercader Joan de Llobera júnior. Per la seva banda, la mare de Beatriu

familiar de mitjan de segle: a principis de la dècada dels 50, potser el 1451-52, Guillem Alegre és nomenat síndic de Mallorca, en plena revolta forana (1450-54). Aquest càrrec és rellevant a l'hora d'entendre la puixança de la família, ja que la situació de la revolta mallorquina era molt particular. Mentre que a Barcelona molts mercaders formaven part del partit popular, favorable a reformes extremes i, per tant, estaven enfrontats amb els ciutadans honrats, a Mallorca s'enfrontaven els ciutadans honrats i els mercaders per una banda, i els menestrals i camperols —o forans— de l'altra. Aquesta alineació de forces va acostar la família encara més a l'estament dels ciutadans, primer a Mallorca, però després a Barcelona. Potser hauríem de veure en aquesta vivència propera de la revolta mallorquina la negativa d'aliar-se plenament amb la *Busca* barcelonina en el conflicte a la capital del Principat.

Certament, el nomenament de síndic de Mallorca es deu al nom que s'han sabut crear entre els mercaders, per als quals comencen a actuar com a principals representants pel mediterrani. El càrrec de l'oncle suposà per a la família l'obertura a noves àrees d'influència i un contacte més quotidià amb les poderoses famílies de ciutadans amb càrrecs públics. És força probable una relació entre la unió de les famílies Alegre i Llobera-Ferrera, ciutadans honrats, i el nomenament de G. Alegre com a síndic de Mallorca, ja que els bàndols oligàrquics de diferents ciutats s'ajudaven mútuament per tal de resistir l'empenta de les classes populars²⁶.

Aquesta nova crisi, juntament amb els rèdits aconseguits per F. Alegre sènior en la seva activitat mercantil a Sicília al llarg dels anys quaranta, situen la família Alegre amb forces en un context depressiu, del qual sabran treure profit. Les restes documentals en són una bona mostra. Primer, el 1449 a Barcelona, F. Alegre formalitza el seu casament amb

era germana de Felip de Farrera i Ça-Costa, casat amb Elionor de Llobera i Roig, a qui Joan Berenguer de Masdovelles dedica un poema, el fill dels quals fou Felip de Farrera i Llobera, amb qui Joan Boscà féu la seva estància a Nàpols, (Coll i Julià, N.: 1974-79: 9).

²⁶ Veure C. Batlle (1976: 13-33).

B. de Llobera, i torna a fer testament²⁷. És molt probable que entorn de l'any 1450 neixi F. Alegre de Llobera, el seu fill, ja ciutadà honrat. Aquell mateix any trobem F. Alegre sènior en assumptes relacionats amb l'illa de Sardenya, ja que intervé com a procurador a favor de Gerard de Doni, donzell de Càller, juntament amb el mercader Mateu Capell (AHPB, Mir, E., *Tercium manualem vendicionum*, 11.VI.1450-26.IX.1453: 16.X.1450)²⁸. Aquest M. Capell, dels Capell —o *Capelli*— de Barcelona, formava part de la rica família d'origen italià que a inicis del segle XV armà les primeres naus amb l'itinerari Sardenya-Sicília-Nàpols²⁹.

Suposem, doncs, arran de tota aquesta activitat mediterrània, una relació de la família Alegre amb les rutes de Sardenya, amb mercaders i donzells, amb la petita noblesa militar, influent i important. Potser mentre l'oncle Guillem cobria el mercat de Mallorca, F. Alegre sènior s'encarregava de les relacions al mercat sicilià i sard, assegurant una bona salut als seus negocis en l'habitual ruta Barcelona-Mallorca-Càller-Sicília. De la revolta mallorquina en conservem diferents lletres de canvi i rebuts, a favor de G. Alegre, el 1452 i 1453, girades a l'illa de Mallorca per a ser cobrades a Barcelona³⁰. Un cop ha finalitzat la

²⁷ ACB, Canyelles, G., *Testaments*, vol. 3: 15.I.1449 (*apud* P. Quer, 1988: 3). Testament de F. Alegre sènior. P. Quer assenyala que es tracta d'un "Protocol força descurat i molt corregit que fa pensar en més d'una redacció. Francesc Alegre, un mercader que, segurament feia molts viatges entre Sicília i Barcelona, no és estrany que hagués testat ja des de molt jove, només catorze anys més tard d'haver estat anomenat menor d'edat [...] el testament té més d'una redacció i la primera cal situar-la l'any 1438, només tres anys més tard d'aquell esment." Es tracta d'un document redactat per tres mans diferents.

²⁸ Un donzell o gentilhome era un membre de l'estament baix de la milícia, fill de cavaller, i tenia els mateixos drets que un cavaller.

²⁹ Veure M. Del Treppo (1976: 162). Aquest mercader, a l'època en què F. Alegre fa la seva traducció, és pare adoptiu de la seva futura dona Isabel de Santcliment.

³⁰ AHPB, Mir, E., *Vicesimus liber contractuum comunium* 19.VI-15.XI-1452: 6.VII.1452 (*apud* J. Hernando i Delgado, 2007: 78), lletra de canvi que Manuel Dalmau ha de pagar a G. Alegre a Barcelona; el deutor és Pere Spanyol i la lletra l'acredita en Pere Pardo. AHPB, Mir, E., *Vicesimus liber contractuum comunium* 19.VI-15.XI-1452: 7.VII.1452, lletra de canvi que Asbert Vilella ha de pagar a Barcelona a Guillem Alegre, síndic; el deutor és Pere Spanyol, clavari de Mallorca, i la lletra l'acredita en Johan Betnacer (*apud* J. Hernando i Delgado, 2007: 79).

revolta a Mallorca, la societat comercial de Francesc i Guillem Alegre té molta feina. Els dos comencen a girar lletres de canvi conjuntament, la primera el 1457³¹. Aquell any els trobem negociant amb matèries — pebre i gingebre— provinents de Siracusa³²; també augmenta el nombre de gent que els deu diners³³. Dos anys més tard, el 1459, poc després de la mort d'Alfons el Magnànim, F. Alegre sènior es troba instal·lat a Palerm, on condueix molts negocis³⁴:

in civitate Panormi dicti Regni Sicilie domum propriam tenentem et
in eodem regno multa comercia mercanciarum et negocia gerentem.

Així, el procés d'enriquiment de la família Alegre es va produint a cavall entre Palerm, Mallorca i Barcelona, on saben trobar i mantenir contactes³⁵. Aquest període, entre la fi de la revolta mallorquina i l'inici de la Guerra civil catalana, va ser el més important, ja que poc abans

AHCB, *Arxiu Notarial*, IX.8 (plec 1452): 25.VIII.1452, G. Alegre és pagador d'una lletra de canvi a Barcelona; el beneficiari és Pere Agostí Alba; el deutor és Arnau Mestre i la lletra l'acredita a Mallorca en Johan Seragossa; escrit de pròpia mà de G. Alegre al peu del document “no l'achsepte, perquè non sé qui és” (*apud* J. Hernando i Delgado, 2007: 176). AHPB, Mir, E., *Vicesimus liber contractuum comunium 19.VI-15.XI.1452*: 21.X.1452, lletra de canvi que Bartomeu Fontanils ha de pagar a Barcelona a Guillem Alegre, síndic de Mallorca; el deutor és Anthoni Calaff i la lletra l'acredita a Mallorca en Christòfol Alcover (*apud* J. Hernando i Delgado, 2007: 83). AHPB, Vilanova, A., *Securitatum III*: 10.X.1453, F. Alegre sènior i G. Alegre reben pebre i laca de Messina (*apud* P. Quer, 1988: 6).

³¹ AHPB, Mir, E., *Vicesimus septimus liber comunis 13.V-6.X.1457*: 14.VII.1457 (*apud* J. Hernando i Delgado, 2007: 91).

³² AHPB, Vilanova, A., *Securitatum IV*: 6.VIII.1457 (*apud* P. Quer, 1988: 6).

³³ AHPB, Mir, E., *Vicesimus septimus liber comunis 13.V-6.X.1457*: 20.VIII.1457, lletra de canvi que Johan Bertran ha de pagar a G. i F. Alegre, a Barcelona; el deutor és Johan Nedal i la lletra l'acredita a Mallorca en Huguet de Pachs (*apud* J. Hernando i Delgado, 2007: 92). AHPB, Mir, E., *Vicesimus septimus liber comunis 13.V-6.X.1457*: 22.VIII.1457, lletra de canvi que Bernat Siza ha de pagar a G. i F. Alegre, a Barcelona; el deutor és Johan Nedal i la lletra l'acredita a Mallorca en Jacme Andre (*apud* J. Hernando i Delgado, 2007: 92).

³⁴ ACA, *Canc. Reg.* 3472: 9.I.1459 (*apud* J. Torró, 1994: 229).

³⁵ Per exemple, l'any 1455, F. Alegre sènior apareix com a marmessor del testament del seu sogre, Bartomeu de Llobera, a Barcelona. AHPB, Vilanova, A., *Secundum librum testamentorum et codicillorum 1455-1456*: 15.VI.1455 (*apud* P. Quer, 1988: 6).

de l'inici de la guerra hi ha un segon augment d'activitat notarial. En aquest període trobem el primer crèdit al Príncep de Viana i al virrei de Sicília, fet que els relaciona amb la monarquia³⁶. Ara bé, no trobem en els Alegre la voluntat seriosa dels prestamistes reials, segons dos indicis: l'oncle Guillem no apareix mai en aquests tractes i el 1460 F. Alegre sènior es nega a deixar diners al príncep de Viana perquè aquest ha estat empresonat i tem no cobrar³⁷. La situació del Príncep, a qui

³⁶ ACA, reg. 3.417, 11.XII.1458 (f. 57r), 4.I.1460 i 18.I.1460 (ff. 139, 159v, 162r): tres ordres de pagament a la tresoreria de Palerm a favor de "Francesc Alegre, m. b., per diners prestats al rei" (*apud* J. Torrò, 1994: 240). ASP CR, 19.V.1459 (110, 196v): Francesc Alegre, mercader de Barcelona, crèdit al príncep de Viana (*apud* J. Torrò, 1994: 240). ACA, Canc., reg. 3.480, 28.V.1460 (f. 101) i 30.VII.1460 (f. 123v): Francesc Alegre dóna crèdit al virrei de Sicília (*apud* J. Torrò, 1994: 240). Iacobo dela Mirambella s'encarregava, a més de la seva important tasca docent, a recollir fons per al rei entre els mercaders catalans de Sicília.

³⁷ ASP CR, 20.XII.1460 (ff. 110, 296v): negativa de deixar diners al príncep Carles. Francesc Alegre es nega a pagar perquè el príncep Carles ha estat empresonat i tem no cobrar (*apud* J. Torrò, 1994: 240). Carles de Trastàmara i d'Évreux, més conegut com Carles de Viana (Peñafiel, 1421 - Barcelona, 1461), príncep d'Aragó i infant de Navarra, príncep de Viana, duc de Gandia (1439-1461), de Girona (1458-1461) i rei titular de Navarra (1441-1461). Nasqué a Peñafiel el 29 de maig del 1421, sent el fill primer de Joan d'Aragó, futur rei de la Corona d'Aragó i la seva primera esposa, la reina Blanca I de Navarra. El 30 de setembre del 1439 es casà amb Agnès de Cleves. D'aquest matrimoni no tingué fills. A la seva mort estava promès amb Caterina, filla del Rei Eduard I de Portugal, la qual, en no poder maridar Carles, entrà com a religiosa al convent de Santa Clara de Lisboa. Carles de Viana tingué diversos fills il·legítims: Anna de Navarra (?-1477), casada el 1471 amb Lluís de la Cerda, duc de Medinaceli; Felip de Navarra (1456-1488), arquebisbe de Palerm; Joan Alfons de Navarra (1459-1529), bisbe d'Osca. Pel casament de Blanca I amb Joan II d'Aragó s'establí que el fill gran mascle comú del matrimoni heretaria el Regne de Navarra a la mort de la reina. Així, Carles, en néixer, fou nomenat príncep de Viana, títol designat a l'hereu, i fou reconegut com a tal per les Corts de Navarra. Però el 1441, amb un pare i fill enemistats, Joan d'Aragó decidí excloure'l de la successió i ell continuà essent Rei de Navarra, mentre Carles tan sols rebia el títol de lloctinent del regne. Les relacions entre pare i fill encara passaren per moments més difícils, sobretot a partir del nou casament del príncep Joan el 1447 amb Joana Enríquez, que aviat li donà un nou hereu al futur comte-rei català, Ferran el Catòlic. Així, doncs, esclatà la Guerra civil navarresa entre els Agramontesos, partidaris de Joan d'Aragó i els Beamontesos, partidaris de Carles, que a partir d'aquell moment l'anomenaren Carles IV de Navarra. El 1452 s'enfrontaren a la batalla d'Oibar (Navarra), on Carles rebé l'ajuda de Joan II de Castella, però fou derrotat i fet presoner, cosa que propicià que fos desheretat. Un cop alliberat, Joana Enríquez conspirà contra ell i Carles fugí

donava crèdit almenys des de feia un any, cada cop és més complicada. Aquest és l'inici de la relació entre els Alegre i P. Torroella, l'escriptor, en aquests moments criat del Príncep i més tard adversari del rei Joan II, tot i que amnistià i convertit en "magnífich" (F. Alegre, *Sermó*) pel rei vencedor.

Enmig d'aquestes turbulències polítiques, l'activitat mercantil no s'atura: F. Alegre sènior se situa a Mallorca, assegurant draps de Londres de Bernat Colomer que tenen per destinació Rodes o negociant amb draps "vervins" de Flandes, el 1460³⁸. Així, tot i continuar majoritàriament amb els negocis tradicionals, els Alegre, havent descartat convertir-se en prestamistes, entren cada cop amb més força dins del món de les assegurances de naus alienes³⁹. Les seves

del país per a refugiar-se a Nàpols, a la cort d'Alfons el Magnànim, el seu oncle. Quan el 1458 mor Alfons, el seu pare Joan es converteix en rei amb el nom de Joan II d'Aragó. Carles retorna a Navarra i el 1460 és de nou empresonat, per bé que la pressió de les Corts Catalanes aconseguí el seu alliberament i fou nomenat lloctinent de Catalunya. El 1461 morí a Barcelona en estranyes circumstàncies.

³⁸ Els "draps Vervi", originàriament manufacturats a Flandes, eren els més refinats de tot Europa. La seva presència a Sicília era gràcies als mercaders catalans. (M. Del Treppo, 1976; 147)

³⁹ AHPB, 1.X.1460, els Alegre amb la nau de M. Prats reben 13 quintars de pebre des de Palerm (*apud* M. Del Treppo, 1976). AHPB, Mir, E., *Liber securitatum 1460-1461*, 5.XI.1460: F. Alegre assegura una partida de 135 pans de coure de Romania carregada a Rodes en la nau de Mates amb destinació a Barcelona, centre de l'intercanvi comercial entre el coure provinent de la Romània i l'estany d'Anglaterra (*apud* M. Del Treppo, 1976: 72). AHPB, Mir, E.: *Manual 23è contractuum comunium, 1459*: 10.IX.1459, Francesc de Llobera ha d'anar a Llevant amb la nau de Melcior Mates i ha de portar dos-cents ducats a en Francesc Alegre, mercader català, i a Pere des Vern i Baptista Bartomeu, també mercaders catalans, dos-cents ducats més. AHPB, Mir, E.: *Quadragesimus liber contractuum comunium 1460*: 15.I.1460, lletra de canvi a pagar a Guillem Alegre per part de Gabriel Soler, a Barcelona; el deutor és Pere Spanyol i la lletra l'acredita n'Anthoni Garcia (*apud* J. Hernando, 2007: 99). AHPB, Mir, E.: 15.I.1460, lletra de canvi a pagar a Guillem Alegre per part de Ferren Bertran, a Barcelona; el deutor és Pere Spanyol i la lletra l'acredita Felip Burdills (*apud* J. Hernando, 2007: 100). AHPB, Mir, E.: 19.I.1460, lletra de canvi a pagar a Guillem Alegre per part de Guillem Bayolles, a Barcelona; el deutor és Pere Spanyol i la lletra l'acredita en Jacme Andreu (*apud* J. Hernando, 2007: 100). AHPB, Mir, E.: 29.I.1460, lletra de canvi a pagar a Guillem Alegre per part de Johan Stela, a Barcelona; el deutor és Pere Spanyol i la lletra l'acredita en Leonard

relacions socials a Sardenya han anat a més, ja que ara hi negocien en nom del virrei de l'illa, Nicolau Carròs d'Arborea⁴⁰. No és, doncs, estranya la neutralitat dels Alegre respecte del conflicte urbà de mitjan de segle i de la Guerra civil, a causa dels estrets lligams amb tots els bàndols.

Capaspre; lletra cobrada el 23.II.1460 (*apud* J. Hernando, 2007: 101). AHPB, Mir, E.: 1.II.1460, lletra de canvi a pagar a Guillem Alegre per part de Guillem de Baioles, a Barcelona; el deutor és Pere Spanyol i la lletra l'acredita en Pere Johan Albertí; cobrada juntament amb l'anterior el 23.II.1460 (*apud* J. Hernando, 2007: 102). AHPB, Mir, E.: 14.II.1460, lletra de canvi a pagar a Guillem Alegre, síndic, per part de Asbert Vilella, a Barcelona; el deutor és Pere Spanyol, clavari de Mallorca, i la lletra l'acredita en Johan Rosat (*apud* J. Hernando 2007: 103). AHPB, Mir, E.: *Liber securitatum 1460-1461*, 20.V.1460: F. Alegre, en nom del mallorquí Bernat Colomer assegura draps de Londres amb destinació a Rodes (*apud* J. Torrò, 1994: 240). AHPB, Mir, E.: *Liber securitatum 1460-1461*, 20.V.1460: F. Alegre tramet a Palerm 10 draps "vervins de Flandes". AHPB, Mir, E.: *Liber securitatum 1460-1461*, 20.V.1460, 31.VII.1460: Guillem i F. Alegre asseguren una partida de pebre i d'altres espècies que el seu factor Guillem Barreda ha carregat a Rodes en els dos baleners de Jotglar i d'en Llunes (*apud* J. Torrò, 2007: 240). Les assegurances per als viatges marítims es feien a cada viatge. Així, se'n feia una per al viatge d'anada i una altra per al viatge de tornada, tot i que molts cops a la ciutat d'origen ja s'havia assegurat els productes que el vaixell havia de tornar. Aquest era el cas de Rodes, on tot hi haver assegurat la càrrega per a la tornada, aquesta es tornava a assegurar. (M. Del Treppo, 1976: 348, que cita a més el mateix document).

⁴⁰ ACA, *Comune Cancellerie Sicilie*, 3.476: 9 i 19.IX.1460: Francí Alegre envia blat d'Agrigent a Sardenya, en nom de Nicolau Carròs d'Arborea, virrei de Sardenya (*apud* J. Torrò, 1994: 239). Les principals mercaderies amb què comerciaven els catalans eren sobretot draps, metalls, espècies d'orient i, en segon lloc, oli o ametlles (M. Del Treppo, 1976: 72). Nicolau Carròs d'Arborea era conseller reial i virrei de Sardenya (1460-79). Fill de Francesc Carròs i d'Arborea. El rei li vengué el castell de la Fava, la vila de Posada i altres llocs de Sardenya, i li renovà la concessió de la baronia de Terranova (1460), feta anteriorment al seu pare. Actuà com a procurador del príncep Ferran per a jurar les consuetuds de Sardenya (1461). Durant la Guerra civil catalana (1462-72) es posà al costat de Joan II; del 1463 al 1465 fou majordom de la reina Joana Enríquez. Participà en el setge de Maó (1466). La seva actitud reialista li valgué el segrest, per part del Consell del Principat, de tots els béns que posseïa a Barcelona. A Sardenya, d'on estigué absent llargues temporades, combaté les pretensions de Lleonard d'Alagó al marquesat d'Oristany, mentre que Joan II volia incorporar-lo a la corona. Durant els anys 1473-77 visqué a Catalunya i deixà com a lloctinent el seu fill Dalmau. Tornà a Sardenya i es distingí a la batalla de Macomer (1478), on fou vençut Lleonard d'Alagó. Sobrevisqué pocs mesos a aquest fet d'armes.

Mort el príncep Carles, la societat Alegre continua la seva activitat: el 1461 fan negocis a Barcelona i, al mateix any, trobem F. Alegre sènior com a habitant de Palerm⁴¹. Després de la mort del Príncep i amb l'enfrontament ja plenament obert entre el govern municipal de Barcelona i el rei Joan II, trobem moltes lletres de canvi que Guillem i Francesc Alegre sènior es giren a ells mateixos a Barcelona (10.V.1462 i 16.VII.1462), a causa de l'augment de la inseguretat en les rutes marítimes⁴². Així mateix, han de cobrar nombroses lletres de canvi (20.VII.1460, 27.XI.1460, 20.XII.1460, 22.XII.1460, 26.I.1461, 22.IV.1462), i només n'han de pagar una (16.VIII.1462), indicatiu de la quantitat de deutors que tenen i de la clientela que es van creant⁴³.

⁴¹ AHPB, Mir, E.: *Liber Securitatum 1460-1461*: 16.VII.1461. La nau de M. Prats transporta des de Siracusa a Barcelona, a compte dels mercaders de Guillem i F. Alegre, 30 sacs de cotó turc junt també amb 26 de cotó sicilià i 96 sacs de pastell; ACA, *Comune Sigilli Sicilie*: 31.VIII.1461: "Francesc Alegre, m. b., habitant a Palerm".

⁴² AHPB, Mir, E., *Quinquagesimus liber comunis 31.VII.1461-7.V.1462*, 10.V.1462: lletra de canvi a pagar a Guillem i Francesc Alegre, per part dels mateixos, a Barcelona; el deutor és Miquel Saburgada i la lletra l'acredita en Gil Navarro; cobrada el 15.VI.1462 (*apud* J. Hernando, 2007: 131). AHPB, Mir, E.: *Quinquagesimus liber primus comunis 31.VII.1462-15.I.1463*, 16.VII.1462: lletra de canvi a pagar a Guillem i Francesc Alegre, per part dels mateixos, a Barcelona; el deutor és Miquel Saburgada i la lletra l'acredita en Gil Navarro; cobrada el 28.VIII.1462 (*apud* J. Hernando 2007: 145).

⁴³ AHPB, Mir, E.: *Quadragesimus septimus liber comunis 22.XII.1460-17.III.1461*, 20.VII.1460: lletra de canvi a pagar a Guillem i Francesc Alegre, per part d'en Jacme Fivaller, a Barcelona; el deutor és Andreu Massot i la lletra l'acredita en Bernat de Pachs. Cobrada el 5.II.1461 (*apud* J. Hernando 2007: 110). AHPB, Mir, E.: *Quadragesimus septimus liber comunis 22.XII.1460-17.III.1461*, 27.XI.1460: lletra de canvi a pagar a Guillem Alegre, síndic, per part de Johan Stela, a Barcelona; el deutor és Pere Spanyol, clavari de Mallorca, i la lletra l'acredita en Jacme Johan (*apud* J. Hernando 2007: 110). AHPB, Mir, E.: *Quadragesimus septimus liber comunis 22.XII.1460-17.III.1461*, 20.XII.1460: lletra de canvi a pagar a Guillem i Francesc Alegre, per part de Bartomeu Prats, a Barcelona; el deutor és Pere Spanyol, clavari de Mallorca, i la lletra l'acredita en Nicholau Folch (*apud* J. Hernando, 2007: 116). AHPB, Mir, E.: *Quadragesimus septimus liber comunis 22.XII.1460-17.III.1461*, 22.XII.1460, lletra de canvi a pagar a Guillem i Francesc Alegre, per part de Bernat Cisa, a Barcelona; el deutor és Andreu Massot i la lletra l'acredita en Jacme Andreu (*apud* J. Hernando 2007: 117). AHPB, Mir, E.: *Quadragesimus septimus liber comunis 22.XII.1460-17.III.1461*, 26.I.1461: lletra de canvi a pagar a Guillem i

En menys de trenta anys, des de la mort del seu pare el 1433 fins a inicis de la sisena dècada, F. Alegre sènior ha esdevingut una persona força influent al nou mercat de Sicília i, per tant, ha augmentat també el seu poder a Barcelona. F. Alegre sènior s'ha convertit fins i tot en un referent moral de la comunitat. Per això, el 1460 manté un plet a Sicília per aconseguir la tutoria d'una noia que es diu Eufrasine, després d'una disputa legal amb la seva mare, viuda i casada de nou precisament amb un doctor en lleis; plet que guanya⁴⁴:

tutorem testamentarium Eufrasine, pupille, filie et heredis Laurencii Martina, q., m. b.

Els viatges dels Alegre, tan freqüents al llarg de la quarta i cinquena dècada, es podrien haver frenat en començar la Guerra civil i la família s'hauria instal·lat a Palerm, la capital siciliana, més aliena i segura respecte dels afers convulsos de Catalunya. D'aquesta manera, mentre dura l'exili sicilià, és molt normal que la dona de F. Alegre sènior i els fills Joan i Francesc, aquest últim d'uns 12 anys d'edat, també s'instal·lin a Palerm. També per aquestes dates, el 1463, Iacobo de la Mirambella, professor de grec de Luci Marineu Sícul, arriba a Sicília per ordre de Joan II. F. Alegre sènior, influent mercader català fincat a Palerm, favorable al rei i amb contactes a la cort, enviarà el seu fill, ja amb uns 13 anys, a estudiar amb aquest professor. D'aquestes classes és

Francesc Alegre, per part de Francesch Cisa, a Barcelona; el deutor és Andreu Massot i la lletra l'acredita en Francesch Ros (*apud* J. Hernando 2007: 118). AHPB, Mir, E.: *Quinquagesimus liber comunis 31.VII.1461-7.V.1462*, 22.IV.1462: lletra de canvi a pagar a Guillem Alegre, síndic, per part de Johan Vilella, a Barcelona; el deutor és Pere Spanyol, regent de la clavaria de Mallorca, i la lletra l'acredita en Johan Pinya. Cobrada el 15.V.1462 (*apud* J. Hernando 2007: 129). AHPB, Mir, E.: *Quinquagesimus liber primus comunis 31.VII.1462-15.I.1463*, 16.VIII.1462: lletra de canvi a pagar a Luis de Sos, per part de Guillem i Francesc Alegre, a Barcelona; el deutor és en March Salmons i la lletra l'acredita n'Anthoni Salom; cobrada el 30.VIII.1462 (*apud* J. Hernando 2007: 145).

⁴⁴ACA, *Canc. Reg.* 3.438, 18.VI.1460: sentència a favor de F. Alegre, m. b., “tutorem testamentarium Eufrasine, pupille, filie et heredis Laurencii Martina, q., m. b.”, contra la reclamació de Francesca “uxorem dicti, q., Laurenci Martina, nunc vero uxorem Johannis Raymundi Ferrarii, legum doctoris” (*apud* J. Torró 2007: 239).

d'on treurà F. Alegre la seva vasta coneixença dels clàssics, de la llengua llatina i dels nous corrents poètics italians.

Aquests anys d'exili són convulsos per a la societat mercantil Alegre, favorable a la neutralitat política, la qual beneficia els seus negocis, però la inestabilitat bèl·lica afecta Palerm. Conservem dos documents del 1462, segons els quals no s'embarguen els béns de Palerm ni a F. Alegre sènior ni a Guillem Alegre⁴⁵. A més, ajuden a Mateu Capell a alliberar els seus béns, embargats el 1462⁴⁶; així com els béns de Joan Sánchez de Calatayud i Bernat Dala, el mateix any⁴⁷. Tots els partidaris de la Diputació del General, i en general tots els catalans a Sicília, eren sospitosos d'estar a favor de la Generalitat, ja que el Principat era l'únic territori de la Corona que romania enemic del monarca. Les confiscacions als Alegre arriben el 1462, tot i que els seus béns són alliberats el 1463⁴⁸. Aquesta confiscació no els impedí de continuar amb els seus negocis, tal com s'interpreta del document amb data 7.XII.1463, segons el qual se li ha de pagar a F. Alegre sènior un canvi de 10.000 florins a Palerm⁴⁹.

El bàndol reial li confisca uns béns que li retorna, segurament a canvi d'una major lleialtat envers Joan II. Tot i aquest posicionament, després de la mort del Conestable de Portugal, el mercader decideix alinear-se al costat dels oligarques barcelonins —la Biga i el Consell de Cent rebel— que, el 1467, l'elegeixen Conseller de la ciutat per

⁴⁵ ACA, *Comune Cancellerie Sicilie*, 3477, 19.VIII.1462 (f. 70): Guillem i Francesc Alegre lliures de l'embargament de béns dels catalans a l'illa (*apud* J. Torró 1994: 239).

⁴⁶ ACA, *Comune Cancellerie Sicilie*, 3475, 21.VIII.1462 (f. 169v): alliberament dels béns de Mateu Capell, m. b., a l'illa, en mans de Francesc Alegre (*apud* J. Torró 1994: 239).

⁴⁷ ACA, *Comune Cancellerie Sicilie*, 3477, 26.VIII.1462 (f. 70): alliberament dels béns de Joan Sánchez de Calatayud i Bernat Dala, m.s b., que administra Francesc Alegre, mercader, habitant a Palerm (*apud* J. Torró 1994: 239).

⁴⁸ ACA, *Canc., reg.*, 3477, 20.I.1463 (f. 78): alliberament dels béns d'alguns mercaders catalans a Sicília, entre els quals Guillem i Francí Alegre (*apud* J. Torró 1994: 240).

⁴⁹ ACA, *Itinerum Sicilie*, 3484, 7.XII.1463 (f. 78): ordre de pagar un canvi de deu mil florins a Francí Alegre, mercader a Palerm (*apud* J. Torró 1994: 239).

l'estament mercader⁵⁰. Les causes d'aquest canvi de bàndol poden ser múltiples: el fet que l'any 1465 el rei Joan II prohibís la introducció de "draps" estrangers al regne de Sicília, ja que hi volia impulsar la indústria local, mesures proteccionistes que van fer perdre molts diners als mercaders catalans. També és probable que l'oligarquia, després de la desfeta del Conestable i de la seva mort (1466), se sentís esperançada amb l'elecció del nou contrincant de Joan II al tron del Principat, Renat d'Anjou. A més a més, hi ha la confiscació dels seus béns el 1462 i les relacions estretes de la família Alegre amb els Vilatorra, emparentats amb Violant, germana del nostre autor, considerat un traïdor per la monarquia en acabar el conflicte per pertànyer al grup de l'oligarquia barcelonina contrària al rei⁵¹.

L'exercici d'aquest càrrec públic, d'un any de durada, segurament va suposar el retorn a Barcelona de tota la família, tot i que no ho podem documentar⁵². Creiem que, com que el pare s'havia posicionat a favor de l'oligarquia, el més normal és que la família es quedés a Barcelona fins a la fi del conflicte. També és força probable que l'activitat de F. Alegre sènior al llarg de la guerra s'aturi, ja que no hi ha cap document notarial; llacuna documental, però, atribuïble al propi conflicte.

⁵⁰ *Dietari* 1974-77 (II, 89), 30.XI.1467: Francesc Alegre, mercader, elegit conseller de la ciutat (*apud* J. Torró 1994: 240). El 1453 Alfons el Magnànim suspèn el sistema tradicional d'elecció de consellers i nomena directament els cinc magistrats entre els membres del partit popular de la Busca. L'any 1455 Alfons el Magnànim atorga un nou privilegi que estableix en cinc els consellers, amb representació dels ciutadans honrats a la primera i la segona conselleria, un mercader a la tercera, un artista a la quarta i un menestral a la cinquena. Amplia el nombre de jurats del Consell de Cent a 128. El 1462 esclata la Guerra civil catalana, que durarà fins al 1472, en la qual el Consell de Cent i la Generalitat, un altre cop en mans de l'oligarquia (la Biga), es rebel·len contra Joan II, que és desposseït de la corona.

⁵¹ Normalment, un prohoms mai decidia afers importants sol, sinó que quan feien un grup amb els mateixos interessos actuaven conjuntament.

⁵² F. Alegre devia tenir uns 17 anys. Així podríem fixar el període palermità de F. Alegre, dels 12 als 17 anys.

L'any 1472, en ple setge de Barcelona per part de les tropes de Joan II, la mare de F. Alegre sènior, Maria Ça-Font, fa testament⁵³. Anomena marmessors Guillem Alegre, F. Alegre sènior, Beatriu de Llobera i el seu nét, F. Alegre, el Francesc “minor dierum”, d'uns 20-22 anys, anomenat “nepti meo sivo nét filio dicti Franci Alegre et Beatricis”. Aquell any trobem el primer document de F. Alegre fill: la traducció *La primera guerra púnica*, acabada durant el setge de la ciutat. És probable que la germana de F. Alegre es casés el mateix any i que la traducció fos el regal de bodes per al cunyat Antoni de Vilatorra, a qui dedica el text, i que introduirà F. Alegre en el món de les armes. Una altra hipòtesi, però, és que F. Alegre no retorni amb el seu pare a Barcelona el 1467, sinó que es quedi a Palerm i hi completi la seva educació, i que no arribi de nou a Barcelona fins a la fi del conflicte, el 1471-72, potser duent amb ell la seva traducció.

La filosofia de neutralitat dels Alegre també l'expressa el fill quan exposa al pròleg, per bé que amb forma de tòpic, la utilitat de la seva traducció (Pref., 7):

aprendrà encara la vulgar moltitut no excessivament del mal entristir-se ne del bé alegrar, considerat com ab vàries cares la fortuna se mostrà en la púnica (= catalana?) guerra.

Cinc dies més tard de la finalització d'aquesta traducció, F. Alegre sènior compra a la vídua de Melcior Mates uns llibres del difunt, que segurament el seu fill llegí⁵⁴. Aquell mateix any arriba la fi de la guerra,

⁵³ AHPB, Ginebret, D., *Primus liber testamentorum et codicillorum et donacionis causa mortis 1463-1499 i Bossa*, 8.I.1472: testament de Maria Ça-Font, esposa de Berenguer Alegre, quondam, m. b., filla de Miquel Ça-Font, quondam, i de Violant, quondam, marmessors Guillem Alegre m. b., cunyat, Francesc Alegre, fill, Beatriu, “eius uxorem”; Francesc Alegre “minori dierum, nepti meo sivo nét filio dicti Franci Alegre et Beatricis”; Margarida, filla natural de Francesc Alegre, major, publicat el 13.I.1472 (*apud* J. Torró 1994: 239).

⁵⁴ F. Alegre sènior compra uns llibres a Joana, la vídua de Melcior Mates (AHPB, Mateu, J.: *Manual, 1472-73*, 20.VI.1472). Una *Biblia*, tres volums de Nicolau de Lira, una *Vulgarium summa confessionum, Concordantis, Istoria Scolastica, Summa contra gentiles* de Sant Tomàs, un *Cassiodorus*, tres llibres de Sant Tomàs, un Plaute, Obres de Sèneca amb el *Timeo* de Plaute al final, un *De proprietatibus rerum*, un

gràcies a la rendició dels partidaris de la Generalitat. A l'octubre es firma la Capitulació de Pedralbes, que amnistia tots els partidaris de la causa catalana. Un cop la monarquia ha guanyat, necessita oligarques de confiança per tal de refer l'estructura política de la ciutat, i per a aquest càrrec és perfecte F. Alegre sènior, bigaire però exponent de la neutralitat política. No és estrany, doncs, que, per tal d'assegurar una pau durable, el rei decidís confiar en *homines novi*, influents, rics, relativament sensibles al fet oligàrquic, però alhora connectats amb la causa reial i els afavorís. La postura de conciliació, de fet, deixa la via oberta a la família Alegre a ocupar càrrecs i a ser importants en el nou ordre social, el famós *redreç* de Ferran II.

Així, amb la calma de la fi del conflicte, F. Alegre sènior es pot tornar a dedicar a les ocupacions que tenia abans de la guerra, però ara amb escreix, ja que el bàndol guanyador confia en ell. Aquesta època és probablement la més esplendorosa pel que fa a càrrecs públics. El 1477 casa el seu fill Francesc amb Isabel de Santcliment, filla de Pere de Santcliment, cavaller i difunt, i d'Isabel Capell, filla de Mateu Capell, emparentant així el seu fill amb una família de la noblesa urbana. A més, se succeeixen els contactes amb la Corona, a la qual torna a prestar diners, juntament amb Pere Amat, per a reconquerir Perpinyà el 1473⁵⁵. També abunden els càrrecs públics: el 1477 presideix una delegació de mercaders de Barcelona a Nàpols, per a negociar amb Ferran II, amb la finalitat d'abolir les mesures proteccionistes napolitanes que perjudicaven enormement els mercaders catalans⁵⁶.

Donatus super Terentius, un *Tullius de Tusculanibus*, unes *Quaestiones* de Sant Agustí, un *Encelmsus*, unes *Vitae XII Caesares* de Suetoni, *Factorum et dictorum memorabilium* de Valeri Màxim i uns *Commentarii de bello gallico* de Cèsar. La venda costa 200 lliures de Barcelona que Francesc Alegre sènior paga al comptat. El testimoni és Bartomeu de Ferrera, parent de la seva dona Beatriu de Llobera i de Ferrera (*apud* Rubió i Madurell, 1955: 62).

⁵⁵ ACA, *Itinerum Sicilie*: 2.VI i 8.V.1473, Francesc Alegre i Pere Amat préstec al rei per a la campanya de Perpinyà (*apud* J. Torró, 1994: 239). Joan II havia cedit el Roselló i la Cerdanya a Lluís XI de França just abans de la Guerra civil catalana a canvi d'ajut durant l'episodi del carrer de la Força de Girona, en què el rei francès va haver d'ajudar Joan II i Joana Enríquez, assetjats a la capital gironina.

⁵⁶ Capmany, 1779-92: II, 381: 1.IV.1477, F. Alegre, m. b., presideix una delegació de mercaders de la ciutat de Barcelona a Nàpols per a negociar les mesures

Aquestes negociacions van durar uns sis o set mesos i hi va haver disputes i pressions per totes bandes, com les súpriques dels comtes de Prades i les dels de Cardona. Finalment, el mateix any es revocà la prohibició de comerciar amb “draps”. Isabel I de Castella, casada des del 1469 amb Ferran II, va ajudar a l’entesa. Un cop es va produir, els consellers de Barcelona van fer un agraïment públic al monarca (Del Treppo, 1976: 211). Segurament, al llarg d’aquests sis o set mesos hi ha un enfortiment de la relació entre els Reis catòlics i la família Alegre.

L’any 1480, F. Alegre sènior és vint-i-quatrè per l’estament mercader al Consell de Cent, jurat pel mateix estament i conseller representant de la sindicatura de la ciutat a la Cort⁵⁷. Tot i les cada cop més importants ocupacions polítiques, la seva activitat mercantil no s’aturà, tal com mostren dos documents de 1479⁵⁸. La carrera política del pare arriba fins a finals del seu rastre documental, ja que el 1481 és elegit pel braç mercader per a la recepció d’Isabel de Castella, potser pels contactes establerts amb la Corona a les negociacions de Nàpols. De nou el 1483 és elegit jurat per l’estament mercader, el 1484 guarda-monedes pel mateix estament i els anys 1486, 1487 i 1490 torna a ser jurat⁵⁹. Sabem que el 1495, un any més tard de l’edició de les

proteccionistes napolitanes que perjudicaven els mercaders catalans (apud J. Torrò, 1994: 240).

⁵⁷ AHCB, *Del.*: 1480, F.Alegre, vint-i-quatrè per l’estament mercader; jurat per l’estament mercader (apud J. Torrò, 1994: 240); AHCB, *Manual* (III, 13), 18.X.1480, F.Alegre, elegit conseller per l’estament dels mercaders als síndics de la ciutat a a la convocatòria de Cort (apud J. Torrò 1994: 239).

⁵⁸ AHPB, Mir. A., *Manual 29.III-16.VI.1479* (1892-94): 2.IV.1479, Francisco Alegria maiori natu et Francisco Alegria iuniori, mercatoribus, civibus b. AHPB, Mir. A., *Manual 29.III-16.VI.1479*: 10.IV.1479, Francisco Alegria, sènior, m. b. (apud J. Torrò, 1994: 239).

⁵⁹ *Llibre de Solemnitats* (I, 338): 18.VI-5.VIII.1481, F.Alegre, elegit pel braç mercader per a la recepció d’Isabel de Castella (apud J. Torrò, 1994: 239). AHCB, *Del.* 1480-81: 23.VI.1481, la deliberació i l’acord del Consell sobre la recepció de la reina, amb F. Alegre per al braç mercader (apud J. Torrò 1994: 240). AHCB, *Del.* 1484-85 (f. 6v): 1483, Francesc Alegre, jurat per l’estament mercader (apud J. Torrò, 1994: 240). AHCB, *Del.* 1484-85 (f. 122): 1484, guarda de monedes per l’estament mercader (apud J. Torrò, 1994: 240). AHCB, *Del.*, 1486-87 (f. 88), jurat per

Transformacions del seu fill, encara és viu, perquè apareix en dos documents “en vida”⁶⁰. Hem de creure que poc després de 1495 va morir a l’edat de 75 o 80 anys, segons si establim per al seu naixement el 1415 o el 1420.

1.1.4. Francesc Alegre de Llobera

La generació de F. Alegre pràcticament només pogué governar Barcelona en el context de la “insaculació” posterior al conflicte civil català, en què el govern estava controlat pel rei. F. Alegre de Llobera va néixer a Barcelona cap a l’any 1450. Com que podia viure de rendes, va ser acceptat per l’estament dels ciutadans honrats i, com a membre d’una família en constant ascens social, ell mateix va intentar al llarg de la seva vida entrar dins l’estament de la petita noblesa. La família Alegre, tal com hem vist molt atenta al llarg del segle XV a les transformacions dels centres de poder, va començar a adonar-se que a finals del quatrecentes, després de la restauració o *redreç* de Ferran II del govern de la ciutat, cal posar-se clarament del bàndol de la monarquia, cada cop més absoluta i poderosa.

A nivell municipal, aquest partidisme a favor del monarca es traduí en formar part del partit oligàrquic liderat per Jaume Deztorrent. Així, segons tots els indicis, F. Alegre de Llobera se situa de part d’aquest partit i, com a ciutadà honrat a favor de la Corona, prepara el terreny per tal que la concessió reial de 1510 —segons la qual molts ciutadans honrats passen a formar part de la noblesa—, intuïda amb tota probabilitat per un reduït grup d’oligarques, li sigui favorable⁶¹. Però

l’estament mercader (*apud* J. Torró, 1994: 240). AHCB, *Del.*, 1490-91 (f. 6v), jurat per l’estament mercader (*apud* J. Torró 1994: 240).

⁶⁰AHPB, Triter, P., *Manuale quintum decimum contractuum 1495-96*: 25.VI.1495, Francesc Alegre, mercader de Barcelona, sogre d’Antoni de Vilatorça, en vida (*apud* J. Torró, 1994: 239). AHPB, Mir, L. C., *Pliego de escrituras sueltas 1493-1502*: 19.IX.1495, testament de Caterina Beneta, esposa de Benet de Clariana, filla d’Antoni Lluís de Vilatorça i Violant Alegre, Francesc Alegre, maior, marmessor (*apud* J. Torró, 1994: 239).

⁶¹ Aquesta concessió és important perquè és la fixació del nou ordre representatiu d’un canvi d’època. En una ciutat com Barcelona, ja regida pel sistema de la insaculació, és a dir, on es designaven els consellers a sort entre una llista escollida pel

mor abans que es firmi aquesta concessió, entre el 1507-08, i no arriba a recollir els fruits del seu esforç, plasmat, per exemple en la dedicatòria de *Les Transformacions* a Joana d'Aragó o en els seus esforços com a “almugàver” i militar menor, tal com se'l cita en un document de la Generalitat del 1505⁶². Quan es va acabar la guerra, i amb l'amnistia del rei Joan II, F. Alegre havia passat a formar part del govern local, ja que el trobem més d'un cop en les llistes de la “insaculació”.

Pel que fa a la seva formació intel·lectual, al principi de la seva vida F. Alegre va ser criat i va passar la seva infància a Barcelona fins als 12 anys, quan el seu pare marxa a instal·lar-se a Palerm, arran de l'exili familiar per la Guerra civil catalana. Retorna potser de Palerm als 17 anys, quan el seu pare, F. Alegre sènior, és nomenat Conseller de la ciutat, o potser fins i tot més tard, cap a l'any 1470 o després de la guerra. En tot cas, a Palerm estudia sota Iacobo dela Mirambella, important mestre de grec (J. Torró 1994: 227), que, entre d'altres, té també com a deixeble Luci Marineu Sícul. És força probable que, quan els seus estudis li ho permetien, acompanyés el pare en els negocis mediterranis —Sardenya, Mallorca o Barcelona—. L'etapa palermitana permeté a F. Alegre entrar en contacte amb els *studia humanitatis* sicilians i amb l'educació més avançada de l'època, encarnada en la figura de l'important professor dela Mirambella, tal com demostra l'altura intel·lectual de la seva obra, des de les al·legories de les *Metamorfosis* fins a l'estructura, plenament renaixentista, del *Somni*⁶³.

F. Alegre se'ns situa així en paral·lel a d'altres figures de finals de segle XV, tals com Jeroni Pau o Pere Miquel Carbonell, personatges que tot i entendre perfectament el moviment humanístic, a diferència de la generació anterior de mitjan de segle, no troben un context receptor de les seves noves idees. D'aquesta manera cal entendre les imputacions

rei, els antics partidaris de les faccions oligàrquiques, són atrets per la monarquia atorgant-los títols nobiliaris.

⁶² ACA, *Generalitat*, (perg., 809): 7.XI.1505, rebut firmat per Francesc Alegre, c. b., de la quantitat rebuda d'Antic Almugàver, donzell (*apud* J. Torró 1994: 241).

⁶³ Veure V. Orazi (1996).

que el propi F. Alegre fa a l'epíleg de les seves *Transformacions*, contra els que l'ataquen basant-se en l'argument que traduir no és tan digne com escriure i al·legant que el text de P. Ovidi ja ha estat traduït. F. Alegre explica i justifica amb arguments poèticament moderns per què val la pena traduir de nou les *Metamorfosis*, quan les traduccions que corrien del text de l'autor romà fins llavors es basaven en traduccions d'adaptacions llatines de l'obra del sulmonès. Tal com assenyala B. Guthmüller (1997: 87): “a differenza del volgarizzatore italiano e di quello francese, [F. Alegre] non ricorre a testi mediatori ma traduce direttamente dall'originale”, afirmació que el propi B. Guthmüller matisa, ja que F. Alegre tradueix del llatí però ajudant-se dissimuladament d'un italià. També ho declara el propi F. Alegre a l'epíleg de les *Transformacions*:

Bé és ver que en temps passat un Johan de Virgili, natural de Toscana, escriví en prosa latina bé digne de aquell temps la substància de les *Transformacions* del poete Ovidi; no he volgut dir la flor perquè, com compendran los discrets legidors, és tal traducció composta de espines, dexant la multitud de odoríferes flors ab què lo nostre poeta orna lo seu escriure. (*apud* E. Duran - J. Solervicens, 1996: 39)

No és casual que després de l'etapa palermitana trobem documentada per primera vegada en llengua catalana la paraula *traduir* en el sentit modern de portar d'una llengua a una altra —sentit donat per L. Bruni—, i que la trobem precisament en una traducció de l'Aretí. F. Alegre adquireix aquest nivell intel·lectual a Palerm, on també aprèn a llegir de manera diferent i a apropar-se a la literatura i a la poètica amb una sensibilitat i profunditat noves.

La fructífera estada amb Iacobo dela Mirambella s'acaba quan el seu pare és nomenat Conseller de la ciutat de Barcelona el 1467, després de la mort del Conestable Pere de Portugal. En retornar de Palerm i quedar-se a Barcelona com a mínim un any per exercir aquest càrrec, no sabem si el fill retorna a la capital catalana amb la família ni si a la capital catalana, a prop de la vintena i amb una sòlida base acadèmica, es dedica a polir i completar la seva formació, a la traducció de L.

Bruni, escriu les seves obres amoroses en català i s'introdueix, potser de la mà d'Antoni de Vilatorça, en la carrera de cavaller⁶⁴. Antoni de Vilatorça, en qualitat de noble proper a la família, potser actuà com a tutor del jove F. Alegre en els afers d'armes. La traducció de l'obra de L. Bruni, de temàtica guerrera, té un origen probable en aquesta relació. El pròleg mostra la relació mestre-deixeble que s'estableix entre ells. F. Alegre hi diu que remet tot allò que no sigui correcte al major judici d'Antoni de Vilatorça: "remetent aquelles totes coses qui no ben espostes seran a correcció de l'ajustat entendre vostre" (Pref., 2).

Aquests anys de conflicte li van proporcionar moltes estones d'oci, que F. Alegre va omplir amb l'escriptura i la traducció, tal com declara al pròleg dels *Commentarii*, afirmant que és "més de reprensió digne qui en oci callada vida passa que aquell qui exercint-se fa tant quant li és consentit de l'omnipotent Déu" (Pref., 36). Aquest *otium*, un tòpic literari però també un expressió d'estament social, li va permetre realitzar la seva obra. Així, en aquesta època de finals dels anys 60 i inicis dels 70 cal situar la major part de la seva producció de joventut⁶⁵.

⁶⁴ Antoni de Vilatorça estava casat amb la seva germana Violant Alegre. L'avi d'aquest important mercader, també Antoni de Vilatorça, ascendit a ciutadà honorat, el 1442-43 havia estat conseller de la ciutat de Barcelona. El 1441 havia rebut la concessió de la jurisdicció del Castell de Plegamans, el va reconstruir i així va passar a formar part de la categoria de Castell Termenat. Un castell Termenat era administrat per indicació reial per un noble o cavaller, que rebia el nom de castlà. Per això, Antoni de Vilatorça, apareix en documents com a mercader, ciutadà o cavaller. Aquest Antoni era nét de Guerau de Vilatorça, important ciutadà pertanyent a la Biga barcelonina. Es va casar en segones núpcies amb Constança Desvall, amb qui tingué Antoni Andreu, pare del nostre Antoni, i Joan. Quan acaba la guerra civil catalana, el nostre Antoni de Vilatorça perd la jurisdicció del castell de Plegamans per ordre reial, tot i que més tard aquesta li fou retornada en acollir-se a un indult, dins el procés de restauració o redreç de Ferran II (C. Batlle, 1973: I, 255)

⁶⁵ Cal exceptuar, tal com assenyala J. Torró (1994: 226) i resulta obvi pel contracte amb el llibreter Pere Miquel, la impressió de *Les Transformacions* i la seva obra religiosa, situables a la novena dècada, al voltant de la seva segona etapa literària, tal com veurem a l'últim punt d'aquest capítol, on també estudiarem per què no considerem plausible atribuir-li les obres que sota Francesc Alegre *italus* conservava el 1523 i 1539 Ferran Colom, fill del famós almirall.

Quan es firma la Capitulació de Pedralbes, tot i que el destinatari de la traducció, A. de Vilatorra, és amnistià pel monarca i pel seu fill Ferran II, és probable que els Alegre tendeixin a alinear-se al costat de l'oligarquia monàrquica, recolzant el seu teixit social en famílies molt més ben situades dins del nou ordre, com ara els Santcliment. Així, després del conflicte, en morir Pere de Santcliment, proper al líder del bàndol oligàrquic col·laboracionista amb Ferran II, el de J. Deztorrent, i persona altament influent a la nova Barcelona posterior a la Guerra civil, la seva filla Isabel de Santcliment i Capell, tutorada precisament per M. Capell, el seu avi, es casà el 1477 amb F. Alegre⁶⁶. Suposem que aquestes bodes, en el moment en què es produïren, van resultar altament positives per al nostre escriptor i per al gir aristocràtic de la seva família. D'aquest matrimoni amb Isabel li coneixem tres fills: Berenguer, Jerònima i Anna. Berenguer degué néixer a finals dels anys 70, poc després del casament, però no en tenim cap notícia d'arxiu. Només sabem que va morir jove, entre el 1502 i el 1504; en canvi, les filles i la dona, documentada el 1516, el van sobreviure⁶⁷. Poca cosa més sabem de la vida familiar del nostre autor.

⁶⁶ AHPB, Buadella, C., *Manuale contractuum comunium vicesimum quartum 1476-77*: 5.II.1477, Francesc Alegre “civem, minorem dierum”, i Francesc Alegre, “mercatores, maiorem dierum”, “ex una parte” i Isabel, filla de Pere de Santcliment, cavaller, difunt, i d'Isabel (*apud* J. Torrò, 1994: 240). AHPB, Buadella, C., *Manuale contractuum comunium vicesimum quartum 1476-77*: 14.VI.1477, “Franciscus Alega, civis, filius honorabilium Francisci Alegre, mercatoris ... et Beatricis, eius uxoris” (*apud* J. Torrò, 1994: 240). AHPB, Mir, A.: *Pliego de testamentos sueltos 1480-1490*: 22.I.1480, testament d'Isabel, esposa de Pere de Santcliment [morta el 1480], filla de Mateu Capell, mercader de Barcelona, mare d'Isabel casada amb Francesc Alegre, junior, i de vuit fills més: Aldonça, Mateu, Beatriu, Carles, Lluís, Berenguer, Galceran, Elionor i Violant (*apud* P. Quer, 1988: 9).

⁶⁷AHPB, Busquets, M. (menor), *Libro comun 1502*: 25.VI.1502, “Franciscus Alegre, civis b., Elisabet, eius uxor, et Berengarius Alegre, dictorum coniugum filius”, el pare de Francesc Alegre consta com a difunt (*apud* J. Torrò, 1994: 241); AHPB, Vilana, J., *Decimum nonum manuale 1507-1508*: 11.III.1508, F. Alegre, ciutadà, hereu universal de la seva esposa Isabel, filla de Pere de Santcliment, pares de Berenguer, difunt (*apud* J. Torrò, 1994: 241). AHPB, Balaguer, G., *Sexagesimi quarti manualis contractuum 1510-11*: 1.II.1511, Miquel de Vilatorra, donzell, i Guillem de Santcliment, cavallers, tutors de Jerònima i Anna, filles de Francesc Alegre, c. b., difunt (*apud* J. Torrò, 1994: 241). AHPB, Vilana, J., *Borrador de manual 11.II-23.XII.1516*: 19.IV.1516, Anna, donzella, filla de Francesc Alegre, c. b., difunt, i

La carrera política de F. Alegre començà el 1481, quan és admès per primer cop, almenys segons la constància documental, com a membre del Consell per l'estament ciutadà⁶⁸. Li coneixem, a més dels càrrecs públics a Barcelona, un Consolat a Palerm, aconseguit després de disputar-lo a l'important jutge i oficial del rei Alfons de la Cavalleria. La disputa, que va transcendir a afer d'estat, girava a l'entorn de si aquest càrrec pertanyia a la ciutat de Barcelona o al rei, en relació a l'estratègia que portà a terme Ferran II d'abolir furs i càrrecs aragonesos i a la resistència que va trobar per part de l'oligarquia barcelonina, que es veia cada cop més mancada de poder. El plet va fallar-se el 1481-82, després de la implicació de molts ciutadans honrats; un plet que J. Vicens Vives anomena el "cas Alegre" (1936-37: I, 208), i que guanya F. Alegre en nom de la ciutat⁶⁹.

Així, l'any següent, el 1482 i un cop ha guanyat el plet, el trobem fent de cònsol a la capital siciliana. Aquest càrrec, que s'emmarca dins la seva segona etapa palermitana, el desenvolupa pel que sabem fins a finals de la dècada dels vuitanta, documentat per última vegada com a cònsol en una administració de béns aliens a Palerm el 1488⁷⁰. Per tant, tot i que no sabem quin any deixa d'exercir el Consolat, tenim un document de 1496, segons el qual el cònsol de la capital siciliana ja és

d'Isabel (*apud* J. Torró, 1994: 241). AHPB, 18.V.1516: testament d'Anna, donzella, filla de Francesc Alegre, c. b., difunt, i d'Isabel.

⁶⁸AHCB, *Del. 1482-1483*: 29.XI.1482, Francesc Alegre és admès a l'estament ciutadà (*apud* J. Torró, 1994: 241).

⁶⁹AHCB, *Lletres closes*: 1480-1482, plet de la ciutat i del propi Francesc Alegre contra Alfons de la Cavalleria, oficial del rei, sobre si el consolat de Palerm pertanyia a la ciutat o al rei; Francesc Alegre, ciutadà, proveït cònsol dels catalans a Palerm (*apud* J. Torró, 1994: 241).

⁷⁰AHPB, Requesens, B., *Primum librum contractuum negotiorum honorabilis Johannis Galcerandi de Papiolo, domicelli 1457-1494*: 5.IX.1488, Galceran de Papiolo nomena procurador dels seus béns a Sicília "Franciscum Alegra, civem Barchinone, pro nunch consulem cathalanorum in civitate Panormi, regni Sicilie, licet absentem". Aquest Galceran de Papiol és membre de la influent família Papiol. Veure d'aquesta família M. Pagès (1992).

Pere Deztorrent⁷¹. La segona etapa palermitana segurament reobrí en F. Alegre el record dels estudis sota Iacobo dela Mirambella, si no els continuà, ja que no és casual que parli d'ell després del 1494 a les seves *Transformacions*. Suposem que en aquest retorn a Palerm refà *Les Transformacions*, però no la traducció de L. Bruni i, esperonat per la importància del nou càrrec i per l'impuls social de la seva família, dedica la traducció de P. Ovidi a Joana d'Aragó.

Per tant, quan el 1494 a Barcelona firma el contracte per a la impressió de la traducció de P. Ovidi, ja ha deixat el Consolat. En tornar-ne, porta aquesta traducció a impremta. Tenim el document amb el llibreter Pere Miquel per a imprimir 1.000 còpies per 400 lliures barcelonines⁷². Per què no dugué a impremta les altres obres, tals com el *Somni* o la traducció de L. Bruni? Potser un conflicte d'interessos explicaria aquest fet, ja que la impressió de llibres era una manera noble i “honrada” de fer diners, però la temàtica amorosa, laica, militar i classicista de la seva obra de joventut no encaixava amb les seves noves aspiracions ni amb el nou context barceloní, per als quals sí que li van ser útils l'obra de P. Ovidi, la *Passió de Jesucrist* i les vides de Sant Josafat i de la Mare de Déu, que van veure la impremta.

Considerem poc probable, malgrat no poder-ho descartar, que la traduís al llarg del seu Consolat. El fet que la *Faula de Neptuno i Diana*, de l'anònim “Claudio poeta”, identificat per J. Torró (1994) amb F. Alegre, requereixi de la traducció de les *Metamorfosis* i de la seva primera obra amorosa, també ens indica el moment en què va traduir l'obra de P. Ovidi; això és, potser abans del moment en què escriví la seva obra amorosa, durant la seva primera estada a Palerm.

⁷¹AHCB, *Del.*, 1496-97 (f. 89): 13.XII.1496, es nomena cònsol dels catalans a Palerm a Pere Deztorrent, ascendit a noble amb la concessió de Ferran II el 1510 (*apud* J. Torró, 1994: 241).

⁷²AHPB, 7.III.1494: contracte amb Pere Miquel per imprimir les seves *Transformacions*. Segons aquest contracte, les 1.000 còpies han d'estar acabades abans del dia 1 de maig i costaran 400 lliures, a raó de 8 sous per llibre (*apud* Rubió-Madurell, 1955: 181-182).

No obstant això, després de la publicació de les *Transformacions* cal concloure que passà els últims deu o quinze anys de la seva vida a Barcelona, esperant i preparant el nomenament a noble i formant part de l'oligarquia del partit de Deztorrent, ja que apareix en les llistes d'insaculats per a exercir de jurat al Consell⁷³. Durant aquests últims anys no aconsegueix ascendir la família a la petita noblesa, a causa de la pèrdua del seu hereu Berenguer, i el trobem defensant petites causes civils⁷⁴. F. Alegre degué morir entre el 1508 i el 1511, als 58 o 61 anys d'edat, deixant importants rendes per a les seves filles, a gestionar per familiars nobles: Miquel de Vilatorra, donzell, i Guillem de Santcliment, cavaller.

1.2. Introducció a l'obra de F. Alegre

La producció literària de F. Alegre de Llobera es divideix en dos períodes⁷⁵: un primer de joventut, amb els eixos temàtics d'amor i de guerra (1464-1481) i, un segon, de maduresa, en què defensa a Déu i es posiciona a favor de la monarquia, com a sistema de govern preferit per Déu (1488-1495). No cal dir que els dos períodes diferents —fins i tot s'ha cregut durant cert temps que ens trobàvem davant l'obra de dos personatges diferents amb un mateix nom (J. Rubió i Balaguer: 1955)—, estan altament condicionats pel context històric en què viu. Al llarg del primer període, F. Alegre és un jove burgès rendista, ciutadà honrat, i actua literàriament com a tal; al llarg del segon ocupa càrrecs importants en una ciutat que estableix lligams més i més profunds amb una monarquia omnipresent, tot i que no renuncia als

⁷³ J. Vicens Vives (1936-37: II,299), document amb data 21.XII.1498.

⁷⁴ ACA, *Canc. reg.* 3852: 11.VI.1505, sentència a favor de "F. Alegre, c. b., contra Benet Oliver, m. b., et alios fratres suos qui filii et successores sunt ab intestato Francisco Oliver, patre ipsorum" (*apud* J. Torrò, 1994: 241). AHPB, Vilana, *Decimum nonum manuale 1507-1508*: 11.III i 11.IV.1508, F. Alegre, ciutadà, hereu universal de la seva esposa Isabel, filla de Pere de Santcliment, pares de Berenguer, difunt; també un altre document semblant (*apud* J. Torrò, 1994: 241).

⁷⁵ J. Torrò (1994: 226) distribueix la seva producció en dos períodes: de 1472 a 1482, que conté l'obra amorosa i la traducció de L. Bruni; i de 1493-95, on hi hem de col·locar la producció lligada a la impremta, com les *Transformacions*. Considerem que la producció del primer període té un origen escolar i de formació, que hauria començat, per tant, a Sicília el 1463-64.

postulats poètics d'origen florentí. Així, l'obra de F. Alegre és representativa del procés social i polític viscut per la classe alta burgesa barcelonina al llarg de la segona meitat del segle XV.

El català del nostre autor és abundant en hipèrbatons, ric en matisos, en lèxic i de construcció sintàctica precisa. Tal com diu l'anònim autor de *La Renaxença*, els escriptors del segle XV, i F. Alegre no n'és una excepció, tenen "armònica rotunditat, enginyós lligament dels membres per un hipèrbaton de bona lley que'ls coloca per ordre gerárquich que las ideas per ells espressadas demanan, sobrietat y com a conseqüència, vigor i forsa" (*La Renaxença*, 1871: 189). F. Alegre té un gust especial per a l'oració llarga i busca un hipèrbaton sovint excessiu, gairebé poètic, tal com podem veure a l'inici dels prefacs de *La primera guerra púnica*, de la *Passió*, i del *Sermó*, respectivament:

Aquell desig, qui de plaure-us a molts obliga, magnífich cavaller, me força exceptar los prechs, qui manamens stime, moltes vegades a mi fets, senyalant tenir desig traduhís en vulgar català aquell, no menys a utilitat que a delit satisfent, libre per lo famós Aretí en latí compilat e après per ell mateix en toscana e materna lengua sua traduhit. (Pref., 4)

Aquella veritat, qui vista clarament farta nostre entendre, al Voler presentada nos tira en amar y tant com és entesa ensén la voluntat fins en aquell alt grau en qui de dues sens contrast se segueix voler y desvoler una mateixa cosa. (*apud* P. Quer, 1988: appendix II, 1)

Natura discreta, senyor molt excellent, ab degut ordre ordena les coses necessàries y proveïx a les contingents; que si a sos actes contemplam, veurem tota és ordenada a endreça no sols del viure natural nostre, més de ben viure, per qui lo sobrenatural y sens fi se aconsegueix. (*apud* P. Quer, 1988: appendix I, 1)

A F. Alegre li agrada citar F. Petrarca, tal com assenyala J. Torró (1994: 221), i Dante, tot i que la font d'on beu més abundantment és G. Boccaccio. Els tres italians apareixen a la *Faula* amb profusió. Petrarca apareix a la seva obra com un personatge del *Somni* i Boccaccio és l'autoritat per a les al·legories a les *Transformacions*. Aquestes fonts, completades amb la de L. Bruni per al tema

cavalleresco-militar —*i.e.* polític—, P. Ovidi per als clàssics, i un neoplatonisme en la seva concepció poètica, conformen els seus referents. Una característica de F. Alegre és el tòpic de presentar l'obra com a demanda o petició d'algú, en la major part dels casos del destinatari. Així, Mateu de Santcliment a la *Passió*, Antoni de Vilatorra a *La Primera guerra púnica*, el rei Joan II al *Sermó* i Joana d'Aragó a les *Transformacions*. Aquests pròlegs indiquen l'ús que fa F. Alegre de la literatura, plaent i alhora vehicle per a relacionar-se amb un cert nivell social.

La transmissió manuscrita de l'obra de F. Alegre no és abundant: del *Sermó*, la *Requesta*, el *Somni*, el *Raonament* i la *Faula de Neptuno i Diana* només en conservem una única còpia manuscrita (B.U.B., ms. 151), en el famós còdex *Jardinet d'Orats* (J. Torró, 1992); de la traducció *La primera guerra púnica* només en conservem dues còpies senceres: Hispanic Society de Nova York (HS387/4327), Biblioteca Universitària de Barcelona (ms. 85); i fragments d'una tercera, cinc bifolis en total, conservats a l'Arxiu Comarcal del Ripollès (ms. 3). Un cas ben diferent és la transmissió impresa de les *Transformacions*, de la qual encara en conservem unes vint còpies de les 1.000 que en va fer imprimir⁷⁶. De la *Passió de Jesucrist*, en canvi, també impresa, en coneixem una única còpia, custodiada a la Biblioteca Universitària de València (B.U.V., BH, C.F./4). D'altra banda, tenim notícies d'obra seva no conservada. Als inventaris colombins (*Registrum*, *Abecedarium* i *Supplementum*) hi ha una *Vida de Sant Josafat*, així com una *Vida de Nostra Dona*. A dia d'avui no tenim notícies d'aquestes dues obres, tot i que a la primera se li ha perdut la pista fa relativament poc temps, el 1925, quan se li va oferir una còpia a Barcelona al bibliòfil Marquès de Xerès de los caballeros, Manuel Perez de Guzmán i Boza⁷⁷. Destaca, doncs, per nombre, l'edició de la traducció de P. Ovidi.

⁷⁶ Veure J. Torró (1994: 222) per a la ubicació d'aquestes còpies.

⁷⁷ El Marquès de Xerès atesorà la segona biblioteca de llibre antic hispànic d'Europa (la primera era la de la Biblioteca Nacional), aconseguida en gran part el 1888 a Sotheby de la biblioteca de Samuel Turner. És prou sabut que, per deutes i per manca d'interès bibliòfil dels seus dos fills, l'any 1902, el Marquès hagué de vendre la seva biblioteca al magnat nordamericà Archer Milton Huntington. És també prou sabut que la biblioteca de Huntington, juntament amb la biblioteca de l'alemany K.

Com hem assenyalat, durant el primer període (1464-1481) escriu l'obra manuscrita de temàtica amorosa (el *Sermó*, la *Requesta*, el *Somni*, el *Rahonament* i la *Faula*) i les traduccions de L. Bruni i de P. Ovidi⁷⁸. Tot ens indica que el període que comença a la seva arribada a Palerm i l'ingrés a l'escola del professor de la Mirambella (1464), es clou a Barcelona, al seu casament amb Isabel de Santcliment (1477) i l'accés a càrrecs públics d'importància. Aquest és el període de formació. Hi podem rastrejar des del tret escolar de la traducció dels *Commentarii* fins al gust pel món clàssic, la temàtica amorosa entesa des del punt de vista platònic, un constant recurs oníric, la fina ironia, el raonament al·legòric, la despreocupació pròpia de la joventut i la inexperiència pròpia de la formació. Només cal fer una ullada als títols de les obres d'aquest període: *raonament*, *somni*, *faula*, *requesta*, etc... per adonar-nos dels eixos que ocupen literàriament un jove F. Alegre, d'entre 14 i 30 anys. Hi trobem la mediatització dels clàssics, el gust per l'al·legoria, fins i tot, la traducció d'una obra bèl·lica d'historiografia romana. Un període, certament, de literatura cívica, destinada a un cercle d'amistats urbanes, potser en algun moment cortesanes, amb l'objectiu de generar conversa literària sobre dos grans temes literaris a la joventut: l'amor i la guerra o l'ideal⁷⁹.

Aquest idealisme de F. Alegre al seu primer període és present, per exemple, en el prefaci a la traducció dels *Commentarii* brunians, on afirma que aquesta traducció “mostra, per exemple, de Geron, rey dels

W. Hiersemann —d'on, segons Ch. Faulhaber prové la còpia de la HSA de la traducció de F. Alegre— passà a formar part del gruix del fons de la Hispanic Society d'America, a Nova York. No obstant això, com que el 1925 se li oferí aquesta obra religiosa de F. Alegre a Barcelona, per tal de refer la seva biblioteca, suposem que és probable que aquesta obra estigui en mans de particulars, potser encara a la península. Veure Rodríguez-Moñino (1966).

⁷⁸ L'estudi de la faceta de traductor de F. Alegre el realitzarem al Cap. IV, dedicat íntegrament a les traduccions del barceloní. Veure a J. Torró (1994: 229-236) l'assimilació del pseudònim “Claudio poeta”, que signa l'obra *Faula de Neptuno y Diana*, amb F. Alegre.

⁷⁹ Hi ha un clar paral·lelisme entre la producció de F. Alegre i les obres de circumstàncies de, per exemple, Joan Roís de Corella, tant per la forma al·legòrica, com pels personatges o els temes tractats.

saragoçans (= siracusans), e de Quinto Emílio, de Cornèlio Marcel·lo, Amílcar e molts altres, qui ab valents actes honrat renom guanyat tenen” (Pref., 6)⁸⁰. Aquest ideal cavallaresc també apareix en el seu *Rahonament fingit entre Francesch Alegre y Sperança, tramès per ell a una dama* (F. Alegre, 1910b), no només en la seva estructura, un diàleg idealitzat entre l’enamorat i Esperança, personificada en una senyora, on aquest li retreu a Esperança que el tracti tan malament, sinó també en el fet que l’enamorat, com que Esperança no li fa cas després de la queixa, decideixi interpel·lar instàncies més elevades (= divines), perquè resolguin el problema que té amb la seva dama i ara, a més, amb Esperança, que finalment accedeix a intercedir a favor de l’enamorat⁸¹. Estableix així un paral·lelisme entre la batalla amorosa i la bèl·lica típic de l’ideal cavallaresc, present també en el *Quixot* o en el *Curial*. La novetat amb relació als referents és que F. Alegre treu allò cavallaresc dels generals romans de la primera guerra púnica, més que no pas dels herois medievals, així com de personificacions evemeristes de les passions humanes o etapes de la vida (Sperança, Vida o Amor) i en personatges clàssics (Neptuno, Diana, Cupido, Febus, Eneas,

⁸⁰ És significativa la relació d’aquesta traducció amb la Guerra civil catalana, però també amb la creació d’arguments de la cristiandat contra els turcs de Constantinoble i del nord d’Àfrica, llegint en els pols Roma-Cartago els nous pols Occident cristià-Orient turc. Els regnes hispànics posen especial interès en aquesta lluita contra el turc al nord d’Àfrica. I la primera guerra púnica té com a escenaris força territoris africans. J. Torró (2000) assenyala la importància de la lluita militar i literària contra els turcs després de la caiguda de Constantinoble el 1453, palesa per exemple al *Tirant*. Veure la creuada literària renaixentista contra Mehmed II a J. Hankins (2003, vol. I: 293 i ss.).

⁸¹ *Rahonament fingit entre Francesch Alegre y Sperança, tramès per ell a una dama*. Obra conservada en una única còpia al *Jardinet d’Orats* (B.U.B., ms. 151, ff. 253v-256r) i editada per R. Miquel i Planas (F. Alegre, 1910b). La dama, de qui no sabem el nom però que probablement sigui d’origen castellà, ja que en aquesta llengua compon la cançó, no vol atendre als precés de l’enamorat que, desemparat, recorre, després de la indolència de Sperança a instàncies sobrenaturals, davant les quals es queixa no només de l’amada sinó també d’Esperança, que es defensa tant com pot. Finalment, quan el *Rahonament* ha acabat, Esperança es disposa a ajudar del tot l’enamorat i F. Alegre li regala una cançó. Com bé assenyala P. Quer (1988: 26), aquest poema és l’únic fragment conegut on F. Alegre fa servir el castellà. Té un parell de títols en italià, que no hem trobat, i algun fragment en llatí en el *Sermó de Amor*.

Aquil·leu i Demòfont). Al *Rahonament* hi ha l'únic fragment en castellà (P. Quer, 1988: 26), una cançó que dona finalment com a regal a Esperança, en el fons la desconeguda dama de qui està enamorat. El poema està relacionat amb l'expansió de la poesia de cançoner i la freqüència amb què trobem poetes bilingües (*vid.* P. M. Cátedra, 1991):

Mi dolor es de tal mena
Que Speransas la dolescen;
Mis males quando fenessen
Entolsces dan mayor pena.
En mirar muchos descansan
Y en ser vistos han plaser:
Mis desseos y querer
Por la vista no se amansen,
Que mis males son de mena
Quentre los remedios cressen
Y quando menos paressen,
Entonces dan mayor pena. (F. Alegre, 1910b)

Aquest període es correspon amb la formació del nostre autor. En aquest sentit la traducció de les *Metamorfosis* ovidianes —potser traduïdes al costat de Iacobo dela Mirambella— és la possible font i base hermenèutica de la seva obra de joventut, deutora de la traducció del poeta de Sulmona, potser no de la que avui coneixem impresa, però sí d'un primer esborrany i de les seves al·legories, material de formació del mestre dela Mirambella, de qui dirà més tard en la publicació de les seves al·legories a les *Transformacions* parlant sobre els somnis:

[f. A1va] vull dir so [...] que un mestre meu, home de aprovada vida e singular doctrina entre quants vivien en l'orde militar en Sicília, da on era natural home, conegut de molts per sa auctoritat, promovedor del consell real en lo dit regne, anomenat misser Iacobo dela Mirambella, parlant ab ell dels somnis, y tenint que cathòlicament podem afermar algunes voltes somniar veritat, après de haver me declarat les sinch espècies ab auctoritat vostra que ara he hoïdes, me dix com ell sovint vey a en si la prova de la quarta spècia somniant les

coses ab tal orde com après li seguían vellant⁸². Moltes me'n dix, mes sol ne vull dir una que notí principal, y és que un jorn, dormint la sesta, somnià que venia un metge, amich seu, portant un libre grech vell y molt mal tractat, per mostrar-lo y quin era, y que ell mirant lo trobave que éran los Evangelis, y, encare dormint, entrà per la cambra aquell que somniave ab un libre grech en què eran scrits los Evangelis. Lo qual eximpli, perquè el tench per molt sert per la auctoritat del qui'l me recità, he volgut posar en lo present capítol. (*apud* J. Torró, 1994: 227-28)

El somni és un recurs abundant en F. Alegre, en l'obra del qual apareix sempre la idea, antiga —platònica però també cristiana— que, quan es tanquen els ulls del cos, s'obren els ulls de l'ànima i del coneixement, tal com diu al *Rahonament* (F. Alegre, 1910b: 4): “fins que, uberts los ulls de mon entendre, coneguí Speransa, recordant me ja altre vegade haver la vista”.

Una altra obra d'aquest període que beu profusament de P. Ovidi, on també apareix el recurs oníric en forma de *locus amoenus*, és la *Faula de Neptuno i Diana*⁸³. L'argument d'aquesta faula és tal com segueix: el narrador protagonista, desenganyat d'amor, reflexiona sobre l'experiència que li ha tocat viure, i llavors aquesta se li converteix en visió onírica. De sobte, es troba en els dominis de Venus (*locus amoenus*). Seguint uns cignes, animal consagrat a la dea, s'acosta a una torre, on entra. Al pati, anomenat *Oci*, hi ha una escala amb nou graons, per on puja i baixa gent. Aquests graons són Vista, Pensament, Delit, Esperança, Amor, Temor, Gelosia, Oblit i Oradura. Tan bon punt posa un peu al primer graó, nota que ja hi ha pujat algun cop, tot i no saber-ne el nom. Puja per l'escala i arriba a la cort de Venus, on Cupido està molt enfadat per culpa d'una dama (Dyana), que no es

⁸² És interessant que, quan porta a impremta aquestes *Transformacions*, ja adult, hagi de justificar la proliferació del recurs oníric en la seva obra de joventut, dient que “cathòlicament podem afermar algunes voltes somniar veritat”.

⁸³ Aquesta obra, també continguda en el *Jardinet d'Orats* (B.U.B., ms. 151) ve firmada per un anònim “Claudio poeta” que J. Torró (1994) identifica amb F. Alegre, comparant fragments de *Les Transformacions* amb escenes d'aquesta *Faula* i adduint que el pseudònim Claudio correspon a un autor familiaritzat amb les *Genealogiae* de Boccaccio, com el nostre autor.

deixa vèncer per les seves fletxes, com si fos una reencarnació de la pròpia dea Diana. Davant les súpliques de Cupido, Venus resol castigar la dama: desenamora tots els seus cortejadors i cerca Neptú perquè la seduexi. A partir d'aquí, el narrador protagonista diu que veu l'acció en un mirall penjat del sostre de la sala. Així, Neptú arriba a la ciutat que funda el fill de Júpiter (= Barcelona), sedueix Dyana (= potser una monja?) i s'hi uneix en forma d'aigua d'or⁸⁴. Aquest episodi arriba a oïda de Júpiter, que enfadat per les negatives constants rebudes de Dyana, castiga la noia enviant-li les Parques. De cop, Dyana es troba al pati d'Oci de la torre intentant pujar els graons, però no ho sap fer perquè no ho ha fet mai. Llavors, Medea i Escil·la l'acusen i demanen que se li apliqui la sentència d'Aglauros, és a dir, convertir-la en pedra negra. Aquesta transformació, tal com va veure M. de Riquer (1964: III, 252-53), és presa de les *Transformacions*. J. Torró (1994: 233), a més, fa notar que tota la història sencera prové de les *Metamorfosis* (II, 708-832).

Hi ha una relació evident entre aquesta *Faula* i les *Transformacions* de P. Ovidi, tot i que en aquesta obra no només hi apareix el poeta romà, sinó també Dante, Petrarca i Boccaccio, els tres mateixos autors que podem rastrejar en el *Curial*, tal com indica J. Torró (1994: 236). La relació de F. Alegre amb el mite és molt semblant a la de Roís de Corella, però a diferència de la majoria d'autors barcelonins de finals de segle XV, crea i converteix el mite en ficció (J. Torró, 1994: 233) i, a més, defensa aquesta manera d'escriure al pròleg de les seves *Transformacions*⁸⁵:

[f. a2va] ... als moderns qui volen de lur estudi, scrivint, mostrar fruyt, cové libres antichs reepilogar e transladar, e les altes torres, per los antipassats doctors fundades, enmarletar e pintar, perquè, ab diversitat de scriptures e de estils mudats, sien los que viuen covidats

⁸⁴ Recordem la relació de F. Alegre ja estudiada abans amb algun cercle de lletraferits devots de la mare de Déu i de Crist, tot emmarcat per aquesta voluntat d'ascens social de F. Alegre a cavaller.

⁸⁵ Veure l'article de J. Alcina (1988) per la identificació en F. Alegre del poeta amb un artífex i amb Déu creador. Aquesta poètica té la seva formulació en C. Landino.

a desig de legir, abraçant la ciència, a qui sola, com a mare de virtuts, és deguda honor. (*apud* E. Duran-J. Solervicens, 1997: 36)

Una altra obra que segueix la línia amorosa, platònica i onírica és el *Somni de Francesc Alegre recitant lo procés de una qüestió anemorade*, obra que té també les *Transformacions* com a font important⁸⁶. L'argument de l'obra és el següent: F. Alegre denuncia la seva dama, acusant-la de crueltat davant el tribunal de Cupido. L'autor s'adorm i de sobte es troba en un *locus amoenus*, on s'hi ha instal·lat la cort del Déu. Al judici hi ha Laura i Petrarca, descrit de la següent manera: “qui mon viure guiave... companyia plasent en les prosperitats e sol refugi en les adversitats” (F. Alegre, 1910a: 5). Així, el poeta italià i la seva amant platònica esdevenen grans referents paral·lels per a l'amor literari en F. Alegre, i hi apareixen com a lletrats del judici. Aquí trobem la inclusió de figures del món cristià medieval. Els arguments hi són presentats per dotze personalitats: quatre figures de l'Antic testament (Jacob, David, Salomó i Samsó), quatre representants del món clàssic (Febus, Eneas, Aquil·leu i Demòfont) i quatre “campioni della cristianità” (V. Orazi, 1996: 290): Lancelot, Pere I d'Aragó, Paris (l'enamorat de Viana) i Macías⁸⁷. Just en el moment en què Cupido (= jutge) ha de dictar sentència, F. Alegre es desperta i, per tant, no en sabem la resolució, ja que, seguint el tòpic literari platònic, la veritat només és accessible a través de la visió onírica i no a través del món dels sentits. Ara bé, a partir de la resposta de l'amic Antoni Vidal cal entendre que la resolució és favorable al nostre autor⁸⁸.

El recurs oníric present a la seva obra sempre reforça l'al·legoria. A més, l'obra és plena de recursos molt difosos durant l'Edat Mitjana i de

⁸⁶*Jardinet d'Orats* (BUB ms. 151, ff. 239r-252r). Hi ha un estudi de V. Orazi (1996), l'edició de R. Miquel i Planas (1910) i el treball de P. Quer (1988).

⁸⁷Poeta gallec, les obres del qual figuren al *Cancionero de Baena*. Tenia fama d'amant desventurat, que sempre sucumbeix a les penes d'amor. Macías ha influït molt sobre la poesia castellana posterior. No és estrany, doncs, que, quan Macías es pronuncia sobre l'afer de declarar que la dama ha de ser condemnada a correspondre el sentiment de qui l'ama.

⁸⁸Després del *Somni*, hi ha la *Resposta y consell de Anthoni Vidal*, considerada, de fet, una part més del *Somni*, perquè no té rúbrica pròpia.

fonts àmpliament divulgades, com ara la imatge d'Amor vestit d'arquer, força freqüent tant a l'antiguitat com en Petrarca. Hi apareixen també fragments presos del poeta italià, imatges que trobem en Jordi de Sant Jordi; per exemple, la mirada com a vehicle per a l'amor. Fins i tot, hi trobem una imatge calcada de l'anònim *Curial i Güelfa*: al *Somni* els amants “si de daurades [sagetes] los dos ferits se troben, parament amant i satisfent-se entrecanviadament llurs voluntats, benaventurada vida passen” però, en canvi, si són condemnats, es troben atravesats per una “ferra sageta, causant als tals vida no reposada”. A l'anònim també apareix aquesta imatge, però les fletxes són d'or en un cas, i de plom en l'altre⁸⁹.

Una altra obra d'aquest tipus, incompleta ja que el copista del *Jardinet d'Orats* només copià dos fulls, és la *Requesta de amor recitant una alteració entre la voluntat y la reho*, de tema amorós; obra, però, de la qual no en podem extreure cap conclusió a causa del seu estat⁹⁰.

Arribem, després d'aquesta producció uniforme i clara, amb la traducció dels *Commentarii* entremig, a una obra que, tot i pertànyer a aquest primer període, prefigura i obre el segon, situant-se així en una etapa de transició. És el *Sermó de amor, scrit per manament del rey don Joan, de immortal record, per Francesch Alegre*⁹¹. Aquesta obra, dedicada

⁸⁹Volem fer notar els nombrosos rastres comuns entre el tercer llibre del *Curial i l'obra* de F. Alegre.

⁹⁰B.U.B. (ms. 151, ff. 246v-247v), hi és sense acabar de copiar, a mitja frase, després d'haver copiat dos fulls. De sintaxi complicada, no és possible extreure'n cap conclusió a causa de la seva fragmentació i parcialitat.

⁹¹ Obra conservada en un únic manuscrit, també al *Jardinet d'Orats* (B.U.B., ms. 151, ff. 117r-122v), dedicada a Joan II, rei d'Aragó. P. Quer (1988: 31-32) situa la producció d'aquesta obra entre el 1462-78, tot i que nosaltres considerem força arriscat situar-la abans de la fi de la Guerra civil, ja que, com que apareix Pere Torroella amb l'epítet de “magnífich” i com que F. Alegre dedica l'obra al rei, cal centrar el moment de la seva creació quan P. Torroella gaudeix del privilegi del rei. P. Torroella era el criat del Príncep de Viana fins que aquest mor i F. Alegre sènior, el pare del nostre escriptor, al final de la guerra, es passà al bàndol oligàrquic a favor de la Generalitat. Segurament, per tant, calgui situar aquesta obra entorn el 1475, data a més, com molt bé assenyala P. Quer (1988: 32), que concorda amb l'ascens social de F. Alegre.

al rei Joan II, entorn de 1475 o potser fins i tot més tard, té característiques pròpies de les obres del segon període, com ara la dedicatòria a un membre de la família reial, Joan II vencedor de la Guerra civil, però també conserva encara trets dels primers temps, com ara l'aparició d'una Natura amorosa personificada. L'argument d'aquesta obra és que la Natura, creadora de l'amor, fa que existeixi la nostra espècie “per conservació del nostre ésser”. Aquest tractament de la Natura, com a dea superiora, contrasta amb la Natura humana de la posterior *Passió*. A la primera obra, Natura tot ho pot i, a la segona, és una dona desgraciada que erra pel món a la recerca de Déu. Això relaciona l'obra amorosa i la religiosa. Mentre que en el *Sermó* apareix Natura com una deessa, gràcies a la qual “conservem nostre ésser en spècia”, a la *Passió* la Natura humana “despullada dels béns que en passat tenia, fo forçada sentir l'estrem grau de misèria”; la mateixa personificació té un tracte molt diferent, de força creadora a miserable, dins d'un marc tan pietós com la setmana santa, subtema de la *Passió*. Trobem al *Sermó*, en aquesta voluntat d'argumentació retòrica més propera a l'assaig, un F. Alegre més madur, potser al voltant de la trentena. El seu *Sermó* comença pel *thema*, en aquest cas una cita de Ciceró, del *De officiis*:

Communis omnium animantium est coniunctionis appetitus procreandi causa et quedam cura eorum quae procreata sunt. (*Primus officiorum*). Traducció de F. Alegre: A tots los animals és hun comú appetit de procrear e una special cura de les coses procreades. (*apud P. Quer, 1988: 33*)

L'estructura medieval d'un sermó —tema, protema, divisió i argumentació— no és del tot respectada per F. Alegre⁹². El *prothema* té la traducció de la cita, la pregària i alhora una petita introducció que

⁹² La forma del sermó té els seus orígens en l'escolàstica, tot i que després es farà servir per a qualsevol tipus de retòrica civil, fins i tot la retòrica política. Pel que fa a l'estructura, un sermó comença pel *thema*, que és una cita d'una autoritat, que expressa i condensa de què tractarà el sermó. A partir d'aquest punt segueix una introducció o *prothema*. Aquesta part sovint és la traducció del *thema* o cita, si el sermó és en romanç, i una petita pregària. Després segueix la *divisio* o organització del que es tractarà i, finalment, es clou amb la *argumentatio*.

centra el tema, en la qual se'ns explica que la Natura és la divinitat ordenadora del món. Aquesta falta d'estructura s'explica perquè, per l'autor, el *Sermó* és un *divertimento*. F. Alegre prossegueix amb la divisió, en dos punts o parts, una per a cada frase de la cita: una part per a "hun natural appetit" i una altra per a aquella "special cura de les coses procreades". Així comença l'argumentació. Aquesta part és la que menys s'adequa als esquemes tradicionals dels sermons. Aquí F. Alegre construeix un raonament purament escolàstic per a concloure que les dones tenen més apetit sexual que els homes, tot i que P. Quer (1988: 36) assenyala que cal llegir aquesta argumentació, i el *Sermó* sencer, com si fos una paròdia d'aquest tipus de raonament. Ara bé, potser podem incloure'l dins del corrent de literatura misògina, representada pel *Maldezir de Mujeres*, de P. Torroella, resposta del *Triümf de les dones*, de Joan Roís de Corella. Amb tot, sí que hi ha una clara ironia al *Sermó*, on amb un estil simple, planer i plenament comprensible, presenta en to de broma un atac a la moralitat amorosa, quan, per exemple, considera la Natura una divinitat, a la qual dedica la pregària del *prothema*, o quan afirma que l'acte de conservació de l'espècie és aquell "ben viure" de l'home.

Pel que fa a les fonts del *Sermó*, hi ha Aristòtil i G. Boccaccio, però sobretot P. Ovidi, el de l'*Ars amatoria* i també episodis de les al·legories de les *Metamorfosis*, tal com mostra J. Torró (1994: 237), fet que reforça la idea ja assenyalada que la traducció del sulmonès i les seves al·legories són la font i la base de la producció en el primer període.

El *Sermó*, doncs, se situa entre el primer període i el segon. Cal dir que en tot aquest repertori, volgudament amorós i de circumstàncies, en relació amb cercles de lletraferits més o menys cortesans on es llegeix la pròpia producció, hi destaca la temàtica bèl·lica de la traducció dels *Commentarii*. La traducció d'aquesta obra no encaixa dins l'obra de F. Alegre; més aviat respon a un interès de formació i alhora de relació social de F. Alegre de Llobera, tal com hem comentat, en relació al seu mentor i cunyat, A. de Vilatorra, a qui la dedica. Potser darrere l'elecció del text i pel lloc on passa l'acció (Sicília) hi ha interessos familiars. Creiem probable que la intencionalitat d'aquesta traducció correspongui en certa mesura a una barreja d'aquestes hipòtesis que,

alineades correctament en un mateix moment, van empènyer el nostre traductor a la seva realització.

A aquest primer període de literatura civil s'hi contraposa un segon període, representat i censurat —autocensurat podríem dir— per la impremta. Aquest segon període comprèn des de la primera impressió, la *Passió*, després del seu consolat a Palerm (1488), fins a l'inici de la vellesa (1500). F. Alegre decideix dur a impremta les *Transformacions* (1494), la *Passió de Jesucrist* (1488), la *Vida de Nostra dona* (?) i la *Vida de Sant Josafat* (1494), obres que encaixen amb les seves noves pretensions socials, posteriors al consolat i més proper a una classe dirigent a favor de la monarquia⁹³. De fet, de la seva producció del període anterior, només porta a la impremta les *Transformacions* i les *Al·legories*, per l'estima personal a les llargues hores de treball esmerçades en aquesta obra i pels rèdits econòmics que li poden donar. Intenta dissimular la poca idoneïtat religiosa de l'obra i les al·legories sota una aparença de traducció de cànon formativa per la *auctoritas* de P. Ovidi, que va ser important al llarg de tota l'Edat Mitjana (L. Badia, 1993: 60). El seu epíleg està escrit en aquesta època. Per això, no qüestionem la modernitat de F. Alegre al llarg d'aquest procés de censura o autocensura, lògica d'altra banda per les limitacions tècniques i econòmiques que té la impremta i que comporten una purga important⁹⁴. És més, no només no renuncia als postulats platònics que relacionen com a *artífices* a Déu i al poeta, sinó que els defineix amb més claredat.

⁹³ Podríem, no obstant, considerar que l'obra religiosa de F. Alegre va ser escrita també durant la seva joventut i que l'únic que féu a finals de segle va ser imprimir tota aquella producció que li interessà, i oblidà ràpidament la producció amorosa i llicenciosa. Ara bé, creiem poc plausible aquesta hipòtesi pel fet que l'obra religiosa dista en plantejaments de la seva obra amorosa. Fixem-nos en el tractament diferent, per exemple, de la personificació de Natura al *Sermó* i a la *Passió*. Creiem que aquest i altres tòpics, com ara el fet que lliga més l'amor amb la producció juvenil i la religió amb la producció de maduresa, tal com trobem també en Roís de Corella. Tot això ens indica que l'obra amorosa i la religiosa pertanyen a períodes diferents.

⁹⁴ Veure M. Morràs (1994).

Ja hem comentat que P. Quer (1988: 93) insinua la relació de F. Alegre amb diferents cercles de lletraferits, on s'anava a llegir petites composicions per tal d'entretenir i estimular, per una banda, la fe de l'auditori —tal com passà amb el cercle de Sor Isabel de Villena a València— i, per l'altra, distreure les estones d'oci de la classe burgesa alta i la petita noblesa. P. Quer (1988: 93) situa aquest cercle pietós al monestir de Valldonzella, on es reunirien alguns grupuscles autoconsiderats cultes per a llegir-hi obres de temàtica religiosa i de temàtica no tan religiosa⁹⁵. Molt probablement caldria situar l'escriptura de la *Passió de Jesucrist* (1488) sota la influència d'aquests cercles⁹⁶. Aquesta obra religiosa està escrita en forma d'exposició. Hi apareixen personificades en figures femenines la Natura Humana i la Santa Teologia. L'obra comença amb la Natura Humana, errant desgraciada pel món, “despullada dels béns que en passat tenia” i que és “forçada sentir l'estrem grau de misèria”, talment una retractació literària dels seus postulats del *Sermó* (1475). Després del lament de la Natura Humana per haver perdut el favor de Déu, apareix la Santa Teologia, també en figura femenina, que li anuncia la bonanova que a través de la figura del Crist es pot salvar de les desgràcies mundanes.

⁹⁵ Segons l'abaciologi la filla d'Antoni de Vilatorça, Àgata Vilatorça, va ser monja i abadessa d'aquest convent (1516 al 1539). També Anna Alegre, filla de F. Alegre, va ser monja d'aquest monestir i el 1516 hi va fer el seu testament, precisament el primer any que la seva cosina Àgata n'era abadessa. L'altra filla de F. Alegre, Jerònima Alegre, també va ser monja en aquest Convent. Una descendent del fill d'Antoni de Vilatorça podria ser Paula de Vilatorça, abadessa d'aquest convent del 1582 al 1602. Per a la relació que establí el notari poeta Antoni Vallmanya amb aquest Convent i la generalització que d'aquesta relació es pot aplicar a d'altres personatges, com F. Alegre, veure J. Auferil (1986, 37-77). Per decret del 15.VII.1480 (*apud* J. Auferil, *idem*) es prohibeix a les monges rebre homes a les seves cel·les, fet que es permetia amb anterioritat a aquesta data. Això relacionaria el personatge de Diana de la *Faula* del nostre autor amb una d'aquestes monges de Valldonzella.

⁹⁶ Aquesta obra, composta tal com el propi F. Alegre declara al pròleg per al seu cunyat Mateu de Santcliment, consta inventariada a la Biblioteca Colombina amb el núm. 14788 (*Abc.* col. 646) i es conserva en una única còpia a la Biblioteca Universitària de València (BH, C.F./4). Apareix en A. Palau (1948-77: I,6578), a M. Aguiló i Fuster (1923: 892) i al BOOCT (1985: 38), que erròniament indica que no se'n coneix cap exemplar. El títol és posterior ja que l'obra no en té.

La *Passió de Jesucrist* està integrada dins del *Natzaré*, un volum amb vint obres religioses més de tipus pietós i de lloança a la Mare de Déu. L'obra explica la passió de Crist dia per dia, i hi va intercalant, també dia per dia, escenes de la Creació del món. Hi ha, doncs, un doble fil narratiu, que s'enllaça de manera simbòlica, ja que els fets de la creació i de la passió s'expliquen els uns als altres. L'obra consta d'un pròleg i d'onze capítols. F. Alegre hi entén la fe en un sentit força modern, ja que no pretén moralitzar dogmàticament, sinó que intenta educar la pietat personal de cadascú, dins l'àmbit privat, lluny de l'església. Cal notar, tal com declara el propi autor, la relació d'aquesta fe amb l'amor místic o platònic, que tot ho uneix i que produeix efectes meravellosos, tals com els quaranta dies d'ascetisme de Moisès, la fortalesa de Sant Joan davant el turment o la pròpia obra que F. Alegre està escrivint. Així, trobem el mateix amor platònic que a les altres obres, però aquí d'arrel cristiana. El centre d'interès de l'obra, la passió de Crist, s'interpreta sota un prisma d'amor místic. Diu al pròleg⁹⁷:

A l'estimat germà Matheu de Santcliment, Francesch Alegre en la Passió de Jesucrist. Aquella veritat, qui vista clarament farta nostre entendre, al voler presentada, nos tira en amar y tant com és entesa ensén la voluntat fins en aquell alt grau en qui de dues sens contrast se segueix voler y desvoler una mateixa cosa. Aquesta basta en mostrar-nos la prova de aquella meravella, qui par sobrenatura, transportant lo qui ama en la cosa amada, de manera que viu més en ella que no en si mateix, sens freturar de les necessitats que nodreixen lo viure. Arribat a tant perfet amor estigué Moyses vivint sens pendra vida en lo mont de Oreb aquells quaranta dies que aprengué la ley de la boca de Déu. D'ella visqué Sanct Pau per spay de tres dies. Aquesta, privant los forans sentiments de lurs propis delits, portà la Magdalena fins als peus de Jesús y a Sant Johan al costat de la creu, oblidat dels parills, ensès de gran amor, ves aquell mestra seu que durament sens culpa veyá tan maltractar-y. Aquesta, ab dobles forces me ha més en novell treball, tirat per aquell deute de vera amistat qui a l'amich en justa demanda nos força de complaure, per bé que conech ésser molt gran empresa voler parlar de tanta excel·lència y perfeta amor com nos [f. 4] mostra Jesús, fill de Déu unigènit, en rembre nostres culpes, sens fermament amar-lo. Però fiant que, axí com lo rich apothecari de

⁹⁷ Transcripció pròpia de l'incunable de la B.U.V. (BH, C.F./4).

manejar precioses odós, sens voler perfumar-se, resta bé odorant; tractant y recordant la granesa de tan aspras dolors y dignitat de tan grans beneficis, tostemp me restaria per la benignitat de l'universal regidor de nostres sacrets actes, més desig de servir-lo. E per çò a vós, estimat germà, qui raquest me aveu de posar en scrits alguna cosa qui·ns fes recort de la mort y dolorosa passió del nostre redemptor, vull endresar en persona de la humanitat sua tant afligida aquell parlar de Iob: “miseremini mei, miseremini mei saltem vos amici mei, quia manus domini tetigit me” (iob, XVIII)⁹⁸. A vós, a mi y a tots los remuts diu aquestes paraules l'home Déu crucificat, coronat de spines, clavat, batut e ascarnit y açotat, après que trobant-se la part sua sensitiva per Déu deseparada, quant al incorriment de penes y turments has dit ab lo psalmista (psalmo XXI): “deus meus, deus meus, ut quod dereliquisti me”, veent-se en tal trespàs deseparat del pare, los apòstols fugits, la potestat de infern contra ell desfermada, als que li són devots fa graciosa empra de humana pietat, perquè pus sol demana trista compassió als mals que per tots passa no li'n siam escassos, almenys en estos dies que·ns presenta la església los beneficis que tots havem atesos per la passió sua.

Tot i el canvi clar de temàtica, F. Alegre segueix usant el somni i les personificacions com a recursos literaris. A la conclusió de la *Passió*, continua apareixent la visió o somni com a revel·lador d'una veritat a què no tenim accés de manera ordinària:

E a la fi de tals raons partiren de ma vista la Santa Theologia y Natura Humana, que en figura de dones se eren representades, sens saber pus que·s feren, d'on coneguí que Déu inspirador de tots bons pensaments en ymaginària y fantàstica visió les havia portades a mos ulls, perquè a la devoció vostra, per qui en tal pensar se mès lo meu entendre, scrivís de la mort de Iesús ço que elles raonaren y axí presentant-ho per scrits a vostra caritat torne a recordar per part del redemptor les paraules de Iob dites en lo principi: “ai au mercè de mi y doleu-vos de mi, almenys vosaltres, que us voleu alegrar de ésser mos amichs, que la mà del senyor me ha tocat ab tantes passions com l'escrit representa”. Deo Gracias. (B.U.V., BH, C.F./4)

⁹⁸ Job, XIX, 21.

També dins d'aquest segon període escriu la *Vida de Nostra Dona* i la *Vida de Sant Josafat* (1494), no conservades. L'any 1523 i el 1539 Ferran Colom, fill del famós almirant, fa dos inventaris de la seva biblioteca, el *Abecedarium B*, seguit del seu *Supplementum*. Aquests dos inventaris van ser completats amb un *Registrum B*, on hi registra 4.231 impressos i incunables, indicant el nom de l'autor, el títol, lloc i data d'impressió i els incipits i dècips principals. A. Askins (1988: 42-43) va editar part d'aquests inventaris, la que pertoca als incunables extraviiats no conservats. Entre aquestes obres hi ha la *Vida de Sant Josafat* (Colom núm. 3962; *Abc.* col. 646) "estampada en Barcelona. Año 1494", de F. Alegre. L'obra comença al pròleg "Vensudes les tenebres del món", està dividida en 29 capítols, l'índex dels quals es troba al final de l'obra. A. Palau (1948-77: I, núm. 6579) dóna a entendre que va veure l'exemplar de la colombina, ofert "al Marqués de Jerez, durante su última estancia en Barcelona, 1925-26"⁹⁹.

La *Vida de Nostra Dona* es relaciona amb els cercles pietosos de devoció a la verge, de què ja hem parlat. Aquesta obra, impresa cap a finals de segle XV, apareix registrada també a l'inventari de Colom (14.791; *Abc.* col. 646) amb la següent entrada: "Franciscus Alegre hispanus / Vida de nostra dona en .20. act. en català". L'incipit de l'obra és "Si la devotió de aquells qui han mogut tan noble...". L'obra té edició desconeguda¹⁰⁰.

⁹⁹ El registre és tal com segueix: "La vida de Sant Josafat en lengua catalana compuesta por Fr.co Alegre diuisa en 29 cap. Epith. Et num. Quorum tab. Est in fine. Prohemium I. Vensudes les tenebres. Primum capitulum I. Entre los altres. Ultimium D de tal sententia. In fine est car. I. La ternal. Estampada en Barcelona. Año 1494. Costó en Barcelona 1 real de plata por agosto. de 1513 es in qro [*Reg. B.*, 3962]"

¹⁰⁰ En aquest inventari hi ha dos Francesc Alegre, un "Hispanus" i un altre "Italus", en principi autors diferents. Les obres atribuïdes al Francesc Alegre "Italus" són una *Suma gloria de Venècia* (núm. *Reg B.*, 3956), poema en metre italià, una *Quiromància* en italià, de només un foli (núm. 8148 de l'inventari), un *De prudentia et iustitia seu de regimine principum* en italià (núm. 2484), *Il gran subsidio per Italia*, poema (núm. 8319) i *Soneti spirituali* en italià (núm. 2071). No hi ha cap índex clar que aquestes obres sota l'agnom de "italus" siguin del nostre autor. A Nàpols, a la Biblioteca Nacional, XV E 43. Cart. XV (P.O. Kristeller, *iter I*, 434), és conserven unes *rimes*, probablement els *Soneti spirituali*, a la Colombina amb el núm. 2071 (Franc. de

Alegris domini Pelegrini Veronensis, rime, to Ercole d'Este. Dated at the end: 1495).
També es conserven d'aquest autor el *Tractato nobilissimo della prudentia et iustitia*,
imprès a Venècia per Melcior Sessa el 7.XI.1508. D'aquest postincunable se'n
conserven a Itàlia cinc còpies, quatre a Roma (Biblioteca Nacional Central Vittorio
Emanuele II, Biblioteca Universitària Alessandrina, Biblioteca Angèlica, Biblioteca
Casanetense, molt mutilat) i una a Venècia (Biblioteca Nacional Marziana).

2. ELS COMMENTARII TRES DE PRIMO BELLO PUNICO (1421) [LA]

2.1. L. Bruni i la historiografia: *historiae, laudationes i commentarii*¹⁰¹.

El segle XIV és un moment postideològic, tal com molt bé assenyala J. Hankins (1998: 160). Hi ha una crisi important dins l'església que condueix al Cisme (1375-1415), s'acaba la guerra entre el Papat (güelfs) i l'Imperi Germànic (gibel·lins) i les veus que havien qüestionat el sistema de l'Edat Mitjana, ja fos defensant la pobresa apostòlica, la reforma evangèlica o un govern popular, són silenciades. És una època governada per tirans i oligarques. Els humanistes, en tant que personatges amb influència literària i política, dirigeixen en aquest moment la mirada cap a l'individu, més que cap a una ideologia, prenent la reforma de la persona, idea ja present en la *Política* d'Aristòtil¹⁰². Així ho escriví Guarino de Verona en una carta a Gian Nicola Salerno el 1418:

Porque si el futuro regidor del estado posee justicia, bondad, prudencia y modestia, puede compartir el fruto [de sus virtudes] con todos, y el provecho suele alcanzar a todos. El estudio de la filosofia no tiene la misma utilidad cuando lo emprende un particular. (*apud* E. Garin, 1958: 328)

Aquesta èmfasi en la regeneració de l'individu té trets conservadors, en tant que no pretén canviar el *status quo*, ja que la majoria d'humanistes conviuen amb el poder i en participen i, per tant, no el poden criticar obertament com a sistema. Així, més que una anàlisi i reflexió política, el que hi ha són sermons, amonestacions a un governant, lloances a la

¹⁰¹ Agraeixo a J. Torró l'apreciació que l'ús de *Commentarium* per *Commentarius* no és correcte, ja que *Commentaria* són notes personals d'una persona, no una obra, que cal anomenar *Commentarii*.

¹⁰² Els humanistes només consideren els tres sistemes clàssics: monarquia, aristocràcia i república. Aristòtil a la *Política* (III, 5) cita aquests tres com els purs, amb els seus contrapòsats corruptes: tirania, oligarquia i demagògia.

pàtria i la convicció que tots els errors del sistema polític són de naturalesa humana¹⁰³.

En aquest context polític i cívic per a la formació és molt important la història. El diàleg amb el passat, que fa present els grans personatges de l'època clàssica als homes del segle XV —*homunculi* per L. Bruni—, permet accedir als millors *exempla* de virtut i saber quin és el camí per tal d'afavorir la pròpia ciutat estat o pàtria¹⁰⁴. Si en L. Bruni hi ha alguna tendència política, aquesta és l'oposició a la tirania i la defensa de l'autonomia de Florència. Mantingué aquesta posició fins i tot al seu *Περὶ τῆς τῶν Φλωρεντίνων πολιτείας* —*Perì tês tôn Florentínon politeías*— (1439), quan Florència estava plenament en mans de Cosme de Medici; i defensà l'autonomia —*florentina libertas*— en la seva oposició al Papat i a l'Imperi, així com en la *Laudatio florentinae urbis* (1402-03), en la *Historiae florentini populi* o en la mateixa *Περὶ τῆς τῶν Φλωρεντίνων πολιτείας*.

Mentre que J. Burckhardt creia que l'humanisme, tot i beneficiós en molts camps del saber, es va mostrar contraproductiu en la Història, més tard, E. Santini (1914), en la seva edició de la *Història dels florentins* arriba a una conclusió contrària a la de l'alemany: cal destacar de l'Aretí la seva cura en la recerca, la sagacitat crítica i la imparcialitat de judici¹⁰⁵. Per a l'italià, L. Bruni és el primer historiador que no és un esclau dels clàssics, sinó un veritable historiador. L'any 1955, H. Baron escriu el seu famós llibre *Crisis of the Early Italian Renaissance*, on analitza *La història dels florentins* considerant que allò important és el

¹⁰³ Hi ha molts exemples de panegírics destinats a grans ciutadans (als Medici, als Gonzaga, als d'Este, a reis i a prínceps).

¹⁰⁴ Aquesta valoració de primer ordre donada als clàssics s'ha mantingut fins ben entrada la segona meitat del segle XX. Veure M. Fumaroli (2007: 7).

¹⁰⁵ L'historiador alemany critica L. Bruni per tres raons. La primera és que valorava poc la historiografia humanística en ella mateixa; la segona —causa de la primera— és que al segle XIX hi havia una gran manca d'edicions modernes de L. Bruni, fet que impedia llegir-lo amb la complexitat i completesa que requereix; i la tercera que es creia que la historiografia humanística en el fons només eren adaptacions o simples traduccions d'autors grecs o romans, és a dir, no originals, recollint una tradició que, com veurem, arrenca al llarg del propi segle XV. Les tesis de E. Santini són compartides més tard per L. B. Ullman (1932).

punt de vista republicà més que el seu mètode historiogràfic, més o menys autònom de la tradició¹⁰⁶. Al llarg del segle XX s'ha tornat a reivindicar la figura del L. Bruni historiador, però no s'ha recuperat la fama ni del *Cicero Nouus*, ni del *Bello punico*, ni de les *Hellenica*, ni del *Bello gothico*. Avui, aquestes obres de l'Aretí són encara en gran part considerades traduccions de Plutarc, Polibi, Xenofont i Procopi, respectivament.

Els darrers estudis enfoquen L. Bruni com el personatge més rellevant pel que fa a la formació i creació de la historiografia humanística¹⁰⁷. H. Baron (1988: 44) indica que, per damunt de tot, el florentí vol ser el nou T. Livi; de manera que assenta les bases d'una nova manera d'escriure la història, definint-ne la seva *utilitas* com a instrument de formació cívica indispensable per a prínceps i per a una elit de ciutadans; en valora la *veritas*, acostant-la al κτήμα ἐς αἰεὶ (= tresor per a sempre) de Tucídides (I, 20-22 i II, 9) i hi selecciona els *exempla* adequats per a la perfecta forja de la mentalitat dels dirigents de les ciutats estat del XV, en disputes constants.

La concepció historiogràfica de L. Bruni es relaciona amb la seva terminologia i amb les distincions que estableix a nivell conceptual segons la *utilitas*, la llargària o la utilitat per al lector del text. L. Bruni distingeix així entre *laudatio*, *historia* i *commentarius*.

En primer lloc, la distinció entre la *historia* i la *laudatio* recau en el fet que la primera ha de seguir la veritat, mentre que la segona ha d'aixecar-s'hi per damunt. L'any 1440, L. Bruni escriu una carta

¹⁰⁶ Una altra anàlisi feta al llarg del segle XX és la de D. J. Wilcox (1959).

¹⁰⁷ Algunes de les obres de referència sobre la historiografia humanística són Wilcox, D. J. (1969), Chabod, F. (1969: 16-24), Kelley, D. R. (1970), Struven, N. S. (1970), Garin, E. (1973: 179-195), Miglio, M. (1975), Anselmi, G. M. (1981 i 1988), Fryde, E. B. (1983), Tateo, F. (1990) o Regoliosi, M. (1991: 3-37, 1992 i 1995). Pel que fa a l'estudi del paper desenvolupat per L. Bruni en la conformació de la historiografia humanística veure Santini, E. (1910), Baron, H. (1968 i 1970), Ullman, B. L. (1973), Fubini, R. (1980: 403-448), Ianziti, G. (1990: 3-28) o Viti, P. (1990, 1992 i 1997: 49-98).

adreçada a Francesco Pizolpasso, arquebisbe de Milà, on defensa la seva *Laudatio Florentinae urbis*¹⁰⁸:

Aliud est enim historia, aliud laudatio. Historia quidem veritatem sequi debet, laudatio vero multa supra veritatem extollit. (L. Bruni, 1741, II:112)

Amb aquest argument L. Bruni vol defensar-se d'aquells que l'han atacat perquè la seva *Laudatio* conté molts episodis que no són veritat (P. Viti, 1997: 78), fet que no nega. En aquesta època també assistim a la crítica del seu deixeble i detractor més important, Flavio Biondo. Sobre el gènere de la *laudatio*, L. Bruni explica com cal escriure-la i quin tipus d'estil cal utilitzar:

genus scribendi in laudationibus plausibile quoddam et gloriosum esse debet. (L. Bruni, 1741, II: 111-112)

I encara sobre la *laudatio*:

Id Graeci panegyricum vocant, nec ad subtilitatem disserendi sed ad plausum multitudinis accommodari omnisque laudandi occasio arripienda est in eo genere ac verbis extollenda. (L. Bruni, 1741, II: 112)

En canvi, això no passa en l'escriptura de la història, que L. Bruni defineix a partir de l'objectivitat i veritat de Tucídides (E. B. Fryde, 1983: 15-26). Així, esdevé el primer historiador humanista clarament influït per autors grecs, fet relacionat amb la descoberta de les *Històries* de Polibi i, sobretot, de Tucídides (F. Murari Pires, 2006: 59). De

¹⁰⁸ Tot i que aquesta carta està escrita 40 anys després de la redacció de la *Laudatio*, després que Florència repel·lís les forces del Duc de Milà, cal veure una continuïtat de conceptes en L. Bruni, ja que a la dècada de 1440 torna a posar en circulació de nou aquest text, en el decurs d'una nova onada propagandística antimilanesa i no se'n retracta sinó que es reafirma en el seu contingut, atacant els qui l'acusen que en aquesta obra hi ha massa fets que poden no ser considerats veritat (P. Viti, 1996: 77). L'argument pot tenir l'origen en el del *De optimo genere oratorum* (V, 15): "Aliud est enim explicare res gestas narrando, aliud argumentando criminari crimeneve dissolvere: aliud narrantem tenere auditorem, aliud concitare" (P. Viti, 1996: 78).

l'atenès, L. Bruni en recull la importància d'un examen i judici crític de les fonts i l'exposició (*dispositio*) correcta d'aquests fets segons els principis de la retòrica. Així, la *Historia* és una *narratio* sobre uns fets presents ja en altres fonts, sobre els quals la *inventio* de l'autor no hi té cap paper:

In historia vero, in qua nulla est inventio, non video equidem, quid intersit, an ut facta, an ut ab alio dicta scribas. In utroque (= traductione et historia) enim par labor est, aut etiam maior in secundo. (*Vita M. Antonii*, 1928: 104)

És també en aquest sentit que L. Bruni distingeix clarament la *Historia* de la *Poesia* al final del proemi de les *Historiae florentini populi*:

Quamquam ut alienor a poetarum figmentis, sic intemeratior ac purior historia tradit non Aeneam, sed Turnum bello superatum ad Mezentium et florentes Etruscorum opes confugisse, atque inde adversus advenam ducem exercitumque auxilia supplicem implorasse. (L. Bruni: *Historiae*, 1914-1926: 8)¹⁰⁹

Les invencions dels poetes o “figmenta poetarum” no tenen cap credibilitat, ni lloc dins la historiografia, perquè no estan sotmeses a un judici crític, independentment de la *auctoritas* del poeta. L. Bruni anomena Virgili creador de “deliramenta puerilia”; el 1418 en una carta a Giovanfrancesco Gonzaga —el mateix senyor de Màntua— assegura que acceptar com a certes les llegendes del poeta romà no és propi de la història:

Haec poetarum deliramenta puerilia certe, ac nescio an satis pudica, perscrutari omitamus. [...] Nimis socordis est fabulas sic accipere ut res veras et in figmentis poetarum non supra verba animum attollere. (L. Bruni: *Epistolarum libri VIII*, 1741: II, 227; ep. X, 25)

La poètica, present en certa mesura dins la *laudatio*, ha de ser exclosa de la historiografia i, per tant, no té un paper rellevant en la formació

¹⁰⁹ Aquest fragment segurament és de Ciceró: “... alias in historia leges observandas putare, alias in poemate...” (*De legibus* I, 1, 4-5).

cívica (J. Hankins, 1998: 173). L. Bruni, en el seu *Commentarius Rerum Suo Tempore Gestarum* (1440-41), escrit poc abans de morir, sosté que la història és en el fons una filosofia que s'aprèn per mitjà d'exemples (*exempla*) i que, per tant, està relacionada amb l'ètica.

La història té la *utilitas* propedèutica de donar uns models a imitar, així com l'enaltiment de la glòria de Florència, per tal de recuperar la *virtus* pública dels ciutadans i augmentar la riquesa de la ciutat¹¹⁰. Els humanistes del segle XV ja no tenen els remordiments dels humanistes del XIV, entre la humilitat cristiana i el desig de fama¹¹¹.

El propi L. Bruni en el proemi de la *Vita M. Antonii* (1928: 102-104), obra escrita el 1404-05 i dedicada al seu antecessor a la cancelleria Coluccio Salutati, es lamenta de la pobresa i limitació dels temps que li ha tocat viure, comparant-los amb les figures que apareixen en Plutarc, font per a la vida del general romà, i gràcies a les quals "Italia in universo orbe gloriosissime nominata esset" (1928: 102). La història fa

¹¹⁰ Hi ha una relació molt clara entre la riquesa de la ciutat i la riquesa dels seus habitants. En paraules de P. Bracciolini: "les ciutats es construeixen amb el nostre treball, no per obra d'aquests espantalls ganduls [franciscans]". Molt millor que la vida contemplativa, que defensaven els filòsofs grecs i els cristians, era la vida activa, defensada per autors romans com Ciceró o Sèneca. La comunitat política és la font dels valors, articulant una nova visió laica de la societat cristiana, fusionant el paganisme i el cristianisme. Els humanistes són qui donaran la visió fosca de l'Edat Mitjana contraposada a l'època d'esplendor clàssica, semblant a la seva. Tots aquests factors van conduir a un cert relativisme. La civilització pot transformar l'home. La Itàlia medieval estava dividida entre els partidaris dels governs monàrquics i els partidaris dels governs populars. Ja al segle XII, els dos corrents s'alimentaven dels clàssics. L. Bruni va començar a llegir historiadors romans, vinculant la floració de les arts i les lletres a èpoques de llibertat política i vinculant la decadència cultural amb la monarquia. Els humanistes italians, a nivell d'ensenyança política, sempre van ser més favorables a l'exemple didàctic que no pas a la ideologia dogmàtica. Per exemple, mentre que del llibre V de la *República* de Plató, text amb idees ideològiques, només en conservem 36 manuscrits i 2 incunables, de la *Política* d'Aristòtil, que recull exemples concrets de règims polítics, en conservem 208 manuscrits, molts del segle XV, i 14 incunables del mateix segle. Aquesta comparació ens indica fins a quin punt la pràctica política era més important que la teoria.

¹¹¹ Per exemple, Petrarca al *Secretum* té remordiments per la doble voluntat, entre la humilitat cristiana i el desig de glòria.

reviure aquestes figures per a la ciutadania del XV, acostant-les als dirigents i ciutadans florentins:

Habemus quidem in animo hos omnes Plutarchi viros, si per occupationes nostras licebit, in latinum convertere et formam ac gloriam summorum virorum renovare, ut simul cum utilitate nostra, quam ex Graecorum cognitione percepimus, nostrorum quoque hominum sit coniuncta utilitas. (L. Bruni, 1928: 102)

La funció de la història és clara. A Florència un exemplar de les *Historiae* era custodiat a la capella del *Palazzo Vecchio*, juntament amb altres glòries florentines, com un emblema més de la identitat republicana. De fet, L. Bruni, en el seu programa educatiu ideal, situa la Història darrere només de la Teologia i la Filosofia moral. La defineix com una matèria no negligible per cap estudiós seriós:

Nam cum propecti aetate homines eo sapientiores habeantur, quo plura viderunt in vita, quanto magis historia nobis, si accurate legerimus, hanc praestare poterit sapientiam, in qua multarum aetatum facta consiliaque cernuntur, ut et quid sequare et quid vites faciliter sumas, excellentiumque virorum gloria ad virtutem excitere? (*Historiae*, 1914-1926: 3).

La dialèctica entre l'antiga i la nova Roma, és a dir, Florència, és possible perquè la ciutat toscana és digna, a ulls de L. Bruni, de ser el relleu de la *civitas* antiga. Aquesta postura col·loca la historiografia bruniana a les antípodes de les cròniques florentines medievals, exemplificades per Giovanni Villani (1275-1348), d'escassa pretensió patriòtica. És normal que l'Aretí, en escriure una història patriòtica, es preocupi de distingir-la de la *laudatio*, distinció només possible des del prisma florentí. L. Bruni defensa una visió més clàssica, *i.e.* atenesa, de la història, d'apologia de la polis o ciutat estat, coincidint amb el *Panathenaicus*, de Publi Eli Aristides, seguidor de la línia encetada per Isòcrates en el seu *Panegíric*, obra que serví a L. Bruni d'inspiració per a la seva *Laudatio* (H. Baron, 1966: 191-198).

D'altra banda, el mot *Commentarius* té un sentit molt diferent del que dona a la història. D'entrada, aquesta paraula té per a ell tres

accepcions ben diferenciades: el sentit que té al *Commentarius in libros Oeconomicorum Aristotelis* (1419-20), el dels *Commentarii tres de primo bello punico* (1421-22), el mateix que als *Commentarii rerum Graecarum* (1439) i el sentit que dóna a aquesta paraula al *Commentarius rerum suo tempore gestarum* (1440-41). Cronològicament, el concepte al principi significava comentar en el sentit que té aquesta paraula també en català, d'explicar, exposar o aclarir i no es relaciona a cap nivell amb la historiografia. El canvi en l'accepció del vocable es dóna amb la troballa de l'obra *Brutus* de Ciceró, feta el 1421. Així, mentre que el 1419, la paraula *commentarius* es correspon al gènere del mateix nom existent al llarg de tota l'edat mitjana, a partir del 1421, tant el pròleg dels *Commentarii tres de primo bello punico*, com la carta a Giovanni Tortelli del 1422-24 i els *Commentarii rerum Graecarum*, ens en donen una accepció diferent, més clàssica. En aquesta carta, L. Bruni estableix les diferències que hi ha entre la història i el comentari¹¹²:

Venio nunc ad id quod per superiores litteras de commentariis flagitasti. Ego quae scivi, quaeque memoratu digna aestimavi, in eos libros congesi, neque vero quominus, si quis plura teneat, plura conscribat. Commentarii tamen ab historia multum differunt. Illa enim amplior ac diligentior est, haec contractiora et minus explicata. Livius quoque in Romuli et in Hostilii et Tarquinii Regum Romanorum gestis referendis non annos prosequitur, sed rerum summam. Idem Polybius facit et ipse quidem probatus auctor, cuius auctoritatem secuti sumus. (*Epistolarum libri VIII*, 1741: I, 134-135; ep. IV, 20).

¹¹² Molt probablement aquesta definició tingui el seu origen en el *Brutus* de Ciceró, trobat el mateix 1421 per Gherardo Landriani, concretament el passatge on defineix els *Commentarii* de Cèsar: “Complures [discursos de Cèsar] autem legi atque etiam commentarios quos idem scripsit rerum suarum. Valde quidem, inquam, probandos; nudi enim sunt, recti et venusti, omni ornatu orationis tamquam veste detracta. Sed dum voluit alios habere parata, unde sumerent qui vellent scribere historiam, ineptis gratum fortasse fecit, qui volent illa calamastris inurere: sanos quidem homines a scribendo deterruit; nihil est enim in historia pura et inlustri brevitate dulcius” (*Brutus*, 262).

Als *commentarii* els fets estan explicats de manera menys ordenada i hi estan més resumits. D'aquesta lletra a G. Tortelli podem deduir que la diferència entre "historia" i "commentarius" rau sobretot en la diversitat d'estil i en el canvi en la composició. També és rellevant el "memoratu digna", tal com nota P. Viti (1996: 97), ja que vol dir que als "commentarii" només s'hi posa allò que és d'interès i digne de memòria, i no tot el que se sap sobre uns fets, tal com declara al pròleg als *Commentarii rerum Graecarum*, dedicat a Angelo Acciaiuoli:

Agressus vero non omnem historiam, sed eam solummodo partem, quae pertinet ad Graeciae principatum. (L. Bruni, 1928: 146-47)

Per L. Bruni aquestes tres són les diferències principals entre història i comentari. Ara bé, al final de la seva vida, al *Commentarius rerum suo tempore gestarum*, L. Bruni utilitza aquest mot per a definir un llibre curt (*libellus*), però no per això menys important (*dignitas*) a l'hora de tractar fets del seu temps; d'aquesta manera modifica la seva pròpia distinció de subgèneres històrics¹¹³.

A més, com que la història és una matèria de formació individual per als dirigents, també les biografies de personatges famosos funcionen com a història, perquè narren (*narratio*) la vida d'homes il·lustres i fets històrics, tot i que tangencialment. Així, l'obra històrica de l'Aretí es pot classificar en tres subgèneres, tots àmpliament relacionats amb la retòrica; i encara en un quart: 1) el comentari (*Commentarii rerum Graecarum*, *Commentarii tres de primo bello punico*, *Commentarium rerum suo tempore gestarum*), 2) la història (*Historiae florentini populi*, *De bello Italico adversus Gothos gesto libri IV*), 3) la lloança (*Laudatio Florentiae urbis*, *Laudatio in funere Iohannis Strozzi*) i 4) la biografia (*Vita M. Antonii*, *Cicero Novus*, *Vita Catonis*, *Vita Gracchorum*, *Vita Aemili Pauli*, *Vita Demosthenis*, *Vita Sertorii*, *Vita Pyrrhi*, *Vita Aristotelis*, *Le Vite di Dante e di Petrarca*, *Vita Platonis*, *Vita Virgili*).

¹¹³ Per aquesta diferència d'accepció, P. Viti (1996: 98) proposa no anomenar més el *Commentarius rerum suo tempore gestarum* amb aquest nom, ja que no s'adiu amb les definicions que L. Bruni va fer d'aquest subgènere historiogràfic.

Conjuntament amb la divisió dels subgèneres històrics, cal examinar la relació que estableix entre historiografia i traducció. Tal com hem vist, al prefaci de la *Vita M. Antonii*, adreçat al seu mentor Coluccio Salutati, L. Bruni compara la feina del traductor i la de l'historiador: "In historia ver, in qua nulla est inventio, non video quidem, quid intersit, an ut facta, an ut ab alio dicta scribas. In utroque (= traductione et historia) enim par labor est, aut etiam maior in secundo" (1928: 104). L'art de la traducció consisteix a transportar un text d'una llengua a una altra, seguint habilitats de tipus retòric. Així, traducció i història es relacionen per la *narratio* retòrica. L'historiador, com el traductor, és bàsicament un reescriptor d'altres textos, i per això pot saltar-se el primer pas del procés de la retòrica, la *inventio*. Només cal que treballi amb la *dispositio* i la *elocutio*. La història té un autor reconegut i l'historiador treballa molts cops com els traductors, és a dir, reescribint treballs aliens.

Al prefaci del *Cicero Novus* justifica la seva obra dient que l'ha escrit "non ut interpre(te)s, sed pro nostro arbitrio voluntateque". La matèria del seu prefaci no parla de com cal tractar críticament les fonts, sinó com cal presentar el material d'acord amb el punt de vista de l'autor. Així, el primer tret important que distingeix la història de la traducció és el *arbitratus* personal de l'autor, l'ús d'un judici crític personal, no present en la traducció. Ho explicita al pròleg dels *Commentarii tres de primo bello punico*:

non ab uno sumerem, ut interpre, sed a multis sumpta meo arbitrato referrem. (1954: 109)

Al principi la distinció entre autor i traductor es defineix tenint en compte l'ús de més d'una font, no bandejant la *inventio* i usant un judici lliure (*arbitratus*) en la *dispositio* i la *elocutio*. Això acostava L. Bruni al *modus operandi* de Polibi, Estrabó, Tucídides, Florus o Plutarc. Més tard encara rebutjarà el nombre de fonts com a tret distintiu de la història. L'any 1441, L. Bruni escriu a Ciriac d'Ancona, tornant sobre aquest tema a propòsit del *De bello italico*:

Est autem haec non translatio, sed opus a me compositum, quemadmodum Livius a Valerio Antiate, vel a Polybio Megalopolitano sumpsit, et arbitrato suo disposuit. (L. Bruni, 1741)

Fins i tot, si l'autor segueix una i només una font, llavors el judici és el que el guia a l'hora de triar què recull i què no. Més tard, l'any 1442, L. Bruni ofereix la seva formulació més madura, definint únicament l'autoria respecte del traductor pel judici personal. Diu en una carta a G. Tortelli sobre el *Bello italicico*:

scripsi vero non ut interpres, sed ut genitor, et auctor. (L. Bruni, 1741).

Més enllà dels tòpics, que funcionen *ad usum* per a legitimar allò escrit, L. Bruni elimina la distinció entre història i traducció segons el nombre de fonts usades. Al *Bello italicico* només usa una font però conté un alt grau de judici en l'ús d'aquesta font i, per tant, és història. Procopi es converteix en un simple observador visual dels fets. No és presentat pel nom, sinó com l'anònim compilador d'un cos de materials en els quals L. Bruni, com a *auctor*, ha basat la seva història. El rol del *auctor* és tractar lliurement els materials i elevar la història usant estratègies de retòrica com són el *ordo*, la *dispositio* o els *verba*.

Però no tothom troba les seves idees convincents, sobretot secretaris de la Cúria papal com Flavio Biondo. Aquest comença la seva carrera el 1430, replicant les tesis de l'Aretí sobre la llengua llatina. El 1440 L. Bruni és el seu principal rival en el camp de la història. En les seves *Decades*, un vast panorama de la història d'Itàlia des de la caiguda de Roma fins als seus dies, als llibres IV-VII —completats el juny de 1443— tracta la guerra entre Justinià i els gots. Agafa com a fonts a Procopi, però diu que no n'hi ha prou amb una i inclou Jordà, Cassiodor, Gregori el gran, i fins i tot els mosaics de Justinià de Ravenna. Sembla que F. Biondo recull els principis del primer L. Bruni, sotmetent Procopi a una crítica severa, fins a arribar a punts

hipercrítics insostenibles, considerant una sola font com a corrupta i desestimant la importància real de Procopi¹¹⁴.

2.2. L'obra, entre T. Livi, L. Bruni i Polibi

L'obra *Commentarii tres de primo bello punico* —o *Bello Punico*— narra els fets històrics relatius a la primera guerra púnica i a les operacions militars a la Gàl·lia cisalpina, continguts dins dels dos primers llibres de les *Històries* de Polibi, la προκατασκευή o “introducció als fets” de l'obra de l'escriptor grec (fins a II, 35). D'altra banda, aquests fets havien format part de la segona dècada del *Ab urbe condita* de Tit Livi, perduda¹¹⁵:

Livius Patavinus, romanae pater historiae, cuius libri si extarent nihil opus erat novo labore. (*apud* B. Reynolds, 1954: 109)

Certament, tot i que L. Bruni reculli tot el seu material històric bàsicament de Polibi, situa T. Livi dins d'una tradició on el grec no té cabuda. Més enllà dels tòpics *ex professo* sempre recurrents dels pròlegs, L. Bruni aclareix que si els llibres del paduà es conservessin, no fóra necessari que ell es dediqués a escriure sobre aquest capítol de la història. Aquesta distinció entre T. Livi i Polibi indica que, a ulls de l'Aretí, els dos escriptors no gaudien de la mateixa *auctoritas*: T. Livi és un escriptor que cal seguir i emular i Polibi és un seguidor de la versió cartaginesa dels fets, la qual arrenca amb Filí d'Agrigent, escriptor sicilià del bàndol cartaginès:

¹¹⁴El *quid* de la polèmica és que F. Biondo defensa posicions crítiques contra el fundador d'aquestes posicions. F. Biondo acusa quasi de plagi el *De bello italico*, de L. Bruni: “nihil plus habet quam Procopius”. La polèmica puja de to quan el 13.VI.1443 F. Biondo envia el primer dels vuit llibres de les *Decades* al rei Alfons de Nàpols, a qui alguns mesos abans L. Bruni ha enviat el *Bello italico*. F. Biondo ataca L. Bruni a través de la crítica a Procopius. Per exemple, quan L. Bruni explica la destrucció de Milà el 539, F. Biondo diu que no va tenir lloc i que Procopius-Bruni prefereix explicar alegrament una falsedat que fer un ús rigorós de les fonts. L. Bruni veu la història com una *narratio*, pura i simplement, mentre que F. Biondo considera la reconstrucció històrica com un acostament a les fonts.

¹¹⁵ La segona dècada de Livi es conservava en *Periochae*, en sumaris de Florus (I, xviii), Eutropi (II, 18-27) i Orosi (IV, 7, 1 – IV, II, 4).

Filinum [Carthaginiensem] deinde Polybius Megalopolitanus
annalium conditor secutus est. (*apud* B. Reynolds, 1954: 109)

I això, tot i que el mateix Polibi, en una defensa de la imparcialitat i neutralitat que ha de caracteritzar la feina d'historiador, critiqui Filí i el seu contemporani romà Fabi Píctor, escriptor del bàndol romà al capítol I, XIV de les seves *Historiae*; on assenyala que la parcialitat dels escriptors antics, “enamorats” de la seva pàtria, és la causa que l'empeny a escriure les seves *Historiae*, en el marc d'escriure una obra literària universal que relati tota la història de les diferents cultures del mediterrani de manera paral·lela. Com que per a L. Bruni Polibi no mostra aquella *Romanitas* que cal lloar (*extollere*), el situa lluny i contrari a l'òrbita romana i del propi T. Livi, i a prop, per tant, dels historiadors cartaginesos. De fet, tant Polibi com L. Bruni són veritables representants de la seva època: Polibi és universalista en tant que hel·lenista, i L. Bruni defensa una visió més patriòtica de la història.

L'Aretí decideix suplir aquesta falta prenent el material de Polibi, imitant el to laudatori de T. Livi. Així redacta uns nous *Commentarii* sobre la primera guerra púnica, però usa també altres fonts. Per tant, tot i que l'obra de Polibi i de L. Bruni són obres diferents, arran de la seva semblança aparent i lògica, ja que la font d'una és l'altra, molts crítics i copistes han considerat els *Commentarii* com una traducció de Polibi —*Polybius latinus*— i la trobem molts cops sota l'autoria de l'historiador grec, i fins i tot sota el nom de T. Livi. Només escassament apareix sota el nom de L. Bruni¹¹⁶.

¹¹⁶ És curiós i representatiu un error que conté la traducció al català feta per F. Alegre. En el text on l'italià diu que L. Bruni ha recollit informació “da Polibio”, el barceloní tradueix “après Livi”, llegint erròniament al text italià un “doppo Livio”. Aquest error és atribuïble a la construcció mental de l'obra en F. Alegre, que relaciona l'obra de L. Bruni a T. Livi. De fet, és clar que és un error de F. Alegre, que no està al cas en aquest moment, ja que unes línies abans el propi L. Bruni afirma que, si l'obra de T. Livi estigués dempeus, no seria necessària la feina que ell està duent a terme.

Tal com ja hem indicat, E. Santini (1914) es lamenta que en aquesta obra no hi hagi cap més font que Polibi i que, per tant, sigui una versió, que coincideix amb les translacions medievals, més o menys aconseguida. Però això no és així, ja que tant R. Fubini (1980) com G. Ianziti (2006) hi han trobat també restes de Tucídides, Estrabó, Plutarc, Florus i probablement del monjo bizantí Zonaras. En efecte, hi ha una diferència entre el text de Polibi i el de L. Bruni: el florentí recull material de Polibi, però no el tradueix, sinó que l'usa com a font principal i en copia algun gir, frase o expressió. Amb tot, el conjunt resultant no és una traducció de Polibi, ja que la intenció del narrador és clarament diferent i hi ha fragments importants que L. Bruni no pot haver tret de Polibi perquè al text grec no hi són¹¹⁷.

L'any 1928, H. Baron apunta que aquesta obra és, en essència, una adaptació, que no traducció, de Polibi, posició que continua mantenint l'any 1966. El 1954, B. Reynolds compara l'obra de L. Bruni amb la traducció de N. Perotti i estudia per primer cop el text de l'Aretí en un estudi de Polibi:

The earliest Latin version of the *Historiae* of Polybius was completed by Leonardo Bruni of Arezzo in 1421 [...] The character of this achievement has for long been debated by critics, who, according to their differing standards label it translation or independent work [...] His translation was not improved by the incorporation of these explanatory notes. Perotti's own work in these first two books shows greater accuracy than Bruni's version, less conscious artistry and a more just appreciation of the aim of Polybius. (*apud* B. Reynolds, 1954: 108)

La traducció de N. Perotti és més fidel a Polibi que la de L. Bruni, però B. Reynolds no contempla que L. Bruni tingui la intenció d'escriure un llibre sobre la primera guerra púnica i no una traducció. Recordem H. Baron sobre l'obra historiogràfica de L. Bruni, quan fa referència a les *Historiae* dels florentins:

¹¹⁷ Com a exemples de divergències importants, veure G. Ianziti (2006). Per exemple, en el capítol I, VII (numeració catalana), que explica l'origen de l'illa de Sicília i per quins pobles fou habitada, i que no apareix en Polibi.

The *Histories* of the Florentine People [...] was the independent creation of a humanist and citizen who from his youth had dreamed of becoming the Livy of Florence. (H. Baron, 1988: 44)

Aquesta és l'aspiració de L. Bruni, que s'exercita en l'escriptura de la història amb els *Commentarii*, amb l'objectiu d'escriure les seves *Historiae*, servei a la seva ciutat estat, Florència. L. Bruni no només vol ser com T. Livi sinó que vol ser el T. Livi de Florència, fet que aconseguí en gran mesura, si tenim en compte les paraules de H. Baron sobre les seves *Historiae*:

After the completion of the first six books in 1429, no other historical work was so generally read, acknowledged, cited, and imitated in Renaissance Florence. (1988: 44)

El primer crític que reconeix que L. Bruni vol escriure una obra d'història independent és A. Momigliano (1977), que arriba a crítiques no massa positives amb l'anàlisi del *Bello punico*, ja que diu que l'Aretí ha dut a terme una "livianització" de l'escriptor grec, adaptant el seu text perquè s'hi assembla. També P. Viti (1999) posa de manifest la importància que té la terminologia emprada per Bruni al seu prefaci. Usa l'expressió "revocare ad lucem" per definir el treball que ha dut a terme i contraposa a aquesta *lumen* l'existència anterior d'una *obscuritas* —en sentit petrarquesc— en la història d'occident. L. Bruni també diu que no ha escrit aquesta obra com a traductor, sinó que recull material i el refa:

Commentaria (sic) huius belli pro communi utilitate suffeci, illa moderatione adhibita, ut nihil, quod non probatum a superioribus esset, huic operi insererem, et tamen non ab uno sumerem, ut interpretes, sed a multis sumpta meo arbitratu referrem. (*apud* B. Reynolds, 1954: 109)

La importància d'aquesta obra radica, a part del valor *per se*, en la seva condició d'assaig útil a L. Bruni per a assentar les bases de la historiografia humanística, fet que aconsegueix a bastament (J.

Hankins, 2003; G. Ianziti, 2006)¹¹⁸. En mots d'E. Garin, L. Bruni “fissò in tutti i suoi punti un programma di rinnovamento culturale e un paradigma della città ideale” (1966: 110). El *Bello punico* és la primera etapa per aconseguir aquest objectiu, ja que és on practica per a la seva gran obra, els *Historiarum Florentini populi libri XII*. Tant B. Reynolds (1954), A. Momigliano (1977) o G. Ianziti (1998) ho han posat de manifest i encara P. Viti, quan es refereix al pròleg de Bruni als *Commentarii* afegeix:

Ancora è possibile aggiungere qualche nota a quelle di quanti, sia pure con indicazioni sintetiche, hanno già posto in evidenza il significato che —sul concetto generale dello “scrivere storia” nella prima età umanistica— ha il proemio ai *Commentaria* (sic) *primi belli punici*, composto, prima del 1420, da Leonardo Bruni. (P. Viti, 1999: 165)

Per tot això, els *Commentarii* de L. Bruni gaudiren d'una fama enorme però breu, ja que perderen importància enfront la traducció llatina de Polibi feta per N. Perotti abans del 1455. Des d'aquesta data, no és fins A. Cerutti (1878) que no s'edità novament el text en italià i no és fins al segle XX que els crítics escriviren alguna línia en relació als *Commentarii*. No només s'oblidà aquesta obra llatina, sinó que les primeres crítiques contra ella foren molt negatives, ja que sempre es feren en obres que estudiaven Polibi, la *auctoritas* del qual no podia estar per sota de la L. Bruni. En canvi, al segle XV l'opinió que es tenia de l'obra era diferent. Intentarem explicar el procés de pèrdua d'importància del *Bello punico*, que, tot i que gaudí d'una fama enorme, acabà confonent-se amb una traducció de Polibi, per dues causes: 1) la traducció llatina de Polibi feta per N. Perotti (1455); 2) les traduccions dels *Commentarii* a l'italià i la fama en vulgar de l'obra.

¹¹⁸ Pels *Commentarii* Francesco Filelfo l'equipara a T. Livi o a G. Sal·lusti, tot i que hem de tenir en compte el to retòric i laudatori de les epístoles entre humanistes. Així, la lloança dels seus contemporanis potser es féu més en referència a la talla del personatge que a la de l'obra. D'altra banda, el propi L. Bruni, l'any 1408, en una carta a Niccolò Niccoli es lamenta de la manca de material sobre la primera guerra púnica (*materia deest*).

Al segle XV, l'any 1418, el traductor de grec Ambrogio Traversari (1386-1439) escriu una epístola a l'humanista venecià Francesco Barbaro (1390–1454), autor del *De re uxoria*, ambdós membres de l'òrbita florentina de Cosimo de Medici (1389-1464) i, com tants altres, deixebles de Crisoloras (ca. 1355-1415), on li fa saber el següent:

Leonardus Aretinus *Commentaria* (sic) scribere de primo bello punico ex Polybio coepit; opus, ut audio, egregium; nam ipse non vidi. (*Latinae epistolae*, 1968: Ep. VI, 14).

La terminologia emprada per A. Traversari és *scribere*. En cap moment es refereix a aquest text com a una traducció, tot i que afirma que l'Aretí recull la majoria d'informació de Polibi (*ex Polybio*), però considera el treball com a *opus*, és a dir, una obra. El text del canceller florentí, *egregium* en paraules de l'humanista venecià, va aixecar molta expectació mentre l'escrivia i encara més amb la seva publicació a finals de 1421¹¹⁹. El *Bello punico* era la primera obra històrica de L. Bruni, personatge famós, i tractava un tema tan excitant, i alhora desconegut i mitificat, com la primera guerra púnica.

El secretari papal Flavio Biondo (1392-1463) va ser encara més explícit en la lloança de l'obra del canceller florentí, anys abans de la crítica que li dirigirà, dient en el pròleg del seu *De verbis romanae locutionis* (1435), obra adreçada, no obstant, a L. Bruni i, per tant, de to laudatori, que aquests *Commentarii* havien omplert el clamorós buit existent arran de la pèrdua de parts de l'obra de T. Livi:

Facitque huiusmodi latinitatis splendor ut, si ignotas aliquot vel obscuras Graecorum historias, si Demosthenis Aeschinisque orationes, si Platonem, Aristotelem, si Xenophontem, Plutarchum

¹¹⁹ La data del colofó de Florència, Biblioteca Laurenziana (Plut. 65, 14, f. 53) és de 14.XII. 1421. Bertalot (1975) sosté, no obstant, que la data d'aquest colofó fa referència a la data de publicació del *De militia*, que també conté Plut. 65, 14. Hankins recentment ha confirmat aquest punt (1997). No obstant això, el *De primo bello punico* va ser publicat abans del 31.I.1422, ja que en aquesta data Bruni escriu a Giovanni Tortelli prometent-li una còpia del *De bello punico* (Ep. IV,18).

Basiliumque nostrorum hominum studiis utilitatique traduxisse, si in demortui in primo Bello Punico Livii Patavini locum te subrogasse gloriosum ut est facinus tibi videtur, solidioris tamen gloriae munus praecipua haec elegantiae copia a doctis saeculi viris reputetur, qui graeca faciendi latina et historias alte repetendi facultatem multis, dignitatem romani eloquii paucis vident contigisse, quam in te maximam et prope singularem admirantur. (Pròleg del *De verbis romanae locutionis*)¹²⁰

En efecte, aquesta obra adquirí tanta fama que, quan Angelo Decembrio copià les tres dècades conegudes de l'obra de T. Livi, curiosament hi copià també el *Bello punico* en el lloc de la segona. L'obra havia adquirit l'autoritat que L. Bruni buscava, alineada en igualtat amb la de T. Livi, i li proporciona una *auctoritas* (autoritat, respecte, però també nom) d'historiador, que, més endavant, en les obres històriques sobre Florència, pogué ser degudament llegit amb respecte i autoritat. Ja hem apuntat que el fill d'A. Decembrio, Pier Candido, traduirà de nou a l'italià el *Bello punico*; una traducció excepcional, perquè només es conserva en una còpia, de la qual se'n va fer la traducció castellana, també conservada en un únic manuscrit, plenament cortesà.

També l'humanista i Bisbe de Girona Joan Margarit i Pau al seu *Paralipomenon* lloa aquesta obra i el seu autor, a qui qualifica com a *princeps dels historiadors de la nostra època*, en la línia de F. Filelfo, F. Biondo o F. Barbaro:

idem etiam Leonardus Aretinus, nostrae aetatis historiographorum princeps, in descriptione Siciliae in libro quem edidit *De primo bello punico*. (*Paralipomenon*, IX, 9)

A més, L. Bruni al prefaci situa la seva pròpia obra dins la tradició: “lectione Polybii ceterorumque graecorum consequere potui” (*apud* B. Reynolds, 1954: 109); hi defineix el seu doble objectiu: fer que no desaparegui la fama dels grans fets i restaurar l'obra de T. Livi; L.

¹²⁰ Vid. www.bibliotecaitaliana.it/repository/bibit/bibit000585/bibit000585.xml.

Bruni també hi descriu la seva metodologia: “suffeci [...] insererem [...] sumerem [...] referrem”.

Però l'obra de L. Bruni perd importància amb la traducció de N. Perotti dels cinc primers llibres de les *Historiae* de Polibi el 1455, destinada al papa Nicolau V. L'enfocament històric de la cort papal és diferent. Mentre que L. Bruni representà amb les seves *Historiae* dels florentins la puixança de les ciutats estat del nord (ajut a Roma en les campanyes a la Gàl·lia Cisalpina), la nova traducció encarregada a N. Perotti naixia amb la pretensió de recuperar la centralitat històrica de la ciutat de Roma, desviant la importància de Florència a favor de la *urbs aeterna*. Com que la fugaç fama del *Bello punico* declina just en el moment en què apareix la traducció de N. Perotti, cal veure-hi una relació evident amb el fet que la difusió de l'obra de N. Perotti, sota el nom de *Polibius*, arrossegues de forma gravitatòria el nom de molts manuscrits de L. Bruni cap al mateix nom.

Això s'accentua amb el pas dels *Commentarii* a l'italià i la divulgació de l'obra en vulgar. La doble traducció italiana, una feta per un deixeble seu i l'altra per algú del seu cercle, simplifica i elimina el fragment final del prefaci on es defineix l'autoria en contraposició a la traducció:

Cum vero haec pars operis eius interierit, nullaque fere huius belli noticia nostros apud homines haberetur, commotus ipse ob maiorum nostrorum gloriam, ne rerum tam praeclare tamque magnifice gestarum memoria deperiret, quantum solerti lectione Polybii ceterorumque graecorum consequi potui, commentaria (sic) eius belli pro communi utilitate suffeci. Illa moderatione adhibita, ut nihil, quod non probatum a superioribus esset, huic operi insererem & tamen non ab uno sumerem, ut interpres, sed, a multis sumpta meo arbitrato referrem. Tempus autem huius belli viginti quatuor annos fuisse constat. (*apud* B. Reynolds, 1954: 109)

En canvi, en italià no s'esmenta la descripció de la feina com a *intepres* ni hi apareix l'acció *refer*:

Ma perchè questa parte dell'opere sue insieme con molte altre è perduta, noi acciò che la fama di così gran fatti non perisse, da

Polibio e da altri Greci e Latini ricogliendo, abbiamo composto e di nuovo scritto questa guerra. Il tempo che durò questa guerra fu anni vintiquattro continovi. (1874: 4)

Tot i que el text italià usa *composto et di nuovo scritto*, hi ha un matís evident entre l'italià i el text llatí. L'original dóna molta més informació i valora molt més la feina de L. Bruni: reordenar la matèria històrica sobre el *Bello punico* segons el seu judici personal. Però aquest *meo arbitrato* ja no es recull ni es considera important en l'italià. Sembla, a primer cop d'ull, que l'obra hagi anat perdent presència d'autoria en cada pas de la tradició manuscrita o traducció, ja que el text llatí del qual tradueix P. C. Decembrio ja ha eliminat el prefaci de L. Bruni, fet que l'obliga a col·locar una dedicatòria pròpia, en la qual l'obra de l'Aretí és una traducció del grec:

la presente opera, che da Polibio per la maggior parte scripta si ritrova, di latina in materna lingua da me serà traducta, si come da l'aretino di greca in prima latina facta fue. (BNE, mss. 10301, f. 1v)

Així, el text que en origen es considera una obra, posteriorment passa a ser considerat una traducció i, com a tal, s'eliminen tots aquells punts en què s'intueix l'autor. Avui dia, el *Bello punico* és massa fidel a Polibi per a ser considerat *stricto sensu* un original autònom, tot i que per la quantitat d'informació nova que L. Bruni hi introdueix, cal que el considerem com un original, en vista de la intenció de l'autor, les circumstàncies en què el va escriure i la metodologia. L'assimilació del *Bello punico* amb una traducció és posterior en el temps i arrenca, com a mínim, a la traducció de N. Perotti el 1455 i a la difusió de les còpies italianes, que modifiquen el prefaci i l'autoria, potser precisament arran de la traducció de N. Perotti.

2.3. Tradició de l'obra llatina

El *Bello punico* és una obra historiogràfica d'unes 40.000 paraules, dividides en tres llibres, excepte en l'edició d'Ausburg (1537), l'última en llatí fins a dia d'avui, que està dividida en dos llibres, incloent en el II el que en la resta són II i III. Segons el vast volum primer del *Repertorium Brunianum* de J. Hankins (1997), que recull tota l'obra,

per bé que només manuscrita, de l'Aretí, avui dia conservem 146 manuscrits en llatí del *Bello punico*. Aquest text no té una edició crítica en el sentit modern de la paraula.

Pel que fa a les edicions impreses, n'hi ha quatre, tres de les quals atribueixen l'autoria a Polibi¹²¹: Brèscia (21.X.1498), Venècia (8.XI.1504) i Paris (30.I.1512); l'altra edició és Ausburg (1537), que atribueix l'autoria a L. Bruni. L'*editio princeps* llatina és la de 1498, estampada per Iacobus Britannicus a Brèscia; la veneciana és de 1504; la parisenca va ser impresa per Josse Badius Ascensius i Jean Petit, i la d'Ausburg per Phillipus Ulhardus. A l'*editio princeps* abans de l'inici del llibre primer, es presenta el *Bello punico* com a obra de Polibi, traduïda per L. Bruni. Al primer foli afirma:

Polybius historicus de primo bello punico ex graeco in latinum traductus per Leonardum Aretinum, virum elegantissimum.

Tot i que aquesta edició conté el prefaci, d'altres no el contenen, com Ausburg (1537), fet que demostra de la pèrdua d'autoria de L. Bruni, apareixent-hi com a traductor.

2.4. Autoria de la traducció italiana (1434)

El *Bello punico* va ser una obra molt difosa en llatí, però també en italià. La seva transmissió en aquesta llengua és paradigmàtica del procés de reconeixement de les llengües vulgars al llarg de l'últim quart del XV, ja que arribà a la impremta en italià vint-i-set anys abans que en llatí, el 1471 i el 1498 respectivament. La fama de l'obra, que augmenta amb la seva traducció al vulgar, és una de les causes que, al seu torn, pogueren empènyer F. Alegre a traduir-la al català, en el moment en què s'edita la primera edició italiana (1471).

¹²¹ G. Ianziti (2006) indica que hi ha cinc edicions, però no dóna el nom de la cinquena ni nosaltres l'hem sabut trobar.

Un punt central a resoldre encara sobre la traducció italiana és l'autoria¹²². F. Alegre afirma al seu pròleg que l'autor n'és L. Bruni, i no és l'únic, fet que potser podríem establir com a cert¹²³. Si més no, sembla que podríem establir com a cert que la traducció es va dur a terme dins del cercle de l'Aretí i que l'autoria va acabar recaient en L. Bruni. La versió italiana més antiga, la de la Biblioteca Nacional de Lisboa (*Iluminados*, 41), de 1434, diu al Pròleg¹²⁴:

Scritto per me Charlo di Nicchola di messer Veri de Medici nell'anno MCCCCXXXIII. (f. 72r)

J. Hankins assenyala aquest Carlo, fill de Nicola de Veri de Medici, cosí de Cosme de Medici, com el possible traductor de la versió italiana dels *Commentarii*, arran de la relació freqüent entre L. Bruni i Nicola i Cosme de Medici, a qui després el canceller dedica dues traduccions de Plató i una d'Aristòtil:

It may have been Nicola or his son Carlo who later translated Bruni's *De primo bello punico* into Italian. (J. Hankins, 2003: I, 251)

Compartim aquesta hipòtesi, que creiem que es reforça per la paraula “scritto”, referint-se a una escriptura o *narratio*, disciplina que inclou la traducció. Però aquest mot sol només justifica la formulació d'una mera hipòtesi, ja que pot referir-se també al procés de còpia¹²⁵. Altres manuscrits italians es refereixen al traductor de la següent manera: “fatto vulgare da uno suo amico” (edició florentina, 1526) o dient que ha estat traduït per “un suo amico e disciepulo” (*apud* J. Hankins,

¹²² La nova traducció a l'italià del *De bello punico* feta per Pier Candido Decembrio és posterior i no segueix la tradició del text català.

¹²³ Per exemple, també ho fa Florència (Biblioteca Nazionale Centrale, ms. II.II.69).

¹²⁴ Algunes còpies d'aquestes traduccions que perden la referència de l'autoria de L. Bruni no contenen el pròleg. També alguns manuscrits atribueixen l'autoria a L. Bruni, com la còpia manuscrita de 1469, que acaba “finito primo bello punico traslatato per messer Lionardi Bruno scritto di mano e per me Zanobi Bartolini” (British Library, Add. 57847). Altres també recullen que la traducció és d'un “incerto autore”, com la còpia de la Biblioteca Bancroft, ms. UCB 96.

¹²⁵ La traducció forma part de l'exercici retòric, imitació d'estil, a les escoles romanes, i esdevé un pilar dels *studia humanitatis* (R. Copeland, 1991).

2003: 251). Si Carlo va ser deixeble de L. Bruni, aquests dos testimonis concorden força, essent Carlo di Nicola di Veri de' Medici aquell amic i deixeble autor de la traducció, i el 1434 l'any en què el text passa a l'italià, catorze anys després de la composició llatina.

En un altre manuscrit italià, copiat el 15.IX.1468 i custodiat a la *Biblioteca Nazionale Centrale* de Florència (II.II.69, f. 215), hi ha els següents mots al colofó:

Questo libro fu chopiato per me Michele d'Andrea Singnorini della propria origine che fece vulgarizzare detto messer Lionardo.

Aquest manuscrit anota “chopiato”, que indica una acció clara de còpia, i assenyala que la versió llatina va ser traduïda a l'italià per ordre de L. Bruni, i no per ell mateix ni per cap amic seu de manera voluntària. Pot ser que la traducció italiana fos una espècie d'exercici encarregat a Carlo per L. Bruni i que la còpia del 1468 reculli parcialment aquesta informació. Així, L. Bruni podia haver encarregat a Carlo la traducció italiana del seu text, que també hauria corregit, tot i que la fama de l'Aretí hauria fet que la traducció fos considerada seva. Potser, en els trenta anys que separen la traducció de Carlo de la còpia de Michele d'Andrea Signorini, les còpies intermèdies han anat extraviant, una rere l'altra, la informació original i l'han substituït per aquesta, més incerta.

Així, la constitució del *stemma* de la versió italiana, impossible de dur a terme en aquest treball —J. Hankins (1997) comptabilitza a dia d'avui 120 còpies manuscrites en italià— resulta fonamental per a aclarir la qüestió de l'autoria. Tanmateix, la teoria que situa Carlo di Nicola di Veri di Medici com el traductor el 1434 del *De bello punico* ens sembla la més coherent.

2.5. Els manuscrits italians consultats

L'italià disposa d'una edició moderna, feta el 1878 per A. Ceruti, *curator* dels arxius de l'estat toscà, que la fa, tal com declara al prefaci, amb l'objectiu de suplantar l'edició veneciana de 1545 de Lodovico

Domenichi. A. Ceruti treballa com a text base amb un manuscrit de la Biblioteca Ambrosiana (E 130 sup.) que corregeix i completa amb múltiples còpies, sobretot amb dues còpies *strozziane* de la Biblioteca Nacional de Florència, entre els còdexs, segons ell, més ben conservats d'aquesta obra, la lectura dels quals anota a peu de pàgina de la seva edició amb els nombres 1 i 2¹²⁶. La còpia anotada amb un 2 és la de Michele d'Andrea Signorini (1468).

Metodològicament, treballar amb una traducció feta d'un manuscrit comporta concretar amb la màxima exactitud possible el text original en mans del traductor, per tal de saber quina lectura pertany a l'original i quina al traductor (N. Round, 1993: 159). Aquest és el cas de la traducció de F. Alegre. Si no trobem aquesta còpia, a fi de no condemnar la nostra anàlisi a la provisionalitat, cal en la mesura del possible i a partir de la tradició establir o trobar un text original tan semblant com sigui possible al que es trobà en mans del barceloní. Per això, hem fet cales dels diferents manuscrits, amb el propòsit de trobar-lo¹²⁷: una còpia de la Biblioteca "Bancroft" (BANC MS UCB 96) de la Universitat de Berkeley, feta a Venècia (V), codex *antiquior* més assequible (1450), la còpia més propera a nosaltres (F), impressió florentina (1526) que es guarda a la Biblioteca Universitària de Barcelona (07-CM-1460-2), l'incunable venecià de 1471-72 de la

¹²⁶ El mètode de A. Ceruti és el d'establir un text com a *codex optimus*, fent una *emendatio ope ingenii*. El text italià, per tant, no té una edició crítica *ope codicum*, fet que dificultarà la nostra feina a l'hora de comparar el text català i l'italià i, per tant, treure conclusions de la traducció de F. Alegre. Així, en aquest treball, ens hem servit no només de l'edició de A. Ceruti, que conté tres ms. i d'una impressió florentina de 1526, conservada a la Biblioteca Universitària de Barcelona (07-CM-1460-2), sinó també d'un manuscrit conservat a la Bancroft Library de Berkeley, valuós perquè és un dels testimonis més antics de la traducció italiana (ca. 1450) i d'una còpia manuscrita feta el 1464 per Zanobi Bartolini que es custodia a la British Library, que també atribueix la traducció a L. Bruni. A més, hem seguit de prop l'incunable venecià de 1471, que es custodia a la Biblioteca Bodleian d'Oxford, ja que Mateu Capell, sogre de Francesc Alegre, en tenia una còpia entre els seus béns. El segon d'aquests còdexs *strozzani* està transcrit per Andrea Signorini el 1468.

¹²⁷ Ja hem exposat que les proves són clares en relació al fet que F. Alegre no tradueix de la traducció italiana de P. C. Decembrio, tal com s'havia cregut erròniament, sinó d'un manuscrit de la tradició que es remunta a una traducció bruniana.

Biblioteca “Bodleian” (Auct.= II.Q.vi.58) de la Universitat d’Oxford (O), una còpia que era en mans de Mateu Capell, sogre de F. Alegre, i que *a priori* consideràvem com a text de partida de la nostra traducció, però que presenta, com veurem, seriosos dubtes en aquest sentit. Hem consultat també la còpia feta el 1469 per Zanobi Bartolini, conservada a la *British Library* (ms. 57847) de Londres (L). I encara la còpia continguda a l’edició d’ A. Cerutti (1878) d’un còdex de la Biblioteca Ambrosiana (A) de Milà (E 130 sup.); així com algunes lectures de dos còdexs *strozziiani* (S), anotats per A. Cerutti a peu de pàgina de la seva edició, consultat tant A com S a partir d’aquesta edició del segle XIX. No hi ha cap relació clara entre aquests manuscrits i la traducció catalana¹²⁸. Observem-ho amb més detall. D’entrada, F. Alegre no tradueix de AS, com demostren les següents lectures:

(Pròl., 19)

AS: se qui facultà avessi di vedere cogli occhi...

FLVO: se qui facultà avessi di vedere gli antichi e valenti huomini famosi et illustri, il quale perchè vedere cogli occhi...

[CA]: si allí haver cregués facultat de veure los antichs valents homes famosos e il·lustres; qui perquè veure ab los ulls...

Es pot apreciar que AS contenen una lectura comuna, potser un error per *homoioteleuton* entre *gli* i *cogli*, que demostra que F. Alegre s’acosta a FLVO. En aquest sentit, també tenim I, II, 19:

AS: li legati de’Mamertini ricorsero al popolo e alla plebe, cioè a’tribuni della plebe.

FLVO: li legati de’Mamertini ricorsero al popolo e a’tribuni della plebe.

[CA]: los enbaxadors dels mamertins recorregueren al poble e als caps de la multitut.

La reducció de l’explicativa, present en el text català, ja es dona en la traducció italiana, almenys dins la branca FLVO, més propera a F. Alegre que AS. Aquestes dues lectures indiquen que el barceloní no tradueix de AS, però no asseguren que FLVO sigui cap dels manuscrits

¹²⁸ Per una qüestió de concisió i d’espai no incloem aquí totes les lectures que argumenten aquestes tesis.

des d'on tradueix, ja que hi ha altres casos que demostren que F. Alegre no tradueix de *FLVO*. No tradueix de *O*, com demostra II, 8, 6:

O: venne a'Romani nuovo supplimento di dieci miglia combattitori, e questo fu perchè sentendosi a Roma l'arsione delle macchine, e come daccapo avevano cinta la terra, prendendo d'intorno ciascuno passo, alla quale cosa fare grande moltitudine di gente bisognava, e per molte battaglie morti e feriti n'erano assai, per tutte queste cagioni il senato diliberò mandare nuove brigate in numero di dieci miglia combattitori. Costoro vennero di prima giunta a Messina...

FLV: venne a'Romani nuovo supplimento di dieci miglia combattenti. Costoro vennero di prima giunta a Messina...

[CA]: vengué als romans novell socors de X mília combatents. Aquests vengueren de prima junta a Mecina...

Podria ser que tant *FLV* com F. Alegre coincidissin per casualitat en aquest error, però costa de creure, ja que el salt de igual a igual es dóna entre els *combattitori* italians. Segurament, després l'antecedent comú a *FLV* canvia *combattitori* per *combattenti*. També I, II, 34 i Pròl., 18 demostren que F. Alegre no tradueix de *O*:

(I, II, 34)

O: la quale è come uno ponte da passare in Italia.

FLV: la quale è quasi come uno ponte da passare in Italia.

[CA]: qui és quasi com un pont de passar en Itàlia.

(Pròl., 18)

O: Ma di me chi lagnare si puote? A molti il vecchio vino...

FLV: Ma di me chi lagnare si puote? Siccome a molti il vecchio vino...

[CA]: Mas de mi qui clamar-se pot? Així com a molts lo vell vi...

Un cop eliminats *ASO* com a testimonis propers a F. Alegre, anem a observar què passa amb la resta de testimonis. El barceloní tampoc tradueix de *F*, tal com demostren Pròl., 32, Pròl., 39 i I, II, 30:

(Pròl., 32)

F: Questi furono quasi in quel medesimo tempo che la guerra.

LV: Questi furono quasi in quel medesimo tempo che fu la guerra.

[CA]: Aquests foren quasi en aquell mateix temps que fou la guerra.

(Pròl., 39)

FLSA: a Fabio Pittore ancora de' nostri latini andarono dietro.

VO: a Fabio Pittore multi ancora de' nostri latini andarono dietro.

[CA]: A Fàbio Píctor molts encara dels nostres latins an anat darrera.

(I, II, 30)

FA: Nè altra potenza restava in Sicilia degna d'alcuna fama,...

SLVO: Nè altra potenza restava in Sicilia degna d'alcuna stima,...

[CA]: Ne altra potència restava en Sicília digne de alguna stima,...

Pel que fa als altres dos testimonis consultats, *LV*, tampoc obtenim una semblança satisfactòria que els relacioni. Així *L* no és el text en mans del barceloní, tal com demostra el fragment del Pròl., 27:

(Pròl., 27)

AS: che fu tra i cartagginesi e i romani ...

L: che fu tra i troiani, cioè romani, et li cartagginesi ...

FVO: che fu tra i romani e i cartagginesi ...

[CA]: que fou entre·ls romans e los cartaginesos ...

A més, ens trobem amb una variant que demostra que el canvi d'ordre en aquest punt es remunta, com sol passar en tradició manuscrita, a una omisió. Així, el barceloní copia el fragment de sota del text intermedi italià, testimoni que ha perdut el *continuamente*, fet que demostraria que el text català no està fet basant-se en cap dels textos que hem pogut col·lacionar:

(II, VIII, 13)

FLV: tenevanle continuamente li carhaginesi à Trapani.

OSA: tenevanle i cartagginesi continuamente à Trapani.

[CA]: tenien-les los cartaginesos en Tràpena.

Per acabar, F. Alegre no tradueix de *V*, per casos com Pròl., 42 i III, X, 17:

(Pròl., 42)

V: questa parte de l'opere sue insieme con molte è perduta

ASFLO: questa parte de l'opere sue insieme con molte altre è perduta

[CA]: aquesta part de la obra sua ensemps ab moltes altres és perduda

(III, X, 17)

VO: Li alpi ne vanno infino a Pola sopra il golfo di Vinegia.

ASFL: Li alpi ne vanno infino sopra il golfo di Vinegia.

[CA]: los Alpes van fins a Pola sobre lo golf de Venècia.

Així doncs, el text català no es relaciona amb cap dels nostres italians. El volum de manuscrits italians, 120 còpies (J. Hankins, 1997), ens obliga a arribar a les conclusions que poguem amb els testimonis que tenim, seguint la següent metodologia: escollir un testimoni italià com a referència per a la nostra anàlisi, però no excloure'n ni l'ús ni la consulta de la resta. Hem triat aquest testimoni acceptant el que comparteixi més lectures comunes amb el català, i que clarament no es puguin atribuir al procés de traducció. En principi, podríem així escollir el text més proper per a l'anàlisi. D'altra banda, com a principi de solidesa de les nostres conclusions, no tindrem en compte aquelles lectures que no siguem capaços d'establir a qui les atribuïm¹²⁹.

Després de comptar les concurrències entre el català i els italians, establim el següent gràfic, que indica el nombre de lectures comunes entre el català i els 6 italians. Tot i no haver establert branques fil·liatives en el text italià, veiem que el català s'apropa a *FLVO*, en tant que grup, en uns percentatges que no permeten, però, afirmar que en segueix més un que un altre. El que sembla clar és que clarament s'allunya en concurrència de *AS* com a grup.

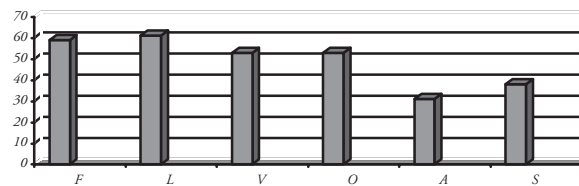

FIG. 1. Lectures comunes entre el ms. català i els italians
[F = 59; L = 61; V = 53; O = 53; A = 31 i S: 38]

¹²⁹ Hem intentat establir un *stemma* de l'italià, però ens ha estat impossible per el poc nombre de testimonis consultats i per la limitació que genera les cales que hem realitzat.

Les diferències entre *FLVO* són tan petites que, independentment del gràfic de dalt, creiem que *VO* és la branca més propera al català, perquè al principi del Prefaci, F. Alegre pren com a font de manera clara el títol del pròleg, només contingut a la *editio princeps O*:

[...] libro chiamato de la prima guerra punica [...] composto da lo excellentissimo moderno oratore e historiographo miser Leonardo Aretino, prima in latino, poi en lingua materna, perchè essendo la materia, el stile bellissimo a ogne uno fosse più grato. (Pròleg de *O*)

[Jo] traduhís en vulgar català aquell, no menys a utilitat que a delit satisfent, libre per lo famós Aretí en latí compilat e après per ell mateix en toscana e materna lengua sua traduhit [...] pensant gran servici fer no sol a vós, mes a tota aquella nostrada moltitut. (Pref., 7)

Tres idees es repeteixen: L. Bruni és el traductor de l'italià, la lloança de l'Aretí i la traducció com a instrument que complau a qui la llegeix. La referència clara a aquest títol, així com la presa de tòpics de la traducció italiana, ens porta a concloure que, si bé F. Alegre no tradueix de l'edició *O*, tradueix potser d'algun manuscrit que li serví de text base. El més interessant és que aquest model sembla estretament lligat amb *V*, potser algun dels textos base. La *editio princeps O* comença "Parrà forse a molti..." mentre que la resta comencen per un "E parrà forse a molti...". L'absència de la "E" també es dona en F. Alegre "Creuran força molts...". *V* té les capitals sense realitzar, fet que ens obliga a llegir-hi "Parrà forse a molti...", amb l'espai per a la "E" en blanc. Això podria indicar que *V* es copia del manuscrit des del qual també s'edita *O*.

Un altre fet clar indicador de la relació entre *V* i *O* és que mentre F. Alegre sembla que segueixi *V*, *O* és l'únic testimoni consultat que conté la part de la divisió per títols com la té el català, i el contingut d'aquests títols és semblant. A tall d'exemple, reproduïm el títol del llibre primer:

O: De la cagione la quale comosse romani e carthaginesi ad aspra e lunga guerra nell'isola di Sicilia. Et del sito di quella. Capitulo I.

[CA]: Comença lo libre e capítol primer de les ocasions qui causaren la guerra primera entre los romans e cartaginesos.

El paral·lelisme, que només es dóna al principi del llibre, ja que *O* posteriorment es divideix en cinc capítols, és evident¹³⁰. Aquest, i la semblança de la introducció de *O* amb el prefaci de F. Alegre, potser és atribuïble a un hipotètic ancestre comú (α) a *VO* i al text que té el barceloní. Una segona hipòtesi seria que F. Alegre consulti la *editio princeps* italiana en mans del seu sogre un cop ha acabat la traducció i que es deixi influir *a posteriori* per alguns trets d'aquesta edició, sobretot pel que fa a la presentació i Prefaci. Per tant, hem d'establir com a via més segura *VO* per a comparar la traducció, tot i seguir sempre molt de prop la lectura de *FL*. Per totes aquestes raons, usarem de forma jeràrquica els testimonis: primer *VO*, després *FL*, i *AS* com a testimonis últims en cas de dubte indissoluble amb els altres quatre.

¹³⁰ En aquest sentit és important assenyalar que la divisió dels tres llibres al text català es correspon només amb la divisió de la *editio princeps* llatina (Brèscia, 21.X.1498).

3. F. ALEGRE: *LA PRIMERA GUERRA PÚNICA*, 1472

3.1. Introducció

La primera guerra púnica no gaudeix d'una tradició manuscrita prolífica, però, en comparació amb les altres obres manuscrites de F. Alegre, de les quals només en conservem una sola còpia, en tenim molt amb dos manuscrits més restes d'un tercer¹³¹. Potser *La primera guerra púnica* va ser en certa manera divulgada i despertà l'interès fins i tot més enllà de l'esfera propera i íntima de l'autor, terreny habitual de la seva obra, llevat, òbviament, de les *Transformacions* i la seva obra impresa.

L'altra traducció italiana, sense datar, feta per Pier Candido Decembrio, de la qual es féu la traducció castellana, no sabem si aturà la tradició catalana o potser en fou el motor. Això sí, suposem que l'aparició de la *editio princeps* italiana, que dona novetat i nova fama al text en vulgar, comporta no només la traducció de l'obra per part del nostre autor, sinó que la seva lectura es decantés de manera definitiva cap a italià i els vulgars. Aquest fet explicaria l'aparició de la traducció castellana, la qual —al igual que el text català— gaudeix de poca fortuna entre els lectors de finals del XV.

3.2. *Fontes criticae & descriptio codicum*

El text català es conserva en tres testimonis manuscrits: el HS387/4327 de la *Hispanic Society* de Nova York (*N*), “escrit en lletra humanística i bellament decorat” (L. Badia, 1993: 57), el MS. 85 de la Biblioteca Universitària de Barcelona (*B*), “en lletra humanística però de factura més senzilla” (Badia, 1993: 57), i fragmentàriament —cinc bifolis— en un tercer, el MS. 3 de l'Arxiu Històric Comarcal de Ripoll (*R*), força malmès i de mala factura, amb abundants errors paleogenètics.

¹³¹ *La primera guerra púnica* és el text manuscrit de F. Alegre del que es conserven més còpies, ja que només es conserva una còpia de la resta de la seva obra sentimental en català al *Jardinet d'Orats* (ms. 151) i una sola còpia de l'edició de la *Passió de Jesucrist* a la Biblioteca Universitària de València, BH CF/4(20). De l'edició barcelonina de les *Transformacions* (1494) se'n conserven una vintena de còpies.

D'entrada, els tres manuscrits no són *descriptiores* un de l'altre. Ens trobem, per tant, amb restes manuscrites copiades de textos no conservats.

- El manuscrit de Barcelona: BUB ms. 85

Testimoni conservat a la Biblioteca Universitària de Barcelona, i que, per això, anomenem *B*¹³². Aquest manuscrit procedeix de la biblioteca del Convent de Sant Josep dels Carmelites Descalços de Barcelona¹³³. En el catàleg d'aquesta biblioteca apareix amb el número 1359. Al catàleg de J. Villanueva apareix amb el registre F. 274 i a Torres Amat amb el registre O. 339 de la signatura antiga¹³⁴. Té les rúbriques en vermell. La mida del foli és de 30 x 21,5 cm. L'escriptura és en lletra humanística, té marges amplis i, per tant, la caixa petita, amb les línies escrites damunt unes marques verjurades al paper. Les inicials i les capitals, de tipus gòtic, són fetes *a posteriori* i estan decorades amb filigranes. Ocupen entre tres i sis línies en vermell i blau, alternant un ratllat cal·ligràfic vermell i lila i vermell i blau respectivament. L'enquadració és gòtico-mudejar, igual que la del testimoni *N*, amb un gran rosetó central, claves protectores i tanques metàl·liques cisellades amb roses gòtiques; està força feta malbé, sobretot de la part del lloç; de les tanques només en queden restes. Al full 4t, la tapa del primer quadern, en lletra moderna es llegeix: "ARETO. Compilació de la Primera Guerra Púnica, obra traduïda del llatí al català per Francisco Alegre." A la BUB ha tingut les signatures 81-I-12, Xn. 2-25, 43 i 406.

¹³² Veure també la *descriptio codicis* a F. Miquel i Rosell (1958), tot i que és inexacta pel que fa al recompte de pàgines i quaderns.

¹³³ Aquest convent estava situat a les Rambles, on avui hi ha el "Mercat de la Boqueria". Va ser enderrocat després que es cremés el 1835. El fons que es va salvar va passar a la Biblioteca de la Universitat de Barcelona. Va ser el primer de l'orde dels carmelites descalços a Catalunya i es va fundar el 1586. Les seves obres van finalitzar el 1606, tot i que el 1593 ja se'n va inaugurar l'església. Pot ser que Paula de Vilatorra, néta d'Antoni de Vilatorra i devota cristiana, tingués el manuscrit del seu avi i en fes donació al Convent de Sant Josep quan aquest s'inaugurà. És plausible que aquest text només es pogués per anar a la seva ubicació actual a inicis del segle XIX, l'arxiu de Reserva de la Biblioteca Universitària de Barcelona.

¹³⁴ Segons l'anònim articulista de *La Renaixença* (1871: 189) aquest manuscrit està escrit l'any 1482. No sabem el perquè d'aquesta data, que considerem, per tant, una confusió dels nombres 1472 per 1482.

El còdex té cinc quaderns de 8 bifolis. L'obra acaba en el vuitè foli de l'últim quadern. Hi ha reclams al final de cada quadern, excepte al darrer, a les pàgines 15v, 31v, 47v, 63v. Davant d'aquests cinc quaderns hi ha tres fulls de cortesia, en blanc, enganxats a les guardes.

A vegades el copista de *B* no entén el text que copia, tal com prova el fet que cometi errors o copiï lliçons errònies *ope ingenii*. On l'italià diu *loro forze*, *N* llegeix *lurs forces* i en canvi *B* llegeix *uns forçats* (I, XII, 108). O errors com l'omissió d'un *era* necessari per al sentit de la frase (I, III, 15); també hi ha una repetició de *e l'altre* (I, V, 83) i l'omissió de *lo siti* (I, V, 90); o la repetició de *són* (I, VII, 75) i un error de lectura, llegint *eugresa* on diu *Grècia* (I, VII, 124); o l'omissió d'un *com* (I, VIII, 14); o la substitució de *Aulo* (nom romà) per *en lo*, sense sentit (I, X, 18). També copia *rapòs* per *repars*, a *NR* i a l'italià (I, XII, 20). Potser el copista té pressa i cura poc l'elaboració de la còpia. També confon -tt- per -cc- (I, XII, 52). Altres trets indiquen dificultat de lectura de l'original per part del copista, com *cavalls* per *cavallers* (I, XII, 98), o llegir *se encontrà* per *se encontraren* (I, IX, 11), errors de lectura de titlla. Els trets ortogràfics més rellevants del copista de *B*:

1. Ús generalitzat de la *h* després de les oclusives velars, dentals i labials (-ch-, -gh-, -ph- i -th-).
2. No utilitza la -z- castellana, tret força comú als manuscrits copiats a la cort catalano-aragonesa en aquesta època per l'origen aragonès d'alguns copistes.
3. Copia els noms propis a la italiana: *Gerone* (*Geron*), *Annone* (*Annon*). Trobem, d'altra banda, *Gerone* i alhora *Gelone*. Usa la doble -cc- (*occisió*) i la *gu-* davant -o (*guosaren*, *conguoixa*).
4. Regularitza l'ús de la *h* amb el verb *haver* (*haver*, *havien*, *hagués*, *haguera*) i l'usa per a marcar el hiat, amb alguna excepció, com *veïna*. Acaba, però, hipercorregint (*habandonant*, *habundant*, *huna*, *hun* i *ho* com a conjunció disjuntiva).
5. Els plurals femenins els acaba en -es (*cases*, *altres*, *letres*, *totes* o *forces*) i soluciona la vocal neutre indistintament amb -a (*napolatans*, *saragoçà*, *campajant*, *fèran*, *daver*, *estachats*, *farir*,

jahien) i amb -e (*tembre, foren, enemichs, estechat, die, exien, provehit, necessitat*).

6. Usa la -ss- sorda intervocàlica, tot i que també escriu aquest so amb només una -s- (*assats, assotats, escharamusses* però *asalt*). Escriu aquest so seguit de vocal amb -ç- (*ençert*).
7. En algun cas usa l'apòstrof; per exemple, en el mot *l'illa* (I,VIII).
8. Realitza concordances *ad sensum* no gramaticals. A I, XII, 38: “lo poble africà per ésser no en la guerra (pràtich *NR*; pràtichs *B*) e de natura vil, fàcilment enriquían lo exèrcit”. La concordança entre *pràtichs* i *enriquían*, feta *ad sensum*, ja que *pràtich* va amb *poble*, d'altra banda un subjecte singular de sentit plural. Trobem un altre cas exactament igual a I, XII, 51: “Règulo, après la partida del concapità, ab la gent qui li (eren romases *B*; era romasa *NR*) anà campajant e guastant lo terreny dels enemichs”. Els tres testimonis llegeixen *la gent* (*it. quelle genti*) i *NR* conserven la concordança *era romasa* (*it. erano rimase*), però *B* llegeix *eren romases*, seguint *ad sensum*.

- El manuscrit de Nova York: HS 387/4327

Manuscrit conservat a la *Hispanic Society* de Nova York (HS387/4327) i per això siglat per nosaltres amb una *N*¹³⁵. Manuscrit de paper i conservat en excel·lents condicions. La mida dels seus folis és de 28,5 x 20 cm., amb una caixa de 16,7 x 11,2 cm. Té inicials senzilles, que mesuren 20 x 20 mm., alternant el vermell i el blau, i el verd al principi de cada llibre. Senyals de seda verda a la primera pàgina. Lligadures gòtico-mudejars, potser originals, iguals que les de la còpia de Barcelona. Enquadernació de pell marró fosca amb dos tanques de llautó. Ratllat fet amb tinta marró clar. Escrit en lletra humanística catalana, disposada en 30 ratlles per foli. Inicials de tradició gòtica en vermell i blau, acompanyades d'ornamentació cal·ligràfica també de color vermell i blau. Títols en vermell, i reclam al final de cada

¹³⁵ A la biblioteca de Catalunya hi ha una reproducció fotogràfica facsímil d'aquest manuscrit, amb la signatura 13-III-9. Agraïm la consulta de primera mà feta per J. Torró a Nova York. Ens basem en aquesta consulta, en Ch. Faulhaber (1983: 429-30) i en BITECA per a la descripció d'aquest manuscrit.

quadern, que ocupen 72 pàgines. El manuscrit té en total 80 pàgines, 4 pàgines en blanc de cortesia i el foli que fa de guarda anterior. Consta de cinc quaderns de 8 bifolis, dels quals al primer quadern li falta el primer full, que devia ésser en blanc, de guarda, i al cinquè li manquen els tres darrers, que per estar en blanc foren tallats. Té reclams horitzontals situats cap a la dreta del foli. Una mà del s. XVI[?] ha afegit uns versos en castellà, datables com a màxim el 1550¹³⁶. Al catàleg BITECA s'indica que aquesta còpia està feta entre el 1490 i el 1500, tot i que no especifica la base d'aquestes dates.

Prové del catàleg del bibliòfil alemany Karl. W. Hiersemann, que entre el 1905 i 1914 preparà catàlegs amb uns 200.000 manuscrits per a vendre'ls a A. M. Huntington, el multimilionari fundador de la *Hispanic Society*. Aquest manuscrit en concret, segons Ch. Faulhaber (1983: 429-30), va ser comprat el 1910. A la part de dins de la coberta hi ha una inscripció de K. W. Hiersemann, que diu “[Bruni] Leonardo Aretino | los tres libros de la prima guerra punica | 1472”. No sabem a qui comprà el llibreter alemany aquest manuscrit.

El copista de *N* és molt més acurat que el de *B*, fet que implica que realitza una còpia entenent o intentant en tot moment entendre [O], manuscrit d'on copia¹³⁷. És per això que introdueix múltiples *innovationes* i, fins i tot, arriba a corregir del text que copia trets ja presents en l'italià, fet pel qual hi veiem una mà amb autoritat, que no s'acara amb el text intentant conservar-lo sinó que s'hi fa present, esmenant-lo, com mostren els següents canvis o correccions no presents al text italià ni a *B*:

I, VI, 11: substitució d'un *soferir* (*B* i it. *sofferire*) per un *sostenir*.

I, VI, 13: canvi d'un *exèrcit* (*B* i it. *exercito*) per *apetit*.

I, VI, 33: substitució de *qui s'anomena* (*B* i it. *che si chiama*) per *anomenat*.

¹³⁶ Es tracta d'un *villancico*: “Al Retrato den tranda / Venit Zagales porque / Todos son suyos y ella de / Nadie, ay ay y ella de nadie. / Negros rayas perna (?) / Porque las solas si dor- / miendo le niegan. Venga / La noche ay ay, venga la noche, / fuente candida.” (*apud* Ch. Faulhaber, 1983: 429-30).

¹³⁷ Més endavant veiem la proposta del *stemma* per a aquest text.

I, VI, 67: substitució de *d'ever ésser vençuts* (B i it. *dovevano essere vinti*) per *serien vençuts*.

I, VI, 68: substitució de *acampat stava* (B i it. *era acampato*) per *acampat aturava*.

I, X, 6: omissió conscient de *lo altre any après* (it. *l'altro anno poi*) d'una certa redundància, deixant *lo any après*.

I, XI, 32: omissió *en aquesta punta* (it. *in questa punta*) per *en aquesta*.

Els trets ortogràfics més rellevants del copista de *N* són:

1. Tendeix a eliminar binomis sinonímics, tal com demostra I, I, 48, on *N* omet *fexuga* de *fexugha e perillosa* (B) sense eliminar la *e* copulativa.
2. Generalment, no usa la *h* després d'oclusiva velar, excepte en algun cas, com *enemichs*. Ús de la *h* per a marcar el hiat (*vehina, vehins*), però no segueix, tal com fa B, un criteri clar amb el verb *haver*.
3. Fa servir la *-z-* castellana (*velleza, tristeza, presteza*), tal com és comú entre els copistes aragonesos.
4. Conserva els inicis de mot en *sc-* (*scriure, scaparen, stalvi, stima, sperava, strenyia, stat, stigués, stimaven, stimant, scaramuces, strema, sperança, stacat, scampats, staven, stigueren, strenyien, squadres, scrivim*).
5. També conserva el diftong *-ae-* en comptes de *-e-* o *-ee-* (*vaent*).
6. Fa el plural femení acabat en *-as* (*donzellas, casas, altras, letras, totas* o *forças*).
7. Usa una sola *-s-* o una *-ç-* per a la sorda intervocàlica (*asats, açotats, Actisilio, alcansar* o *sinch*). A vegades omet la *-ç-* a final de mot (*comen*). Prefereix la *-ç-* davant *-a* (*forças*).
8. Vulgaritza el llatí *martialis* a *marcialis*.
9. Fa servir l'apòstrof (*l'axèrcit*).
10. Escriu la vocal neutra indistintament amb una *-e* (*napoletans, seragoçà, campejant, fèren, dever, ferir, jeyen*) i amb una *-a* (*tembra, fóran, anamichs, stacat, dia, axien, provahit, necessitat*).
11. Canvia la forma femenina del numeral *dues* per *dos* (I, X, 12).

12. Al igual que *B*, fa concordances *ad sensum* (I, IX, 11): “car ensuperbit Aníbal per la presa del cònsol e de les naus, no prenent exemple de la pèrdua d’ells, mes proceint ab semblant gosar, sabent que la resta de les romanes naus d’evia fer camí en Sicília, ab sinquanta naus ben a punt los anà a l’encontra e navegant per la via revessa vers ells, improvisament al spuntar d’un cap se (encontrà *BR*; encontraren *N*) ab lo navili romà”. La concordança és amb Aníbal, conservada per *BR*, tot i que *N* fa concordar el verb amb l’agent més proper, “els romans”.

- El manuscrit de Ripoll: ACRI. Ms. 3

Testimoni conservat fragmentàriament a l’Arxiu Històric Comarcal de Ripoll (ACRI, ms. 3), i per això siglat en aquesta edició amb una *R*. És un manuscrit de Paper. Només se’n conserven cinc bifolis que pertanyen a un quadern de sis bifolis, al qual manca el tercer comptant des de l’exterior. Folis de 23,5 x 18 cm., amb una caixa de 17,5 x 11 cm. Marges laterals i inferior primitius. Ratllat de la línia i de la caixa fet amb tinta marró clar. Lletra humanística cursiva força arrodonida, disposada en 36 ratlles per pàgina. Inicials de tradició gòtica en vermell i blau, acompanyades d’ornamentació cal·ligràfica també de color vermell i blau, exactament iguals que les del ms. *B*. Títols en vermell, i reclam al final del quadern. La part del quadern conservada conté els capítols IX, l’inici del X, part del XI, el XII i el XIII del llibre primer i la segona meitat del capítol I i l’inici del capítol II del llibre segon. En total, des de I, IX, 6 fins a II, II, 20. Del llibre tercer no en queda cap foli. En total són deu folis, és a dir, vint pàgines. Procedeix de les relligadures dels volums de l’Arxiu Parroquial de Sant Pere de Ripoll i estan en molt mal estat, plens de forats a causa de la humitat i la corrosió. Per aquesta raó té força llacunes.

El testimoni de Ripoll conté molts errors paleogenètics, tants, que n’acumula més ell sol en només vint pàgines que *N* i *B* en tota l’obra. O bé el copista no va prestar prou atenció, no va ser gaire curós o simplement no era bo. En molts fragments no entén el text o afegeix mots que impedeixen entendre’l, com per posar un exemple a I, X, 19, on *R* escriu: *Aulo Rutilio [...] viu passar naus de Sicília viu cartaginesos*

no... en un clar anacolut sense sentit o a I, XIII, 91, on escriu: *e a açò mateix de sien los cartaginesos obligats*, afegint la *de* darrera *mateix* que impedeix entendre la frase. Aquesta facilitat per a caure en l'anacolut pot indicar que el copista de *R* no entén el català o el text que té davant. Els errors d'omissió també són abundants:

I, XI, 34: en modo que la proa (de; *om. R*) la darrera anava fora de la popa de la primera.

I, XI, 132: en tal manera los romans (en; *om. R*) tres grandíssimes batalles...

I, XIII, 8: que quasi stà com una punta stenent-se (en; *om. R*) la mar.

En només cinc bifolis hi ha quatre *homoioleuta* importants:

I, XI, 105: (que per vera virtut. E més que los cònsols éran hòmens tals: *om. R*), que...

I, XIII, 87: (romans en Itàlia la roba sia lur, mes la terra presa ajen a dar als; *om. R*) romans...

I, XIII, 9: (stany, e axí aquest, *om. R*) stany...

I, XIII, 12: (Tunis ho volen esquivar. Presa donchs la ciutat de; *om. R*) Tunis...

També hi abunden les dittografies:

I, XII, 48: *rep. Tota la altra gent.*

I, XII, 104: *rep. Contra.*

I, XIII, 5: *rep. Finalment.*

I, IX, 45: *rep. ab combatre.*

O lectures *faciliores*, com I, XII, 51, on escriu *capità* per *concapità* (it. *collegato*).

3.3. *Collatio codicum*: examen de les variants

Un examen de variants en un cas com el nostre, amb dos testimonis i restes d'un tercer, només és possible en el fragment on es conserven les tres còpies, *BNR* —de I, IX, 6 fins a II, II, 20 de la nostra edició—, només vint pàgines. De la resta de l'obra, amb només dos testimonis,

BN, n'hem fet la *collatio*, útil en la *emendatio*, però no per a fer el *stemma*. Ens hem de remetre, doncs, a les variacions en aquestes vint pàgines per a filiar-los. En aquest fragment hi podem comptar una setantena de variants sense classificar, però tal com acabem de veure hi ha molts errors paleogenètics: de *R* (I, XIII, 5; I, XIII, 8; I, XIII, 9; I, XIII, 12; I, XI, 94; I, XI, 105; I, IX, 78; I, IX, 45; I, X, 1; I, XI, 34; I, XI, 132; I, X, 18; I, XII, 100; I, XIII, 87; I, XII, 48; I, XII, 51 i I, XIII, 91), de *B* (I, IX, 11; I, IX, 47; I, XI, 26; I, XI, 7 i I, X, 18) i de *N* (I, IX, 65; I, XI, 54 o I, XII, 104).

Entre totes aquestes variants, de naturalesa diversa i d'importància diferent, hi ha pocs errors clars que ens permetin filiar de manera correcta els testimonis¹³⁸. El primer d'aquests errors, conjuntiu als tres, ens demostra que *BNR* provenen d'un mateix text, l'arquetip [O], fet que en última instància sempre ha de ser l'opció de reconstrucció d'una tradició. El trobem a I, XI, 107¹³⁹:

Podien los molts cuarts [atendre *N*; accendre *B*; atendre *R*] a animositat.

El text italià diu *accendere gli animi a gagliardia* i F. Alegre no tradueix aquesta metàfora italiana per quelcom equivalent a *encendre els cors dels covards cap a la valentia*, sinó que ho tradueix per un *attendre a animositat* i no, doncs, per *accendre a animositat*, ja que en el català de l'època *accendre* no vol dir res. És clar que pot ser un préstec de l'italià, però costa de creure que F. Alegre usi aquest manlleu en comptes d'un mot tant comú en català com *encendre*. El diccionari Alcover-Moll ens documenta *atendre* en la seva forma ortogràfica *actendre*, variant no assimilada. Així, com que la lectura correcta és *atendre* i difereix de l'italià, les tres còpies vénen d'un mateix text (*attendre* o *actendre*), del qual *NR* n'han eliminat la geminació, resultant *atendre*, la lliçó correcta, i *B*, confonent les dues -tt- per dues -cc, hi copia *accendre*.

¹³⁸ Són pocs errors, però les restes textuais de què disposem són les que són. A aquests errors, cal aferir-hi la correcció del pròleg en *B*, que també comentem aquí.

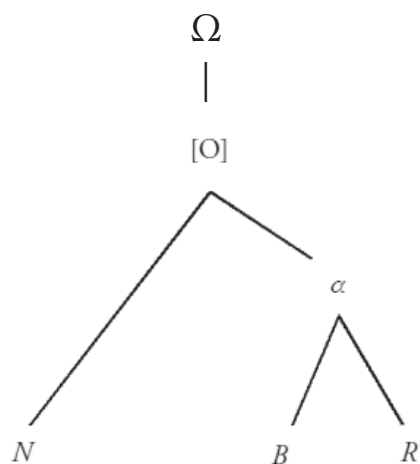
¹³⁹ Fora d'aquest fragment comú, a la resta de l'obra hi ha errors comuns a *BN*, tals com I, VIII, 27 (omissió de la paraula temps, present a l'italià i de presència obligada al text) o II, XI, 66 (omissió comuna d'una conjunció copulativa força necessària).

Un segon error conjuntiu de *BNR* és a I, XI, 48, on els tres testimonis catalans contenen *ne ab menors e esforç los fo respost* i deixen la “e” copulativa penjada, mentre que a l’italià diu *ne con minori grida et impeto fu loro risposto*. Podem veure que l’origen de la “e” penjada, separada clarament en els manuscrits, respon a l’existència del binomi sinonímic *menori grida et impeto* de l’italià que cap dels tres testimonis conserva i que tampoc no és probable que sigui un error comès per separat pels tres copistes.

Trobem un altre error en aquest breu fragment, conjuntiu de *BR* respecte de *N*. A la línia I, XII, 75 de la traducció catalana diu:

Arribà en aquest temps Amílcar de Sicília, qui fou hu dels capitans de la batalla naval, e ab si **amenats** havia sis mília hòmens a peu e a cavall sinch-cents, gent béadestrada de la guerra; per què ajustat Amílcar ab los primers capitants, ensemps anaren a socórrer Adira.

L’original italià té *menato*. *BR* tenen *portats*, però *N*, tal com podem veure, té *amenats*, òbviament la lectura correcta, ja que és molt difícil creure en una *innovatio* de *N* que concordi amb l’italià. Aquesta lectura demostra que *BR* provenen d’un subarquetip comú (α) i *N*, en canvi, copia possiblement de l’arquetip [O]. Podem, per bé que de manera cautelar, establir el següent *stemma*:

Les lectures comunes de *BR* contra *N*, que amb l'establiment del nostre *stemma*, són lectures de α , tal com pertoca, són abundants. Aquestes, tot i no tenir la categoria d'error comú, reforcen el nostre *stemma*:

- I, IX, 62: aquella ésser] ~ ésser aquella *BR*
- I, IX, 25: dexada + la *BR*
- I, IX, 70: axí + a la fi *B* (*R deest*)
- I, IX, 85: restat *BR*] stat *N*
- I, X, 12: dues] dos *BR*
- I, XI, 53: dos] dues *BR*
- I, XII, 27: presos en aquells lochs] ~ en aquells lochs presos *BR*
- I, XII, 60: sinó] mes *BR*
- I, XII, 75: amenats] portats *BR*
- I, XII, 112: reté] reteren *BR*
- I, XIII, 76: aturar un jorn complit] ~ un jorn complit aturar *BR*
- I, XIII, 120: recitaven los oradors cartaginesos] ~ los oradors cartaginesos recitaven *BR*

Pel que fa a les lectures de *B* divergents de *NR*, segons el *stemma* que hem establert, són innovacions o errors de *B*:

- I, IX, 27: Duèl·lio, perquè sert era los cartaginesos no voler per terra venir a les mans e per mar sperava combatre, dexada guàrdia e govern de l'exèrcit als tribuns, vingué al loch hon era lo navili e essent-li prés los cartaginesos, la una part e (*l' B; om. NR*) altra a combatre se disponia, fent cada un provisió per obtenir victòria.
- I, IX, 46: Ordenades e meses (*a B; en NR*) punt totes coses, lo cònsol mogué son navili, anant a cercar los enemichs ab ferm prepòsit de combatre.
- I, XI, 2: Capítol onzè del consolat de Marco Atílio Règulo e Lúcio Mál·lio e de la terça (**batalla de mar, més de totes gran NR; mes de totes gran batalla de mar B**) que los romans venceren.
- I, XI, 23: L'orde era aquest, que cada una de cinch rems portava tres-cents homens del rem e cent e vint (**per a NR; de B**) combatre.
- I, XI, 26: Aquest nombre se servava per abdues les parts, e axí en les naus romanes foren més de CL mília hòmens, e per semblant los cartaginesos (**posaven NR; passaven B**) lo dit nombre, les quals coses són maravella no sol a qui hi fo present, mes als hoints porta spant.

I, XI, 107: E més que los cònsols éran hòmens tals, que per exemple de si, podien los molts cuarts (**atendre NR; accendre B**) a animositat; per ço com en tots forts fets e de perill primer lurs persones metien.

I, XI, 115: E primer donà socors a aquells de la darrera squadra, qui per Annon àsprament combatuts a gran fatiga se defensaven; mes sobrevingut lo cònsol, pres sforç (*om. NR; e B*) començaren a resistir als cartaginesos.

II, I, 91: La qual cosa (**strenyia NR; costrenyia B**) los romans a desareglar lo ordre lur, (**per hon NR; però B**) agueren via los alefants de passar e en moltes parts los romans spergir.

I, XII, 19: mes pus sentiren los romans haver ja presa terra e asetjar Clipea, (*om. NR; per on B*) dexada la por de la propia ciutat, començaren a pensar (**repars NR; repòs B**) contra la present guerra.

I, XII, 29: **Fetes** (*om. NR; totes B*) les demunt dites coses, los cònsols retrets a Clipea, trameteren a Roma enbaxadors, qui al senat significassen quant seguit los era del passar en Àfrica e de la presa de Clipea, e quantes fossen les forces e aparells dels enemichs, e qual speranza de l'esdevenidor ells aguessen.

I, XII, 108: En tal manera mesos enmitg los cartaginesos e combatuts en un temps de dues parts, (**lurs forces NR; uns forçats B**) exercir no podien, mes en fuyta mesos, del tot foren romputs ab gran occisió e dan de lur gent.

I, XIII, 38: e axí per les passades amistats speraven les presents discòrdies poder levar, considerat que la guerra present no per malícia ésser començada, mes per sola sospita de major potència, per la qual temut avien los romans que per los cartaginesos Itàlia no fos (**presa NR; opresa B**).

I, XIII, 80: Pau e bona (*om. NR; concòrdia e B*) amiatat sia entre lo poble romà e los companyons seus de una part, e los cartaginesos, tirios e uticensos de la part altra.

I, XIII, 91: Si alguns hòmens de Cartayna seran presos en Itàlia per aquells pobles qui als romans obeexen, no puguen aquells axí presos ésser detenguts, e si per cars ho éran, deguen los romans desliurar-los e a açò mateix sien (**los cartaginesos obligats NR; tenguts o oblighats los cartaginesos B**).

Aquesta filiació ens serveix per editar el text, en la mesura del possible, *ope codicum*, prenent *N* com a text base per ser el més proper a l'arquetip i considerant les variants entre *B* i *N* com a errors de còpia o innovacions de l'un o de l'altre, respectivament. Per tant, només hem

esmenat amb *B* (o *BR*) aquelles lectures clarament errònies del text base, intentant evitar la *emmendatio ope ingenii*, i donant prioritat a les lectures de *N*, tret d'aquells casos en què l'italià o el sentit clarament així ho contraindiquessin¹⁴⁰.

3.4. Argument de la primera guerra púnica

a) Antecedents de la guerra

Els mamertins, mercenaris de la Campània, es troben a Sicília reclutats per Agàtocles (Règium, 360 a.C. — Siracusa, 289 a.C.), tirà siracusà, i fan la guerra contra els cartaginesos a Sicília. Quan Agàtocles mor, prenen la ciutat siciliana de Messina, atrets per les seves riqueses. Però el 280 a.C. arriba Pirrus des de l'Èpir per tal de socórrer la ciutat de Tàrent, atacada pels romans. Llavors, els habitants de la ciutat romana de Règium, a l'altra banda de l'estret de Messina, demanen ajuda a Roma, ja que temen que el rei grec els ataquí. Llavors, els romans envien una legió de soldats —*ciues sine suffragio*—, segurament també originaris de la Campània, sota les ordres del tribú Deci Campanià, per a defensar la ciutat de Règium del rei epirota¹⁴¹.

FIG. 2. Mapa geogràfic de Sicília

¹⁴⁰ Les lectures de *B* són més italianitzants, *N* podria corregir algunes expressions d'aquest tipus de l'original, que conservem (Prol., 43: [IT] opere sue, *N om. sua, B*).

¹⁴¹ Aquest nom és donat per Polibi i no per Bruni. En aquest punt difereixen força, ja que Polibi no dona el nom del general i no diu que la seva legió estava formada per 4.000 soldats. Per l'Aretí la legió són 4.000 infants i 200 cavallers.

Aquests romans durant un temps defensen la ciutat de Règium, però, al final, veient com viuen els seus compatriotes de Messina, decideixen prendre la ciutat, matar i expulsar-ne els homes. Així, els mamertins i els romans de Règium s'alien contra l'atac dels siracusans i de Pirrus. Els romans, però, després de la fi de les guerres pírriques, decideixen acabar amb la legió traïdora de Règium, que s'atrinxera dins la ciutat. Al setge mor la major part d'aquesta legió, però sobreviuen uns 300 soldats, que són portats al Fòrum de Roma, on són torturats i decapitats¹⁴².

b) Hieró s'alia amb els romans

Llavors els siracusans, sota el comandament del famós Hieró, ataquen els mamertins, que s'han quedat sense aliats. Abans, però, aquest tirà decideix sacrificar en una batalla al Ciamosor els seus soldats veterans, que no li donen tot el suport que espera¹⁴³. Després de perdre de manera expressa aquesta batalla, els siracusans guanyen els mamertins a la batalla del riu Longanus i Hieró és nomenat rei de Siracusa. Per això, els mamertins demanen alhora ajuda als cartaginesos i als romans, que tot i estar recelosos d'ajudar els aliats de la seva antiga legió sediciosa, el 264 a.C. decideixen per interès propi enviar-hi Api Claudi Càudex, mentre que els cartaginesos envien una guarnició sota les ordres d'Hannó, que arriba primer a l'illa però és expulsat de Messina tan bon punt hi arriba Api Claudi. Es veu obligat a tornar a Cartago, on és crucificat, perquè es considera que s'ha deixat prendre el poder pels romans. Els cartaginesos llavors, amb l'ajut dels siracusans, assetgen Messina. Però A. Claudi Càudex els guanya i Hieró es veu forçat a retirar-se a Siracusa. Api Claudi Càudex l'endemà ataca els cartaginesos i finalment assetja Siracusa.

Amb el nou consolat, el 263 a.C., els romans envien dos còsols nous a l'illa, Mani Otacili i Mani Valeri, juntament amb dues legions,

¹⁴² Segons Polibi són més de 300 i segons L. Bruni són 300 presos.

¹⁴³ Els mamertins per Polibi són bàrbars i, en canvi, per L. Bruni es decanten per rebre l'ajuda dels romans perquè són itàlics. Així, per filiar-los més a prop dels romans, L. Bruni explica l'etimologia del nom mamertins, del déu Mart, divinitat romana; en canvi, Polibi no fa aquest esforç, però, en canvi, explica molt més la història de Hieró que no pas L. Bruni, que hi passa per sobre.

compostes per 4.000 infants a peu i 300 a cavall cada una¹⁴⁴. Finalment i veient la potència romana, Hieró decideix aliar-s'hi, fet que aquests accepten per tal de tenir proveïments a l'illa, amb el següent pacte: Hieró retornarà als romans els presoners sense demanar res, pagarà als romans cent talents i aprovisionarà els exèrcits romans sempre que sigui necessari. D'aquesta manera, Hieró viu en pau la resta de la seva vida.

c) El setge d'Agrigent

Per la seva banda, els cartaginesos, veient tots els preparatius romans, recluten mercenaris de la Gàl·lia i d'Hispània i estableixen el seu campament base a la ciutat siciliana d'Agrigent. Els romans, com que tenen Hieró com a aliat, consideren l'illa prou defensada amb només dues legions. Durant el nou consolat de Luci Postumi i Quint Mamili (262 a.C.), veient els preparatius que es fan a la ciutat d'Agrigent, els romans decideixen assetjar la ciutat a l'època de l'any en què es recull el blat¹⁴⁵. Els romans, com que el setge sembla que va per llarg, també es proveeixen de blat.

Els cartaginesos, però, veient que els romans estan dispersos, dedicats a tasques agrícoles, surten d'Agrigent, els ataquen i provoquen moltes baixes. Cal remarcar l'heroïcitat dels romans, que es queden a les seves posicions, conservant el seu lloc de combat¹⁴⁶. Així, tot i ser molts menys, els romans maten alguns cartaginesos i aconsegueixen frenar el seu atac. A partir d'aquest dia, els romans són més prudents a l'hora de recollir blat. Com que els Cartaginesos no surten d'Agrigent, els romans divideixen el seu exèrcit en dos: l'un a l'est, davant del temple d'Esculapi, i l'altre a la banda de la ciutat situada cap a Heraclea Minoa, a l'oest. Els romans fortifiquen el setge, mentre els siracusans els porten queviures fins a la ciutat d'Herbessus, d'on ells els recullen. Dura així el setge cinc mesos.

¹⁴⁴ En F. Alegre són Marc Valeri i Gai Otacili.

¹⁴⁵ En F. Alegre Quint Mamili apareix amb el nom de Quint Emili.

¹⁴⁶ Recordem que a l'exèrcit romà hi havia pena de mort per a qui abandonés la seva posició en combat.

Els cartaginesos, que segons Polibi tenen 50.000 homes dins la ciutat, estan afamats¹⁴⁷; llavors, el seu comandant Anníbal demana ajut a Cartago, que finalment els envia Hannó amb naus i homes per a rescatar la ciutat¹⁴⁸. El general es concentra a Heraclea Minoa, però abans pren la ciutat d'Herbessus. D'aquesta manera, els romans, que estaven assetjant Agrigent, passen a estar assetjats per les tropes d'Hannó. Per sort, Hieró els continua portant aliments directament. Però llavors hi ha una gran pesta que s'apodera del campament romà¹⁴⁹. Hannó, amb cinquanta elefants, avança des d'Heraclea Minoa fins al campament dels romans, precedit per la cavalleria nùmida¹⁵⁰. Hannó acampa al mont Toro. Passen dos mesos. Anníbal envia senyals de foc des de la ciutat dient a Hannó que l'atac ha de ser imminent perquè Agrigent no pot aguantar més la fam que pateix.

Per aquesta raó, els romans i les tropes d'Hannó decideixen combatre a camp obert, en una batalla en què els romans fan fugir els cartaginesos de primera fila, els quals en la retirada, xoquen contra els elefants; es genera una gran confusió púnica i una gran victòria romana. Els romans capturen els elefants. A la nit, quan els romans es relaxen, Anníbal surt d'Agrigent, s'escapoleix i retira el seu exèrcit. Els romans, que atrapen algun soldat cartaginès, decideixen entrar a la ciutat i ja buida la saquegen. Agrigent cau en mans romanes.

d) La primera flota romana

Llavors els romans, com a estratègia, decideixen fer fora de l'illa els cartaginesos. Durant el consolat de Luci Valeri i Tit Otacili (262 a.C.) construeixen la seva primera flota, composta per 100 quinquers i 20 trirrems. Mentre es construeix l'estol, imitant una nau púnica capturada, els romans aprenen a remar en terra ferma. El 260 a.C.

¹⁴⁷ L. Bruni no dona la xifra dels soldats assetjats pels romans a Agrigent. L. Bruni explica que mentre durà el setge hi va haver escaramusses constants entre els dos bàndols, fet que omet Polibi.

¹⁴⁸ Segons Polibi, quan Hannó arriba a Sicília, els romans fan un consell on decideixen què fer. L. Bruni no dona cap detall d'això.

¹⁴⁹ Polibi no diu per què esclata aquesta pesta; en canvi, L. Bruni diu que es dona perquè en ser temps de tardor hi ha molta humitat i malalties.

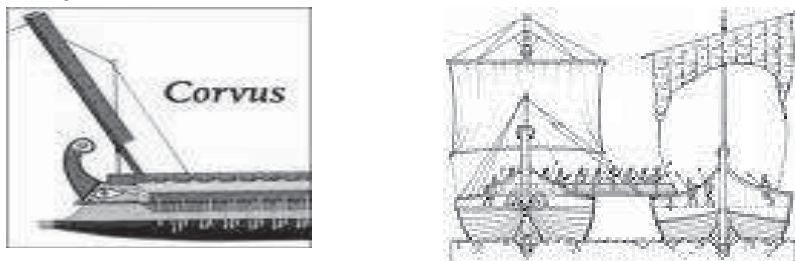
¹⁵⁰ Segons un pacte entre cartaginesos i nùmides, aquests han d'anar davant.

comença el consolat de Gneu Corneli Asina, comandant de les forces navals, i Gaius Duïli, comandant de les forces terrestres.

Asina amb disset naus va a les illes Lipari. Anníbal, el general cartaginès, hi transmet Boodes, home del Senat cartaginès, amb vint naus i Asina s'ha de lliurar als enemics. Els cartaginesos, amb les naus romanes, tornen cap a Palerm. Llavors, els romans envien missatgers a G. Duïli, cònsol de les tropes de terra, que deixa les seves tropes als tribuns i se'n va cap a l'estol. Els romans introdueixen el corb, un instrument d'origen fenici però desconegut pels púnics; té quatre braces de llargada i tres pams de diàmetre i situat a la proa de les seves naus, permet assaltar les naus enemigues.

Els cartaginesos ataquen Miles, on arriba G. Duïli. Molt contents perquè se saben superiors, hi van amb cent trenta naus, comandades per Anníbal, que condueix el septirrem de Pirrus. Durant l'atac els cartaginesos perden trenta naus, inclosa la d'Anníbal. Llavors ataquen de cantó, però tampoc els resulta. Finalment, després de perdre cinquanta naus, es retiren.

FIG. 3. El *corvus* romà

e) Els setges de Segesta, Macel·la i la fugida d'Anníbal

L'exèrcit púnic aixeca el setge de Segesta, ciutat que intenten sotmetre, i prenen d'assalt la ciutat de Macellaro (260 a.C.). Amílcar, general de terra del quarter de Palerm, sap que els aliats i els legionaris romans s'han separat i que els aliats han anat a acampar sols entre Paropus i les Termes d'Himera. Els ataca i en mata 4.000. Anníbal, amb les naus salvades, va cap a Cartago, on allista naus i generals, i se'n va a Sardenya. Però a Càller és bloquejat pels romans i perd moltes naus.

Ell, però, aconsegueix escapar. Els propis cartaginesos el capturaran i crucificaran.

Els romans, com a estratègia, de seguida que es posen a la mar volen tenir Sardenya. Acaba l'any i els cònsols —Aulus Atili i Gaius Sulpici (258 a.C.)— marxen sobre Palerm, ciutat on els cartaginesos passen l'hivern, però aquests no surten a lluitar. Llavors, els romans assetgen Mitístraton, que acaba caient, com Camarina, Enna i Hippana. Després d'això, l'exèrcit romà es torna a concentrar a les illes Lipari.

f) La gran batalla naval del cap Ècnomus

El general romà G. Atili, com que veu que els cartaginesos naveguen desordenadament, decideix atacar-los. Ell mateix surt amb deu naus, dividint així l'exèrcit romà. Els cartaginesos, veient al seu torn el desordre dels romans, ataquen i quasi provoquen la desfeta romana. Aquests es repleguen, capturant deu naus cartagineses i enfonsant-ne vuit. Hi ha una petita treva, en què els cartaginesos es retiren i, com els romans, decideixen construir més naus.

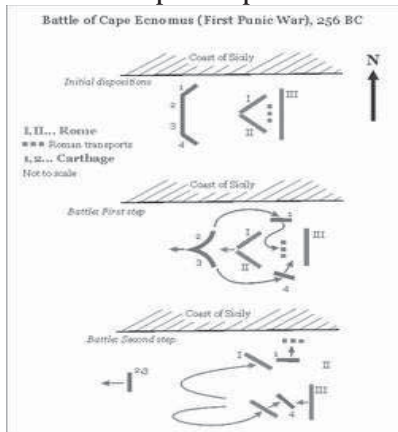
L'estiu següent els romans salpen amb tres-centes trenta naus, entren a Messina, baixen fins a Capo Passero i arriben a Ècnomus, on hi ha l'exèrcit de terra. Els cartaginesos es fan a la mar amb tres-centes cinquanta naus, se'n van a Lilibeu i d'allí a Heraclea. Els romans tenen propòsit de navegar fins a Àfrica i portar-hi la guerra, però els cartaginesos no volen deixar passar les naus romanes. Així, divideixen en quatre cossos el seu exèrcit. Cada cos té dues denominacions: una per a la legió i una per a l'esquadra¹⁵¹. El total dels soldats navals puja a 140.000 efectius. Cada nau té tres-cents remers i cent vint soldats. Els cartaginesos es preparen per a la guerra marítima.

Els romans mantenen les seves naus en ordre, ja que saben que les naus cartagineses són molt ràpides. La seva col·locació és en forma de triangle: primer, dues galeres de 6 remes amb els generals Marc Atili Règul i Luci Manli; darrere d'aquestes, les naus en fila, fent que la distància entre un rengle i l'altre cada cop sigui més gran, formant un

¹⁵¹ No queda molt clar ni a L. Bruni ni a Polibi.

triangle tancat per una tercera legió; finalment, al darrere del triangle hi va la quarta legió, els *triarii*, en línia, de manera que sobresurten pels costats del triangle. Els cartaginesos, quan veuen la disposició de les naus romanes, posen les seves de la següent manera: primer, tres divisions en una línia d'una sola nau; en segon lloc, l'ala dreta cap a alta mar per a voltar els contraris i comandada pel general Hannó; amb la quarta part restant de l'estol, comandada per Amílcar, fan l'ala esquerra en angle oblic cap a la costa. Un cop s'han ordenat les naus, comença la batalla.

FIG.4. Les tropes al cap Ècnomus

Primer, els romans, com que veuen que els cartaginesos s'estenen en una línia sense gaire fons, decideixen atacar pel mig. El centre cartaginès vira ràpidament fingint la fuga i és perseguit pels romans, els quals separen les quatre legions en dues i dues. De cop, quan estan prou separats, els cartaginesos a senyal d'Anníbal es llancen sobre els seus perseguidors. Hi ha una lluita terrible, ja que els cartaginesos tenen naus més ràpides i, per contra, els romans tenen naus més fortes, a més del corb. Hannó, a la dreta, cau sobre els *triarii*. Per aquesta raó, se separa la batalla en tres lluites independents. Amílcar fuig amb la seva divisió. L. Manli pren a remolc les naus capturades i M. Atili Règul intenta ajuntar l'exèrcit romà i encerclar els cartaginesos, dels quals capturen cinquanta naus. Finalment, la batalla la guanyen els romans. Mentre que els cartaginesos perden més de trenta naus, els romans tan sols en perden vint-i-quatre i, mentre que els romans fan

presoneres seixanta-quatre naus púniques, els cartaginesos no fan presonera cap nau romana.

g) Els romans ataquen Cartago

Llavors, els romans es fan a la mar cap a Àfrica. Arriben a la punta d'Hermea, cap sicilià que queda davant Cartago, esperen la resta del seu estol i naveguen per la costa fins Aspís (Cliquea), on desembarquen i assetgen la ciutat. Els romans s'apoderen d'Aspís i destrueixen, mentre esperen ordres de Roma, algunes ciutats del país i fan més de 20.000 esclaus. Les ordres de Roma són que un cònsol amb l'estol vagi a Roma i l'altre es quedi amb les seves tropes.

Es queda M. Atili Règul amb quaranta naus, 15.000 soldats d'infanteria i 500 de cavalleria. L. Manli, enduent-se la tripulació i els presoners, retorna a Roma a través de les costes de Sicília. Mentrestant, els cartaginesos elegeixen dos generals: Asdrúbal, fill d'Hannó, i Bostar. Envien ordre a Amílcar, que estava a Heraclea, de venir a corre-cuita, el qual arriba amb 500 soldats de cavalleria i 15.000 d'infanteria. Aquests dos generals, més un tercer que no s'anomena, es reuneixen en consell i decideixen defensar el país. M. Atili Règul, mentrestant, ataca i arriba fins a Adis, ciutat que assetja. Els cartaginesos acampen a prop, entre les muntanyes. Però els elefants pateixen i M. Atili Règul, veient-ho, decideix atacar pujant per un turó, en terreny desfavorable als cartaginesos, que es veuen obligats a retirar-se.

Així, els romans devasten el país i la ciutat de Tunis. Els cartaginesos, derrotats per mar i per terra per la imprudència dels seus generals, pateixen, i, a més, els númides decideixen treure's de sobre el seu jou i també els ataquen. Els cartaginesos es tanquen a Cartago, on passen gana i por. M. Atili Règul vol pactar amb els púnics per tancar ell, a qui se li acaba el consolat, la presa de Cartago. Però les condicions romanes són molt dures i el senat de Cartago prefereix sofrir que acceptar la pau romana.

h) Arribada de Xantip i victòria púnica¹⁵²

Xantip, espartà instruït en la guerra, arriba a Cartago. Exposa entre el poble cartaginès que han perdut per errors d'estratègia. El Senat el crida i ell exposa els seus punts de vista. Li donen el govern. Entre el poble torna l'esperança i proven la seva perícia com a comandant davant de Cartago. Els generals i soldats queden molt admirats i de nou frisen per lluitar contra l'enemic. Surten de Cartago amb 12.000 soldats d'infanteria, 4.000 de cavalleria i uns 100 elefants.

Els romans acampen a quinze milles dels cartaginesos, que tenen moltes ganes d'atacar els romans. Xantip ho aprofita i ordena l'exèrcit de la següent manera: primer, els elefants; en segon lloc, la falanx cartaginesa i, després, la cavalleria, davant les puntes de la falanx. Els romans repleguen les tropes per fer-les menys allargades. Això va bé pels elefants, però no per a la infanteria. Xantip dona l'ordre d'atacar i guanyen als romans. M. Atili Règul i alguns soldats s'escapen, però cauen presoners. Els maniples romans, salvats, es dirigeixen cap a Aspis (Clipea).

Aquesta batalla, tant en L. Bruni com en Polibi, demostra que la fortuna canvia molt de pressa. Els homes es converteixen al bé segons les seves experiències o segons les d'altri, però les experiències dels altres, conegudes a través de la història, tenen l'avantatge que són menys perjudicials per a nosaltres. Defensa de l'ús públic i social de la historiografia. Hi ha una alegria enorme dels Cartaginesos. Xantip se'n torna, ja que les gestes il·lustres comporten molta gelosia i la fortuna és molt variable¹⁵³.

i) Victòria romana a Clipea

Els cartaginesos preparen dues-centes naus més i vigilen la vinguda dels contraris. Els romans, com que es troben a l'inici de l'estiu, tenen tres-centes cinquanta naus sota el comandament de Marc Emili i Servi Fulvi, que navegaven per la costa de Sicília cap a Àfrica. La flota

¹⁵² Tant en la *editio princeps* llatina (1498) com en la traducció de F. Alegre aquí comença el segon llibre dels *Commentarii*.

¹⁵³ Una altra versió explica que fou assassinat.

romana i la púnica es troben a prop del promontori d'Hermes. Els romans capturen cent catorze vaixells i fan fugir la resta, salven els joves de Clipea i retornen a Sicília. Però prop de Camarina, una terrible tempesta destrossa l'estol dels romans, ja que de les 364 naus només en queden vuitanta¹⁵⁴. Això succeeix per culpa de la imperícia i supèrbia dels generals, ja que els pilots havien aconsellat no navegar per la costa africana de Sicília durant la tardor, entre el Ca (Juliol) i Orió (hivern), però els generals no els escolten. Al final, els generals reconeixen el seu error. Els romans fan un judici de la seva actitud i arriben a la conclusió que la seva impulsivitat sovint, per terra, els dona bons fruits, però, sobretot al mar, que té una força natural molt més gran que la de l'home, aquesta impulsivitat els va en contra.

j) Preparatius púnics

Els cartaginesos es preparen encara més en saber la desfeta romana. Envien Asdrúbal a Sicília amb cent quaranta elefants, les tropes d'Heraclea i dues-centes naus. Asdrúbal arriba a Lilibeu. Els romans decideixen tornar a construir dos-cents vint vaixells, que acaben en el temps rècord de tres mesos. Hi ha nous còsols: Aulus Atili i Gneu Corneli, que aparellen l'estol i es fan a la mar. Recullen per l'estret, a Messina, les naus que els quedaven, i intenten assetjar Palerm. La Neàpolis de Palerm cau en mans romanes i la Palaiàpolis perilla. La prenen i, després, els còsols se'n tornen a Roma, però deixen una guarnició a la ciutat.

Els nous còsols, Gneu Servili i Gaius Semproni, passen amb l'estol a Àfrica, i arriben a l'illa dels Lotòfags, que es diu Meninx o Gerba, no lluny de la Petita Sirte, on els vaixells romans embarranquen pel reflux de l'aigua. Tornen a Sicília en una espècie de fuga, giren Lilibeu i ancoren a Palerm, des d'on fan la travessa fins a Roma per alta mar, fet pel qual una tempesta els fa perdre cent cinquanta vaixells. A Roma veuen que no poden refer amb tanta freqüència l'estol i envien dos còsols, Luci Cecili i Gai Furi, amb legions terrestres i només seixanta naus per a portar les provisions de les legions.

¹⁵⁴ Càlcul mal sumat, ja que en total els romans no tenen 364 sinó 464 naus.

La situació és favorable als cartaginesos, ja que per mar els romans no tenen res a fer sense naus i per terra, després de la batalla d'Àfrica, els soldats romans tenen por dels elefants. Al llarg dels següents dos anys els romans només conquereixen Terma i les Lipari. Els soldats per por dels elefants es queden a les muntanyes i no s'acosten al pla. Llavors, decideixen tornar a provar fortuna per mar i construir vaixells. El comandant dels cartaginesos, Asdrúbal, sabent que G. Furi ha tornat a Roma i que a Palerm només queda L. Cecili, hi estableix a prop les tropes. L. Cecili fingeix que no vol sortir de Palerm perquè Asdrúbal es confiï, fet pel qual s'acosta massa al fossar, on els romans de cop encerclen els elefants, en capturen deu i torna la confiança a les tropes de terra.

k) El setge romà de Lilibeu

L'any catorzè de la guerra, els còsols passen amb dues-centes naus a Lilibeu, ja que els romans, després de la victòria de L. Cecili, volen acabar amb aquesta guerra com sigui. A Lilibeu s'ajunten amb les tropes de terra i l'assetgen. Els cartaginesos a Sicília només tenen sota el seu comandament les ciutats de Lilibeu i Drèpana i, per tant, posen tots els recursos a defensar Lilibeu. Descripció geogràfica de l'illa de Sicília. Durant el setge de Lilibeu, els romans enfonsen una torre i volen enfonsar també les altres. Els de dins la ciutat, on a més dels civils hi ha deu mil mercenaris, estan molt espantats. Els mercenaris de Lilibeu estan sota les ordres d'Himilcó, el qual mana fer contramurs a mesura que les muralles cauen i ordena atacar en ràtzies les tropes romanes de fora les muralles.

Llavors, alguns oficials cartaginesos creuen que cal lliurar la ciutat als romans i de nit ho tracten amb el general romà. Però Alexon, un aqueu ja present al setge d'Agrigent, informa el general cartaginès, el qual demana i promet favors als generals i mercenaris que no s'aliïn amb el complot. Aquests ho accepten i després es divideixen l'exèrcit: Anníbal, fill de l'Anníbal mort a Sardenya, es queda amb els Gals; i Alexon es queda amb la resta dels mercenaris. D'aquesta manera, quan tornen els del complot, els soldats els fan fora amb pedres.

Cartago, que ignora el que ha succeït però sap com és un setge, flota cinquanta naus amb provisions per a Lilibeu sota el comandament d'Anníbal, fill d'Amílcar, amic íntim d'Adèrbal. Anníbal es fa a la mar amb deu mil naus i aborda les illes Ègades, entre Lilibeu i Cartago, esperant un vent fort que els faci entrar ràpid i per sorpresa a Lilibeu. La població des de les muralles encoratja els cartaginesos. Anníbal entra a port i desembarca els soldats. Himilcó és designat comandant de la plaça. Aprofitant l'exaltació de l'arribada dels reforços, els reuneix a tots i els declama un discurs encoratjador. Llavors els mana anar a dormir i crida els comandants per traçar l'estratègia.

A punta de dia fa sortir els soldats per atacar les construccions dels romans, amb uns vint mil efectius. En poca estona hi ha una lluita terrible prop la muralla, ja que a fora encara en són més. Com que la batalla és desordenada, sembla una batalla personal. El general cartaginès veu que perd molts soldats i que no es pot apoderar de les construccions. Llavors decideix tocar retirada. Anníbal, encara de nit, es fa a la mar amagat dels enemics, cap a Drèpana, a cent vint estadis de Lilibeu, per trobar-se amb Adèrbal.

l) La batalla de Dràpena

Mentrestant, un rodesi amb una nau de quatre remes, s'ofereix a sortir de Lilibeu per veure com està l'exèrcit romà i explicar-ho als cartaginesos. Ho aconsegueix i llavors els romans decideixen tancar el port de Lilibeu i fan dics amb sorra i pedres. Un dia d'una forta tempesta, que els romans suporten malament, Himilcó, aprofitant-ho, surt a batallar i crema l'artilleria romana. Arriben deu mil combatents per ajudar els romans. El cònsol romà és Publi Claudi Pulcre, que decideix amb aquests nous soldats atacar les naus púniques de Dràpena. Arma, doncs, cent vint-i-quatre naus, va cap a la ciutat púnica de nit i sorprèn Adèrbal, que surt a combatre amb trenta naus i fa fugir el cònsol romà, no massa destre en afers navals.

m) La desfeta de Capo Passero i victòria final

P. Claudi Pulcre és obligat per Roma a deixar el consolat, que donen a Luci Juni, juntament amb setanta naus. Aquest se'n va a Messina i, reunint totes les naus, aconsegueix un estol de cent vint naus de

combat i unes sis-centes de queviures. Llavors, vorejant l'illa pel sud es dirigeix a Lilibeu, però fa escala a Siracusa. Mentrestant, Adèrbal envia el seu perfet Cartàlone a ajudar la ciutat de Lilibeu, on crema moltes naus romanes. Cartàlone se'n va a Heraclea i assetja per mar l'avançada de les naus romanes. Quan L. Juni arriba amb la resta de les naus, Cartàlone, no creient útil continuar el setge de l'avançada per no veure's envoltat de naus romanes, decideix atacar les naus del cònsol. Les dues armades es queden una davant de l'altra a prop del Capo Passero, fins que arriba una tempesta. Els cartaginesos, més experts en afers navals, es retiren i els romans perden cent vint naus de combat i vuit-centes de càrrega. A Roma els ànims del poble decauen i l'erari públic és buit. El cònsol, perdudes les naus, es dirigeix per terra a Lilibeu, on pensa què pot fer per atacar els cartaginesos. A la desesperada, instal·la el seu campament al mont Èrice, al costat de Dràpena.

Els cartaginesos envien Amílcar Barca a la costa, entre Palerm i Èrice, per tal d'assetjar els romans, que tenen Amílcar d'una banda i de l'altra Dràpena. Els romans estan inactius a Èrice durant tres anys, durant els quals Amílcar aconsegueix la seva gran fama, ja que també ataca la costa italiana, la banda de Palerm. Finalment, els cartaginesos assetgen Èrice amb grans batalles. Les vitualles arribaven a Amílcar per mar i així controla la guerra terrestre, una gran vergonya pels romans, que es creuen superiors en aquest tipus de batalles. Llavors, Roma decideix fer noves naus. Com que l'erari comú és buit, construeixen una flota amb les aportacions personals de cada romà i així aconsegueixen botar dues-centes naus de cinc remes, com la nau lleugera del rodesi que havien capturat a Lilibeu.

Els romans envien a Dràpena amb aquest estol el cònsol Gai Lutaci Catul. Els cartaginesos, que per la fallida dels romans havien quasi deixat l'illa sense naus, faciliten el setge de Dràpena i d'Amílcar, però envien Hannó per a socórrer Dràpena. Llavors, G. Lutaci Catul els venç a l'illa Geronesa, enfonsant cinquanta naus cartagineses i prenent-ne setanta. Així, com que Amílcar està completament assetjat pels romans, delibera pactar la pau amb els romans.

n) Pactes de pau púnico-romans

Els còsols pacten amb Amílcar que els cartaginesos han de deixar l'illa als romans, alliberar tots els presoners romans i, tots els pobles passats al bàndol cartaginès, han de tornar sota poder romà. A més, els cartaginesos han de pagar al poble romà dos mil dos-cents talents en l'interval de vint anys. Aquests pactes són enviats a Roma, però el poble no els ratifica i envien una comissió de decèmvirs per a negociar a Sicília i concertar un pacte definitiu: els cartaginesos han d'abandonar no només Sicília, sinó totes les illes entre Sicília i Itàlia i han de pagar dos mil talents en deu anys. Així, es firma la pau l'any vint-i-quatrè després de l'inici de la guerra¹⁵⁵.

o) Guerra dels cartaginesos contra els seus aliats

Després de la pau signada amb els romans, els cartaginesos han de patir tres anys de lluites contra els seus antics aliats, que es rebel·len. Quan Amílcar arriba a Lilibeu, es despulla dels càrrecs públics, se'n va cap a Cartago i deixa el govern en mans de Gisco, que va enviant a Cartago per parts tot el gruix de l'exèrcit derrotat, compost per diferents pobles —gals, íbers, itàlics, grecs i nòmides—, intentant evitar així que no es trobin tots junts a Cartago i es rebel·lin per cobrar el sou pactat.

És per això que ordena, a través de cartes a la ciutat, que despatxin cada una de les parts que els va enviant abans no n'envii una altra. Però els cartaginesos no li fan cas i fora la ciutat, a la terra de Sica, es va agrupant un grup perillós d'excombatents. Els cartaginesos els envien allà per treure-se'ls de sobre, dient-los que han d'esperar la resposta. Però com que aquesta no arriba, els mercenaris comencen a devastar ciutats. Els cartaginesos envien a Sica Hannó per a tractar del seu sou. Hannó els explica que Cartago no té diners i llavors tots els acampats a Sica, passant per Tunis, marxen cap a Cartago. Els cartaginesos els envien moltes ambaixades, però hi ha una part sediciosa de l'exèrcit que no accepta les mitigacions proposades pels púnics.

¹⁵⁵ Aquí acaba el segon *Commentarius* de l'obra de L. Bruni en la *editio princeps*. També en F. Alegre.

Els caps d'aquesta sedició són Espèndio i Maco, un italià i un africà. Aquests dos hi estan en contra, perquè Espèndio és un fugitiu i tem ser entregat als romans i Maco ha comès altres faltes greus. Per això, tant l'un com l'altre treballaven per trencar la concòrdia. Espèndio i Maco són nomenats caps de l'exèrcit i conviden la resta dels pobles africans sotmesos a unir-se a ells. S'obre així per als cartaginesos una guerra molt més dura que l'anterior, on està en joc la pròpia pàtria. Els rebels fan dos campaments: Espèndio en fa un a Útica i Maco un altre a Hipona. També fan un altre camp a prop de Tunis. D'aquesta manera, els cartaginesos, menys per mar, estan completament assetjats.

També es rebel·len els aliats púnics de Sardenya. Els cartaginesos deliberen socórrer Útica, i hi envien Hannó, que combat amb Espèndio, a qui guanya, tot i que, un cop Hannó ha entrat a Útica, pateix un revés, ja que els rebels tornen a atacar els cartaginesos i els maten soldats, els destrossen artilleria. Llavors, tot el poble cartaginès es posa en mans d'Amílcar i li dona deu mil homes i setanta elefants. Els sediciosos es preparen encara més i es posicionen a Cefira.

Amílcar venç en aquesta ciutat i molts pobles tornen sota l'obediència dels cartaginesos. Llavors Espèndio fuig d'Útica amb els seus aliats i se'n va a fer pressió a Hipona, on hi ha Maco. Espèndio arriba i encercla Amílcar. Al final, al camp d'Espèndio hi ha un tal Narva, nùmida, que sent una gran admiració per Amílcar i decideix anar-hi a parlar i, juntament amb alguns cavallers, passar al bàndol cartaginès. Amílcar, en senyal d'agraïment, li dona la seva filla per muller. Narva arriba amb dos mil cavallers nùmides. Llavors Amílcar lluita contra Espèndio i el guanya en una batalla on moren deu mil soldats i hi són fets presoners quatre mil més, a qui Amílcar promet perdonar i pagar amb un sou si passen al seu bàndol.

Llavors Espèndio vol fer algun fet rellevant per tal d'atreure els soldats, que deserten. Demanen que vingui Gisco, amb qui faran la pau, però el capturen i llavors envien cartes falses per a fer creure al gruix de l'exèrcit rebel que han de deslliurar Gisco. Espèndio diu que no ho han de fer. Així creix l'ànim contra Amílcar. Els rebels maten, esquarterant-lo, Gisco i set-cents ciutadans cartaginesos presos amb ell. Aquest tipus

de guerra s'anomena "desesperada", perquè s'allunya molt de la pràctica humana. Els cartaginesos demanen a Amílcar que vengui tanta injúria i aquest llença als lleons tots els presoners que va fent. Així, a partir d'aquest punt la guerra perd la seva raó i pràctica comuna.

Els cartaginesos envien Hannó a ajuntar-se amb Amílcar, però en poc temps els dos generals es discuteixen. Hipona i Útica tornen a caure en mans dels rebels. Llavors Maco es reuneix amb Espèndio i junts van a Cartago, ciutat a la que posen setge. Els cartaginesos no saben si seguir Hannó o Amílcar i aquesta divisió cada cop els costa més cara. Llavors decideixen destituir Hannó i nomenar Amílcar capità, però aquest és fora de Cartago i la ciutat està completament assetjada. Llavors, Hieró de Siracusa, envia socors als cartaginesos, però els itàlics, aliats dels sediciosos, primer porten queviures a la ciutat captiva.

Llavors un ambaixador romà va a Cartago i proposa que, si alliberen els itàlics, ells prohibiran que cap sicilià doni vitualles als rebels. Els romans, a més, alliberen tots els presoners fets a Sicília, que eren a Itàlia, perquè ajudin la seva pàtria. Amb el pas del temps, Espèndio i els seus assetjants han d'abandonar el seu lloc i decideixen anar a perseguir Amílcar amb cinquanta mil homes, però el capità cartaginès el redueix i assetja Espèndio, que es veu obligat a demanar ajuda a Maco, però aquest no arriba.

L'exèrcit sediciós pacta amb Amílcar que els donarà Espèndio i els altres caporals si deixa lliure la resta. Així ho fan i Espèndio és fet presoner. Però uns quatre mil africans no es fien d'Amílcar, tot i que són finalment derrotats. Llavors Amílcar marxa contra Maco, que tan bon punt veu Amílcar fuig i s'amaga dins de Tunis. Els cartaginesos assetgen Tunis i pengen a la forca davant la ciutat Espèndio, fet que espanta molt els rebels de Maco. Aquest, que no es deixa intimidar, surt a batallar contra Amílcar, venç una part important de l'exèrcit i enforca els vençuts on aquests havien penjat Espèndio.

El senat púnic llavors decideix armar un nou exèrcit per posar fi a la guerra. Demana a Amílcar que accepti que aquest nou exèrcit sigui conduït per Hannó, i Amílcar ho accepta. Els rebels, que campegen

confiats pel camp cartaginès, són sorpresos pel nou exèrcit d'Amílcar i d'Hannó. Maten Maco i molts sediciosos. Alguns fugen a Roma però aquesta els fa fora i s'han d'entregar als púnics.

p) Guerra dels romans amb les tribus d'Il·líria

Els romans, després de la pau amb els cartaginesos, entren en guerra amb els il·lírics, pobles de l'actual Bòsnia, que es dediquen a la pirateria. Tot comença quan els romans envien un ambaixador, perquè els il·lírics els tornin unes naus romanes preses. Aquests, governats per la reina Teuta, no només no tornen les naus, sinó que maten el legat romà. Els romans els envien dos còsols, Gai Fulvi i Aulus Atili, que els eliminen, fent alhora moltes amistats entre els grecs, que patien fortament la seva pirateria. La reina Teuta ha de fugir. Tornats els exèrcits a Itàlia, arriba la notícia a Roma que els cartaginesos volen reconquerir l'illa de Sardenya. Els romans els acusen d'haver trencat la pau i això provoca tal terror entre els púnics que abandonen l'illa i la deixen als romans. Llavors els cartaginesos ocupen Hispània, tot i que els romans no s'hi poden instal·lar, perquè comencen la seva guerra contra els gals per defensar la pròpia pàtria.

q) Guerra dels romans contra els gals cisalpins

Descripció física de la Gàl·lia. El poble dels sènon baixa, ataca l'Etrúria i assetgen Chiusi. Els ambaixadors romans enviats maten el rei gal i aquests deixen la toscana, van cap a Roma i la prenen, a excepció del Capitoli. Els sènon assetgen Arezzo i els aretins són ajudats pels romans, tot i que perden molts exèrcits i els còsols. Amb tot, els sènon finalment han de tornar a la seva terra, ja que el setge no té èxit. Els romans, segons el costum de la guerra, envien un ambaixador als gals perquè els retornin els presoners, però aquests maten l'ambaixador, fet que desagrada molt als romans.

Per aquesta raó, envien el cònsol Publi Furi contra els gals, els venç i conquesta tot el seu terreny, mentre persegueix els altres gals. Uns anys més tard, el cònsol Gai Flamini proposa una llei que decreta que tota la terra dels sènon pertany a ciutadans romans. Llavors, els veïns dels sènon, els ínsubres, els bois i els cenomans, van a la guerra aliant-se

contra els romans per la seva seguretat, i demostren que la força dels gals unida pot vèncer els romans.

Els gals envien dos reis, Aneroestes i Concolítanus, que uneixen tots els gals, inclosos els transalpins, per passar a Itàlia. Els romans han d'oblidar els cartaginesos, que en aquest moment conquisten Hispània, i centrar-se en la defensa de la seva terra. Però els cenomans i vènets es passen al bàndol romà. La resta baixa per l'Etrúria. Aquell any eren còsols Luci Emili i Gai Atili. Els romans, no refiant-se de les incursions dels gals a Roma, encara armen un altre exèrcit. Els còsols comencen l'any amb el nombre ordinari de tropes, les quatre legions. Cada legió té cinc mil soldats i tres-cents cavallers. A més, tenen trenta mil peons i dos mil dos-cents cavallers dels pobles sotmesos per Roma. Aquests efectius són ampliat de la següent manera: els toscans i sabins aporten setanta mil soldats i quatre mil cavallers. Els umbres i els sarsinats dels Apenins aporten vint mil combatents.

Els romans armen un altre exèrcit de cinquanta mil vuit-cents homes a peu i tres mil dos-cents cavallers. Els llatins, per la seva banda, armen un exèrcit de vuitanta mil soldats i cinc mil cavallers; els samnites, setanta mil soldats i set mil cavallers; els mars, marrucins, frentans i vestins, cent mil soldats i quatre mil cavallers. A més, de la Campània arriben dos-cents cinquanta mil soldats i vint mil cavallers. En aquesta època, els romans tenen dues legions a Sicília, de quatre mil dos-cents soldats i dos-cents cavallers. En total: set-cents mil soldats i setanta mil cavallers.

Els gals, doncs, devallant per l'Etrúria, arriben a Perugia i assetgen Arezzo. Els etruscos decideixen no sortir al seu encontre vista la multitud que són, sinó esperar-se dins d'Arezzo, assetjada pels gals. Arriba el cònsol L. Emili i els gals decideixen devastar tota l'Etrúria en petits escamots. Després d'això, tots els gals es troben al port de Talamone, a Pisa, per passar tots els botins a la Llombardia. Però mentre tot això passa, l'altre cònsol, Gai Atili, arriba de Sardenya cap a Talamone per ajuntar-se amb l'altre cònsol.

Un dia, mentre s'acosta a les posicions de G. Atili, sent darrere seu els gals que són perseguits pel cònsol. Llavors, pren un turó al costat d'un estret per on han de passar i els prepara una emboscada. Aquests es volen fer amb el turó per combatre les tropes de L. Emili i comença una aspra batalla, en la qual els francesos són encerclats pels romans. En la batalla mor G. Atili i els gals estructuren les seves esquadres, que només són finalment trencades pels cavallers romans. Els gals fugen i només hi ha deu mil presos, entre els quals hi ha Goncolítanus. Aneroestes fuig amb altres, però encerclats decideixen matar-se els uns als altres, suïcidant-se. Llavors L. Emili torna triomfant a Roma, portant entre els presoners Concolítanus.

El següent any són cònsols Quint Fulvi i Gai Manli, els quals entren a la Gàl·lia amb els seus exèrcits i sotmeten els bois. El següent any, sota el consolat de Gai Flamini i Publi Furi, a G. Flamini toca el comandament de la Gàl·lia i controla els anans. Després d'algunes batalles també sotmet els ínsubres i G. Flamini torna victoriós a Roma. Després hi ha el consolat de Gai Corneli i Marc Marcel. Els ínsubres es revoltent de nou i demanen ajuda als gals transalpins, que vénen amb trenta mil combatents sota el comandament de Virдумar. Un dia, trobant-se M. Marcel i Virдумar cara a cara, combaten cos a cos i M. Marcel amb un cop de llança mata Virдумar. Aquestes despulles d'un capità mort per un capità s'anomenen "opimes" i només n'hi ha tres en la història de Roma: Ròmul matant el rei de Cenina, Corneli Cossus, que matà Lars Tolumnius, rei dels veients i el tercer, aquest M. Marcel. Finalment, G. Corneli fa fora tots els gals del sud dels Alps.

3.5. Criteris d'edició

En el nostre text hem efectuat una *emendatio ope codicum* en la mesura que ha estat possible, i tractant-se d'una traducció entre dues llengües vulgars, hem inclòs l'italià com a un testimoni més de la tradició; ara bé, només per a la *emendatio*, no per a l'examen de variants. Això ens permet com a mínim escollir la lectura correcta *ope codicum* entre *B* i *N*, de manera molt clara si concorda amb l'italià, ja que una còpia concordant *ope ingenii* amb el text italià en només un dels dos

testimonis no pot ser casualitat, sinó que segurament és una lectura de l'original. Així, quan *N* o *B* coincideixen amb l'italià, hem escollit una o altra lectura respectivament. Ara bé, quan l'italià té una altre text o el català té un error de còpia manifest que en dificulta el sentit, hem seguit dos mètodes, escollint un o altre en funció del cas: en pocs casos molt clars hem fet una *emendatio ope ingenii*, procés que s'indica per l'aparició de *BN* o *BNR* —si correspon a un fragment en què es conserven els tres ms.— a l'aparat i per la inclusió dins de claudàtors del text reconstruït; en casos no tan clars, en canvi, hem deixat la lectura de *N*, testimoni més proper a l'original segons el nostre *stemma*.

Pel que fa a l'aparat, el *Conspectus siglorum* és *B* (ms. de la BUB), *N* (ms. de la HSA) i *R* (ms. de la ACRI). D'altra banda, apareixen els manuscrits italians *V* (BANC MS UCB 96 de la *Bancroft Library*) i *O* (Auct.=II.Q.vi.58 de la *Bodleian Library*, d'Oxford), quan hi ha un error manifest en la traducció respecte a l'italià. Així mateix, el lloc on comença el testimoni *R* (I, IX, 6) l'hem marcat a l'aparat amb un “*Després de per comença R*”, les llacunes amb un “*s'interromp*” i “*reprèn*” respectivament, i la seva fi (II, II, 20) amb un “*Després de navegant acaba R*”¹⁵⁶. Hi hem introduït les variants ortogràfiques si són significatives per a la tria d'una o altra lectura. Per a l'edició del text hem usat el programa *Classical Text Editor*. El canvi d'ordre, freqüent entre diferents manuscrits, l'hem marcat amb el símbol habitual ~. Però, quan un mot en un altre testimoni es troba desplaçat lluny respecte a la seva posició al text base, ho hem marcat anotant el mot i la línia darrere la qual va situat. Així, per exemple: ensempls] *transpon. post* ajustant-se 58 *B*.

Hem considerat com a correccions de segona mà totes aquelles que no es troben dins la línia, a continuació del mot esmenat i que, per tant, són forçosament d'una primera mà. Aquestes segones lectures s'indiquen a l'aparat amb la xifra 2 volada després de la sigla. Les correccions de primera mà s'indiquen a l'aparat amb el text abans de la correcció precedit d'un *ante corr.*

¹⁵⁶ Seguim per tal d'indicar les llacunes en un testimoni els criteris recomanats per J. Pujol (2002b).

El criteri ortogràfic seguit ha estat la transcripció íntegra del testimoni *N* conservant la grafia particular dels mots encara que aquesta no es correspongui amb els testimonis lexicològics consultats, per exemple, en el cas de *guera*, mot al qual no hem afegit la [r]. A aquesta transcripció fidel hi hem fet les següents regularitzacions. Per tal de facilitar la lectura actual del text accentuem, apostrofem, puntuem i partim en paràgrafs el text. En aquest sentit, també posem el guió llarg i les cometes d'estil directe en els pocs casos en què aquest apareix, així com també en els tractats de pau de finals del primer llibre. Regularitzem l'alternança entre u/v i i/j segons el criteri ortogràfic actual però respectem les grafies fricatives d'aquells sons avui representats com a africats (*miga*, *enujats* o *pigorar*). Per a marcar l'aglutinació optem pel punt volat només, quan d'una separació en resultin mots no usuals per al català normatiu actual, com per exemple *no·ls* o *entre·ls*. També hem regularitzat l'ús de la c i ç, com ara en l'infinitiu del verb *vençre*, on l'hem afegit sempre.

D'altra banda, per als noms propis, hem seguit el criteri d'escriure en minúscula mots com *senat*, *cònsol* o *senturió*; i en majúscula *Aretí* i tots els noms propis. L'accentuació dels antropònims i topònims l'hem resolt seguint la prosòdia llatina, també en els noms d'origen grec. Així, per exemple, *Agàtocles* (Agathocles), *Dràpena* (Drapenum) o *Eraclia* (Heraclea).

3.6. *La primera guerra púnica* (1472)

AL MAGNÍFICH CAVALLER E MAJOR GERMÀ MOSSÈN ANTHONI DE VILATORTA. PREFÀCIO DE FFRANCESCH ALEGRA EN LO TRASLADAR DE *LA PRIMERA GUERRA PÚNICA*.

Aquell desig, qui de plaure-us a molts obliga, magnífich cavaller, me força exceptar los prechs, qui manamens stime, 5
 moltes vegades a mi fets, senyalant tenir desig traduhís en vulgar català aquell, no menys a utilitat que a delit satisfent, libre per lo famós Aretí en latí compilat e après per ell mateix en toscana e materna lengua sua traduhït, en què tot mon treball endresse, pensant gran servici fer no sol a vós, mes a 10
 tota aquella nostrada moltitut, qui la latina lengua ignorant, dit libre legir cessa; a hon legint com los ocupadors de Rígols punits foren per lo poble romà, apendran folls assaigs esquivar. ¿Qui libre dels nostres moderns, qual encara dels antichs, se troba tant a comuna utilitat haver scrit, qui los 15
 capitans savis, stuts e benignes en lur loch ésser mostra, per exemple, de Geron, rey dels saragoçans, e de Quinto Emílio, de Cornèlio, Marcel·lo, Amílcar e molts altres, qui ab valents actes honrat renom guanyat tenen?

Los cavallers a faeltat covida, pensant com Règulo per 20
 ésser tal, vuy viu. Apendrà encara la vulgar moltitut no excessivament del mal entristir-se ne del bé alegrar, considerat com ab vàries cares la fortuna se mostrà en la púnica guerra, hon com los romans, prés de vençre se trobassen venir per a perdre's, e com a Cartayna fora de 25
 sperança stimaven, lur fet vencedors devenien. E axí la guerra de Sicília en Àffrica se transferia e sovint les cases de aquells

15 scrit + com aquest *B*

italians, qui en lo pahís cartaginès robat havien, eren dels enemichs a les flames liurades.

- 30 Si donchs tants béns a mon treball segueixen, no dubtaré ab esvellat estudi aquell a lum portar, remetent aquelles totes coses qui no ben espostes seran ha correcció de l'ajusat entendre vostre, qui al per mi fallit ab compliment satisfarà, inputant lo error a la ignorància de mon
- 35 atraviment, qui tant càrrech enpendre no é dubtat, com sia més de reprensió digne qui en oci callada vida passa que aquell qui exercint-se fa tant quant li és consentit de l'omnipotent Déu, de qui tots béns se escampen. E perquè la larga prosa en què posat stà no us torne en anuig, departir-lo
- 40 per capítols no cansaré en la forma següent. És *La Primera Guerra Púnica* en tres llibres contenguda sots lo present volum. Narren los dos primers les ocasions, esdeveniments e fi de aquella, mostra lo terç dos guerres, una als cartaginesos per los asoldats lurs, e als romans dels ffrancesos una altra
- 45 moguda. Té lo primer libre ab si tretze capítols com se segueixen.

RÚBRICA DEL PRIMER LIBRE.

Capítol primer de les ocasions qui causaren la guerra entre los romans e cartaginesos, en cartes II.

Capítol segon continuant les dites ocasions, IIII.

36 més de] - de més B

Capítol terç del acordi sercat per Àpio Clàudio cònsol e de la primera batalla, en la qual los saragoçans vençuts fou del siti desliurada Mecina, V.	5
Capítol quart del consolat de Marco Valèrio e Gayo Acticílio e com Geron ab los romans se acordà, V.	
Capítol quint del consolat de Lúcio Postúmio e Quinto Emílio e del siti de Gergent, VI.	10
Capítol sizè de la segona batalla dels romans e cartaginesos e de la presa de Gergent, VIII.	
Capítol setè del loch e ordre en què stà posada la illa de Sicília e per quins pobles fou abitada, X.	15
Capítol vuytè del consolat de Lúcio Valèrio e Gayo Acticílio e com començaren los romans a fer naus e com a Liper asetat lo cònsol ab XVI naus fou pres, en cartes XIII.	
Capítol novè de la primera batalla de mar, la qual venceren los romans durant lo dit consolat, XV.	20
Capítol deè del consolat de Gayo Suplício e Aulo [Aquílio], qui en lur temps prengueren Ipana, Mitístrato, Camerina e venceren la segona batalla de mar, XVII.	
Capítol onzè del consolat de Marco Atílio Règulo e Lúcio Màlio e de la terça, més de totes gran batalla de mar, que los romans venceren, XVIII.	25
Capítol dotzè de la passada en Àffrica durant lo dit consolat e del siti e presa de Clipea e de la terça batalla e de la presa de Adira, XX.	
Capítol tretzè com durant lo dit consolat fou pres Tunis e los cartaginesos ab enbaxada demanaren pau, la qual no obtengueren, XXIII.	30

21 Aquílio] Rutílio *BN*

RÚBRICA DEL SEGON LIBRE.

- 35 Segueix lo segon libre, continuant los esdeveniments e fi de la guerra. És partit en dotze capítols com se segueixen.
- Capítol primer de l'esforç fet per los cartaginesos e de la quarta batalla a hon fou pres lo cònsol e l'avanç asetiaren a Clipea, XXVI.
- 40 Capítol segon del consolat de Marco Emílio Mamerco e Júnio Fúlvio, qui socorregueren Clipea e vanceren la quarta batalla de mar, XXVIII.
- Capítol terç del consolat de Aulo Aquílio e Gayo Cornèlio e del siti e presa de Palerm e de la mort de Marco Atílio Règulo, XXX.
- 45 Capítol quart del consolat de Gayo Servílio e Yeyo Senfrònio e del consolat de Lúcio Matel·lo e Gayo Fúrio e de la sinquena batalla dels romans e cartaginesos, a hon foren presos tots los alafants, XXXI.
- 50 Capítol quint del consolat de Gayo Atílio e Lúcio Màlio e com asetiaren Lilibeo, XXXII.
- Capítol sizè com los cartaginesos trameteren Aníbal a socórrer Lilibeo e de la scaramuça aguda ab los del camp, XXXIII.
- 55 Capítol setè de l'orde que tenien los cartaginesos en saber noves dels asetiats e com los dins un jorn del vent ajudats cremaren la artelleria dels romans, en cartes XXXVI.
- Capítol vuytè de la sinquena batalla de mar vensuda per los cartaginesos e com Àpio Clàudio fou privat ans de complit temps del consolat e de totes venidores honors, XXXVII.

43 Atílio Règulo] ~ Règulo Atílio *BN*

Capítol novè del consolat de Lúcio Júnio e de la scaramussa haguda ab Cartàlone e ab Ímilcon en terra e en mar, XXXVIII.	60
Capítol deè com fou per los cartaginesos tramès Amílcar en Sicília, qui tant molestà los romans que a fer naus de nou se dispongueren, XXXXI.	65
Capítol onzè del consolat de Gayo Lutàcio Catulo e de la setena batalla de mar, la qual vengeren los romans, XXXXIII.	
Capítol dotzè, com per los cartaginesos fou remès lo darrer deliberar a Amílcar e de la manera de la pau fermada entre ell e lo cònsol, XXXXVI.	70

RÚBRICA DEL TERÇ LIBRE.

Segueix lo tercer libre continuant dos guerras, una als cartaginesos dels asoldats, altra als romans per los francesos mogudes. Té XVI capítols com se segueixen.	
Capítol primer de les ocasions qui causaren la guerra entre los cartaginesos e lurs soldats, XXXXVII.	75
Capítol segon de la primera batalla dels cartaginesos ab los asoldats sots govern de Annon, XXXXVIII.	
Capítol terç de la segona batalla sots govern de Amílcar, L.	
Capítol quart de la terça batalla sots govern de Amílcar, LII.	80
Capítol quint com Spèndio e Maco, dubtant que lur gent no s'acordàs ab Amílcar, cercaren camí qui-ls levàs tota sperança de perdó, LIII.	
Capítol sizè de la venja dels cartaginesos contra sos enemichs e de les differències de Amílcar e de Annon e del socors tramès a Cartayna per Geron e per los romans, LV.	85

- Capítol setè com Amílcar desfeu lo camp de Spèndio e a ell pres donà mort ab altres e com asetiant Maco dins Tunis per ell fou desbaratat lo camp de Aníbal, concapità ab Amílcar, e
90 fou mort Aníbal, LVII.
- Capítol vuytè com de concòrdia venint a batalla sots govern de Amílcar e de Annon foren romputs los enemichs e finà la present guerra, LVIII.
- Capítol novè de la guerra dels romans e dels ilíricos, los quals
95 venceren, e com vengué en poder lur Serdenya e com trameteren gent d'armes en Spanya per conquistar, LX.
- Capítol deè de les ocasions qui causaren la guerra dels francesos e romans, LXI.
- Capítol onzè de tres batalles vençudes contra los francesos
100 per [Públio Fúrio] cònsol, e com la ley feta per Gayo Flamíneo, cridats los francesos transalpins, renovellà la guerra, LXII.
- Capítol dotzè del consolat de Lúcio Emílio e Gayo Atílio e de les ajudes fetes als romans per los pobles de Itàlia, LXIII.
- 105 Capítol tretzè del siti de Aretço e com corregueren los francesos tota toscana robant e guastant, LXV.
- Capítol quatorzè com los dos còsols nomenats a cars, trobant-se tenir los francesos enmitg, hagueren ab ells aspra batalla, la qual venceren, LXVI.
- 110 Capítol quinzè del consolat de Quinto Fúlvio e Gayo Mál·lio e del consolat de Gayo Flamíneo e Públio Fúrio e com en batalla venceren los ínsubros, LXVIII.
- Capítol setzè del consolat de Gayo Cornèlio e Marco Marcel·lo e del siti de Vercel·lo e de Clastidio, e com

100 Públio Fúrio] Mànio Cúrio *BN*

Marcel·lo en batalla campal vencé Viridomaro e com Milà 115
pres per lo altre cònsol fou dada fi a la guerra, LXX.

Acabada és la taula del present libre hon departit per
capítols distinctament apar.

PRÒLECH DE LEONART ARETÍ EN LO LIBRE DE *LA PRIMERA
GUERRA PÚNICA*, COMPILAT PER ELL DE ALTRES LIBRES
ANTICHS.

Creuran força molts que yo vaja cercant cosas antigas havèn
per matèria pres d'escriure la primera guerra púnica, qui per 5
longuesa de temps és ja oblidada, e majorment essent molts
cosas noves e modernas de poder ab dignitat escriure e
produir a llum. E a mi à mogut la contrària rahó, per ço que
quant pus antigues e més prés de oblidar són, tant han
mester major repar, com solen los diligents pares de la 10
família fer en les parts de la casa per vellesa mancant. Que
sien cosas noves, dignes de letra e de scriptura, de mi no·ls és
negat, ne reprench aquells qui en ellas per aquistar fama
afatigar-se volen. Mas de mi qui clamar-se pot? Axí com a
molts lo vell vi més que lo nou, axí a mi les cosas antigues 15
més que les noves deliten. E cert atorch, no ab major cuyta
Orpheu per amor de Aurídice anà a les infernals cases, segons
dien los poetas, que yo a les stremas parts del mon hiria
corrent, si allí haver cregués facultat de veure los antichs [e]
valents hòmens famosos e il·lustres; qui perquè veure ab los 20
ulls no és possible, pur ab lo enteniment e pensa desigosa

19 e om. BN 21 pur *ante corr.* almenys B

contínuament mire. E los actes fets per ells, per hon la glòria de Itàlia és tornada alta e famosa, stim digne de memòria sempiterna. E tal ocasió me à mogut scriure la present istòria.
25 Ara perquè pus clara notícia puga haver qui litg, és mester del principi los actors e scriptors ab brevitat recomptar.

La guerra primera que fou entre·ls romans e los cartaginesos, de molts dels nostres latins, de molts encara dels grechs, fou tractada e escrita. Mes los primers e pus
30 antichs scriptors de aquella foren de la part del romans Marco Fàbio Píctor e de la part dels cartaginesos un qui agué nom Filino. Aquests foren quasi en aquell mateix temps que fou la guerra e per affecció de la pròpria pàtria cada un d'ells triat, bé que en los esdeveniments e fets de la guerra
35 scrivissen lo ver, noresmenys en les justificacions e en les ocasions l'u e l'altre no sensa passió se troba haver scrit. A Filino cartaginès molts grechs an seguit, entre·ls quals fou casi com a principal Públio Magalopòlita, grech scriptor e de gran auctoritat. A Fàbio Píctor molts encara dels nostres
40 latins an anat darrera, e majorment Tito Lívio Patavino, pare de la istòria romana, los libres del qual si fossen en peus, no seria mester pendre nova fatiga. Mes perquè aquesta part de la obra sua ensemps ab moltes altres és perduda, e per ço que la fama de axí grans fets no paresca, après Lívio e altres
45 grechs e latins recolligint, havem compost e de nou scrit aquesta guerra. Lo temps que durà foren anys vint-i-quatre contínuus, e lavors primerament los romans isqueren de Itàlia, primerament hagueren navilis e primer combateren per mar.

23 e om. B 27 primera om. B | que] qui B 40 e om. B 43 sua om. N

Acaba lo pròlech.

50

COMENÇA LO LIBRE E CAPÍTOL PRIMER DE LES OCASIONS
QUI CAUSAREN LA GUERRA PRIMERA ENTRE LOS ROMANS E
CARTAGINESOS.

La primera guerra púnica és la primera guerra qui fou entre
el poble romà e lo cartaginès. Grandíssima per mar e per 5
terra, hagué principi de certas novitats de Mecina, de què
comptarem al present, fent-nos algun poch arrera per millor
e pus clara notícia. En lo temps que Agàtole senyorejà la
Sicília, certas bergades de italians de la encontrada de Càpua,
conduïts d'ell en Sicília, lonch temps militaren. Aprés mort 10
de Agàtole, trobant-se aquests italians en Mecina, e
parent-los lo siti de la ciutat molt bell e la terra ornatíssima e
riquíssima, moguts de cobdícia de ànimo, prengueren consell
la ciutat ocupar e tenir per lur. Ordenada donchs
secretament la cosa, esperat temps, no fent alguna guàrdia los 15
ciudadans, ans de ells com de amichs fiant, sobtadament
prengueren armes e corregueren la terra, fent esforç per les
places e per los lochs sovint habitats de mercaders e gentils
hòmens, matant los mesquins mecinesos sensa deffenció. La
occisió fo grandíssima, per ço que lo assalt fou impensat e 20
quants ne pogueren aconseguir ne mataren, que fou quasi lo
tot dels ciudadans. Los qui scaparen de tanta tempestat,
lançant-se per lo mur e fugint per les portes, d'ells foren
perseguits e dispersos, e axí leugerament foren senyors de la

25 terra; les dones e donzellas, les casas [e] la roba, com a ells
 plagué, retengueren per lur. En aquest modo ocupada la
 ciutat de Mecina, en ella se afermaren per contínua
 habitació.

Aquesta axí gran celaritat no punida ni venjada, com
 30 esdevenir-se sol, no molt après patí un semblant
 inconvenient en la ciutat de Rígols, asats veïna de Mecina, ab
 tot que de patit braç de mar sia divisa. Per ço que en lo
 temps que Pirro passà en Itàlia, los de Rígols dubtant la sua
 puxança, demanaren ajuda al poble romà per guàrdia de la
 35 terra, e fou-los atorgada una legió romana (la legió era en
 aquell temps quatre mília hòmens a peu e a cavall docents),
 aquests donchs tramesos a Rígols felment la terra per un gran
 temps guardaren. Més après practicant a Mecina e vaent la
 felicitat e la roba de aquells qui s'eren fets senyors, moguts de
 40 catiu eximpli, lo semblant fer a Rígols se dispongueren; per
 què un jorn preses les armes, ruhinant contra los ciutadans
 de Rígols, grandíssima part ne mataren, los altres lançant, les
 dones e la roba per si retingueren; e axí com en lo mal fer
 ajustats eren ab los de Mecina, axí confederació e liga
 45 ensemps feren per lur deffenció.

Aquest axí gran engan de la sua legió, bé que molt
 desplagués als romans, noresmenys perquè Pirro era en Itàlia
 e la guerra era fexugha e perillosa, feren semblant a tal hora
 no veure, mes aguda finalment victòria e partit Pirro de
 50 Itàlia, atengué lo poble romà fer venjança de tan celerat
 delicte dels hòmens seus, per què tramès lur exèrcit a Rígols,
 la ciutat asetiaren e combatent la venceren per força; e en lo

25 e² om. BN 48 fexugha om. N 49 no] rep. B

primer ardor del combatre morí gran part de aquella legió qui Rígols havia ocupat. Dels vius sols foren presos tre-cents, qui súbitament menats a Roma, en presència del poble despullats, nuus e açotats, finalment a tots fou tallada la testa, pagant deguda pena de lur celerat delictè. La ciutat e la roba fou del poble romà retuda a aquells de Rígols, qui de tanta fortuna éran stalvi. 55

Donchs los ocupadors de Rígols aguéran aquesta fi. Aquells qui Mecina havien ocupada, mentre que la legió romana tingué Rígols, confederats ab ells e de ells ajudats contra les forces dels pobles de Sicília, leugerament se deffensaven, mes levada la legió, com dit és, e retuda la terra als regins, abandonats de tal ajuda, vingueren en grandíssima difficultat per guerra moguda a ells de Geron saragoça. Aquest Geron essén gentilome, jove e de gran afer, fon elet capità de l'exèrcit dels saragoçans; e no l'elegí la ciutat, mes lo exèrcit de si, per ço que entre los ciutadans de Saragoça eren grans sedicions e discòrdies, e regie's la ciutat a sectas. Entrat donchs Geron ab armada mà en la terra, usà tanta clemència que ningú de la contrària part fò offès, la qual cosa tant plagué a tots, que de comun consentiment del poble fou elet senyor. Los cavallés, qui del principi l'avien fet capità, éran en gran part soldats e foresters, e molt malcontents de la clemència per ell usada, e éran superbos, arogants e vindicatius tant que comptar no-s podria. Per ço, per levar-los-se davant, lo valent jove ab stut consell féu la empresa, e mogué guerra contra aquells italians qui Mecina havien ocupada. 60 65 70 75 80

64 levada + a BN

Aquests ocupadors de Mecina eren valentíssims en armes, e en lo temps que militaren sota Agàtole, agueren gran nom e anomenaven-se mamartins, qui és nom compost de Març, segons la antiga lengua, quasi com si nosaltres
 85 volguésem dir *marcialis* e feroces en les armes. Feta donchs la empresa de Geron e vengut ab l'exèrcit contra Mecina, los mamartins los isqueren en contra ab gran ànimo, e venint a batalla, Geron seguint son pensar, ordenà en la devantera una squadra de tots los cavallers antichs e soldats, qui eren
 90 aquells qui l'havien elet capità, e la persona sua ab l'avanç de l'exèrcit stigué en la segona squadra; e quant viu mesclada la scaramuça e los soldats encircuïts dels enemichs, no donà a ells socors ne-s mogué, ans lexant-los perir e tallar a peces, ell ab la segona squadra se redhuí a salvament.

95 Deslliurat per aquell modo dels antichs, de nous e fels cavallers se forní, e quant li paragué esser bé a punt, partí ab son exèrcit e vingué contra Mecina. Los mamartins, com éran acostumats, isqueren contra ell e acamparen-se sobre lo riu anomenat Longano, e aquí ordenades les squadres
 100 ensemps combateren; en la qual batalla foren rots e vençuts los mamartins, e y morí la major part de ells e màxime los pus valents. Los altres fugits dins Mecina e strets de Geron e de la sua gent, no podent lur stat defendre per ells mateys, començaren a fer pensar de dar-se a altri qui deffensar los
 105 pogués.

CAPÍTOL SEGON CONTINUANT LES DITES OCASIONS.

Potentíssims en aquell temps éran los cartaginesos e los romans, mes los cartaginesos eren pus prést e més vehïns, per

què gran part de la illa de Sicília possehien. Noresmenys los mamartins, perquè éran gran gent itàlica, més se inclinaven voler en les mans del poble romà sia la salut lur posar; per què tan prest elegiren enbaxadors, qui anaren a Roma a pregar lo poble e lo senat que acceptar los volgués e dels enemichs desliurar e defendre. 5

Al senat en la primera junta dels enbaxadors paria la cosa molt de gran blasme, que ells, qui contra la lur pròpia legió per la fe rompuda als regins havien tan cruelment fet venjança e punició e ara dassen ajuda als mamartins, de semblant delictes culpables; e per aquesta rahó en nigun modo deliberava lo senat rebre los mamartins o Mecina acceptar, car encara que útil fos, no u consentia honestat. E per ço la cosa stava a la vista, ne conclusió alguna s'í prenia, parent repugnar l'útil a l'honest. Per la qual dilació los enbaxadors dels mamartins recorregueren al poble e als caps de la multitut; e aquí perquè gran cars no s'í fa de l'honest, leugerament se desliverà de rebre'ls. Mogué a fer açò al poble romà la gelosia dels cartaginesos, la potència dels quals ja era grandíssima e digna de tembre-la, per ço que tenien no solament Àffrica tota, mes encara part de la Spanya ab totes les illes del mar de Toscana e de Serdenya, e gran part de la illa de Sicília; e veyes clar que no rebent los mamartins, tota Sicília en breu temps en les mans dels cartaginesos pervenia, per ço que dexant pendre Mecina als cartaginesos, ne seguia guerra entra ells e Geron, qui ab los seus saragoçans no era tant potent que no fos desfet en poch temps. Ne altra potència restava en Sicília digne de alguna stima, axí que tota 10 15 20 25 30

14 culpables *om.* N 15 o] e N

Sicília venia a ells en les mans. Per aquesta raó, lo poble romà se mogué a pendre Mecina, parent-los molt perillós los cartaginesos aver aquella ciutat, qui és quasi com un pont de
 35 passar en Itàlia, tota hora que en pler los vingués. Ffeta donchs la deliberació de pendre Mecina, Àpio Clàudio, cònsol per comendament del poble, se mogué de Roma ab lo exèrcit per passar en Sicília.

En aquest temps que·ls enbaxadors eren a Roma, una
 40 part dels mamartins, vent la sperança romana anar per a llarch e tement dels enemichs, avien més en Mecina un prefet de Cartayna ab cert subsidi de gent, e li havien dada la guàrdia de la terra. Mes com saberen lo poble romà haver deliberat de pendre'ls, tantost ab enginy e stúcia lançaren
 45 fora lo capità cartaginès e sa gent, e ab alegres coratges la vinguda del cònsol solicitaren. Los cartaginesos, après que entengueren ésser lançada de Mecina lur gent, e que s'í sperava lo cònsol romà, prengueren d'açò indignació e ira; e lo capità qui lançat era, perquè a sa culpa ho inputaren,
 50 posaren en creu segons lur costum, e tan prest ajustada lur gent, per mar e per terra assetiaren Mecina. Ajustats, encara es col·ligà ab los cartaginesos Geron, rey dels saragoçans, ab tot que primer no fos lur amich, mes per açò feta confederació e liga ab ells, egualment quiscun exèrcit Mecina
 55 assetiaven; axí que per terra de dos camps, e per mar de gran navili lo siti se strenyia.

45 la vinguda del cònsol solicitaren] - solicitaren la venguda del cònsol B

CAPÍTOL TERÇ DE L'ACORDI SERCAT PER ÀPIO CLÀUDIO
CÒNSOL E DE LA PRIMERA BATALLA, EN LA QUAL LOS
SARAGOÇANS VENSUTS FOU DEL SITI DESLIURADA MECINA.

Àpio Clàudio ab naus de napoletans e de les altres ciutats
marítimes de Itàlia, per ço que lo poble romà en aquell 5
temps no havia navili algú, posat donchs l'axèrcit sobre les
manlevades naus, passà lo far, e a salvament ab tota sa gent se
conduhí a Mecina; e aquí havent stat alguns dies, no
parent-li honor del poble romà que lo cònsol e sa gent asetiats
stigués, deliberà cercar acort e pacifficar los mamartins ab los 10
cartaginesos e ab Geron, e com lo acordi no agués loch, sens
pus triga venir a batalla. La raó qui movia lo cònsol a cercar
primer acort era que ell pensava convenir a la dignitat del
poble romà no axí de fet venir a batalla ab los cartaginesos,
los quals fins en aquell temps éran stats amichs e confederats 15
del poble romà; e podent proveir en modo que Mecina e
Saragoça e les altras terras no vinguessen en mans dels
cartaginesos, no era de tembra lur potència. E axí paria al
cònsol podent acunsar la cosa per aquesta via ésser molt
millor que venir a batalla. 20

Tramesos donchs per aquesta part sos enbaxadors a
Geron e als cartaginesos, per ells no s'acceptà ningun acort,
mes del tot tallant tot concert, lo cònsol, mesa en punt sa
gent, isqué de Mecina, dreçant-se contra lo camp de Geron e
dels saragoçans; ne ell scusà la batalla, mes féu-se devés lo 25
cònsol vigorosament. La batalla fou dura e aspra, e per bon
spay no-s veyá qui n'hagués lo millor; mes finalment los

13 era *om.* B 25 dels *ante corr.* + altres B

romans foren vencedors, e ab grandíssima occisió meteren en
 fuyta Geron e los seus, perseguint-los fins a les guardes del
 30 camp; e après tornats arrera en la ciutat se reduhïren. En la
 nit següent Geron, per lo gran dan rebut, tement de son stat,
 levà lo camp, e habandonant Mecina, se retornà a Saragoça; e
 los cartaginesos tement tant per la victòria dels romans quant
 per la partida de Geron, parent a ells star ab perill, se levaren
 35 del camp e abandonant del tot lo setge de Mecina, per les
 terras que en Sicília tenien lur gent reduir deliberaren.

Desliurada del siti Mecina, lo cònsol ab la sua gent
 entrà en lo terreny dels enemichs, campejant fins prés de
 Saragoça, e perquè ningú axia a combatre, dat lo guast al
 40 pahís, se'n tornà a Mecina. Aquestas cosas significades a
 Roma per letras del cònsol, cresqué ànimo al poble romà en
 la empresa ja feta.

CAPÍTOL QUART DEL CONSOLAT DE MARCO VALÈRIO E
 GAYO ACTISÍLIO E COM GERON AB LOS ROMANS SE
 ACORDÀ.

E axí en lo següent any dos cònsols ab dos exèrcits en Sicília
 5 trameteren. Los cònsols d'aquell any foren Marco Valèrio e
 Gayo Acticílio, qui passats en Sicília grandíssim comoviment
 se causà en les pensas dels pobles, vent ultra la victòria aguda,
 dos cònsols per un e dos exèrcits ésser sobrevinguts en la illa,
 e quasi totas las ciutats qui no tenen marina, daren volta e
 10 s'acostaren als romans, rebel·lant-se apertament dels

38 entrà] en terra B 10 dels] als B

cartaginesos. La qual cosa vent Geron rey dels saragoçans, elegí ell ésser pustost amich del poble romà que del cartaginès; e tramesos sos enbaxadors als cònsols, cercà pau e amicícia d'ells, la qual atorgada li fo volentés, perquè
 15
 stimaven útil haver-lo al costat lur per la facultat de la mar, que, après de Mecina, ningun altre port havien los romans en Sicília, ans éran tots dels anamichs, e açò molt enpatxava los romans, per no haver facultat de ports e lochs marítims per a les vitualles.

E aquestas fóran les ocasions, perquè Geron se mogué a demanar pau e amicícia dels romans, e per les quals los fo atorgada. Les condicions e pactes foren aquests: que lo rey tots los presoners que tingués dels romans e de lur amistat retra d'egués sens algun preu, e ultra açò que ell donàs als romans cent marchs d'argent e vitualla contínua per lo
 20
 25
 exèrcit; e los romans de l'altra part prometeren a Geron apellar-lo rey amich e confederat del poble romà. Aquests pactes tractats dels cònsols en Sicília e romanent de acort, tramesos a Roma, ab auctoritat del poble foren fermats. Geron donchs, après de aquest temps dant-se ajuda e vitualla
 30
 als romans, se reposà en la amicícia de aquell poble fins a la fi strema de son viure, felicíssim e fortunat entre tots los altres grechs de sa edat.

Los cartaginesos vent multiplicar las forças dels romans en Sicília, e que Geron abandonada lur amistat acostat se era
 35
 ab los adversaris, stimant major potència per a resistir ésser master, feren nova gent, soldant líurgos, francesos e spanyols en gran nombre, los quals passats en Sicília e

26 a om. B

ajustats ab les altres lus gents, elegiren la ciutat de Gergent
40 per lur principal castell de guerra, moguts de la oportunitat
de aquella terra, qui era plena de bona gent, fort de siti,
abundant de vitualles e posada en frontera dels enemichs. Per
la qual cosa, ajustades en aquella totes lurs gents e fornint-la
del necessari, aquella ciutat per loch principal de lur
45 deffenció usaven. En açò finí l'any de Marco Valèrio e de
Gayo Acticílio, ne alre en lur temps fou fet, sinó rebre Geron
en lur amistat e moltes altres forças posades en terra.

CAPÍTOL QUINT DEL CONSOLAT DE LÚCIO POSTÚMIO E
QUINTO EMÍLIO E DEL SITI DE GERGENT.

Aprés de aquests creats foren cònsols Lúcio Postúmio e
Quinto Emílio, qui passats en Sicília e rebuts los exèrcits dels
5 antecessors, consellats del modo e orde de la guerra, plagué a
ells d'ever fer pus francament que fet no havien los cònsols
passats, ne anar darrera cosas laugeras, ne en molts lochs
dividir la gent lur; mes abdosos ensemps ab totes lurs forças
posar camp a Gergent, la qual ciutat era cap e torra dels
10 cartaginesos en Sicília, ab cor que si los cartaginesos
volguessen combatre, tan prest venir a les mans, e si la batalla
refusaven, assetiar la ciutat.

Anant donchs ab aquest prepòsit, posaren camp prés de
Gergent, e ordenades lurs squadres, se conduhïren fins a les
15 portes, demanant batalla. Mes los cartaginesos, fiant en les
forces de la terra, no-s volgueren metra a la incerta fortuna
del combatre, bé tragueren lur gent fora de les portes,
tenint-los prop del mur, sens devallar en loch unt a les mans
venir se pogués. Per què los cònsols, posat aquell dia lo camp

poch més de una milla luny de la terra, en lo dia següent 20
 asaltant los anamichs, remeteren dintre-ls murs e començaren
 assetiar. Ne era amagat als cònsols grandíssima quantitat de
 vitualles ésser dintre Gergent; mes ells fiaven en la multitud
 dels enemichs, qui era axí gran que tot provehiment en breu
 temps d'èvia consumir. 25

E començat lo siti, com havem dit, e algun temps ja
 durat, fent-se tots dies scaramuces entre los murs e les
 primeres guàrdias del camp, era vinguda la cosa en
 consuetut, ne pensave algú los enemichs haver ànimo de
 major ardir. E per aquesta negligència e poca estima dels 30
 enemichs, sobrevingué un dia perill grandíssim e quasi
 strema calumpnitat de aquells qui assetiaven. Los blats éran
 madurs, e los romans perquè creyen d'ever lo siti molt temps
 durar, estudiaven fornir-se e fer preparatori; e per tal respecte
 grandíssima multitud era fora, tant que lo camp era romàs 35
 quasi buyt. Los cavallés romans scampats per lo pla sense
 orde algú atenien en ajustar blat e fornir-se, la qual cosa vent
 Aníbal, capità dels cartaginesos, pres sperança aquell dia
 poder rompre los romans per lo desorde lur; per què féu
 aturar sa gent, e axint fora no al modo usat ab laugera 40
 scaramuça, mes com si ordenada batalla fer d'egués, los
 romans assaltà, e romputs en la primera junta aquells qui del
 camp tenien la guarda, seguint francament la victòria,
 sobrevingué en lo camp ab gran ramor e crits, reblint lo vall e
 rompent lo stacat; e trameteren part de lur gent ab cuyta per 45
 asaltar los frumentadors per lo pla scampats. La occisió dels
 romans, qui éran per lo camp, fou gran, perquè, com dit és,

26 E om. B 40 al] a B

sensa orde e senza guàrdia staven; e axí tantost romputs dels cartaginesos, ab molta matança foren lançats del camp e no podien tornar-hi, per ço que dels enemichs era circuhit e combatut, tant que a fatiga se podia deffendre. En axí los cartaginesos del tot se mostraven vencedors.

Mes la virtut, e moltes altres voltes e aquell dia principalment deffençà los romans, per ço que los cònsols, vent ja en molts lochs rompre los stacats e no poder deffençar lo camp, deliberaren fer arupció, qui era un remey en tal perill. E axí axits fora, fet ínpeto per moltes parts sobre los cartaginesos, los lançaren e algun poch los forçaren tirar atràs, e aquells qui eren lançats per lo pla, com entengueren dels lurs lo esforç, se reduïren en lo camp. E rahunades les forces [e] justats, assaltaren aquella part dels cartaginesos qui havia combatut lo camp, perseguint-los ab gran dan fins a les portes de la terra, e après revoltats contra aquells qui havien corregut per lo pla, diciparen e romperen. La occisió en aquell dia dels romans e cartaginesos fo tanta, que si batalla empresa e ordenada fos stada, no n'í aguera més de morts; e açò devenia perquè en aquell mateix dia l'un e l'altre havia vençut e perdut; e cert per aquest perill tanta terror sobrevingué a la una e altra parts, que après ne los cartaginesos prengueren atraviment per córrer en lo camp dels romans pendre armes, ne los romans axir gosaren del camp ab tal desorde; e axí l'un e l'altre d'ells pus cautelosos fets, ultra l'usat stigueren a reguart.

Vist donchs que los cartaginesos no axien pus fora per assaltar l'axèrcit romà, los cònsols per strènyer més la terra

51 En] e B 61 e justats] justats B; justat N 69 parts] part B

feren dos camps: l'ú d'allà la terra prés del temple de Esculapi, l'altre de aquella part per hon se va a Eraclia, en manera que la ciutat venia a ésser enmitg entre dos camps; e posats per aquest modo los camps e fortificats de profundes valls e de verdesques, començaren fer tallades de l'un camp a l'altre, e axí com ho feren de la una part feren de la altra. Aquestas tallades de l'un camp a l'altre éran de valls dobles, per ço que la un vall era devers la terra, e l'altre era de la part de fora; e per semblant lo palench era doble, de l'un e altre costats fortificat ab bastides e verdesques. La vitualla venia a l'exèrcit romà de una terra no molt luny dels camps, qui's nomenava Erbezo. Aquí deputat era lo mercat, e de totes les terres amigues venia aquí la roba, e los romans de aquí la levaven e portaven en los camps.

Havia ja durat lo siti mesos sinch, quant Aníbal capità dels cartaginesos, desfiat de poder la terra sostenir, per moltes letres significava a Cartayna quant los romans strenyien lo siti, e lo mancamet de vitualles, lo qual en breu seguir per la moltitut grandíssima necessari era, e axí de socors requeria ser provehüt. Les quals coses enteses, los cartaginesos ordenaren gran exèrcit de lurs gents e trameteren a socórrer aquells qui assetiats staven.

83 e l'altre] *rep. B* 90 lo siti *om. B*

CAPÍTOL SIZÈ DE LA SEGONA BATALLA DELS ROMANS E
 CARTAGINESOS E DE LA PRESA DE GERSENT.

Capità de aquest nou exèrcit fou Annon cartaginès, qui
 passat en Sicília posà les penses dels còsols en treball e
 5 congoxa, per ço que si ells prenien partit de anar contra
 Annon, era mester abandonar lo siti ab tanta fatiga
 continuat, e si en lo siti ferm staven, Annon podia per Sicília
 anar a unt volgués, e desfer los amichs del poble romà, e
 enpatxar la vitualla del camp. Tractades totes aquestes coses
 10 en lo consell, finalment se deliberà no partir del siti, mes
 soferir tota difficultat e perill per alcansar lo desigat fi, qui en
 haver la terra termenava.

Annon donchs ab lo exèrcit novament vingut en Sicília
 se posà prés de Araclia, e aquí stant en loch vehí, treballava
 15 ab totes ses arts trobar manera per hon pogués los romans
 levar del siti; e fet son avís, finalment ab tracta pres la vila de
 Erbezo, loch per unt de vitualla se fornien los romans,
 pensant que lavant-los la via de la vitualla, los romans strets
 de necessitat, lo siti habandonar deguessen; e en cert la
 20 difficultat als romans fo grandíssima e ningú pensava que
 star-hi poguessen. Mes los còsols, qui eren hòmens forts,
 staven ferm en la obsidió e partir no volien. Per la qual cosa,
 vaent Annon que la presa de Erbezo no valia, deliberant pus
 fort medicina usar, ab son exèrcit devés los camps romans
 25 anant, ordenà primer una correria de cavallers númidos que
 ab si havia, manà que fins als camps romans córrer
 d'eguessen fent gran ramor e assalt, per què axint fora los

9 totes *om.* N 11 soferir] sostenir N 13 exèrcit] apetit N

romans, fingint los nùmidos fugir, conduïssen los romans en lo exèrcit de Annon, a hon circuhïts e mesos enmitg, gran nombre de cavallers romans morts hi presos hi romangueren; los altres, d'ell perseguits fins a les portes del camp, ab gran fatiga se salvaren. 30

Après de açò, Annon se acampà sobre un coll qui s'anomena Toro, luny no pus que una milla del camp dels romans, en lo qual loch stant, enpatxava tota vitualla qui als romans portar-se hagués. De què-s seguí no menys los romans ésser assetiats dels cartaginesos, que los cartaginesos dels romans, per ço que enclosos entre la terra e lo camp de Annon agualment strenyien e eren strets. E no menor difficultat offenia los romans, per lo mancamment de la vitualla, que offenia aquells de la terra per ells assetiada, per ço que poch ho no res en lo camp dels romans portar-se podia; e tant era lo mancamment, que impossible paria poder en tal loch star. Ne sol ab lo mancamment de la vitualla, mes encara ab los déus havien los romans a combatre, per ço que axí gran mortaldat era en lo camp sobrevinguda, que la major part d'ells malalts jehïen, e tots dies se havia a soterrar dels morts una gran flota. E açò se seguia perquè aquells lochs, a unt éran los romans acampats, són lochs umits e stanyosos e d'ayre gros, e per la larga e ferma aturada en un loch se era causada corrupció e malaltia, e més perquè eren en temps d'autumpne. 40 45 50

En tanta difficultat e mancamment lo esforç dels cònsols se doblegà may, mes obstinats e fermes a voler primer morir que abandonar lo siti, tota difficultat e perill havien deliberat 55

29 hon] unt B 30 hi¹] e B 33 qui s'anomena] anomenat N

soferir. Maravellave's Annon, e vista la difficultat dels romans, no volia pendra batalla ab ells, sperant que de la fam e de la pestilència sobrats sens algun seu perill d'eguessen ésser vençuts. E per ço retenia los seus, no permetent sinó
 60 escaramusses leugeres e de poca gent, que entre l'un camp e l'altre tots jorns se feyen. En aquest modo passats dos mesos, vist que los romans contra la opinió sua no prenien partit de lavar-se del siti, e que Aníbal capità dels assetiats, ab senyal de foch significava ésser vingut menys la vitualla e no
 65 poder-se pus tenir, deliberà combatre, prenent sperança que los romans vexats per la pestilència e per la fam leugerament d'ever ésser vençuts. Axit donchs del camp, ordenades les squadres, devallà del coll, a hon acampat aturava e vench contra los romans.

70 Ne fou triga en los cònsols de venir a les mans, que staven axí mal per la fam e per la morteldat, que ho morir o vençre combatent los paria sobiran guany. Per la qual cosa, tantost que veren Annon ésser devallat en lo pla, dexada part de lur gent a guàrdia del camp per resistir a aquella de la
 75 terra, ab tota la altra gent se feren a l'encontre de Annon, dant lo senyal e percurdint ensemps. La pugna fou gran e aspra, mas finalment los romans, rompuda la primera squadra dels cartaginesos, los lançaren en los alafants, qui spantats se voltaren en los lurs, rompent e desordenant les
 80 altres esquadres. Los romans, seguint la prosperada victòria, los anamichs nafrant, castigant, abatent e matant, portaren en tant spant que Annon ab part de la sua gent fugí a Eraclia;

67 d'ever ésser vençuts] serien vençuts *N* 68 aturava] stava *B*
 74 aquella] aquells *B* 81 abatent] e batent *B*

los altres tots per los romans o morts o presos foren. En la nit
 per la excessa alegria, com solen les victòries devenir e per lo
 treball de la passada batalla, prenent repòs ultra l'usat los 85
 romans, Aníbal pensant lo mateix per conjectura d'ever ésser,
 en la miga nit ab la gent de la terra isqué fora e quedame[n]t
 se portà en lo camp dels romans; e trobat lo loch sens
 guàrdia, umplint los valls de lenya e de palla, romput part
 dels stacats, passà ab tots los seus sens jamés ésser sentit; ne 90
 ans del clarejant dia los romans de lur venguda tingueren
 conexença. E tal hora vist lo loch de lur entrada e preses
 armes, perseguint-los ne aconseguiren alguns dels pus
 cansats, qui per mort finiren aquell dia; los altres lançats
 tornaren en lo camp, fetes squadres, anaren a la ciutat buyda 95
 de deffensors, trancant les portes [e] a rapina liuraren.
 Vingué Gergent en lo poder romà lo setèn mes après que
 asetià fo començada, mes ab tanta fatiga e affany dels
 cavallers e cònsols, que s'estima un dels pus famosos sitis que
 unca fossen. E après que a Roma se sentí romputs los 100
 cartaginesos e pres Gergent, cresqué lo ànimo del senat e del
 poble, e per majors coses feyen penser, ne haver conservats
 los mamartins, ne los cartaginesos aflaquits d'ever bastar
 pensaven; mes presa major sperança, los cartaginesos al tot de
 Sicília lançar-se dispongueren. E açò pensaven seria no 105
 solament asegurar lur stat, mes exaltatió e glòria e d'aver
 parir en tot lo món reputatió grandíssima del poble romà.
 Ab aquesta deliberatió e prepòsit a majors actes del primer
 usats ab gran ànimo se aparellaren.

88 e *om. B* 93 aconseguiren] aconseguien *B* 100 unca] nunca *B*
 108 del primer] dels primers *B*

CAPÍTOL SETÈ DEL LOCH E ORDE EN QUÈ STÀ POSADA LA
 ILLA DE SICÍLIA E PER QUINS POBLES FOU ABITADA.

Perquè scrivim en aquest libre la primera guerra qui fou
 entre los cartaginesos e romans, la qual guerra en gran part se
 5 féu en Sicília, e tota, com havem amostrat, per ocasió de
 Sicília fou començada, apar que sia necessari del siti d'ella e
 dels pobles en ella abitants dar notítia a qui litg, per ço que
 quasi ninguna illa és en la mar de major nom, ne tant
 celebrada dels antichs escriptors.

10 Lo siti de Sicília en aquell mateix modo stà vers Itàlia,
 com Pelopeneso a la Grècia és, hi sol aquesta differència, que
 Sicília és divisa de petit braç de mar de Itàlia, e Pelopeneso
 ab petit braç de terra se ajusta a la Grècia. La forma de la illa
 15 de Sicília és com un triangle e cascuna de les tres puntes fa
 un cap; e és aquesta la ocasió que los poetas l'anomenen
 Trinàtria. De aquelles tres puntes, la qui guarda devers
 mitgjorn se nomena Paquino, altrament Capo Passer; l'altra
 punta, que guarda devés septentrió, se anomena Peloro e ve
 20 prop de Itàlia en tant que poch spay de mar en lo mitg resta;
 la terça punta guarda vers ponent e és lunyada de Àffrica
 miles cent e vint, e nomena's Lilibeo. E axí com aquesta illa à
 tres puntas, axí ve a retra tres costats: la hu de Paquino a
 Lilibeo, girat a Àffrica, [l']altra de Lilibeo a Peloro, e-l terç de
 Peloro a Paquino. Mes aquests dos darrers costats de la illa
 25 són los pus nobles e famosos per molts ports e ciutats que en
 ells són; per ço que en la part vers Grècia e lavant és
 Saragoça, Catània, Tauromina, Mecina; e en lo costat de

23 l'altra] altra *BN* | e-l] e lo *B*

sota, qui guarda a Itàlia, és Palerm, e Tràpena e Lilibeo, famosas e nobles ciutats. Lo terç costat, vers Àffrica, és sens ports, noresmenys hi à ciutats e part prés de mar e part luny de mar, axí com Eraclia, Silonunta e Gergent. 30

E los pus antichs pobles de Sicília, e primers habitants de aquella se diu que foren síclops, la [g]enologia dels quals no és molt clara, com sia cosa més per poetas que de historiògrafos tractada. Aprés de aquests tingueren la illa serts pobles nomenats sicanos, de qui molts han dit ésser originals de Sicília; altres dien e proven clarament ésser vinguts de Spanya, lançats de lur pahís, qui és prés del riu nomenat Sicori, e de aquí lançats passaren en Sicília e aquí per abitar se aturaren; e fou tanta la potència lur, que daren a la illa lur nom, e axí com Trinàtria nomenada ser solia, se nomenà Sicània. Aprés vinguéran en la dita illa uns pobles anomenats sículos. Aquests foren de Itàlia molt potents e antichs pobles e tant que de un lur rey Italo nomenat se té haver pres nom Itàlia. Aquests sículos, passat lo Phar ab gran exèrcit de italians, vençuts los sicanos e los altres pobles de la illa de Sicània, lo nom en Sicília mudaren, retenint per ells los millors lochs de la illa e pus fructificants, lançant los sicanos a les stremas parts de la illa vers mitgjorn e ponent. 40

La vinguda dels sículos en Sicília fou tre-cents anys primer que ninguna terra de grechs en la illa fos posada ho abitada. Aprés finida la guerra de Troya, una part dels troyans, fugint ab lurs naus, arribaren en Sicília vers mitgjorn e ponent, abitació dels sicanos, a hon posaren dues ciutats, 50

30 e¹ om. B 31 Silonunta] Silo, Nunta N 33 genologia] enologia BN
37 dien] dieven B 46 los² om. B

55 nomenades la una Èriçe e la altra Segesta. E après poch
 temps, los de Ffenícia, potents en la mar, ocuparen molts
 lochs de la part meridial, tenint totes les illes qui són entre la
 Sicília e Àffrica, en aquelles abitant per ús de lur mercaderia.
 Totes les explicades generacions abitaren Sicília abans que los
 60 grechs en ella arribassen. Sobrevingueren après los grechs,
 molt pus potents que ninguna altra gent en la illa, los quals
 en quin temps, de quals terras vingueren, comptarem.

Los primers grechs qui per abitar arribaren en Sicília
 foran de Càlcide, ciutat de Negrapont. Aquests, seguint lur
 65 capità, Teòclite anomenat, passaren en Sicília, hon
 edifficaren una ciutat, dant-li per nom Naxo e après se dix
 Tauromina. Dos anys éran passats del fundament de Naxo,
 quant los corintians passaren en Sicília e fon lur capità un
 nomenat Àrquia. Aquests, presa Saragoça e havent-ne lançats
 70 los italians sículos, ab lur host per habitar s'í affermaren; la
 qual ciutat de Saragoça en aquell temps no era axí gran com
 après fou, mes era la terra tant gran com és entre dos portes.
 Mes crexent lo poble e ennoblida la ciutat, s'í ajustaren les
 altres parts, tant que vingueren en aquella grandesa que vuy
 75 se mostra, donchs Naxo e Saragoça són les primeres ciutats
 per los grechs en Sicília abitades. Après cinch anys que los
 corintis prengueren Saragoça, los calçidesos, qui Naxo
 edifficat avien, estenen-se ab lur moltitut, lançaren los
 sículos dels lochs veïns, e posaren una ciutat, qui·s nomenà
 80 Lantí, e aquella de lur gent forniren.

Quasi en aquest mateix temps un gran home e potent,
 anomenat Lamix, partí de Grècia aportant en Sicília nova

75 són] *rep. B*

gent per habitar e aturà's ab sa gent prés de un riu, Pantagio anomenat, e aquí edificà ciutat, dant-li per nom Protila, e
 85
 après algun poch spay de temps lançat de Lentí, posà una
 altra ciutat anomenada Tapso. Mes après mort de Lamix, los
 de Màgara, qui ab ell viscut havien, partint de Tapso,
 ocuparen Hible, a hon abitaren ells e lurs generacions cent
 sinquanta anys. E venint après de la antiga pàtria nova gent,
 90
 se féran potents e posaren la ciutat de Silinunta, lançats los
 fenisos, qui en aquells lochs abitaven.

Aprés pasaren en Sicília dos capitans grechs, qui per
 passar havien feta liga: anomenats la un Gela, e fou de
 Rodas, l'altre Antífeno, de Cret, e a cada un d'ells seguia
 95
 moltitut de gent, desigosos de nova abitació. E ensemps
 posaren la ciutat de Gela, ab tot que los pobles de aquell loch
 se anomènan lindis. Fou edificada la dita ciutat
 quaranta-sinch anys après que Saragoça per los corintians fou
 presa. Aquests de Gela multiplicant en poble, cent e vuyt
 100
 anys après posaren altra ciutat, dant-li per nom Gergent.
 Caps foren en edifficar Gergent dos ciutadans de Gela, l'u
 anomenat Pistil·lo e l'altre Aristono, prenent lo nom de la
 dita vila del riu qui li passa de prés.

En aquest mateix temps los de Suma, ciutat de Itàlia,
 105
 antigament poblada de grechs calcidesos, passaren en Sicília
 ab lurs naus e prengueren una terra, qui's nomenava Çancla,
 e lançant-ne los sículos, antichs abitadors de aquella, hi
 posaren lur gent per abitar, ço és de Suma e de Calcide.
 Foren los principals dos valents hòmens, l'u nomenat
 Percates sumà e l'altre Cratimen calcidès. Aquesta terra fo
 110

86 Tapso] capso *N* 87 Tapso] capso *N* 99 vuyt] vint *B*

posada prés de mar, luny de Mecina una jornada, e agué nom Çancla per la figura del port, car tant vol dir çancla en la lengua dels antichs italians, com falç en los moderns. Donchs, com dit és, los primers habitants de Çancla après
 115 dels sículos foren sumans e calcidesos; mas lonch temps après certa gent de Xamo e de Jònia, fugint la potència dels medos, vingueren en Sicília e lançant de Çancla los sumans e calcidesos, tengueren la terra per lur; mes no molt temps, per ço que Evaxil·la, senyor de Rígols en Calàbria, potent tiran,
 120 en aquell temps ab gran navili passà lo Phar e assaltant los de Çancla, la terra pres per força, aquella del tot destróint e guastant, dels pobles presos e dels regins poblà la ciutat de Mecina. Lo nom Mecina pres Vaxila de la sua antiga pàtria posada en Grècia, qui·s nomena Mecina, no molt luny de
 125 Lasedemònia; e per tal rahó en Mecina no fou un comun lenguatge, mes mesclat de lengua jònica e dòrica, perquè part asiàtichs, e part pelopenesos era lo començ dels pobles en ella col·locats.

Ajustaren-se encara ab los de Mecina alguns saragoçans,
 130 lançats de lur pàtria per discòrdies civils. Anomenaren-se mebètides. Mes tots aquests, com dit és en lo principi, foren lançats de Mecina per los mamartins, gent capuana. Accra e Casmèna foren edificades per los saragoçans; Accra setanta anys après Saragoça e Casmèna vint anys après de Accra. Fon
 135 encara Camerina pagesia dels saragoçans e fou posada anys cent e trenta après de Saragoça, de la qual fóran caps dos

117 lançant] lançats B 121 destróint] destruhint B 124 en Grècia] fort. eugresa B 125 Lasedemònia] la sedemònia B 130 Anomenaren-se] e nomenaren-se B 134 Fon encara om. B

ciudadans, Dasco e Menècolo. Mes après rebel·lant-se, fou
 destrovida per los saragoçans, e passats alguns anys, fou
 tornada per Gelo, tiran saragoçà; e après algun temps, fon
 destrovida altra vegada per Geron tiran, e reformida de nous 140
 habitants.

Donchs les ciutats e terras desobranomenades foren per
 grechs abitades, o per italians, o per feniços, o per sicans, o
 per troyans poblades; e per aquesta varietat de gent 145
 concorrent en la illa se seguia que sempre los més potents
 lançaven los altres dels millors lochs qui en la illa són. E axí
 los sicanos e troyans lançats per los sículos, se ajustaren
 ensemps fent quasi tots un cors, se nomenaren per comú
 nom dient-se elinos e retengueren per lur habitació aquella 150
 part de la illa qui mira a Cartayna, conservant tostemps dels
 feniços la amistat. E après los sículos, sobrats dels grechs,
 retengueren los mitgs lochs de la illa girats devers Itàlia. A la
 fi, la potència dels cartaginesos crexent en Sicília, senyorejà
 quasi la illa tota, sotmetent grechs sículos e altres abitadors 155
 de aquella fins que los mamartins, per las ocasions e rahons
 damunt narrades, fóran causa de fer los romans en Sicília
 passar.

139 e *om. B* 143 abitades + en Sicília *B* 144 varietat] veritat *B* 153 la
om. N

CAPÍTOL VUYTÈ DEL CONSOLAT DE LÚCIO VALÈRIO E GAYO
ACTICÍLIO E COM COMENÇAREN A FER NAUS LOS ROMANS E
COM A LIPER ASSETIAT LO CÒNSOL AB XVI NAUS FOU PRES.

Donchs los romans havent ajustat a lur amistat Geron, pres
5 Gergent e rots los cartaginesos, deliberaven tota altra
potència de Sicília lançar, lo qual prepòsit ab esforç seguint
Lúcio Valèrio e Gayo Acticílio, cònsols del següent any, ab
gran exèrcit passaren en Sicília. Vent los cartaginesos lo gran
esforç dels romans no poder per terra soportar, se feren en la
10 mar forts perquè sens contrast na éran senyors; per ço mes en
punt gran navili, tots los lochs de marina conservaven e
encara sovint corrien per la ribera de Itàlia, guastant e robant
lo pahís. E axí la guerra agualment se menava, car los romans
per terra e los cartaginesos en mar prevalien; e com après la
15 presa de Gergent molts ciutats e terras s'éran dades als
romans, axí per la vinguda del navili cartaginès quasi totas les
terras de marina tornaren a lur domini. Per aquesta manera
stava la cosa en agualtat, sol aquesta differència hi era, que
Àffrica no sentia guerra e Itàlia sovint per corregudes de mar
20 era guastada, a què atenant lo poble romà e pensant may la
guera haver fi sens axèrcit de mar, forçats de necessitat,
deliberaren fer navili e ab los cartaginesos per mar venir a les
mans; en la qual cosa és de pendre maravella de la grandesa
de ànimo dels romans, qui rudas en fets de mar volien
25 pugnar contra los cartaginesos, expertíssims en naus, dels
quals ja per antich adquistada e quasi ereditària era del mar la

2 a fer naus los romans] ~ los romans a fer naus B 10 en] a B 14 com
om. B 20 a què] e que N

senyoria, per consessió de totes les nacions en aquell [temps],
 e infinits navilis possehían. E los romans sense navili e sense
 alguna speriència de mar fer naus e ab los cartaginesos venir a
 les mans no dubtaren, no fent differència si per mar ho per 30
 terra ab los cartaginesos aguessen a combatre.

Ensès de tal cubdícia lo poble romà, naus cent e vint
 deliberaren metre en punt, e aquestes de nou començar,
 ordenant ésser les cent de cinch rems, l'avanç de tres. Les de 35
 cinch rems ab gran difficultat se acabaren, perquè en Itàlia
 no havia mestres sperimentats en tal faysó de naus, mes
 ajuda'ls una de cinch rems presa per Àpio Clàudio dels
 cartaginesos quant a Mecina passà, en la qual mirant los
 mestres aprengueren fer-na de tals.

Mentre les naus se acabaven, la moltitut a vogar no abta 40
 ne aprenia, en tal manera que posats en la arena banchs per
 orda com en les naus stan e en aquells asseguts, a la veu del
 còmit, moura per la arena los rems aprenien. E ja Gayo
 Cornèlio e Gayo Duèl·lio éran entrats en lo govern, e feta
 entre ells sort, a Cornèlio de les naus tocava lo govern e a 45
 Duèl·lio la guerra de terra; per la qual cosa Duèl·lio en lo
 principi del consolat seu passat en Sicília e rebut lo axèrcit de
 sos antecessors, per terra aparellava lo master per la guerra.
 Cornèlio era romàs a Roma per spatxar les naus. Ffornit 50
 donchs lo marítim axèrcit e en la aygua per alguns dies
 exercitat, lo cònsol ab setze naus tirà vers Mecina, manant al
 restant que, quant en orde fossen, seguir-lo deguessen. E a
 Mecina arribat e havent al necessari provehüt per cert master

27 les *om. B* | temps *om. BN* 30 ho] e *B* 34 rems + e *B* 40 no abta]
 inepta *B* 49 a] en *B*

55 ab les setze naus anà a Liper, illa situada en lo mar toscà prés de Sicília.

60 Durant açò lo navili cartaginès stava a Palerm e eren capità aquell Aníbal qui fo dins Gergent asitiat, lo qual axí tost com sabé Cornèlio ab setze naus ésser anat a Liper, tramès un de sos perfets, Bonoda anomenat, ab vint naus per
65 trobant les XVI naus dels romans en lo port, tan prest les asaltà e les strengué en modo que ni combatra podien ne partir-se del port. E en aquest parill tan gran dels romans, introduït cert rahonament de acordi, venint lo cònsol a parlament, fo pres ab les setze naus e menat a Aníbal.

CAPÍTOL NOVÈ DE LA PRIMERA BATALLA DE MAR, LA QUAL VENCEREN LOS ROMANS DURANT LO DIT CONSOLAT.

5 Paria la fortuna granment aver favorejat los cartaginesos en lo principi de la guerra de mar, mes poch après, com si venja volgués fer, los cartaginesos de semblant dan vexà, car ensuperbit Aníbal per la presa del cònsol e de les naus, no prenent exemple de la pèrdua d'ells, mes proceint ab semblant gosar, sabent que la resta de les romanes naus d'èvia
10 l'encontra e navegant per la via revessa vers ells, improvisament al spuntar d'un cap se encontrà ab lo navili romà, del qual tam prest circuhit e vençut, quasi totes les

1 mar] ma N 6 *Despres de per comença R* 11 cap] camp B | se encontrà] se encontraren N

naus sinquanta que ab si havia perdé e la persona sua enclosa e quasi presa ab gran dificultat campà. Los romans en aquest loch primer foren avisats de la presa del cònsol e navili per aquells que ells presos tenien, e axí compensat lo guany ab lo dan e mesclant la tristesa ab la alegria, se sforçaren navegar en Sicília, per ço que las ciutats qui per ells se tenien, per la presa del cònsol fora de sperança no dassen volta ab los cartaginesos.

E en Sicília arribades, avisaren Gayo Duèl·lio de lur venguda, offerint obediència a sos comandaments, pus aquell era pres a qui per sort tocava de la mar lo govern. Duèl·lio, perquè sert era los cartaginesos no voler per terra venir a les mans e per mar sperava combatre, dexada guàrdia e govern de l'exèrcit als tribuns, vingué al loch hon era lo navili e essent-li prés los cartaginesos, la una part e altr·a combatre se disponia, fent cada un provisió per obtenir victòria. Considerant donchs los romans que lurs naus éran forts més fexugues del rem e que les dels cartaginesos éran laugeras, volent en aquesta part remediari, trobaren lo instrument qui·s nomenà après corbo. Aquest era ordenat en tal forma que en cada una proa se adressava un fust, als quals éran posades taules, retent scala ample de quatre peus e larga de sis braces e de la una part a l'altra era cuberta la escala fins al genoll. En lo cap de la scala era un ferro agut e un anell, qui ab cordes ligat sostenia la escala.

E acostant-se los enemichs, dexada la corda, queya la escala sobre la nau enemiga e ficave's lo ferro agut en modo que partir no·s podia e pujaven lavors los romans per aquella

14 e + ja B 25 dexada + la BR 27 altr·a] altra a B

escala de dos en dos; los primers portaven los escuts davant, los altres al costat; e açò quant per proa venia, però si de banda se acostaven, per força de tal instrument de tota la nau s'i muntava, e per tal manera lavada la facultat de voltar, era
 45 forçat combatre ab batalla ferma com si en terra fossen.

Ordenades e meses en punt totes coses, lo cònsol mogué son navili, anant a cercar los enemichs ab ferm preposít de combatre. Los cartaginesos, sentint los romans venir, aguéran gran alegria confiant en lur valentia e art de
 50 mar, en què passaven los romans no sperimentats. E axí prest mesa en les naus lur gent, ab CXXX naus vingueren contra los romans ab tant menyspreu que no a dubtosa batalla, mes a certa presa de enemichs anar pensaven.

E acostant-se los dos navilis, gran maravella causà en los
 55 cartaginesos la novitat dels instruments per los romans en las proas portat. Finalment, fent-se'n burla, ab gran ramor vingueren contra los romans. E com alguna nau dels cartaginesos se acostava als romans, dexat caure lo corb, aquella retenien e combatent la vencien. Per tal manera
 60 trenta naus cartagineses, qui al principi havien investit, foren vençudes, entre les quals fo presa la nau hon era Aníbal, e deye's aquella ésser ab què Pirro passà en Itàlia, sobre la qual lavors portat Aníbal capità dels cartaginesos, essent dels romans presa, ell saltà en un bergantí, e scapà de les mans
 65 dels romans. Les altres naus vent part de las lurs preses, deliberaren no per proa mes de costat investir, la qual cosa poch los aprofità, car em modo éran ordenats los dits

45 combatre + ab combatra R 46 en] a B 47 anant] avant B 52 a] ab R 62 aquella ésser] - ésser aquella BR 65 part om. N

instruments que a totas parts voltar se podien e venint a les mans, los romans com a més sperimentats en las armes, leugerament vensien. E axí los cartaginesos foren vensuts e 70
perderen naus cinquanta, fugint la resta.

E fou aquesta la primera vegada que los romans per mar adquiraren fama, car ans la glòria era als cartaginesos dada per totes nacions. Quant de açò se alegraren los romans! Declaren les honors a Gayo Duèl·lio atorgades, que no sol 75
per aquesta victòria triumfa, mes perpètuas honors li foren dades en memòria que ell primer de tots los romans havia dels cartaginesos en mar obtenguda victòria. Aprés la rota als cartaginesos dada, lo cònsol ab ses naus anà a socórrer Sagesta, ciutat amiga del poble romà, qui en aquell temps per 80
los cartaginesos assetiada stava. E arribat, havent-la del siti desliurada, combaté una terra als cartaginesos obedient, nomenada Musela, e aquella per força pres.

Durant en la mar tal exercissi, en lo exèrcit romà qui, com dit és, era restat sota govern dels tribuns, començà de 85
haver grans discòrdies; e vingueren perquè entre los romans e los altres italians, qui en ajuda lur éran venguts, havien passades paraules de menyspreu, en manera que desdenyats los italians, se separaren dels romans e féran camp per si. E de açò percebut Amílcar, cartaginès capità de la gent de terra, 90
en la nit de improvís los italians assaltà, dant-los gran dan, car més de IIII milia ne matà e los altres a gran fatiga se deffensaren; per què lo següent dia, posades a part les discòrdies, tornaren a alotjar ensemps ab los romans.

68 *Després de a¹ s'interromp* R 70 axí + a la fi B 76 *Després de victòria repren* R 78 cartaginesos + dada R 85 restat] stat N

95 En la fi de aquest any, tornat Aníbal a Cartayna, e del
 govern havent dada rahó, fou altra vegada ab les naus tramès
 en Serdenya, perquè ja los romans en aquella illa
 començaven a passar. E havent aquí per algun temps bé
 provat, finalment en lo port del Càller enclòs, perdé totes les
 100 naus; mes la persona sua ab la usada art escapà e fugí, la qual
 cosa essent-li inputada a culpa per los cartaginesos, segons lur
 ley fou en creu posat e mort.

CAPÍTOL DEÈ DEL CONSOLAT DE GAYO SUPLÍCIO E AULO
 [AQUÍLIO], QUI EN LUR TEMPS PRENGUEREN IPANA,
 MITÍSTRATO, CAMERINA E VENCEREN LA SEGONA BATALLA
 DE MAR.

5 En lo següent any no res digne de recort se féu en Sicília, mes
 lo altre any après foren cònsols Gayo Suplício e Aulo
 [Aquílio], qui en Sicília passats, vent los cartaginesos fer cap
 en la ciutat de Palerm, ab lur exèrcit en aquell loch vingueren
 e ordenades les squadres fins a les portes de Palerm se
 10 presentaren. Los Cartaginesos en los murs se amostraven, no
 volent exir de fora per combatre; e de aquí partits los cònsols,
 asemiaren Ipana e Mitístrato e aquestas dues terras per siti
 prengueren, e après contra Camerina anant, aquella per força
 prengueren. Ffo presa encara per aquests matexos cònsols la
 15 ciutat anomenada Entna e assetiat Liper.

97 *Després de los s'interromp* R 102 *Després de mort reprèn* R 1 e *om.* R
 2 Aquílio] Rutílio BNR 6 *altre om.* NR 7 Aquílio] Rutílio BNR 10 los
 murs] lo mur NR 12 dues] dos B 13 Camerina] Tamerina B

En lo temps de aquests cònsols se féu una altra batalla per mar ab los cartaginesos, no emperò concertada, mes ab sobtat cars, car essent Aulo [Aquílio] ab son navili prés de Tindar, ciutat de Sicília, viu passar naus de cartaginesos no molt luny de aquell loch, e anaven a Liper; per la qual cosa ab cuyta féu muntar la gent sobre les naus e seguí los cartaginesos anant primer la nau del cònsol, e seguien-lo deu naus, les altres per partir se metien a punt. Vaent los cartaginesos les naus romanes venir-los demunt, voltats ab presteza asaltaren lo cònsol e les deu naus tant furiosament que en lo primer ardor del combatre de X naus les VIII meteren a fons e sola restà aquella qui lo cònsol portava, la qual fugint [fo] perseguida dels enemichs. Sobrevingué la resta del navili romà e feta aspra batalla, finalment los romans prengueren X naus e vuyt combatent ne affonaren, les altres fugiren a Liper, a hon primer era lur camí. Mes de aquesta batalla en modo partiren que cada una de les parts se creya haver vençut; los romans perquè avien pres major nombre de naus e perquè a la fi los cartaginesos eren fugits, se afermaven ésser vençedors; e de la part altra per los cartaginesos se ablegava haver affonades VIII naus de romans, e que ells essent menys en nombre que los romans, havien per bon spay sostinguda la batalla contra lurs forçes grans; e per la tal contesa a majors coses se aparellaven.

Ja en lo senat romà moltes vegades se era tractat si millor fos la guerra en Àffrica mudar, essent-los cosa manifesta poder ab poch affany en Àffrica pendre terra e que

18 Aulo] en lo B | Aquílio] Rutílio BNR 19 *Després de de² + Sicília viu R s'interromp R 28 fo om. BN*

los pobles de aquells lochs éran hòmens vils e en les armes
 poch sperimentats e mes lo pahís riquíssim, e axí
 45 leugerament se crehia mudar allí la guerra e no·s dubtava
 ésser aquesta la via per lavar los cartaginesos de Sicília, si a la
 pàtria lur era moguda guerra. E per aquesta rahó fo deliberat
 rametre als cònsols lo poder passar en Àffrica, e aquí fer
 guerra com a ells paragués, e per ço major navili del primer
 50 ordenant, feren CCCXXX naus, totes de cinch rems.

CAPÍTOL ONZÈ DEL CONSOLAT DE MARCO ATÍLIO RÈGULO
 E LÚCIO MÀL·LIO E DE LA TERÇA BATALLA DE MAR, MÉS DE
 TOTES GRAN QUE LOS ROMANS VENCEREN.

Cònsols eren en aquell any Marco Atílio Règulo e Lúcio
 5 Màoio, hòmens fortíssims e bé destres en guerra, qui havent
 deliberat passar en Àffrica, partiren del port de Mecina, hon
 totes les naus ajustades staven, e tengueren la dreta via de la
 illa, passant Tauromina e Saragoça e Lalicata e Capo Passer,
 tirant per la mà dreta devers Gergent, e aquí posats en nau
 10 los exèrcits, en ordre per passar en Àffrica.

Vent los cartaginesos lo cònsol dels romans, ne feren
 gran stima e dispongueren-se ab totes lurs forçes empatxar lo
 pas, stimant fer molt per lur stat que la guerra en Sicília
 stigués e no·s mudàs en Àffrica. E per aquesta rahó los
 15 cartaginesos CCCL naus en lo port de Lilibeo ajustades

47 fo om. B 50 Després de rems reprèn R 2 batalla de mar, més de totes
 gran] - mes de totes gran batalla de mar B 8 Lalicata] Valicato B 9 mà]
 via B

tenien. Essent donchs lo preposít dels romans passar, e lo dels cartaginesos contrastar, de necessitat se havia a seguir batalla. En les naus romanes era tot lo exèrcit no sol per la mar, mes per la sperada guerra de terra portaven gran nombre de cavalls, per ço tiraren ab la armada ajustant los lenys abtes per cavalls aportar. Tot essent ordenat, muntaren en les naus. L'orde era aquest, que cada una de cinch remes portava tres-cents hòmens del rem e cent e vint per a combatre. Aquest nombre se servava per abdues les parts, e axí en les naus romanes foren més de CL mília hòmens, e per semblant los cartaginesos posaven lo dit nombre, les quals coses són maravella no sol a qui hi fo present, mes als hoïnts porta spant.

Tota la armada dels romans fou divisa per los [romans] en quatre parts, e cada una de aquellas anomenaven esquadra, a semblança de las de terra, e retien triangla ab la punta girada als anamichs. En aquesta punta éran les dues naus dels cònsols e a cada un d'ells seguia una squadra, stenant-se de banda en modo que la proa de la darrera anava fora de la popa de la primera. En lo mitg de aquestas dos ales anava lo navili, qui los cavalls aportava, e la quarta squadra clohïa lo triangle.

Los cartaginesos éran a Eraclia e aquí vent acostar los romans, feren quatre parts de lurs naus, ordenades en figura de falç e la un cap ab lo altre se tocava, l'altre era stès en alta mar; e de l'hu a l'altre éran ordenades les naus de una a una

20 tiraren] triaren *B* 23 per a] de *B* 26 posaven] passaven *B*
 29 romans²] cartaginesos *BNR (romani OV)* 32 punta² *om. NR* 34 de¹
om. R

en figura de mitg cercle. Capitans eren Annon e Amílcar,
 dels quals Annon ab totes les més laugeras naus governava la
 dreta banda qui més se lunyava de terra e Amílcar en lo mitg
 45 de la armada governava fins a terra. Ordenades en tal manera
 lurs squadres, essent ja prés l'un navili de l'altre, los
 cartaginesos ab grans crits se enpengueren contra los romans,
 ne ab menors [crits] e esforç los fo respost. Víst los cònsols
 en la primera junta la esquadra dels cartaginesos longa e sotil,
 50 vigorosament feriren en lo mitg de ella, e tan prest com ja era
 per Amílcar ordenat, començaren los cartaginesos a fugir, e
 açò per desviar los romans. La qual cosa com pensaven los
 vingué, car les dos squadres, qui seguien los cònsols,
 mogudes de cobdícia desordenades, abandonaren les altres
 55 naus, en manera que nua romàs la esquadra del mitg, hon
 éran los cavalls, e la darrera, qui clohïa lo triangle. Essent
 donchs les dues primeres squadres dels romans desareglades e
 lunyades de loch deffensiu per a ells, Amílcar dant un senyal,
 ja ab los seus enprès, les naus dels cartaginesos qui fogien,
 60 daren volta e circuhïren los cònsols ab lur squadra,
 affligint-los per dura e aspra batalla ab tant esforç que a fatiga
 defenssar se pogueren.

En aquest mateix temps Annon, qui governava la
 squadra stesa en alta mar, ruhïnant ab gran e furiós sforç
 65 contra la darrera squadra dels romans, aquella asaltà; e per
 semblant la altra squadra dels cartaginesos, qui era prés de
 terra; assaltà aquellas naus romanes, qui éran ordenades a
 guardar los lenys qui portaven cavalls. En aquesta manera
 tres batalles navals en un temps e en lochs vehïns se exercien,

48 crits *om. BNR* 53 dos] dues *BR* 54 de *om. N*

en les quals de art e a ardiment los cartaginesos als romans 70
 avansaven; mes si a les mans de prop se venia, los romans ab
 molt avantatge d'ells havien la milloria. En cada una de les
 batalles era lo nombre de les naus igual, car Amílcar havia ab
 si dos squadres, qui combatien contra los cònsols ab dos
 squadres, e en los altres lochs una squadra de cartaginesos e 75
 una de romans peleaven.

A hon quins crits e ramors, quants vàrios cassos, quals
 orrós direm nosaltres que hi fossen? Tres grandíssimes e
 aspríssimes batalles en un mateix temps e en patita distància
 de loch ab moltitud de stralles, armes de mà, envestir de naus 80
 e ab tots instruments de fer morir l'u a l'altre combatre se
 veyà. Moltes naus rotes, moltes affonades, escampats havien
 los hòmens per la mar, dels quals alguns sobre los propis
 scuts nadar esforçaven, altres ab posts, altres ab remes cercaven
 lur restauració. La mar per les moltes ferides e morts plena 85
 era de sanch e mudant lo natural color se tornava vermella e
 a mirar spantable. Les naus qui combatien sobre los cossos
 morts de necessitat havien fer camí. De colps, crits e plants,
 cels e totes les vehines ribas ressonaven, per ço que en
 aquesta batalla éran naus set-sentes rostrades, sens altres qui 90
 per portar cavalls lo exèrcit seguien, perquè devenia que
 aquesta batalla naval per la multitud de naus e orde era com
 una de terra.

En aquest axí greu perill e grandíssima pugna finalment 95
 agué principi la victòria d'aquell loch d'on era començada la
 batalla, per ço que los dos cònsols en la primera squadra
 combatien, qui dels enemichs enciruhits, vent-se en tal

73 igual + per ço R 86 lo] la R 94 greu] gran R 95 d'on] on R

perill e que si no en lurs forces speranza havien, confortant los seus, ab gran sforç daren al dòs a Amílcar, rompent per
 100 força los cartaginesos; e si alguna nau resistir presumia, lançat sobre ella lo corb, hi passaven e ab gran virtut combatent los vensien. Feya als romans gran utilitat la presència dels cònsols, per ço com en las batalles moltes més coses fan los combatadors per por de vergonya ho per desig de glòria, que
 105 per vera virtut. E més que los cònsols éran hòmens tals, que per exemple de si, podien los molts cuarts attendre a animositat; per ço com en tots forts fets e de perill primer lurs persones metien. En tal manera obtenguéran dels cartaginesos victòria, metent en fuyta Amílcar e los seus.

110 Marco Atílio Règulo vent los cartaginesos en la primera batalla romputs, dexà son companyó qui·ls seguia, e ell ab la sua squadra vingué a socórrer los romans, qui combatien en les altres batalles. E primer donà socors a aquells de la darrera squadra, qui per Annon asprament combatuts a gran fatiga se
 115 deffensaven; mes sobrevingut lo cònsol, pres sforç, començaren a resistir als cartaginesos, e de la part altra lo cònsol ab les naus sues victorioses los assaltà, faent gran occisió e moltes naus afonant. Axí, finalment Annon combatut a dos costats ab ses naus per scapar a tal perill en
 120 alta mar se alongà.

Restava la terça batalla, qui era prés de terra, a hon lo pigor havien los romans, perquè menys éran lurs naus que las dels enemichs, e enpatxades per los cavalls e altres robes que

100 lançat] lançats *N* 105 per vera virtut. E més que los cònsols éran hòmens tals, que *om. R* 106 attendre] attendre *N*; accendre *B*; atendre *R* 112 sua squadra] - esquadra sua *B* 115 sforç + e *B*

portaven. E axí los cartaginesos en aquesta terça batalla éran
 pus forts e vencedors se mostraven, havent ja conduïts los 125
 romans prés de terra en loch que-s podien dir perduts. Essent
 en aquest perill los romans de la terça batalla, en un mateix
 temps Marco Atílio vencedor de la quarta squadra e Gayo
 Màl·lio de la persecució de la primera batalla vingueren en
 socors, e matent los cartaginesos enmitg, aquells rompéran e 130
 dispergiren, affonant e prenent d'ells moltes naus ab gran
 occisió. En tal manera los romans en tres grandíssimes
 batalles, romputs e discipats lurs enemichs, obtengueren
 gloriosa victòria. En aquestas tres batalles de la part dels
 romans periren XXIIII naus, e dels cartaginesos foren les 135
 naus rompudes més de trenta e les preses foren
 sexanta-quatre.

CAPÍTOL DOTZÈ DE LA PASSADA EN ÀFFRICA DURANT LO
 DIT CONSOLAT E DEL SITI E PRESA DE CLIPEA, E DE LA
 TERÇA BATALLA E DE LA PRESA DE ADIRA.

Aprés aquesta victòria, los cònsols, aturat alguns jorns en
 Sicília, readobades lurs naus e mesos en ordre del necessari, 5
 prengueren viatge vers Cartayna e sensa trobar contradicció
 passaren en Àffrica. E prengueren terra en lo cap de Mercuri
 e aquí deliberaren asietar la ciutat de Clipea; e per ço les naus
 tiraren en terra, circuhint-les de valls e stacats, e asignant-hi
 gent per a guardar-les, perquè los enemichs cremar no les 10
 poguessen e ells per terra exercissen lurs forçes. Les quals

132 en *om. R*

totes coses ordenades ab bon ordre, la ciutat de Clipea assetiar començaren.

15 A Cartayna molt spantats estaven, perquè avien sabuda la rota de lurs capitans e creyen que lo navili romà en lo port de Cartayna se vingués a posar. Per la qual cosa Annon ab les naus qui éran scapades, fent pendra armes a la moltitut, sol se aparellaven per a deffensar la ciutat e lo port; mes pus sentiren los romans haver ja presa terra e assetiar Clipea,
20 dexada la por de la pròpia ciutat, començaren a pensar repars contra la present guerra. Mentre que dels cartaginesos se provehïa per fer gent, los cònsols, presa la ciutat de Clipea, dexant-hi guarnió, ab lo altre exèrcit se acostaren a Cartayna, guastant e robant tot lo pahís. Éran en aquell loch viles e
25 cases riquíssimes e honratíssimes, les quals foren robades e cremades per lo exèrcit romà. La presa fou de infinida valor; los hòmens, dones e infants presos en aquells lochs passaren nombre de vint mília.

Fetes les demunt dites coses, los cònsols retrets a Clipea,
30 trameteren a Roma enbaxadors qui al senat significassen quant seguit los era del passar en Àffrica e de la presa de Clipea, e quantes fossen les forces e aparells dels enemichs, e qual sperança de l'esdevenidor ells aguessen. Aprés la partida dels enbaxadors, lo exèrcit romà procehint avant, campejaven
35 per lo terreny de Cartayna, tota cosa liurant a ferro e a foch. Lo pahís era gras e per durada pau ple, e axí abundantment

19 Clipea + per on B 20 repars] rapòs B 26 fou + gran e de B
27 presos en aquells lochs] ~ en aquells lochs presos BR 29 Fetes +
totes B 33 sperança] esperan B

de virtualles se fornien; lo[s] poble[s] affrica[ns] per ésser no en la guerra pràtichs e de natura vil, fàcilment enriquían lo exèrcit.

En tal punt essent les coses, vingueren letres del senat, 40
qui manaven un dels cònsols ab part de l'exèrcit tornar en Itàlia, e que l'altre cònsol ab lo restant de l'exèrcit en Àffrica seguís la guerra; les quals letras rebudes, ab tot que perillós paragués als cònsols en tan lunyat e strany pahís e contra axí 45
potents enemichs dividir lo exèrcit e separar les forces, però per obeir al senat, entre ells se avingueren que Marco Atílio Règulo romangués e Màlio tornàs en Itàlia. Les gents ab Atílio romanent foren quinze mília hòmens a peu e a cavall cinch-cents e quaranta naus. Tota la altra gent ab los 50
presoners e roba se'n portà Màlio en Itàlia, navegant ab pròsper vent fins que a Roma arribaren.

Règulo, après la partida del concapità, ab la gent qui li era romasa anà campajant e guastant lo terreny dels enemichs. Esdevengué en aquest temps cosa de gran 55
maravella, que essent vengut Marco Atílio ab les sues hosts al flum anomenat Bagrada, discorrent lo pahís, los seus cavallers trobaren una serpent prés del riu de spantable granesa, e segons per los pehisans après los fou dit, era tot aquell terreny desert e desabitat per por de la serpent. Lo 60
exèrcit tam prest corregué a veure-la e vista la granesa sua no s'í acostaren sinó de luny la tricajaren, aprofitant-los poch per la dureza del cuyro, qui a lurs colps ab força resistia.

37 los pobles affricans] lo poble africà *BNR* 38 pràtichs] pràctich *N*
49 Tota la altra gent] *rep. R* 52 concapità] un capità *R* | la gent] les gents *B* 53 era romasa] eren romases *B* 61 sinó] mes *BR*

Finalment ab spingardes e altres instruments de tirar de luny
 li daren mort, lo cuyro de la qual après tramès a Roma agué
 65 de lonch CXX peus, segons de açò molts e certs auctors qui
 la veren fan indubitat testimoni. Seguint Règulo la victòria,
 posà camp a una terra dels cartaginesos anomenada Adira, a
 hon stant e de totes parts strenyent-la era manifest la terra no
 poder-se tenir, si per socors desliurada no era.

70 Estimaven los cartaginesos aquesta terra molt, e per ço
 que en les mans dels romans no vingués, deliberaren
 socórrer-la, ordenant capitans de lur exèrcit Asdrúbal e
 Boscaro, a ells sotmetent tota lur gent, qui eren de cavall en
 major nombre.

75 Arribà en aquest temps Amílcar de Sicília, qui fou hu
 dels capitans de la batalla naval, e ab si amenats havia sis
 mília hòmens a peu e a cavall sinch-cents, gent bé adestrada
 de la guerra; perquè ajustat Amílcar ab los primers capitants,
 ensemps anaren a socórrer Adira. Aquests tres capitants ab
 80 los alaffants e ab l'altre axèrcit a peu e a cavall, venguts prés
 del loch hon lo cònsol acampat stava, sobre un alt e aspre
 coll se atendaren, en modo que los romans staven enmitg de
 la terra asetiada e del camp dels enemichs; e deliberaren los
 capitants cartaginesos esperar lo altre jorn, e ab les squadres
 85 ordenades devallar del coll e ab los romans pendre batalla.
 No ignorava Attilio la esperança tota dels enemichs star en
 los alaffans e en los hòmens a cavall, perquè en aquestes dues
 parts als romans en gran part avansaven. E per ço parent-li
 que per a vençre havia mester art e no sperar ordenada
 90 batalla, deliberà prevenir-los ab asalt en lo coll, hon alotjats

76 amenats] portats *BR*

staven. Lo qual deslber seguint, cridats a si los conestables e senturions, en la miga nit los féu partir ab dues legions, manant-los que lo coll encircuïssen al declarar del jorn, a la part detràs ab gran ramor asaltassen lo camp dels enemichs.

Partides donchs les dues legions, quant los era manat 95
 axecutaren, e en la alba ab gran ramor corregerán de la part
 detràs lo camp dels enemichs; per hon spantats tot lo camp
 se girà devers aquella part hon era la ramor. Mes per la
 aspresa del loch los cavallers ne alafants lurs forces exercir
 podien; solament aquells paons, qui ab Amílcar éran venguts 100
 de Sicília, als romans contrestaven; e perquè del loch tenien
 avantatge, a retraure los constrenyían, estant tot lo camp dels
 cartaginesos sospès e atent. Marco Atílio de la altra part
 asaltà lo coll, dant sobre lo dòs dels enemichs, per què
 abandonada l'ascaramuça dels conestables, se voltaren contra 105
 Attílio, qui al dòs los era novament aparagut. Havent lo
 cònsol avantatge del coll, leugerament rebotava aquells qui
 devers ell venían. En tal manera mesos enmitg los
 cartaginesos e combatuts en un temps de dues parts, lurs
 forces exercir no podien, mes en fuyta mesos, del tot foren 110
 romputs ab gran occisió e dan de lur gent. Marco Atílio
 Règulo vencedor tornà a la terra assetiada e aquella, perquè
 de tot socors desfiada restava, al cònsol se reté.

99 cavallers] cavalls *B* 101 als] dels *R* 105 contra] *rep.* *N* 109 lurs
 forces] uns forçats *B* 113 reté] reteren *BR*

CAPÍTOL TRETZÈ COM DURANT LO DIT CONSOLAT FOU PRES TUNIS E LOS CARTAGINESOS AB ENBAXADA DEMANAREN PAU, LA QUAL NO OBTENGUEREN.

Après de aquesta victòria Atílio procehint avant, mès siti a
 5 Tunis e combatent finalment la vencé. E en aquesta ciutat, perquè molt era abte a fèr guerra a Cartayna, se fermà lo exèrcit romà, faent allí castell de guerra. Cartayna és posada en loch que quasi stà com una punta stenent-se en la mar; de la part de sobre vers terra ferma la mar fa un gran stany, e axí
 10 aquest stany fins a la altra riba no resta molt spay. Tunis és posat sobre aquest stany, e qui té Tunis senyoreja lo pahís; e per terra a Cartayna venir no-s pot si los de Tunis ho volen esquivar.

Pres donchs la ciutat de Tunis per los romans, no molt
 15 lunyats de siti astaven a Cartayna. Vençuts donchs los cartaginesos per terra e per mar ab greus batalles, perdut havien la més part del terreny; afligits per grandíssima adversitat, quasi fora de tota esperança se trobaven. Entre les altres misèries après la darrera batalla, en la qual éran stats
 20 vençuts, gran multitut de númidos éran venguts a robar lo territori lur. Aquests eren grans ladres e pehïsans, per ço tot secret loch cercaven e robaven e més dans avien los cartaginesos de aquests que dels romans. Per hon desabitat lo pahís, tots los pagesos ab bestiar en Cartayna staven; e
 25 perquè lo forment era perdut e la gent era gran en la terra e temies de siti, començà carestia gran e quasi fam. Trobant-se

5 finalment] *rep. R 8 en² om. R 9* e axí aquest stany *om. R 12* ho volen esquivar. Presa donchs la ciutat de Tunis *om. R*

en tal affany, los cartaginesos no sabien quin partit pendra ne a hon girar-se; finalment, perquè tot altre camí los paria impossible, deliberaren trametra enbaxadors al cònsol per sperimentar si alguna concòrdia atènyer podrien. E dave'ls sperança la gran amistat que en passat era stada entre lo poble romà e aquell de Cartayna, e poch havia que era renovada la confederació, quant Pirro passà en Itàlia e en Sicília; e axí per les passades amistats speraven les presents discòrdies poder levar, considerat que la guerra present no per malícia ésser començada, mes per sola sospita de major potència, per la qual temut avien los romans que per los cartaginesos Itàlia no fos opresa.

Elegits donchs enbaxadors dels principals homes de Cartayna, vengueren al cònsol, e ab largues e artificioses oracions mostraren rahons, per les quals a pau se d'èvia venir, e majorment essent-na raquest dels cartaginesos; rememorant la amistat e liga que entre ells era stada, e la present guerra no per malícia, mes per sospita de major potència ésser vinguda; recitaren encara per scriptura leys e pactes antichs, qui per lonch temps éran durats entre la un poble e l'altre, maldient la fortuna, qui de tan gran amistat en aperta guerra conduhït los avia.

E perquè se fa ací menció dels pactes qui foren entre los romans e los cartaginesos, me apar útil los dits pactes, axí com scrits e convenguts foren, en aquet loch recitar. La primera confederació entre aquests dos pobles fon feta après lo bandejament de Tarquino Superbo, essent còsols dels romans Lúcio Júnio Bruto e Marco Valèrio Públícola, qui

38 opresa] presa *NR*

55 foren los primers cònsols que may fossen a Roma. Les paraules de aquests primers pactes foren de tal affecta:

—“Amistat sia entre lo poble de Roma e lo poble de Cartayna, e entre lurs aderents. No sia lícit als romans ne a lurs aderents navegar oltra lo cap de Àffrica nomenat Pulcro.
 60 Si algú per força de vents al dit loch arribàs, no li fos lícit robar ne comprar, sinó aquellas coses que necessàries seran vistes per readobar lurs navilis o per fer sacrifici, ne més avant de sinch dies aturar-hi puguen. Açò no s’entenga de aquells qui per mercadejar navègan, als quals sia lícit passar
 65 lo dit cap e ajen repar en Àffrica e en Serdenya. Si algú dels romans arribàs en Sicília, en los lochs obedients dels cartaginesos, agen complida libertat de fer tant com uns a altres. Sien los cartaginesos obligats no fer dan als ardeatos e als antiatos, als sercelitos e als tarasinesos, e a tots altres
 70 pobles latins qui als romans obeexen. Si alguna ciutat de Itàlia no obeex al poble romà, sia lícit als cartaginesos offendra los hòmens de aquella tal ciutat ab aquest pacte, que si los cartaginesos prenen alguna terra en Itàlia no la puguen gostar, mes aquella en les mans dels romans francament
 75 depositar deguen. No sia lícit als cartaginesos edifficar alguna força en Itàlia, e si en dits lochs arribaran los cartaginesos, no y puguen aturar un jorn complit, mes sien tenguts a partir-se’n sens triga.”

80 Aquest fou lo effecte de la primera confederació. Aprés fou feta altra confederació, a la qual foren ajustats los atírios e los uticensos en la tenor següent:

74 dels] des *N* 77 aturar un jorn complit] ~ un jorn complit aturar *BR*

—“Pau e bona amistat sia entre lo poble romà e los companyons seus de una part, e los cartaginesos, tírios e uticensos de la part altra. No sia lícit als romans ne a lurs adherents navegar ultra lo cap de Àffrica anomenat Pulcro, ne per ocasió de cós, ne de mercaderia, ne a ells sia lícit possehir alguna força en lo dit loch. Si los cartaginesos pendran alguna terra de les qui no obeexen als romans en Itàlia la roba sia lur, mes la terra presa ajen a dar als romans. Si alguns hòmens de Cartayna seran presos en Itàlia per aquells pobles qui als romans obeexen, no puguen aquells axí presos ésser detenguts, e si per cars ho éran, deguen los romans desliurar-los e a açò mateix sien los cartaginesos obligats. Si aygua ho virtualles pendran, los romans no·ls sia feta injúria, e qui contra farà sia injúria pública. No sia lícit als romans ne a lurs adherents mercadejar en Àffrica ne en Serdenya, ne haver força alguna en los dits lochs, ne alguna cosa comprar-hi puguen, acceptat vitualla per los navilis, quant per força de vent hi arribaran, ne més avant de cinch jorns aturar-hi puguen. A Cartayna e en Sicília sia permès als romans e a lurs amichs mercadejar e fer totes coses francament, e açò mateix puguen fer los cartaginesos en Roma. Injúria ho dan fer no deguen los cartaginesos als ardeaços, antiatos e tarracinesos, ne als altres pobles qui als romans obeexen, segons en la altra capitulació spressament és contengut.”

82 bona + concòrdia e B 88 en Itàlia la roba sia lur, mes la terra presa ajen a dar als romans. *om. R* 93 mateix + de R | los cartaginesos obligats] tenguts o oblighats los cartaginesos B

Aprés de aquestes dues confederacions se'n féu una altra en lo temps que Pirro passà en Itàlia, en la qual se rahonaren les demunt dites coses, e ensemps los dos pobles se ligaren
 110 per conservació de lur stat, e foren-hi ajustades aquestas paraules:

—“Si los cartaginesos demanaran ajuda als romans, sien los romans tenguts a ajudar-los e ajen los cartaginesos prestar a ells navilis per passar lo exèrcit, e si los romans demanaran
 115 ajuda als cartaginesos, sien tenguts ajudar-los per mar, mes no per terra. Si los romans ab Pirro faran pau sien tenguts fer exepció, salvo que si Pirro als cartaginesos fes guerra, sia lícit als romans ajudar-los. Semblant exceptió sien tenguts de fer los cartaginesos, si ab Pirro faran pau.”

120 Aquestes eren les ligas e pactes fets e renovats entre los romans e cartaginesos, e éran scrites en taules de aram e a Roma ab letras latines, e a Cartayna ab letras feniças e éran posades les taules en loch públich. Tot açò recitaven los oradors cartaginesos a Atílio, perquè creyen més fàcilment la
 125 pau poder aconseguir. Lo cònsol respòs no ignorar les passades amistats e que per aquelles més offers restava lo poble romà, per ço que havent offert Àpio Clàudio, quant primer vengué a Mecina, pau e concòrdia a ells, no la havien volguda acceptar, mes la guerra havien començada; e que
 130 ésser lícit als romans haver presos en amiatat los mamartins era cosa manifesta, considerat que los pactes passats, sol en Àffrica e en Serdenya proibien als romans poder haver força, mes en Sicília no-ls era vedat; mes perquè de açò no volia

113 cartaginesos + a B 121 e³ om. BR 123 recitaven los oradors cartaginesos] ~ los oradors cartaginesos recitaven BR

disputar, vist que ells no ab rahons, mes ab armes havien elet
 contendre, venint a la pau demanada, dix que no la negava 135
 pus que·l ne pregaven, mes que a aquell qui atorga la pau
 esguarda posar les condicions de aquella; e per ço si pau
 volien, remetessen totes coses en lo arbitre del poble romà, e
 sofferissen les condicions que per ells los serien posades.

Aquesta resposta de Marco Atílio Règulo paragué tan 140
 superba als enbaxadors, que tan prest plens de desdeny
 cridaren:

—“E què porias tu més comendar, si del tot nos
 aguesses vençuts!”

E tornats a Cartayna, recomptaren les paraules de 145
 Atílio, per hon indignats los ànimos del poble, de comuna
 veu se hohí primer morir e soportar tot mal; e dexada del tot
 la sperança de pau, ab diligent cura giraren lo pensar a fer
 guerra.

Acaba lo primer libre. 150

COMENÇA LO SEGON E CAPÍTOL PRIMER DE L'ESFORÇ FET
 PER LOS CARTAGINESOS E DE LA QUARTA BATALLA, A HON
 FO PRES RÈGULO E LOS ALTRES, ASSETIANT A CLIPEA.

Per la resposta de Marco Atílio Règulo provocades a desdeny 5
 les penses dels cartaginesos, e de la sperança de pau al desig
 de guerra voltats, com adevénir sol en los strems parills,
 incredible esforç per ells se feya; e per aquesta ocasió elegiren

134 rahons, mes] rahons B; rahó, mes N 140 *Després de tan s'interromp*
 R 150 *Després de libre reprèn R*

capitans, soldaren gent e renovaren lo exèrcit. De Ffrança, de
 Spanya e de Grècia tots jorns venien naus carregades de gent
 10 asoldada. E havien tramès per Xantipo lacedemònich, home
 bé adestrat en fets de armes e de gran nom en aquella edat.
 Aquest, arribat a Cartayna ab ses gents, se informà com en lo
 passat se eren governats, e quant de tot fou avisat, dix no
 ésser maravella si vençuts eren stats per los romans, per ço
 15 que lo cònsol guerrerament se era regit e los cartaginesos, bé
 que potents fossen, no avien de art acompanyades lurs forças;
 e repetint los actes lurs passats, mostrava les errors, qui de lur
 pèrdua éran stada ocasió, manifestant los secrets de la
 disciplina militar, ensenyant que per a voler vençre campajar
 20 d'evien en tals lochs, e no en tals, e les squadres en tal forma,
 los hòmens a peu ab tal orde, e los de cavall ab tal. Mostrant
 donchs aquestes coses, e informant-los en los ànimos dels
 cartaginesos, tanta part guanyà que, remogut tot altre capità,
 a ell sol remeteren lo govern de la guerra.

25 E per ço, ab lo modo ja dit sos cavallers adoctrinava, per
 hon en poch temps se seguí que los cartaginesos, qui a la
 presència dels romans éran acostumats fugir, presa sperança
 en lo novell capità, desigaven ab los romans combatre. Vista
 la voluntat de l'exèrcit, plagué als cartaginesos de consell de
 30 Xantipo pendre ab los enemichs batalla. Ffeta donchs la
 deliberatió de combatre, Xantipo conduhí lo exèrcit no per
 colls ne per lochs aspres, mes per lo pla, axí com primer
 havia amostrat, per ço que havent los cartaginesos molta gent
 a cavall e molts alafants, squivant los lochs aspres, campejar
 35 d'evien per lo pla.

Marco Atílio Règulo, sentint la venguda dels enemichs,
 conprès lo govern ésser mudat ab disciplina novament

venguda, però desigós de combatre los anà a l'encontre,
 acostant-se tant a ells que no pus de un quart de milla
 lunyats éran. Essent acampats axí vehïns, Xantipo primer a 40
 combatre tragué ses gents e ordenà squadres. Ne Marco
 Atílio en açò fou perezós, ans com viu los enemichs aparellats
 demanar batalla no la escusà. En lo ordenar de les squadres,
 Xantipo mès en la primera guarda los alafants, ordenant-los
 un après de altre; après posà la moltitud del poble cartaginès, 45
 de la part dreita e de la sinestra féu dos squadres, en les quals
 posà tota la flor de la gent conduïda, qui de la guerra eren bé
 pràtiche. Ordenà après la gent de cavall, fent-ne dues
 squadres, e mesclant entre ells una flota de gent de peu, bé
 laugera de cors e de armadura, qui ensemps ab los cavallers 50
 fessen les armes. Marco Atílio, venint a ordenar la gent sua,
 féu les squadres en tal forma, primer los hòmens leugers e
 prests, triats de tot lo exèrcit, mès en una squadra,
 ordenant-los contra los alafants clars, en manera que a les
 bísties poguessen fer loch e aquells perseguir com mester fos; 55
 après de açò ordenà una altra squadra grossa e ferma,
 fortificada de tres batalles, los panons e stendarts enmitg de
 aquesta squadra staven. Dels hòmens a cavall féu dos ales,
 qui de la una part e altra cloïen aquesta squadra, venint a
 strènyer la devantera, perquè rahunades les forces a les bísties 60
 contrastar poguessen. E sens dubte per aquesta part era útil
 provehiment, per ço que ferma com a mur era aquesta
 squadra; emperò un no petit inconvenient se seguia, que per
 la streteza ab poch affany dels enemichs circuhir se podia, e
 majorment que los cartaginesos en nombre los avansaven. 65

42 perezós] pararós B

Ordenades en tal manera les squadres de una part e
 altra, les trompes ab agut e terrible so los cavallers a combatre
 induhien. Xantipo féu exercitar los alafants en contra los
 romans, ensemps fent moure tota sa gent sobre los enemichs.
 70 De la altra part, los cavallers romans ab bon comport se
 dressaren sobre los cartaginesos; per semblant la squadra de
 laugera armadura vigorosament se portà contra los alafants, e
 tant que del principi los romans hagueren lo millor de la
 batalla, rompent de la sinestra part dos mília hòmens a peu,
 75 passaren dallà dels alafants, e ab gran occisió rompéran los
 cartaginesos de aquella part, perseguint-los fins a les guardes
 del camp; e per bona stona aquell combatéran.

Mentre que aquesta part de romans atenia a combatre
 lo camp dels cartaginesos, començà la fortuna a mudar-se,
 80 per ço que los cavallers romans, après longa scaramuça, no
 podent resistir a les forces dels cartaginesos, de la una part e
 altra se ajunyiren en la squadra de la gent de peu, en la qual
 éran los stendarts e banderas, e los alafants ruhinant sobre
 aquells qui scampats staven los dispersiren; e venint sobre la
 85 squadra grossa, rompre no la pogueren, perquè tota era streta
 e rahunada, com dalt havem dit e comptat. En aquest loch
 fou dura e aspra batalla, esforçant los cartaginesos rompre e
 los romans resistir. Stant la batalla en tals térmens, Xantipo
 ab les squadres de cavall féu enciruhir los romans e
 90 combatre de part de tras, la qual cosa strenyia los romans a
 desareglar lo ordre lur, per hon agueren via los alafants de
 passar e en moltes parts los romans spergir; e axí foren los

70 altra part] ~ part altra B 86 dit e om. B 90 strenyia] costrenyia B
 91 per hon] però B

romans rots, vençuts e morts una gran flota. Los dos mília
 hòmens, qui lo camp dels cartaginesos combatien, sentint los
 lurs aver lo pigor de la batalla, volguéran tornar al loch hon
 combatien, mes trobada encirchida la grossa squadra, no
 podent-hi arribar, ab les spases tretas matant, calsigant,
 abatent e naffrant feren camí per lo mitg dels enemichs, e a
 salvament se reduhiren a Clipea. De l'altre exèrcit romà sol
 de vius foren sinquanta presos; lo restant tot morí en la
 batalla. Entre los vius fou pres Marco Atílio Règulo, exemple
 gran de la fragilitat humana, qui poch abans gloriós per
 tantes victòries era terror als enemichs, e a ells demanant pau
 havia feta tan superba resposta. E era privat no sol de
 potència mes de libertat e-ra vengut en les mans de aquells.

Aprés de la victòria, los cartaginesos ab alegria gran
 tornaren a Cartayna, a hon Règulo dexat en la presó ab los
 altres romans, sens longa triga asetiaren Clipea, hon éran los
 dos mília romans stalvi de la passada batalla, qui ab gran
 sforç la terra defensaven.

Sabuda a Roma la rota e presó de Marco Atílio, negú
 creure ho podia; pur a la fi avent-ne certesa, e sabent que en
 la ciutat de Clipea asetiats éran lo restant de lur gent, ab tot
 que de açò molt anujats restassen, com a hòmens de gran
 ànimo e pràtics de guerra, aparellaren dar socors als
 assetiats, armant gran nombre de naus.

Mentre que a Roma se atenia a armar les naus, los
 cartaginesos ab sobiran sforç combatien Clipea; mes tanta era
 la virtut dels romans que tot lo treball lur va retien, per hon
 vent a la fi no poder aver la terra e sentint lo aparell que's
 feya en Roma, se levaren del siti e a Cartayna tornant
 aparellaren major navili per a resistir als romans.

En aquest temps Xantipo, capità dels cartaginesos, pres comiat de ells, e dexada la cura de la guerra, se'n tornà en
 125 Grècia. Creuen alguns la ocasió de la partida sua ésser enveja
 dels ciutadans potents, qui desdenyats que ell stranger en
 honor los avansàs, obviaven a tot seu provehiment. Altres
 dien que havent tan excel·lent victòria obtenguda, e sentint
 lo segon aparell dels romans, deliberà partir, dubtant la
 130 volubilitat de la fortuna, qui a bells principis acostuma donar
 tristas fins. Qualsevol fos la ocasió, és açò manifest ésser la
 partida sua après de la victòria e abans del segon socors dels
 romans.

CAPÍTOL SEGON DEL CONSOLAT DE MARCO EMÍLIO
 MAMERCO E JÚNIO FÚLVIO, QUI SOCORREGUEREN CLIPEA
 E VENCEREN LA QUARTA BATALLA DE MAR.

En lo començ del següent any trameteren los cartaginesos
 5 vers Sicília docentas naus per contrastar al navili romà, qui
 d'èvia venir a socórrer Clipea. Per semblant los romans
 ordenaren tre-centes sinquanta naus per passar en Àffrica.
 Cònsols de aquell any éran Marco Emílio Mamerco e Júnio
 Fúlvio, qui ab lo navili arribats en Sicília, mesa en punt lur
 10 gent, tiraren vers Cartayna e assats prop del cap de Mercuri,
 se encontraren ab los cartaginesos. E venint a les mans, la
 batalla fou aspra e dura per bon spay de temps; finalment los
 romans, qui en naus e gent los avansaven, hagueren la
 victòria, e dels enemichs prengueren cent e quatorze naus; e
 15 ajustades ab les lurs, en Àffrica passaren e aquí recobraren los
 romans de Clipea, e alguns dies havent-hi aturat, robant e
 guastant lo pahís de totes parts, vers Sicília ab tot lur navili

tornar deliberaren, tenint la via per aquella part de Sicília, qui es voltada a Àffrica e a mitgjorn, dexant a part squerra Lilibeo, e navegant vers Capo Passer; e havent ab pròsper vent navegat fins prés de la ciutat de Camerina, sobrevingué gran tempestat, per hon foren en tal manera dispersgits e romputs que és cosa a hoir spantable, per ço que de quatre-centes setanta-quatre naus a grans penas ne camparen vuytanta; les altres totes ho per les roques sclafades ho per les ones affonades periren; ne-s recorda ésser jamés stat major naufragi, e tot vengué per presumir dels cònsols, qui dels mariners persuadits que squivassen aquella part de la illa sensa ports e ratretas e per moltes tempestats invadida, e majorment en aquell temps, que entrar començaven sots signe d'Orion; mes los cònsols, per la victòria superbos, a lurs dits no creguéran, per hon encorreguéran vergonya e dan, que havent en lo començ obtenguda victòria a la fi ho guastaren.

Sentint los cartaginesos lo naufragi dels romans grandíssim e horrible, no poca speranza prengueren, stimant-se aguals ab los romans per terra e per mar, vist que per terra vençut havien Marco Atílio, e per mar axí vexats restaven; e per ço ab major ànimo se disponguéran per terra e per mar.

20 *Després de navegant acaba R* 24 quatre-centes setanta-quatre] quatrocento sessantaquatro VO

CAPÍTOL TERÇ DEL CONSOLAT DE AULO AQUÍLIO E GAYO CORNÈLIO E DEL SITI E PRESA DE PALERM, E DE LA MORT DE MARCO [ATÍLIO RÈGULO].

Per aquesta rahó renovat tot lo exèrcit vell, e ajustant-hi nou
 5 supliment de cavallers e cent quaranta alafants, elegiren
 capità Asdrúbal, e ab totes les gents lo feren passar en Sicília,
 qui après de ésser a Lilibeo arribat, posat lo exèrcit en terra,
 campeiva per la illa, robant e guastant-hi los lochs qui als
 romans obehien. Molt agreujats restaven los romans de
 10 tantes perdudes naus, mes no desviats de l'acustumat sforç
 provehiren ab presteza e de nou feren naus cent e vint, ab
 tanta cuyta per lo molt que desigaven vençre que no més de
 noranta dies après que fou tallat lo lenyam, se acabaren totes
 e meses en mar. Ab elles Aulo Aquílio e Gayo Cornèlio
 15 navegant arribaren a Mecina, e de aquí partint ensemps ab
 les altres naus qui del naufragi scapades restaven, anaren vers
 Palerm, ciutat als romans enemiga.

En aquest mateix temps Marco Atílio Règulo, qui pres
 era en Cartayna, sobre sa fe fou tramès a Roma, perquè
 20 desigaven los cartaginesos fer cambi dels presoners qui en les
 passades batalles perduts havien ab Règulo, que ells tenien,
 creent sens dubte per la gran favor que havia Atílio e per la
 sua presència obtenir lo cambi desigat. Mes tot lo contrari
 adevengué, per ço que arribat Règulo a Roma, e exposada la
 25 causa de sa venguda, tenint-se sobre açò consell, fou request

3 Atílio Règulo] ~ Règulo Atílio *BN* 8 guastant-hi] guastant *B* 9 de
 tantes perdudes naus] per tantes naus perdudes *B* 16 restaven] restaren
B 17 romans + molt *B* 19 sa] la *B*

que digués son parer, qui desconsellà tal cambi, e entre les altres coses dix que temia no li fos ja dat verí, qui en gran spay de temps l'agués a fer morir; e que prenia tal sospita per alguna novitat que·s sentia en una part de sa persona que era honest callar. E per lo seu consell se féu deliberació de no fer lo dit cambi, e ell tornant a Cartayna, per no rompre la fe, sabut lo consell per ell donat, indignats los cartaginesos, ab suplici lo feren morir, la qual cosa sabuda a Roma, foren dats los més nobles cartaginesos qui presos éran als fills de Marco Atílio Règulo, per ço que ab aquells venjassen la mort del pare, e axí ho feren. 30

Mentre que a Roma se feyen semblants coses, los cònsols ab lur navili per mar e per terra ab gran camp lo siti de Palerm strenyien, e finalment prengueren per força aquella part dellà Palerm qui·s diu ciutat nova; la qual cosa vaent los ciutadans spantats, de comun consentiment liuraren lo avanç de la terra en poder dels romans. Pres donchs Palerm, e matent-hi guarnió, passà tot aquell any que altre digne de memòria no·s féu. 40

CAPÍTOL QUART DEL CONSOLAT DE GAYO SERVÍLIO E YEYO SENFRÒNIO E DEL CONSOLAT DE LÚCIO MATEL·LO E GAYO FÚRIO E DE LA SINQUENA BATALLA DELS ROMANS E CARTAGINESOS, A HON FOREN PRESOS TOTS LOS ALAFANTS.

Lo any següent foren creats cònsols Gayo Servílio e Yeyo Senfrònio, qui rebut lo govern de l'exèrcit e navili de lurs 5

5 Yeyo Senfrònio] Gueyo Semprònio B

antecessors, passar en Àffrica deliberaren; per ço meses a punt les naus de gent e vitualla, seguint la deliberació, en molts lochs de Àffrica prengueren terra sens contrast, robant e afligint los cartaginesos ab greus dans.

Finalment, passaren en una illa prés del ribatge de Àffrica anomenada la illa de Lotofagi. Aquesta illa és prop de la Gran Sirte, ha on per ignorar los lochs donaren les naus en una seca, no apersabent-se de la maresa crescuda, per hon esdevengué que no molt après per lo reflux de la aygua e per lo calor de la maresa foren totes les naus en sech dexades, e no sabent què fer, havien ja del tot perduda sperança; tornà après de gran spay la maresa e levades en alt les mès, ab tot açò exir no pogueren sens lançar tota la roba, e axí havent mancament de viures, com a desesperats e romputs tornaren en Sicília, e après greus parills arribaren a Palerm. E de aquí refrescats, partiren per tornar en Itàlia e ja essent prop de Òstia, se levà tempestat dispergint lo navili e per força de vent la una de la altra escampà en alta mar; ne primer finà tal tempestat, que cent quaranta naus de aquell navili periren.

Rebuts tans dans, lo poble romà en mar constret de necessitat no ab poca vergonya abandonà la mar de tot, e sol per terra deliberà fer guerra; e axí en lo següent any no més de setanta naus tenien per portar les coses necessàries en Sicília. E ab aquestas Lúcio Matel·lo e Gayo Fúrio, cònsols de aquell any, passaren en Sicília ab comendament que sol per terra atenguessen fer guerra, per hon avidentment se veyà lo molt que als romans avansaven los cartaginesos, per ço que

11 prés *om.* N 18 mès *om.* N 26 lo poble romà en mar] - en mar lo poble romà B 31 any] anys N

de la mar sens contrast éran senyors e per terra havien gran
 exèrcit e molts alafants, qui en tant spant éran als romans 35
 que après la rota de Atílio, de la qual foren ells ocasió, no
 gosaven en loch pla campejar, mes per colls e lochs
 muntanyosos.

Havent en tal forma durat la guerra per un poch temps,
 compresa per los romans la gran necessitat que de naus 40
 havien, fer-na de nou deliberaren; e ja la un dels cònsols era
 tornat a Roma, e havia designats cònsols per lo següent any,
 qui eren Gayo Atílio e Lúcio Màlio. Essent donchs voltas les
 pensas dels romans per aparellar naus per l'any vinent, no
 stimant res de bé poder-se fer per terra, esdevengué fora de 45
 la sperança de tots que Lúcio Matel-lo, qui era en Sicília romà,
 hagué dels enemichs victòria, car Asdrúbal, sentint la hu dels
 cònsols ésser partit, cregué ab poch affany vençre lo altre; per
 ço partint de Lilibeo ab tot lo exèrcit e alafants, tench camí
 vers Palerm, guastant e cremant tot lo pahís, per poch spay se 50
 mès luny de la terra. Matel-lo ab sa gent stava dins Palerm,
 fingint aver pahor e no dexava algú axir fora les portes, per
 hon alevat Asdrúbal en major supèrbia, esquadras fetas
 vingué devers la terra. Vent-lo acostar Metel-lo, tramès fora
 los murs los homes sperts e de laugera armadura, manant-los 55
 que començassen l'ascaramuça e mostrassen fer gran assalt
 per consitar los alafants contra ells, qui fingint fugir los
 conduïssen fins a la terra [e] se lançassen en lo vall, perquè
 quant vessen les bèsties en lo marge del vall arribades tornar
 atràs, axits ab presteza e ferint-les a dos, sobre los 60
 cartaginesos voltar les féssan. Havent tot açò bé ordenat

35 spant *om. B* 36 de² *om. B* 58 e *om. BN*

Matel·lo, ell ab tota sa gent stava prest de exir quant master fos.

65 Reaxí del tot aquest pensar a Matel·lo, per ço que axits
fora los de laugera armadura, asaltaren vigorosament los
anamichs, e après poca scaramuça los foren soltats los
alafants demunt; e feta alguna resistència, començaren a
fugir. Les bístias encesas fins a la terra los seguiren e
lançant-se los romans en lo vall, venguts los alafants fins al
70 marge, forçats voltar; e los del vall com adoctrinats éran exits
ab cuyta del detràs, hon sol tenien colps, los ferían, e los dels
murs ab sagetas los ensenían a malícia contra los lurs
matexos. Fforçats los cartaginesos per los alafants rompre lo
orde lur a fugir començaren. Matel·lo vaent confusos los
75 anamichs, exit ab sa gent los assaltà ne may repòs los
consentí fins que del tot vençuts e dissipats restaren.

De aquesta batalla Asdrúbal ab poca gent campà, los
altres tots ho morts ho presos foren. Tots los alafants
vinguéran en poder dels romans, qui menats a Roma en lo
80 triumpho de Matel·lo, gran alegria causà a tot lo poble, vaent
vensudes aquellas bístias que tant primer temut avien. E no
solament per lo present aprofità, mes en lo venidor, perquè
induïren los cavallers a no fer-ne tanta stima com solien.
Matel·lo donchs fetas grans cosas ab molta glòria a Roma
85 tornà.

62 ell *om. B* 67 a *om. B* 71 dels murs] del mur *B* 84 Matel·lo + e *N*

CAPÍTOL QUINT DEL CONSOLAT DE GAYO ATÍLIO E LÚCIO MÀLIO E COM ASETIAREN LILIBEO.

Aprés ell, Gayo Atílio e Lúcio Màlio cònsols ab gran ànimo
proseguien la guerra, per ço que ells tenían en la mar gran
navili e per terra exèrcit vencedor temien ja molt poch los
5 alafants.

Era en aquell temps sobre la punta de Sicília qui guarda
a Cartayna una nobla ciutat nomenada Lilibeo. Aquesta era
la principal retreta que en Sicília havien los cartaginesos. Era
fort de mur e tenia port per rebre gran navili; per hon
10 pensaren los cònsols, que si aquella ciutat pendra porien,
seria fàcil lançar del tot los cartaginesos de Sicília, e asetiari-la
deliberaren, e venint en aquell loch per terra e per mar lo siti
strenyien. E ja comptaven lo divuytèn any aprés que la
guerra fou començada. Quant sabut a Cartayna Lilibeo ésser
15 per los romans asegiat, parent-los que dexar aquell perda
seria la guerra de Sicília mudar en Àfrica, la qual cosa los
paria no poch periculosa, e per ço volent squivar tal
inconvenient ab tota diligència, socórrer Lilibeo se
disponguéran. Obehien als romans tots los pobles de Sicília,
20 exceptats poch, car tenien Mecina, Saragoça, Catània,
Gergent e Palerm ab los etnesos, tindaros e altres moltes viles
o lochs, qui ho per pactes ho per força en lurs mans éran
vengudas; restaven sol als cartaginesos Lilibeo, Tràpena e
alguns altres lochs en les stremas parts de la illa, mes aquests
25 poch lochs que tenien los cartaginesos éran molt abtes per la
guerra e tals com ells havien mester.

7 de Sicília *om. N*

Los cònsols, posats a Lilibeo dos camps, de l'hu a l'altre
 féran grans valls ffortificats de stacats e verdesques; e axí stava
 30 la terra enciruhida per lo camp dels romans. Són prop de
 aquesta ciutat devers la mar certs stanys, per los quals se
 navega fins a la terra ab gran treball e no sostenidor sinó per
 qui és pràtich. Sobre aquests stanys da ça e da lla havien
 ordenat los romans navili, en modo que axir ni entrar s'i
 35 pogués. Aprés ab molt affany havien acostada al mur la lur
 artelleria, e ja sis torres vehines éran caygudes, e arreu les
 altres colpejaven. Cayguda donchs la major part del mur,
 éran los assetiats plens de spant, e tant los foresters com
 ciutadans tenien scassa sperança. Sol lo capità, anomenat
 40 Ímilcon, era aquell qui ab grandeza de ànimo sostenia la
 ciutat e lo siti. Era aquest gentilome cartaginès, havent sota
 sa capitania deu mília soldats, e ab singular indústria en sos
 fets se portava; e com los romans feyen enderrocavels los murs,
 ell ne feya dins un altre ans que aquell caygués. Si los romans
 45 minaven, ells ab contraminas retia vans tots lurs pensers.
 Ultra açò moltes vegades de dia e de nit axia ab los seus e ab
 prest e improvís assalt dampnejaven los romans, cremant
 sovint la lur artalleria. Mes aquests remeys, pustost durada
 que salveza promatien, per la qual cosa havent lo siti ja un
 50 gran temps durat, los soldats qui dins éran deliberaren dar la
 terra als romans, e cascun conestable e senturió ne parlà ab la
 sua squadra; e ordenaren que los camps secretament pasassen
 als romans, qui ab los cònsols parlant promatéran dar la
 terra.

32 navega] navegava B 46 axia] rep. B

Era dins la ciutat entre los strangers un nomenat Alexo, 55
de natió grech, de las parts de Acaya, home valent de sa
persona e molt leyal. Aquest sentint lo maneig e com éran
partits los caporals per pactar ab los cònsols, ab cuyta anà al
capità e tot lo fet li descobrí. De tot avisat lo capità, no
perdent lo acostumat ànimo, dubtava què fer d'egué; pur a 60
la fi féu per trompetes cridar totes les hosts qui obehïren,
acceptat aquells qui en lo camp dels romans éran anats, qui
éran de nació francesa; e ajustats en la plaça de Lilibeo,
començà Ímilcon ab longa oració descobrir lo sercet que
sentit havia, e pregant-los que trair no-l volguessen, los 65
portava a recort quan ell era estat prompte a la honor d'ells,
promatent grans premis si fermes persevaraven. La oració e la
presència sua placà les penses de la moltitut qui l'hohïa, per
hon tots responguéran que no dubtàs, offerint prompte e
sansera obediència a sos comendaments. Per la qual cosa 70
recobrant cor, lo capità tramès Aníbal, fill de aquell qui en
Gergent fou assetiat, per a mitigar los ffrancesos, qui de açò
éran caps e principals del trahïment; e perquè aquests lonch
temps havien seguit sota lo pare de aquest, e portaven molta
voluntat al fill, leugerament mudaren lo lur primer prepòsit, 75
e volgueren la fe tenir. Lo semblant fou fet per Alexo ab
altres squadres, en tant que s'amansaren, e tot perill sostenir
deliberaren ans de rompre la fe lur; tornant aquells qui en lo
camp dels romans éran anats per dar la terra, no foren
acullits, ans com a enemichs tractats partiren, e axí lo tracte 80
no agué loch e fou conservada la terra del parill que encorria.

65 sentit] sent B 73 caps] cap B

Mes de contínuu ab molt sforç lo siti se strenyia, e ab
affany los de dins sostenían lurs forças; e per longues e
fadigoses obres farides destent e d'ells morts gran nombra,
85 abandonats perdien la sperança.

CAPÍTOL SIZÈ COM LOS CARTAGINESOS TRAMETEREN
ANÍBAL A SOCÓRRER LILIBEO E DE LA SCARAMUÇA AGUDA
AB LOS DEL CAMP.

A Cartayna ab tot que res sentir se pogués dels fets de Lilibeo
5 per lo stret siti, pur stimant per conjectura lo treball dels
assetiats, volent en açò provehir, armaren naus sinquanta,
posant sus ellas deu mília combatents, e feren capità Aníbal,
fill de Amílcar, jove de valent ànimo, manant-li que anàs al
socors de Lilibeo. Partit donchs aquest de Cartayna ab son
10 navili, vengué devers Lilibeo, posant-se en una illeta
nomenada Egusa, la qual quasi stà enmitg de Àffrica e Sicília.
Aquí sperat pròsper vent, steses veles vers lo port de Lilibeo
dreçà son cos. Los romans vista la presta e improvisa venguda
dels enemichs, ne temps ne ardir aguéran de contrestar lur
15 venguda per raó del vent, als enemichs pròsper e a ells
contrari, mes tots armats se posaren sus la riba del stany, per
hon havien a passar les naus cartaginesas, creent per tal spant
desviar lur entrada.

Per tot açò no dexà Aníbal lo passar; mes per lo pla
20 mitg tirà sens empaitg. Fou en aquell dia grandíssima alegria
en la ciutat per la venguda del nou socors, e de sperança

9 donchs + aquest B 19 pla om. B

crescuts los ànimos, Ímilcon com a valent capità les novament vengudes e ja antigues squadres a parlament cridà, en lo qual los confortà e a fer grans fets los conduhí, promatent premiar a qui valentment se portàs en allò que obrar preposava. La fi de la oració fou que a menjar e reposar anassen, e per lo següent matí fossen ab lurs armes en la plaça a punt, que sens dubte se faria cosa honrada per a tots. Partiren-se del parlament ab molta alagria, confortats de bona sperança e ans del clar jorn foren aparellats per fer lo comendament del capità. Ímilcon dix lo que fer entenia, e divisí tota la moltitut en moltes squadres, dant a cada una un cap e manà a cascú lo que a fer agués. E axí ordenats en un punt los féu axir per diversas parts, e ab bon comport assaltar la artelleria feta per combatre la terra.

Los cònsols no sabent res de açò, mes pensant per conjectura que axí ho deguessen fer los anamichs, e per ço avia fet armar lo axèrcit e star prest no luny del mur per fer resistència, e axí com los cartaginesos isquéran per dampnejar la artelleria, los foren a l'encontre los romans, contrastant lur voler. E en un mateix temps en molts lochs se féu dura batalla, volent los de dins cremar la artelleria e los de fora contrastar, ne-s recorda pus fort batalla, per ço com Amílcar havia tramès fora sobre vint mília hòmens e los cònsols tot lo exèrcit tenien a l'encontre. E perquè en molts lochs se combatia, més e majors perills se amostravan a totes parts [e] la més fort scaramuça era prés de la artelleria, elet havien los cònsols cascun valent combatador, e posat per deffensar aquella. Contra aquests los cartaginesos trabucant ab esforç

27 següent] segon N 46 e² om. BN

50 no sol ab armes, mes ab falles cremants, del loch hon posats éran, traure'ls se sforçaven. Aquells com a hòments valents mirablament contrastaven, ne-s veyà alre que ferro e foch, moura de mans ab veus, ramors e crits de lançar e lançat ésser. Aprés larga scaramuça, infinides morts e feridas de una
55 part e altra, Ímilcon vist son desitg no poder dur a fi, féu tocar a retraure e dintre·ls murs se detingué; e los romans ab gran honor salvada la artelleria restaren.

Avent Aníbal alguns dies aturat en Lilibeo, una nit de improvís ab ses naus del port axit se portà en Tràpena, ciutat
60 a ells obedient; romàs la terra assetiada, axí com solia sots govern de Ímilcon.

CAPÍTOL SETÈ DE L'ORDE QUE TENIEN LOS CARTAGINESOS EN SABER NOVES DELS ASSETIATS E COM LOS DINS UN JORN, DEL VENT AJUDATS, CREMAREN LA ARTELLERIA DELS ROMANS.

5 Durant lo siti, e essent la terra streta per los romans en modo que negun entrar ni exir podia, lo senat de Cartayna desigava sentir noves dels assetiats; e stant en tal pensar, hu de Rodes, havent una nau de quatre rems, se offerí de veura a l'ull e a ells aportar noves dels assetiats. Molt plagué als cartaginesos
10 la promesa de aquest, mes a tots semblava impossible lo promès a fi poder venir, e majorment essent tantes naus de romans a guàrdia del port; pur ell seguint lo seu prepòsit, navegà en una de aquelles illes qui són prop de Lilibeo; e en

60 axí *om. B*

lo jorn següent ab pròsper vent, quasi en lo mitg dia, a vista
 de tots, leugerament passant per lo mitg dels romans, entrà 15
 en lo port e en la terra. Per hon agreujats los romans, meses
 em punt X naus speraven quant isqués per pendre'l; mes ell
 ab la nau tant leugera del rem poch stimava tot enpaitg que
 fer-hi poguessen, e com partir li plagué, no amagadament ne
 de nit, mes en lo mitg dia passà per lo mitg de les naus dels 20
 romans; e voltat cada una de ellas convidà a singular batalla,
 ne fon alguna qui acceptar-la volgués, tement la singular
 indústria e gran laugeria de aquell.

Tornant donchs aquest a Cartayna, portà noves de
 Lilibeo, e foren altres molts, qui per la via mateixa entraren 25
 dins lo port; per hon vaent los còsols que desviar no podien
 que ab inprovisa navegatió no s'entràs en Lilibeo, cloure la
 boca del port deliberaren, e afonaren-hi moltes naus grosses
 carregades de sorra, lançant après gran quantitat de sorra e de
 pedres. Mes tot fou fatiga vana, que la desmesurada 30
 pregonesa de la mar tota cosa englutia; pur a la fi ab gran
 difficultat de una part se afermà un poch de marge, en lo
 qual continuant los romans prengueren una nau de quatre
 rems velosíssima dels cartaginesos, e ab aquesta speraren la
 venguda de la nau de Rodes, qui venint après poch dies, 35
 entrà a salvament; mes quant partir volgué, los romans ab la
 de quatre rems li daren encaç, e no podent scapar, se voltà
 venint ab la dels romans a batalla, e sens triga fou vençut e
 pres. Ajustada la nau de Rodes ab la de quatre rems, perquè
 la una e altra éran molt laugeras, se guardà segurament 40
 d'aquí avant lo port, ne persona alguna entrar ho axir hi

38 triga] trighar B

podia. Lo siti contínuament crexia, e tots dies la terra per los romans era streta, ne duymés gosaven los assetiats axir per asaltar los romans, mes dins stant deffensaven la terra.

45 Estant en tal forma lo siti, esdevengué un dia que-s levà tempestat de vent tan gran que tota la artelleria dels romans féu tremolar e de moltes levà les deffezes e les verdesques, portant-les per lo ayre ab stranya ramor; la qual cosa vaent Ímilcon, com a home savi, féu als seus tan prest pendre les
50 armes e axir de la porta vigorosament, asaltant la artelleria dels romans, e majorment ab foch, qui del vent ajudat, trobant lo lenyam sech, leugerament cremava; e tanta fou la força de l'incendi, que no sol los bastiments cremà, mes encara les pedres, e lo que coura era en molts trossos trencà.
55 E axí la larga fatiga de molts mesos en una breu hora fou consumada.

Los capitans de la host après aquest incendi perderen tota la sperança que de pendre la terra per força tinguessen, ne més atengueren a fer artelleria, ans ab lonch siti e per fam
60 la terra vençre deliberaven; e per ço ordenats los camps en manera que negú entrar ho axir-hi pogués, staven en oci sens més vexar aquells de dins; e per semblant Ímilcon, refets los murs de aquella part hon éran enderrocats, ab sforç suportava lo siti.

CAPÍTOL VUYTÈ DE LA SINQUENA BATALLA DE MAR VENSUDA PER LOS CARTAGINESOS E COM ÀPIO CLÀUDIO

54 que + de B 55 fou + aquest N² 63 éran enderrocats] ~ enderrochats éran B

FOU PRIVAT ANS DE COMPLIT TEMPS DEL CONSOLAT E DE
TOTES VENIDORES HONORS.

Stant en tal manera la cosa, vengué als romans novell socors 5
de X mília combatents. Aquests vengueren de prima junta a
Mecina, e de aquí per terra se aportaren fins al camp, ha on
acullits ab sobirana alegria, als capitans causaren novell
pensar de cativíssim fruyt. Cònsol per los romans era lavors
Àpio Clàudio Pulcro, qui pensà ab la gent novament 10
arribada assaltar les naus dels cartaginesos, qui éran en lo
port de Tràpena. Aquestas éran assats gran nombre de naus e
bé a punt; e tenien-les los cartaginesos en Tràpena per
guardar aquell port e altres lochs, qui per ells se tenien en
Sicília. Creya lo cònsol que leugerament li seguís son pensar, 15
perquè molt prest era arribat en lo camp lo socors per la via
de terra, en manera que no podien los de Tràpena alguna
cosa de lur venguda haver pugut sentir, ans pensar devien lo
exèrcit dels romans en lo siti ésser ocupat, e de aquí no poder
partir; per hon stimava lo cònsol primer haver preses les naus 20
que per los enemichs en res se provehís.

Refferit donchs aquest pensar als conestables e
senturions, paragué a ells bo, e per ço triats tots los valents
hòmens, dels antichs e de aquells qui novament éran
venguts, féu muntar en les naus. En tal manera armades cent 25
vint-e-quatre naus, partí del port sobre la migantit, navegant
devers Tràpena calladament per no ésser sentit. A Tràpena
per los cartaginesos era capità Aderbal, home valent e de gran
indústria. Les naus éran en lo port, mes la major part de la
gent stava en terra. La distància de Lilibeo a Tràpena no és 30

pus que milles quinze, per al clarejar del jorn, començaren los de Tràpena veure les naus dels romans qui s'acostaven. Aquesta axí inproviza e presta vista dels enemichs torbà molt Aderbal e los altres tots en la primera junta, perquè de tot
 35 desprovahits estaven; mes pres esforç, deliberà Aderbal pendre batalla, estimant tot partit ésser millor que esperar ésser dins lo port assetiat e vilment ésser prest.

Ffeta la tal deliberació, féu ajustar la gent tota en lo port e aquí ab trompeta cridats tots los combatadors, segons lo
 40 temps raqueria, ab breus paraules los animà a batalla; e dix en la fi de la sua oratió, que no en los parills los tremetia, mes que ensemps ab ell en los parills anar volguessen los pregava, car ell volia ésser lo primer en ferir, e no sol en paraules, mes en fets ésser capità e guia. E per ço que tots
 45 tenguessen esment a la nau sua, e com aquella ho faria, axí u fessen. Per tots fon respost que francament seguir lo volien en tota part hon metre'ls volgués. Dites aquestes paraules, sens més trigar féu pujar totom sobre les naus, e fou ell lo primer qui's mogué, axint fora del port, no de la part per
 50 hon venían los romans, mes de la altra, e stenent-se en mar se acostava al ribatge; e quant li paragué, voltà sobre les naus romanes. Vaent lo cònsol que deliberaven combatre los enemichs, e que no li era reaxit son penser, deliberà ell forçat pendre batalla; e perquè en lo començ havia manat que les
 55 naus sues ab cuyta entrassen dins lo port, tramès a dir que tornassen arrera; e per ésser tan gran nombre de naus les qui entengueren lo comendament, donaren volta; les altres, qui

31 milles quinze] ~ quinze milles B 36 que] *rep.* B 42 en los parills anar] ~ anar en los parills B

ignoraven la revocatió, seguien la entrada del port, per hon
 seguí gran inconvenient, qui donà als romans ocasió de
 perdre ànimo, stimant lo govern del cònsol ne bo ne diligent, 60
 qui en lo començ era darrera totes les altres naus, mes pus
 vahé acostar-se los enemichs, passant primer, los anà a
 l'encontre. Era ell ab lo corn squerra de les naus, les altres
 staven prop de terra e tocaven quaix lo port. Contrestava
 donchs als romans la streteza del loch, stant en manera que 65
 de la una part era la terra e de la altra los enemichs. Tenien
 los cartaginesos més spay en la mar, per hon ordenades totes
 coses, Aderbal se mogué ab tot lo navili cartaginès sobre los
 romans, e acostats los uns als altres, alsades banderas ab grans
 e terribles crits a ferir-se corregeran. L'orde lur era per 70
 travers, e axí ensemps combatien, e durà per bon spay la
 batalla en tal guisa que compendre no·s podia quin agués lo
 millor; mes com molt agués durat, manifestament se veyá
 quant avantatjaven los cartaginesos als romans, e açò per
 tenir la mar pus franca e navilis més laugers, les quals coses 75
 mancaven als romans, qui per la streteza del loch voltar-se no
 podien com avien mester, ne axí poch per tenir més pesades
 les naus; e axí mostrar lur valentia no podien, no avent spay
 de deffendre acomodadament, ne de socórrer l'u a l'altre
 quant éran apresats. 80

Vaent lo cònsol la cosa anar mal, fou lo primer qui
 començà a fugir, e ab ell partiren trenta naus; les altres
 restant en la batalla, foren vençudas e presas ab gran dan dels
 romans, que no solament les naus, mes los pus valents
 hòmens de lur camp se perdéran. Molt cresqué la glòria de 85

77 poch per tenir] prest partir *B* 78 avent] valent *B*

Aderbal envers los seus, stimant per virtut sua haver requistat en mar la nomenada, la qual tenien perduda per les tantes victòrias dels romans. E per semblant Àpio Clàudio, tornat a Roma, fou constret ans de temps dexar lo consolat,
90 privant-lo de tota honor que may haver pogués, a gran vergonya e confusió sua.

CAPÍTOL NOVÈ DEL CONSOLAT DE LÚCIO JÚNIO E DE LA SCARAMUÇA AGUDA AB CARTÀLONE E AB ÍMILCON EN TERRA E EN MAR.

Ne per aquest tan gran dan rebut, lo poble romà caygué per
5 la granesa de lur ànimo, mes tan prest a fer de nou navili e reparar lo exèrcit se atengué; e mès en punt gran nombre de naus, hi feren muntar Lúcio Júnio cònsol e navegaren devers Sicília. Era lo nombre de les naus abtes a combatre setanta, ab les quals passà lo cònsol a Mecina, a hon arribat féu venir
10 tot lo restant de les naus, les quals éran per Sicília, acceptades les de Lilibeo; e foren en nombre CXX naus abtes per a combatre, sens altres qui servien per portar vitualla, essent per totes sirca vuyt-centas naus, ab les quals deliberava lo cònsol fornir lo camp; qui ordenades totes coses al necessari,
15 parté de Mecina tenint la via de Saragoça, per no parer-li camí segur passar per Tràpena. Arribat donchs a Saragoça e carregat lo forment que se'n portava, tramès un conduyter ab part del navili en lo camp de Lilibeo, restant ell per alguns

13 naus *om. B* 16 donchs *om. B*

dies a Seragoça per spatxar los forments, que del mitg de la
 illa venir feya. 20

Mentre que aquestes coses se feyen e s'ordenaven per lo
 cònsol, Aderbal tramès los presoners a Cartayna, per hon
 atengué molta glòria dels seus ciutadans, e-s dispongué a fer
 majors coses. E per ço, sentit lo aparell, stimant que la via
 demunt dita fer d'eguessen, comès a Cartàlone son perfet, 25
 qui era home jove e desigós de glòria, que navegàs en
 aquellas parts de la illa per hon tenia cregut passassen los
 romans, dant-li naus prou e ben armades. Cartàlone donchs
 ab lo navili se partí de Tràpena en la primera vigília, e sens
 ésser sentit, arribà a Lilibeo, e tan prest ab inprovís assalt 30
 esvahí les naus romanes qui éran en lo port, treballant
 aquellas o pendre o cremar. E los romans qui a la guàrdia de
 les naus éran asignats, sentint lur venguda, corraguéran a
 deffensió de aquellas e ajustant-se ab ells la gent del camp,
 dura scaramuça començà e ramor gran. Ímilcon, capità de la 35
 terra, sentint lo esforç dels seus contra les naus romanes, féu
 armar les squadres, e una porta uberta, assaltar lo camp; per
 hon en terra e en mar fou aspríssima batalla, e durà de les sis
 hores de nit fins al clarejant dia.

Cartàlone se retragué e se'n menà ab si algunes naus, e 40
 algunes ne cremà e affonà; lo restant ab moltes farides dades
 e rebudes se defensaren aquella nit dels romans, e encara en
 terra fou gran escaramuça, e per força ramatéran Ímilcon e
 los seus dintre·ls murs. Partit Cartàlone de Lilibeo, navegà
 vers Araclia, a hon arribat, agué avís de les naus romanes qui 45
 venien. Éran aquestas aquellas naus que lo cònsol havia

31 les] *rep.* N 45 agué + lo B

tremeses primer, com dit havem dessús; la qual cosa sentint, fent metra a punt les sues naus, los anà a l'encontre; e los romans apersabuts de la venguda dels enemichs, no
 50 stimant-se bastant per a resistir, perquè les més de lurs naus éran de càrrech, se acostaren a terra sots serts sculls alts de roca, a hon se defensaven en manera que no poguéran los cartaginesos pendre'ls. Vaent Cartàlone la deffeza dels romans, e no podent-los haver per força, se posà ab les naus
 55 sues no molt luny de aquell loch, axí que no podien los romans partir sens perill de ésser presos; e per ço alguns dies assetiats stiguéran en los ja dits sculls.

E durant tal viure, sobrevingué lo cònsol ab lo avanç de les naus, qui spatxat de feynes a Saragoça se era més en
 60 viatge; e ja havia Capo Passer passat, navegant per ribera la via de Araclia, no sabent res del cors dels seus ne que los enemichs fossen en aquell loch. Cartàlone sentida la venguda del cònsol, no stimà útil sperar-lo allí hon aturava, perquè les dues armades dels romans no-l metessen enmitg; e per ço
 65 levat, anà devers lo cònsol ab ànimo de pendre batalla en la primera junta; qui sentint-lo venir ab tant navili, no s'stimà agual ab ell per tenir departida la armada sua en dos lochs, e per lo millor deliberà no metre's a la incerta fortuna del combatre, ne fugir li consentia lo molt que als enemichs era
 70 acostat, per hon feta devallar la gent en terra en lochs aspres e perillosos, dels enemichs se desliurà. Vaent lo capità cartaginès no poder haver lo desigat per la aspreza del loch, se tirà atràs e posà's enmitg entre los dos navilis, en manera que nagú anar-se'n podia. E stat axí per alguns dies, se levà

49 no om. N 55 loch om. N

tempestat, la qual conaxent los sperts mariners, avisaren 75
 Cartàlone que-s levàs si levar-se volia e axí ho féu, passant la
 punta de Capo Passer. Mes les naus romanes aconseguides de
 la tempestat en tal loch foren discipades, en tal manera que
 una no-n campà. Ffou lo nombre de les naus rotes cent e vint
 de combatre e vuyt-centas de càrrech, per los quals tants dans 80
 del poble romà atengueren los cartaginesos lo millor de la
 guerra, per ço que los romans primer romputs a Tràpena, e
 après per aquesta tempestat, perdut lo segon aparell de naus,
 desesperats e anujats, del tot la mar habandonaren. E per
 terra los lurs camps staven en gran treball, perquè perduda la 85
 mar encorrien mancament de vitualles. A Roma los ànimos
 del poble e senat éran encuardits per tants dans rebuts en
 breu temps, buyt lo erari comú per grans despeses de la
 guerra; e les sustàncies de cada un ciudadà en particular
 vengudes a poch. 90

Lo cònsol, perdudes les naus, per terra anà a Lilibeo, e
 aquí, com millor podia, per sostenir lo camp treballava haver
 vitualla; no per molt temps après sentint-se en hoy de sos
 ciudadans per les naus perdudes, pensava de fer alguna cosa 95
 perquè remuntàs en honor; e per aquesta ocasió mès los
 romans en nova empresa plena de mil treballs e afanys en tal
 manera. Èrice és un munt en la illa de Sicília altíssim sobre
 tots los altres, acceptat lo munt anomenat Entna. Alses
 aquest Èrice prés de mar de aquella part de la illa qui mira a
 Itàlia, e stà prop de Tràpena de la part de Palerm, en la alteza 100
 del qual havia un temple de Venus molt rich e bell, e un
 poch baix havia una fort terra anomenada Èrice; e aquesta

92 treballava + de B 95 perquè remuntàs] per remuntar B 97 un om. B

pres lo cònsol ab tracta, ocupà lo temple de Venus e féu una
 bastida al peu del munt, lo qual loch fornit ab sa gent,
 105 començà de aquella part fer aspra guerra, de la qual isqueren
 vèrios cassos, com davall aparra.

CAPÍTOL DEÈ COM FOU PER LOS CARTAGINESOS TRAMÈS
 AMÍLCAR EN SICÍLIA, QUI TANT MOLESTÀ LOS ROMANS,
 QUE A FER NAUS DE NOU SE DISPONGUEREN.

Los cartaginesos sentint Èrice ésser presa dels romans,
 5 deliberaren ab major força entendre a repars, e per aquesta
 ocasió mès en punt novell exèrcit, trametèran en aquell loch
 Amílcar anomenat Barca, home de gran ànimo e de singular
 sciència en los fets de la guerra. Ffou aquest Amílcar pare de
 Aníbal, qui après en l'altra guerra passà en Itàlia. Tramès
 10 donchs ell lavors dels cartaginesos, de prima junta costerejà la
 Itàlia, cremant e robant tota la marina, e après retrahent-se
 en Sicília, se posà entre Èrice e Palerm, elegint loch abte per
 son star. És aquest loch per natura fort, e circuhit de
 altíssimes ribes, vogi a l'entorn dotze milles quasi tot pla,
 15 ceptat que en lo mitg à un munt relevat a semblança de roca.
 À sol tres vies per hon s'i pot venir, dos per terra e una per
 mar, e à y stància per les naus assats abte e habundant
 d'aygua dolça. En aquest loch se posà Amílcar, e
 fortificant-se de tota part, tenia les naus en lo port,
 20 molestant per terra e per mar los romans e lurs adherents; per
 hon seguí que los romans, qui tenien Èrice, romanguéran
 com a assetiats, tenint de la una part Tràpena e de la altra
 Amílcar.

Durà tal viure circa tres anys, e aquistà Amílcar tanta fama que negun altre capità de la sua edat la agué major. 25
 Aquest spessas vegades fent muntar los seus sobre les naus, de improvís corria per los ribatges de Itàlia, robant e cremant totes les regions e terras de marina qui obehien als romans; e era en tant spant dels romans que negú gosava star prop de mar. D'altra part sovint per terra conduhint lo exèrcit contra 30
 Palerm e los altres amichs dels romans incredibles dans los donava, e tals coses ab tanta presteza exercia e ten sovint, que paria en un temps fos en dos lochs e ensemps per terra asetiàr Èrice e per mar aguastar los ribatges de Itàlia ésser present. Los romans havien asats què fer, per ço que a guardar les 35
 marines e tenir gent a Palerm e per les altres forças a lur deffensió éran necessitats. En los de Lilibeo molta gent era mester e a Èrice, e[n] bastida ocupat gran exèrcit, éran per molts affanys opresos.

Dit havem dalt que la terra presa per lo cònsol era en lo munt, e que lo cònsol quant la pres assaltà lo temple de Venus, el féu guardar a ses gents, e que sota la terra presa havia un altre loch per lo camí de Tràpena. Amílcar donchs stant a camp entre Èrice e Palerm, e molestant per terra e per mar, finalment ab engan pres la ciutat ericina posada en lo 45
 munt; per hon adevengué que los romans qui staven a guardar la alteza del munt, restaren assetiats, e tal seguí an aquells qui éran en lo loch prés sota la terra; éran aquests per semblant lunyats dels lurs e assetiats dels enemichs. Axí mateix la ciutat ericina presa per Amílcar restaria en lo mitg, 50

41 quant] anant B 44 terra e per mar] - mar e per terra B 50 restaria] restava B

tenint de la part de sobre los romans, qui tenien la alteza del
 munt, e los altres de sota, posats entre ells e Tràpena; per
 hon seguia mirable difficultat e confusió de la una part e
 altra, perquè cada un d'ells assetiava e era assetiat, e era tanta
 55 la pertinàcia dels garrejants, que tot perill soportar éran
 aparellats per no parer de menys virtut que los altres.
 Scaramuces hi éran al contínuu, perquè los lochs éran vehïns
 e los ànimos desigaven combatre, ne era manera alguna de
 combatre ne de parill que allí no s'esperimentàs. Que diré?
 60 Aquí éran girats los ànimos e los ulls dels romans e dels
 cartaginesos, ministrant cada un prompta ajuda als seus per
 obtenir victòria. La vitualla venia a Amílcar per mar, de qui
 tenían los cartaginesos liberta senyoria, per ço que com ja
 dalt havem dit, los romans del tot havien la mar
 65 habandonada, faent lur esforç per terra, hon creyen avançar
 als cartaginesos. Mes tanta era la virtut de Amílcar, que per
 terra no sol a la par ab los romans guerrejava, mes ab alguna
 milloria los avansava, perquè ja Amílcar moltes vegades ab
 ordenat exèrcit havia campejat fins prés de Palerm, e venint
 70 lo exèrcit dels romans en ajuda de Palerm, no-ls havia fet
 loch; mes anant-los a l'encontre, moltes vegades éran venguts
 a combatre, e no havia scusada may la fortuna del combatre.
 És ver que al strem de vençre o perdre no éran arribats, de
 què era ocasió propinques ratretas de la una part e altra, e la
 75 presta convocació e remisió de ajuda en los lochs, que per
 força se havien a guardar.

E anant axí la guerra per a llarch, no dexant Amílcar
 alguna posa als romans ne per terra ne per mar, e guastant

72 scusada may] ~ may scusada B 78 posa] *lac. B*

ensemps Sicília e Itàlia, per hon los romans de ira e de vergonya constrets, deliberaren de nou fer naus e enfortir-se en mar; e per fer naus era mester assats pecúnia, essent lo erari, ho vullam dir la cambra del comú, per nosaltres anomenada taula, buyt, era mester cercar camins per aportar lo desigat a fi, e per ço fon ordenat que molts ciutadans ensemps encorreguessen en la despesa de fer una nau, e de armar-la e de mantenir-la; e açò fon ordenat segons les facultats de cada un, per ço que les particulars pecúnies satisfessen a la necessitat del públich. Ffon lo nombre de les naus CC, totes de cinch rems, prenent forma de aquella de Rodes qui fou presa a Lilibeo, perquè tal forma a laugeria era molt abta.

CAPÍTOL ONZÈ DEL CONSOLAT DE GAYO LUTÀCIO CATULO E DE LA SETENA BATALLA DE MAR, LA QUAL VENCEREN LOS ROMANS.

Quant les naus foren a punt e armades, Gayo Lutàtio Catulo, cònsol de comendament del poble romà, passà en Sicília. La liberta pcessió de la mar tenguda ja molts anys per los cartaginesos los havia fets descurats e pararosos en provehir lurs navilis, ne tenien cregut los romans en algun temps se empatxassen de fets de mar; e tant era ferma aquesta opinió en los ànimos lurs, que a qui deya:

—“Los romans reffan navili, e-s meten a punt per mar”—, no y daven fe.

86 de *om. B* 2 mar] ma *N* 7 pararosos] parazosos *B*

Ajudava axí mateix a la pareza d'ells lo mancament de pecúnia, per ço que no manco a Cartayna que a Roma per la
 15 durada guerra tota sustància era mancada; e per ço primer arribà en Sicília lo navili dels romans que per los cartaginesos se cregués.

Lutàcio Catulo arribat ab lo gran e bel·licós navili en la illa de Sicília, totes les naus cartagineses habandonades
 20 aquells ribatges, en Àffrica tornaren. Catulo fet senyor de la mar, vahent lo port de Tràpena buyt, qui fins en aquell temps ab molta diligència era stat guardat per los cartaginesos, entrà dins ab les sues naus, e devallant en terra assetià la ciutat de Tràpena, dant-li cruels e aspres batalles, e
 25 fent molts edifficis per aplanar los murs; e feya guardar per mar que vitualla no arribàs a Amílcar, tenint per açò de contínuu naus de guàrdia en les illes qui són entra Cartayna e Sicília; les altres de contínuu feya exercitar, a fi que ni los galiots e altres stiguessen ociosos. Ab tal diligència devengué
 30 que prests, sperimentats, pacients e plens de sperança e de bon ànimo desigaven batalla, ne temien los anamichs.

Los cartaginesos avisats de la nova venguda del cònsol, del siti de Tràpena molt spantats restaren; mes lo que més los
 35 anujava era lo perill en què stava Amílcar e la gent sua, qui implicat en loch difícil, asetiava e era assetiat, ne per altres ones que de la mar podia haver socors; e essent la mar en potestat dels romans, se seguia de necessitat Amílcar ab ses gents de fam d'ever parir.

Per ço volent squivar tals inconvenients ab presteza,
 40 mes en punt novell exèrcit e vitualla assats, lo trameteren a

25 per mar *om.* N 27 contínuu + e *BN*

socórrer Amílcar sota capitania de Annon, gentilome cartaginès, ab sprés manament que quant li fos possible squivàs la batalla primer que Amílcar hagués socorregut; mes après de haver descarregat, prenguèssan Amílcar e la gent sua en les naus anassen a cercar los enemichs per combatre. 45

Annon donchs, partit de Cartayna, navegà a una illa anomenada Geronesa, e de aquí amagadament pensava a Amílcar navegar; mas lo cònsol, com aquell qui ab diligència havia sempre tengudes naus de guàrdia en aquells lochs, e axí tost com aquí arribà Annon, ne fon avisat; de què tam prest 50 féu metre a punt la gent, e ab tot lo navili se féu a l'encontre dels enemichs, e posà's en una altra illa, qui no és molt luny de Lilibeo; manant a tots que per lo següent dia per a combatre se aparellassen, animant-los e confortant-los ab bella e artificiosa oració. L'altre matí al clarejar del sol, com 55 stimava, viu venir los enemichs ab tot lur navili, bé en orde, ajudant-los molt lo temps, perquè era la mar grossa, e venia lo vent a l'encontre dels romans, e en popa dels cartaginesos. E de tals coses la vista primera tant arebuhà lo ànimo del cònsol que ja no combatre deliberava; après considerat que 60 les naus dels enemichs stàvan carregades e no a punt per a combatre, e pensant que si aquellas descarregar dexava, ab les mateixas laugeras auria a combatre e contra la audàcia de Amílcar, lo nom del qual era als romans en aquell temps de major spant que tot altre; per totes aquestes rahons deliberà, 65 no contrestant la mar grossa e vent contrari, venir a batalla; e tal deliber axecutant, se mogué e-s féu a l'encontre dels enemichs. Annon seguint lo pròsper vent navegava; mes

64 als romans en aquell temps] ~ en aquell temps als romans *B*

70 après que viu los romans metre's davant son camí, féu acalar
 les velas e acceptant la batalla se féu avant; e venint la una
 part e altra a les mans vigorosament, en lo qual loch axí com
 era contrària dispositió de la de Tràpena, axí agué lo affecta
 contrari, per ço que los romans tenien les naus leugeras e
 75 sens càrrech, la gent destra e amarinateda. Als cartaginesos per
 lo contrari seguia tot, perquè tenien naus carregades mals en
 stiba e gent no exercitada, car los combatadors éran novells e
 recollits per lo present mester ab cuyta e de totes nations, per
 la qual cosa adevengué, que havent a combatre, ab gran
 avantatge los romans agueren la victòria.

80 Fforen en aquesta batalla sinquanta naus dels
 cartaginesos afonades, e preses setanta, ne n'auria scapada
 alguna, si no fos stat lo prest mudar del vent, qui axí prest
 com los cartaginesos foren romputs, se voltà al contrari e
 donà a ells ajuda a fugir. Annon ab la resta de les naus qui
 85 scapades éran, se conduhí a la illa Geronesa, d'on era partit
 lo matí. Lo cònsol, haguda la victòria, arribà en lo port de
 Lilibeo, e aquí dats premis als qui valentment s'éren portats,
 e molt loada la gent sua, ab diligència atenia al restant.

90 Sentint los cartaginesos la rota dels lurs foren en gran
 congoixa, e encara que desigassen fer repar, no res manco
 totes les vies parían vanes per atènyer lur prepòsit, no avent
 naus ne gent, e mancant encara la pecúnia en cumú e en
 particular per la larga guerra; sperar temps ne anar per a
 llarchs no-ls consentia Amílcar, lo qual ne levar de siti ja
 95 podien per manquement de naus, ne fornir-lo de vitualles;
 d'altra part dexar perir un tal capità e tal exèrcit stimaven

85 illa + de B 94 siti ja] sicília B 95 fornir-lo] fornir B

massa gran mancament. Restava sol demanar pau, a què venint tots de acort, no tant per voluntat quant de necessitat strets, paragué a ells a Amílcar d'ever remetre de tot lo deliberar.

100

CAPÍTOL DOTZÈ COM PER LOS CARTAGINESOS FOU REMÈS LO DARRER DELIBERAR A AMÍLCAR E DE LA MANERA DE LA PAU FERMADA ENTRE ELL E LO CÒNSOL.

Fent donchs lo decret públich, per lo qual en poder de Amílcar se remetia fer pau ab los romans, e tramès aquell a Amílcar, ell féu com a valent e savi capità, per ço que lo savi duch deu conèxer lo temps de vençre e lo temps de baxar les spalles e soportar. E cert Amílcar, mentre que sperança tengué de vençre, valentíssimament se portà, no dexant lo speriment de alguna cosa qui victòria li prometés; mes pus viu les coses reduhides en loch que deguna sperança rahonablament restava, ab modèstia e pasciència, no stimà vergonya trametra enbaxadors al cònsol e requerir de pau. Lo cònsol, qui per semblant era valentíssim home, humanament acceptà la enbaxada, e molt volentés consentí a la pau, sabent los affanys de los ciutadans, qui per la larga guerra éran desfets e anitxilats; e axí finalment se acordaren Amílcar, capità dels cartaginesos, e Lutàtio Catulo, cònsol dels romans, de fer pau ab los pactes e manera següents, ço és que los cartaginesos d'eguessen dexar francament en poder dels romans la illa de Sicília e traure'n tota lur gent, que tots los presoners d'eguessen dexar e retre als romans, e que tots los qui de la part dels romans fossen passats als cartaginesos, d'eguessen tornar en poder dels romans; e ultra tot açò,

5

10

15

20

25 d'èguessen pagar los cartaginesos al poble romà docents e dos mília talents a temps de vint anys.

Aquests pactes tramesos a Roma no·ls confirmà lo poble, mes elegits X hòmens, en Sicília trameteren ab poder de examinar los dits pactes e finar de pau, assejant primer de
 30 més avantatjar la part dels romans. Arribats donchs aquests en Sicília, de nou tractaren les dites condicions; ffinalment restaren de acort, ajustant allí hon prometien los cartaginesos dexar Sicília, axí fossen tenguts dexar totes les illes qui són entre Sicília e Itàlia; e allí hon deya que pagassen docents e
 35 dos mília talents en vint anys, ajustaren dos mília talents e acursaren lo temps a deu anys. E en tal manera se féu la pau e·s posà fi a la primera guerra dels romans e dels cartaginesos.

Fon ffeta la pau lo vint-e-quatrèn any après que la guerra fou començada, la qual axí com per temps fon larga,
 40 axí fon grandíssima e fortíssima, ne·s recorda major guerra ésser stada en mar, considerant haver·hi haguda una batalla tal que s'í trobaren a combatre set-centas naus, e una altra unt combatéran més de cinch-centas. Pardéran en aquesta guerra los romans entre perdudes e preses en diversos lochs més de
 45 set-centas naus de combatre, sens les de càrrech, qui éran infinit nombre; e los cartaginesos perdéran naus de combatre més de sinch-centas, per hon devengué que los valents hòmens grechs, qui tenien acostumat fer gran cars de les armades de Damètrio e de Antígono e dels fets de mar, qui
 50 foren entre los de Athenas e los lacedemonichs, e de lurs navilis, degudament per comparatió de aquesta guerra los començaren a desestimar, perquè estimaven aquests fets dels romans e dels cartaginesos ésser stats tant grans, que passaven ab molt avantatge la graneza de aquells qui primer eren

stimats grandíssims. Mes qui volrà considerar la differència 55
 qui és entre les galeras de tres rems, les quals usaven los
 grechs, e aquellas de sinch rems, les quals usaven los romans
 e cartaginesos, molt major ocasió tindrà de maravella, e ab
 gran avantatge trobarà que en negun temps ab forces
 semblants fou garrejat. 60

Acaba lo segon libre.

COMENÇA LO TERÇ E CAPÍTOL PRIMER DE LES OCASIONS
 QUI CAUSAREN LA GUERRA ENTRE LOS CARTAGINESOS E LOS
 ASSOLDATS LURS.

Finida la primera guerra púnica, la qual vint-e-quatre anys 5
 contínuus per mar e per terra aver durat havem mostrat,
 quasi semblants cassos e perills a l'hun e altre pobles de nou
 sobrevingueran; per ço que los cartaginesos tan prest après la
 pau romana foren assaltats e presos per la guerra de lurs
 propis soldats, en la qual guerra tres anys contínuus stiguéran
 ab gran perill de perdre la ciutat, la vida e la libertat e per 10
 semblant al poble romà après la pau seguí la guerra dels
 ffrancesos ab no dessemblants parills e affanys. Direm
 donchs les ocasions e successions de cada huna, per ço que als
 nostres hòmens donem conexença de aquellas.

Amílcar, quant fou arribat a Lilibeo, se despullà de tota 15
 pública auctoritat, e com a privada persona sensa alguna
 pompa se'n tornà a Cartayna, dexant lo govern de l'exèrcit a
 Gíscone cartaginès. Aquest era home savi e sperimentat, e bé

56 entre] contra B 7 après om. B 8 e + o B

20 stimava que si tot lo exèrcit qui partia de Sicília anava juntat
 a Cartayna, perill grandíssim ne podia resultar, perquè
 havien haver aquesta gent gran quantitat, e éran hòmens de
 mala rahó e de diverses nacions; per hon deliberà Gíscone de
 tremetre'ls scampats e en moltes vegades e escriví a Cartayna
 avisant-los del perill e pregant-los que volguessen spatxar
 25 aquells que·ls trametia, abans que los altres aribassen.

Los cartaginesos, com adevenir sol en los pobles, tant
 per negligència quant per mancament de pecúnia, a no res
 provehiren; abans per dar dilatió als qui primer éran venguts
 deyen que aguessen paciència fins que tots fossen venguts, e
 30 lavors pensarien de fer content tothom. E stant donchs
 aquesta gent a Cartayna e tots dies crexent, se començaren en
 la ciutat molts mals, com furts, homeys e altres a gent garrera
 pertanyents, ne per solament de nit tals coses exercitaven,
 mes de bell dia el clar; e per ço volent los cartaginesos
 35 provehir, a tant inconvenient traent fora de Cartayna aquesta
 gent, los trameteren a una terra qui s'anomena Sica, perquè
 sperassen aquí los altres a compliment, dant-los alguns
 diners, bé que poch, perquè viure poguessen.

En l'endemitg stant aquests a Sica, ab major libertat e
 40 ab manco reguart començaren a fer mal, ne era alguna
 manera de celeritat que per ells no fos axecutada. Ffinalment,
 pus que tots foren ajustats, començaren ab major supèrbia
 que la primera a demanar lur sou, e la tatxa feyen ells
 mateixos a lur pler, demanant molt més del que·ls era degut.
 45 Éran aquests asoldats més de vint mília hòmens de diverses

23 vegades + e B 30 content + a B | E om. B 32 garrera] de guerra B
 33 exercitaven] executaven B 34 el om. B 43 a om. B

nations, part spanyols, part ffrancesos, part italians, parts grechs, part númidos; havie y encara molts fugitiu de la part dels romans. Los cartaginesos, après que aquests foren tots ajustats a Sica, hi trameteren Annon, qui a tal hora era pretor, per tractar ab ells de lur sou e pendre algun camí al pagament; qui après que parlà ab ells, ablegant la pobresa de la cosa pública e pregant-los que pendre volguessen en lur demanda algun amansament, tan prest com entengueren tals rahons e prenent armes, axint de Sica anaren ab gran ramor devers Cartayna, e posaren-se a camp prés de Tunis, la qual ciutat és luny de Cartayna no més de quinze milles. Los cartaginesos moltes enbaxades los trametéran, a aquests treballant ab suaus rahons mitigar, mes en lo exèrcit podien més aquells qui y éran sediciosos e pèssims, no dexant pendre negun acord.

Caps de la sedició éran dos, Spèndio e Maco, dels quals Spèndio era italià de les encotrades de Campanya, e garrejant en Sicília ab los romans era passat a la part dels cartaginesos, e après ab ells contínuament havia seguit. Maco era de les encontrades de Àffrica. Aquests dos éran valents hòmens e perillosos, e induhïa'ls a fer scàndols e ramor la sospita que cada un d'ells havia de no ésser per los mèrits punits, per ço que Spèndio era fugitiu, e temia no ésser dat en les mans dels romans, segons les conditions de la pau, e per aquesta por seditions cercava; e axí mateix Maco per malificia abans comesos temia punició si a concòrdia se vengués. Per consell e obra de aquests dos hòmens, rompuda tota concòrdia,

48 aquests *om. B* | foren tots] ~ tots foren *B* 57 los *om. B*
 trametéran + a *B* 67 ço *om. B* 70 malificia] malificis *B*

finalment los enbaxadors, qui per tractar de pau éran
 venguts, foren detenguts [e] presos, per hon vinguéran a
 75 guerra manifesta.

CAPÍTOL SEGON DE LA PRIMERA BATALLA DELS
 CARTAGINESOS AB LOS ASSOLDATS SOTS GOVERN DE
 ANNON.

Spèndio e Maco, creats de l'exèrcit capitans, tan prest
 5 trameteren als pobles de Àffrica sotmesos a Cartayna,
 convidant a libertat, mostrant-los com ara tenien temps de
 traure de lur coll lo superbo jou de la avara e cruel senyoria
 dels cartaginesos. Ne fou alguna triga en los pobles, qui
 volenters de servitut a libertat se muden; e quasi tots se
 10 rebel·laren dels cartaginesos e s'acostaren ab los del camp, per
 hon en un mateix temps se trobaren los cartaginesos en gran
 difficultat, per ço que no havien gent garrera, ne lo poble
 inútil era bo per les armes, perquè tenien avazat garrejar ab
 gent strana e a sou conduhida [e] conduhir-ne de nou no
 15 podien ab tanta cuyta com era mester; les entrades de la cosa
 pública mancaven, perquè les terras d'on les acustumaven
 rebre staven rebel·lades. Éran aquestas coses tant més males
 quant fora de tota sperança éran vengudes, perquè cansats e
 lassos de la larga guerra dels romans, ab totes lurs forces a la
 20 pau éran voltats, sercant repòs a tants affanys passats. Mes tot
 lo contrari de aquest lur pensar veyen ésser reaxit, per ço que
 nova guerra era sobrevenguda, molt parillosa e més cruel que

6 convidant] convidant-los B 9 e om. N 15 mester] manaster B

la primera, en la qual no de la possessió de Sicília, ne de la honor o senyoria de la mar se contenia, mes de la vida e de la sanch de cada hu. Revoltat contra ells lo propi axèrcit, buyt 25 lo erari comú públich, rebel·lades les ciutats sotsmeses, tota cosa plena de spant e de desperatió se amostraven. A tal hora voltats a si matexos, las errors passades conèxer foren constrets, dampnant lo lur poch provehiment, qui tant nombre de gent, finida la guerra, ensemps ajustar avia 30 permès, e tants que ells soberchs superbament ab avarítia havien senyorejat, e que per la viltat de lurs oficials no castigant les erras lurs, haguéssan dexat la cosa escórrer en modo que éran venguts en odi de lurs sotmesos. Per ço que en varitat aquesta fou la ocasió de la volta dels pobles, qui ab 35 tanta affectió se eren rebel·lats que en poch dies molts mil·lers de hòmens trameteren en los camps de Spèndio e de Maco, a la mort e destructió dels cartaginesos.

Crexent donchs la gent de l'exèrcit, Spèndio e Maco capitans, partida entre ells la gent, féran dos camps; e la hu 40 d'ells, ço és Spèndio, se posà a Útica, e l'altre sobre Ipona, ciutats qui no s'éran rebel·lades. Restà encara un altre camp prés de Tunis en aquell mateix loch, a hon primer staven; per la qual cosa devengué que los cartaginesos restáren del tot com a assetiats per terra. Cartayna, com havem dalt mostrat, 45 és posada sobre una punta qui s'estén en mar, e sobre la ciutat devers terra ferma són stanys e basses qui s'ajusten en un dels ribatges de la mar e entren algun poch dintre terra; e sobre aquests stanys és la ciutat de Tunis, ne ha molt spay de

26 comú *om. B* 28 errors] erras *B* 45 havem dalt] ~ dalt havem *B*
47 en] ab *B*

50 ella a l'altra part dallà la mar. Havent la hu dels camps a Tunis e l'altre a Útica, enclohien los cartaginesos, lavant tots los camins de terra; e sovint aquells del camp de Tunis de dia e de nit venien fins als murs de Cartayna ab grandíssima terror del poble cartaginès.

55 Los asoldats dels cartaginesos, qui éran en la illa de Serdenya tirats, per exemple dels altres se rebel·laren e correueren per tota la illa, matent a tall d'espasa quants cartaginesos hi trobaren. A Cartayna, encara que tan mal stiguessen, prengueren defeza e un poch reposats, escrita gent
60 de nou, socórrer Útica deliberaren; e per fer açò hi trameteren capità de aquesta nova gent Annon cartaginès, lo qual vengut prés de Útica, combaté ab Spèndio e ab la gent sua, e a la fi per virtut dels alafants vensent-los, més en fuyta e fugint se replegaren sobre un coll. Annon, qui tenia
65 acostumat de garrejar contre los de Mauritània e de Numídia, qui après de ésser romputs, fugen dues o tres jornades sens aturar, cregué que axí ho d'egués fer Spèndio e la gent sua; e per tal rahó no curant de provehir a alre, entrà la persona sua a Útica per confortar los qui éran stats asetiats,
70 e per descansar la persona dels treballs de la batalla. Mes Spèndio, com aquell qui era italià, e sota Amílcar exercitat en la guerra de Sicília, havia vist sovint en un dia uns matexos fugir e vençre, com sentí la persona de Annon ésser en Útica e la gent sua per parer-los haver vençut star sens guàrdia, tan
75 prest tornant atràs assaltà los enemichs ab tant esforç que de prima junta los rompé e ab gran matança perseguint-los, pres per força lo camp lur e agué plena victòria. En lo camp pres

51 tots + los B 69 a] en B

trabuchs, e de totes maneras de artelleria per combatre terres, les quals Annon havia aportades de Cartayna; e axí no sol no foren desliurats los de Útica per lo socors de Annon, ans pigorà lo lur star per la pèrdua de la artelleria, la qual paria que a ells hagués levada e dada als enemichs. 80

CAPÍTOL TERÇ DE LA SEGONA BATALLA SOTS GOVERN DE AMÍLCAR.

Aquestas errors de Annon foren ocasió que lo poble cartaginès se voltà tot a Amílcar, com a home qui més complidament sabia endreçar los fets de la guerra. E axí de comun consentiment del poble fou elet capità Amílcar, dant-li la cura de la guerra. Lo exèrcit a ell consignat foren X mília hòmens e setanta alaffants. 5

Los anamichs dels cartaginesos, sentint lo aparell qui's feya a Cartayna e que Amílcar elet era capità, faent-ne major stima que algun altre, ab gran diligència feyen lur provehiment, e majorment en pendre tots los passos, perquè no pogués a les parts de sobre passar. Açò era pus fàcil, perquè hi à lochs aspres, e vies corbes fetas per força; e per ço presos los colls, que sobrestan als camins, e aquells enfortits, guardaven los passos en manera que passar no s'i podia; e per la planura que és al costat de aquests colls, corre un riu anomenat la Macaera, lo qual divideix e separa aquella planura ab ribes altes e profund pèlach; sol hi à un pont per passar e ve a ésser dins una terra murada qui s'anomena 10 15 20

82 levada + Annon B

Cefira, e qui no ha la terra, no pot passar lo pont. Aquesta terra era en les mans dels enemichs de Amílcar, qui y tenien tanta gent quanta era mester per defensar lo pas; e axí ne per los colls per ocasió de les vies stretas, ne per lo pas per lo contrast del riu passar se podia.

25 Per hon Amílcar en tal cars, als amichs e enemichs mostrà la virtut sua, e paragué a tots digna de aquella fama, qual en Sicília havia adquistada, que parent a cascú imposible lo passar, ell ab graneza de ànimo se n'anà ab lo exèrcit seu e
30 posà's sobre lo riu en aquella part hon se engrava en la mar, fahent avís que havent lo riu los marges alts, de necessitat havia, quant vengués vent contra la boca del riu, tornar atràs e no metra tanta aygua en mar que passar no s'í pogués. Stant donchs per tal rahó en aquell loch, lo vent per ells
35 esperat començà una nit a venir; per hon Amílcar féu metra a punt tota la gent, manant que a ell seguir d'eguessen, e entrat per les fosses del riu prés de la mar, leugerament passà ab los alafants e ab tot lo exèrcit; e la matinada al declarar del jorn vist dallà del riu, paragué a tots cosa mirable perquè
40 imposible se stimava lo poder passar.

Staven en la vila de Cefira, com dalt havem dit, molta gent per guàrdia de la terra e del pas. Aquests com sentiren Amílcar ésser passat, tan prest exits de Cefira li anaren a l'encontre; e per semblant los qui asetiaven la ciutat de Útica,
45 sentida la passada, vengueren ab gran moltitut a asaltar-lo. Amílcar se n'anà devers la terra de Cefira, e era quasi en lo mitg del camí quant viu en un mateix temps darrera si los de Útica e davant los de Cefira, axí que ell e la gent sua staven

24 pas] pla B 35 a¹ om. N 39 a tots om. N 47 quant] anant B

en lo mitg; ne per açò restà Amílcar de seguir son camí, e
 guiava la gent sua tota ordenada en una larga squadra, de la 50
 qual los primers éran alafants, après los cavallers e pahons de
 laugera armadura, seguien darrers la gent a peu armada, qui's
 deyen eligionaris. Los enemichs apercebuts staven e ensemps
 per asaltar lo devant e detràs se éran aparellats; lo que vaent
 Amílcar, manà als seus que com a les armes fossen, tots ab 55
 presteza se girassen en manera que los alaffants ab part dels
 cavallers qui éran al devant, voltats sobre la mà dreta,
 assaltassen aquells qui darrera los venien, e l'altra part dels
 cavallers ab los eligionaris qui éran los darrers seguint lur
 camí, assaltassen los qui davant venien. Per hon adevengué 60
 que en un mateix temps los uns e altres rompé, per ço que
 los qui venien de Cefira, vaent los alaffants e cavallers
 revoltar, stimaren que fugissen, e desordenant-se los
 perseguien, e en açò los eligionaris qui venien detràs los
 feriren per lo costat e tantost los romperen; e per semblant 65
 los que venien de Útica, corrent darrera los darrers, foren
 romputs per los alaffants. En tal manera vencé Amílcar los
 uns e altres en un temps; romanguéran dels enemichs en lo
 camp circa sis mília morts, los altres tots fugiren, part ha
 Útica e part a Cefira. 70

Amilcar seguint lo encalç dels qui fugien a Cefira, la
 terra pres, perquè tant spantats staven que no prengueren
 defeza alguna, ans per lo pont fugint de la altra part del riu,
 per lur saguretad se conduhïren a Tunis. Per la victòria de 75
 Amílcar cresqué assats la reputatió dels cartaginesos, e per
 açò molts pobles qui s'éren rebel·lats tornaren a obediència; e

52 a] de B 63 fugissen] fugihen B | los om. N 69 part om. N

alguns qui seguien lur pertinaix voler, per Amílcar
 combatudes e vensudes restaren. E en tant multiplicà la fama
 de Amílcar que Spèndio ab tot que agués gran exèrcit, se levà
 80 de Útica, compartint la gent sua per garnizons, per la qual
 cosa seguí que los cartaginesos de la primera desesperatió e
 perill en bona sperança pensaven ésser venguts.

CAPÍTOL QUART DE LA TERÇA BATALLA SOTS GOVERN DE
 AMÍLCAR.

Maco, l'altre capità, en aquest temps era a assetiar Ipona, e
 perquè sperava en breu temps haver la terra, per tot açò que
 5 Amílcar havia fet, no s'ere levat del siti, e per poder millor
 son desig portar a fi, pregava Spèndio que replegada la sua
 gent, contra Amílcar campejàs; e ell ab letras e spesses
 enbaxades los de Numídia solicitava a trametra-li gent.
 Spèndio donchs pregat per Maco ajustà la gent sua e anà a
 10 l'entorn de Amílcar per lochs aspres, no devallant en lo pla,
 ne matent-se a la fortuna del combatre, perquè sperava més
 gent. Stant axí per alguns dies sobrevingué la de Numídia e
 de Àfrica en gran nombre, per lo qual socors no solament
 devallà en lo pla, ans circuhí e quasi asetià Amílcar ab tres
 15 camps en manera tal que impossible paria que scapar pogués.

Stant Amílcar en tal perill, la fortuna ensemps ab la
 virtut sua li ajudà en tal manera. Era en lo camp de Spèndio
 un gentilome de Numídia anomenat Narva, jove valerós e

78 e *om. N* 80 compartint] comptant *B* 4 temps *om. B* 12 Stant axí
 per alguns dies sobrevingué la *om. N*

ardit. Aquest, hoïda la valentia de Amílcar, axí com aquell
qui era granment donat als exercicis de guerra, havia presa 20
vers ell amor, en tant que del tot li era favorable e partezà.
Vaent en aquest temps lo parill en què era Amílcar, molt li
despleya, e de la affectió tirat se portà prés del camp dels
cartaginesos, e fet senyal que volia parlar, li fo tramès hu a
qui Narva dix ésser vengut per parlar a Amílcar de coses de 25
importància; e per ço lo pregava que volgués exir en los
fossos del camp, e aquí li parlaria. Amílcar mentre que aquest
axí rahonava era sobre lo stacat, meravellant-se de la venguda
d'aquest e del que demanava; finalment deliberà saber ço que
volgués e axit del camp vengué a parlar ab ell. Narva en veure 30
Amílcar, desmuntà del cavall, e sol sens armes fent-se a ell
encontre, dix ja de gran temps haver portada reverència a les
sues virtuts e havia desigat ésser-li conegut e amich, e que per
amor d'ell sol havia presa la part dels cartaginesos, e que
lavors li paria hora de mostrar-li l'ànimo seu, perquè-l veya 35
en tal necessitat que manifest podia ésser a tots, no per
utilitat de si, mes per servir e ajudar a ell, en açò moure's; e
per çò que si Amílcar volia, ell passaria de la part sua ab
alguns cavallers. Amílcar pres gran confort per la venguda del
jove, loant-lo granment, lo confortà que a ells sens dubte 40
vingués, e li dix que per la amor que ell veya, des d'ara li dava
una sua filla per muller e açò en presència d'ell jurà.

Narva donchs tornat als seus, lo següent dia ab dos mil
de cavall de Numídia passà de la part de Amílcar, la qual
cosa molt ajudà a ell, en tant que muntat en sperança, 45
deliberà pendre batalla contra Spèndio, e axí ho féu; e

27 que om. B 40 sens + negun B 42 sua filla] ~ filla sua B

obtengué dels enemichs victòria, e en gran part ne fou ocasió
 la virtut de Narva e dels seus, qui valentment en aquella
 batalla se portaren. Los morts en aquesta rota foren circa X
 50 mília, e los presos de IIII mília, ensús als quals mostrà
 Amílcar una gran humanitat, per ço que cridant-los tots a sa
 presència, los dix que·ls perdonava tot lo error passat, e que si
 ab ell volien garrejar los daria armes e sou; e si per lo
 semblant partir deliberaven, francament [daria] a ells
 55 licència. Aquesta liberalitat enclinà los ànimos de molts, e
 majorment de aquells qui en Sicília sota ell havien garrejat, e
 desigaven la major part levar-se de guerra, e pacifficar-se ab
 los cartaginesos per migà de Amílcar, e a pales entre ells se'n
 parlava.

CAPÍTOL QUINT COM SPÈNDIO E MACO, DUBTANT QUE
 LUR GENT NO S'ACORDÀS AB AMÍLCAR, SERCAREN CAMÍ
 QUI·LS LEVÀS TOTA SPERANÇA DE PERDÓ.

Spèndio e los altres caporals, sentides les rumors, e dubtant
 5 que los cavallers no prenguessen acord, majorment essent-los
 promès perdó de les erras passades, deliberaren implicar la
 gent en alguna celeritat qui·ls tallàs tota sperança de remissió;
 e per ço ordenaren una cosa molt letja e ab gran agudeza en
 tal manera.

10 Gíscone cartaginès, home de gran stima, era pres devers
 ells e fou la presó sua en aquell temps que partí de Sica
 venint a Cartayna, per ço que rahonnant-se a tal hora de

54 daria] donà BN 8 e² om. B

acort, lo exèrcit demanà aquest Gíscone, dient que en ell volien remetre les differèncias totes, prenent-se en ell perquè en Sicília era stat lur capità, e era aquell qui de Lilibeo los havia tramesos en Àffrica. Vengut donchs Gíscone en lo camp, requerit e demanat per àrbitre, començà a tractar pau, e aurie'ls acordats, mas en lo exèrcit era tanta inconstàntia e vecil·lació, que en un dia mudaven de molts prepòsits; finalment havent-hi aturat alguns dies, per obra de Spèndio, de Maco e dels altres seditiosos e malitiosos fou pres e mès en cadena; ffou aquest la ocasió per hon a manifesta rotura se vingué.

Essent en aquest temps Gíscone pres, e dubtant los capitans que per la benignitat de Amílcar no·s voltàs lo exèrcit, deliberaren cruelment Gíscone e los altres presos fer morir; e per portar lo lur desig a fi, ordenaren secretament letres falces e correus fictes com a ells plagué e après, fingint altres necessitats, convocaren tot lo exèrcit a parlament e començaren a tractar de altres coses. Stant lo parlament en tal manera, com ja ordenat era, arribà un cuytat correu ab letres fetes per ells, e deya venir de Serdenya. Ligen-se les letres en lo consell, de les quals era lo tenor que fessen bona guàrdia de Gíscone e dels altres presos; com ells sentissen que alguns de l'exèrcit havien promès a Amílcar la desliuratió lur, cregué la moltitut aquestes letres ésser veres, e pres-se'n gran sospita, com és rasonable. A tal hora Spèndio, quasi com de imminent perill comogut, levat en peus, ab oratió sotmesa pregà a tots que no·s dexassen enganar de la ficta humanitat de Amílcar, affermant que no foren dexats los presoners de

26 fer *om. N*

ell per fer-los, mes per enganar-los sota aquesta fictió, e que dexats ne havia pochs per pendre'ls tots e cruelment punir-los. Al fet de Gíscone devallant dix que grans mals los speràvan, si un tan gran e axí valent capità anar dexave, e
 45 majorment sabent que·ls era enamich capital per haver-lo tengut enpresonat, e que no seria lunyar-lo de si, mes provocar-lo contra si:

—“E si per cars se esdevé que vosaltres de fictes paraules induhïts dexau axir-lo de vostre poder, e ell après, com se
 50 deu per rahó esperar, ab consell e ab armes ve per a destruir-nos, qui serà aquell qui de tanta follia no·s farà burla, considerat que ajau cregut lo que tant haveu offès poder-vos ésser en algun temps amich?”

Mentre que Spèndio axí a l'exèrcit parlava, veus un altre correu per lo semblant ab letras falces; e deya venir de Tunis. Ligen-se públicament les letras, qui quasi éran de un mateix effecta ab les primeras, ço és que Gíscone d'évia ésser retut als cartaginesos per tracte que era en lo exèrcit. Lavors Atàrico capità dels ffrancesos, lo qual après Spèndio e Maco
 60 era pus principal e sabia en tot, levat em peus dir començà que una sola via de salut li paria veura, e era que de lur ànimo apartassen tota sperança que aguessen en Amílcar ne en los cartaginesos, e que aquell qui en los anamichs sperava no podia ésser fel companyó en la guerra; e que per ço en
 65 aquells sols d'évien atorgar les orelles qui ab més crueltat contra los cartaginesos aconsellassen; e aquells qui fessen lo contrari com a traydors e enemichs fossen tractats.

67 e *om. B*

Aprés aquestes paraules e semblants, dix la sentència sua, qui en effecte era que Gíscone e los altres cartaginesos fossen portats en un loch, e aquí ab cruels turments fossen vexats e aprés dats a la mort. Era aquest Atàrico lo pus eloqüent que fos entre·ls majors de l'exèrcit, per ço que per la antiga pràctica sabia parlar la lengua púnica, e lo més de l'exèrcit aquella entenía. La sentència cruel tan prest fon aprovada de cascun ferosíssim, e si alguns éran a qui desplagués, no gosaven contradir, perquè no fossen tenguts en sospita de trehiment, segons contenien les letres. Fforen noresmenys alguns, qui loada la sentència de Atarico, consentien la mort e levaven los turments, e majorment en la persona de Gíscone, home de tanta dignitat; mes aquests tals ab les menasses de sediciosos e ab les pedres lancades de la moltitut, forçats desempararen lo loch a hon parlaven e atengueren en scusar lo lur propi perill. Finalment ab maravellosa follia e furor fou consentida e aprovada la crudelíssima sentència de Aterico, e sens alguna triga ab la mateixa furor prengueren Gíscone e los altres cartaginesos, e trets algun poch fora dels stacats del camp, començant a la persona de Gíscone, a cascú les mans, lo nas e les orelles tallaren, ne dexant membra algú no turmentat, rompudes a tots les cames, e encara vius en un fos los lançaren. Lo nombre dels ciutadans cartaginesos axí mal tractats fou circa set-cents, e per decret de l'exèrcit ordenaren que quants ne prenguessen, ab semblant pena fossen morts; e que si aprés com és costum de guerra, demanassen los corsos per soterrar, no·ls fossen atorgats; e que qualsevol qui per part dels cartaginesos a ells vingúés, enbaxador, araut o trompeta, ab

semblant pena matassen; e tal spètia de guerra se anomenà desperada, perquè del tot se lunyà de pràctica humana.

CAPÍTOL SIZÈ DE LA VENJA DELS CARTAGINESOS CONTRA SOS ENEMICHS E DE LES DIFFERÈNTIES DE AMÍLCAR E DE ANNON E DEL SOCORS TRAMÈS A CARTAYNA PER GERON E PER LOS ROMANS.

5 Los cartaginesos, sentida la nova, foren en gran angústia de ànimo, e quasi tota la ciutat fou en plant, e escriviren a Amílcar que pensàs de venjar tanta injúria; per les quals letres comogut Amílcar e despullat de la primera mansuetut, tornà tant cruel que quants li'n vingueren en les mans féu menjar a
10 lehons. En tal manera crua e aspra guerra se començà, ne algú prengueren après los cartaginesos, a qui no fossen tallats los membres, e ab miserable suplici mort. Ne algú dels de l'exèrcit vengué en mans de Amílcar, que no fos fet past de lehons, ne algun migà de tracte o de parlar fou après entre
15 ells, mes tota cosa ab odi increïble e crueltat inhumana d'aquí avant de la una part e altra se féu fora de tota rahó e pràctica de guerra.

Per aquest temps, parent als cartaginesos haver lo millor, rafferms per bona sperança de d'aver vençre, tam
20 prest semblà que la fortuna se voltàs als greus perills e dans dels cartaginesos, perquè après la mort de Gíscone e dels altres, essent encruelida la guerra a maravella, los cartaginesos per més enfortir lur part deliberaren trametre Annon en lo

16 e altra *om. B*

camp, per ço que ensemps ab Amílcar més plenament
 provaïssen al mester, e pensaren que dos capitans valents més 25
 bastassen a vençre los enemichs; qui après de ésser en lo
 camp arribat, no passat molt temps que entre ell e Amílcar
 començaren discòrdies, en tant que habandonant dels
 enemichs la cura, tots jorns entre ells éran per a matar-se,
 posant lurs camps en gran perill, e dant avinantesa als 30
 enemichs que·ls vinguessen a vençre. Per hon en breu temps
 sobrevingué carestia e fam en lo camp dels cartaginesos sol
 per desorde dels capitans; e en aquest temps Ipona e Útica,
 les quals dues ciutats fins a lavors per los cartaginesos s'éren
 tengudes, daren volta, e en lo rebel·lar tots los cartaginesos 35
 qui s'í trobaren foren morts del poble de aquelles ciutats e
 lançats per odi del mur en terra; e seguí major inconvenient,
 que per la rebel·lió de aquestas ciutats, Maco no havent pus
 master en aquells lochs, tornà e s'ajustà ab Spèndio, e
 ensemps anaren a Cartayna, e aquí posant camp la assetiaren. 40
 Los cartaginesos, emplicats en tant desorde, no sabien quin
 partit pendre d'eguessen; e ultra los altres mals, divisió
 grandíssima era en lo consell, per ço que una part afavoria
 Amílcar e altra a Annon. Per hon començaren grans divisions
 e sectes entre los ciutadans e de aquí agué començ la secta 45
 barquina, axí anomenada per Amílcar, qui de sobranom se
 nomenava Barca.

Stimant donchs los cartaginesos que hu de dos capitans
 fos remogut, e no podent en lo senat deliberar-ne, per les
 divisions finalment prengueren partit de rametra lo deliberar 50
 a l'exèrcit, e axí fou fet. Avent lo exèrcit adjudicar ab porrogati

30 avinantesa + convidant *B* 38 aquestas + ciutats *B*

militar, elegiren Amílcar per capità, e en loch de Annon fou
 sustituhit aquel Aníbal qui de qui dalt fem menció en
 Lilibeo, home valent e de gran indústria. Aquest tostemps
 55 fou bé ab Amílcar, e degudament se governaren. Cartayna
 noresmenys stava asetiada dels enemichs, qui havien presos
 tots los lochs entorn la terra; e restava Amílcar ab lo exèrcit
 de fora, no podent-hi venir.

En aquest temps Geron, rey dels saragoçans, sentint lo
 60 perill dels cartaginesos, tramès a ells socors. Los romans
 encara en aquesta guerra favorejaven als cartaginesos per
 causa de benvolença en tal manera. Quant del principi fou
 de aquesta gent assetiada Cartayna, molts italians per
 guanyar portaven per mar vitualla en lo camp dels enemichs
 65 de Cartayna. E de aquests en molts lochs foren presos per los
 cartaginesos circa sinch-cents e tenien-los en presó, per la
 desliuració dels quals fou tramès a Cartayna un enbaxador
 romà, qui de tot largament fou complagut, e tan prest tots
 los italians presos per tal rahó feren dexar. Tal liberalitat
 70 tornà en tant pler del poble romà, que feren ley que cascú
 pogués portar vitualla a Cartayna de Sicília e de tot altre loch
 a ells sotmès; e posaren pena gran a qualsevol qui en lo camp
 dels enemichs dels cartaginesos portassen vitualla. Ultra açò
 tots los presoners cartaginesos qui après la guerra romanos
 75 éran per Itàlia, feren sens algun preu dexar, e aquestes coses
 foran gran ocasió de sostenir e mantenir los cartaginesos
 contra la força dels enemichs; per ço que los de fora, no
 podent haver vitualles per mar, perquè de terra poch ho no

54 tostemps fou] - fou tostemps B 65 lochs *om.* B 67 fou tramès *om.*
 N 71 vitualla] vitualles B

res havien, foren forçats partint habandonar lo siti; e los de
dins de contínuu eren fornits per mar. 80

CAPÍTOL SETÈ COM AMÍLCAR DEFFÈN LO CAMP DE SPÈNDIO
E A ELL DONÀ MORT AB ALTRES E COM ASSETIANT MACO
DINS TUNIS PER ELL FOU DESBARATAT LO CAMP DE ANÍBAL
CONCAPITÀ AB AMÍLCAR E FOU MORT ANÍBAL.

Levats donchs del siti de Cartayna, separaren la un camp de 5
l'altre: Maco ab una part restà a Tunis per garejar Cartayna,
e Spèndio ab l'altre exèrcit anà a cercar Amílcar. Havia
Spèndio ab si en aquell temps sinquanta mília hòmens en
armes. Essent acostats los exèrcits e tots dies venint a les
mans, tan prest mostrà speriència quant differexen la destreza 10
del savi capità e la follia dels hòmens agosats, per ço que
Amílcar portant-se ab trempança e ab seny, en poch temps
amanaçà la ferocitat de Spèndio; e tal vegada simulant de
fugir, lo portà en les enboscas ab greus dans; altres voltes
inprovisament asaltant lo camp, molta gent prenia e matava. 15
Finalment conduhí Spèndio en loch que ne partir podia
sense manifesta pèrdua de sa gent, ne aturar per mancamet
de vitualla. Vaent-se donchs Spèndio asetiat, scrivi a Maco
que li vengués ajudar, e ab aquesta sperança algun poch 20
sostengué lo exèrcit; mes la necessitat era tan gran que no
comportava allarch, perquè en tal manera los asetiava
Amílcar que vitualla deguna a ells no arribava e no tenien res
per a menjar; fugint se serien dexats pendre sinó que, com

2 ell + pres B | altres + X B 23 a om. B

25 dalt és dit, tots los presos éran dats a menjar a leons; e per
 aquesta por staven incerts entre lo turment de la fam e la por
 de la cruel e aspra mort. Avie'ls ja la fam portats a menjar los
 cavalls, e mancant manjaven los servidors, paxent-se pustost
 de carn humana que voler venir en les mans dels enemichs.
 Finalment mancant la sperança de socors, e no tenint per a
 30 viure més cossa, constrets de necessitat strema, vengueren de
 luny a parlament ab los de Amílcar, pregant-los que de lur
 capità obtenguessen de poder trametre enbaxadors, la qual
 licència obtenguda, e anant alguns de ells a Amílcar, feren
 pactes de dar Spèndio e los altres caporals de l'exèrcit, e que
 35 la resta se n'anàs sens armes ab una vestidura per cascú, e
 dexassen tota la altra roba. Per aquests pactes foren dats a
 Amílcar Spèndio e Aterico e los altres principals, qui
 apresonats foren tenguts sots bona guarda.

40 En aquest temps IIII mília affricans, qui eren en lo
 exèrcit de Spèndio, dubtant de la fe de Amílcar, se
 retraguéran en un coll, e aquí se feyen fort; per hon stimà
 Amílcar no ésser-los obligat de fe, e fen-los combatre a la
 gent sua e finalment vençuts, a tots los féu morir. Pres
 Spèndio e desfet tot lo camp seu, seguint la victòria e
 45 desigant posar fi a la guerra, se anà devés Tunis, ha unt era
 Maco ab la altra part de la gent enemiga; e arribat en aquell
 loch, treballà quant pogué de traure Maco a batalla, mes no
 li aprofità res, perquè tantost que Maco viu acostar Amílcar,
 se més dintre la terra, e solament a deffensar los murs atenia.
 50 Stimant los cartaginesos que siti havia mester, feren dos
 camps, la hu devers Cartayna, e aquest governava Aníbal, e

36 dexassen + en *N*

l'altre de la part de sobre, sota govern de Amílcar. Posats en tal orde los camps, un jorn los capitans de concert se mogueren de lurs camps ab la gent, esquadres fetes, vengueren fins prés de Tunis; e aquí dressades grans forques, penjaren Spèndio, Aterico e los altres deu presos; e fet aquest acte terrible en la cara dels enemichs, partiren tornant cada hu en son camp. Maco no spantat ne encuardit per lo cors de Spèndio e dels altres, ans pustost prenent cor, havia feta metra a punt la sua gent, e dins les portes stava aparellat en manera que com viu los capitans lunyats, isqué devers aquella part qui guarda a Cartayna, e asaltà lo camp de Aníbal ab tant sforç que de prima junta lo rompé, e ab ells perseguint-los, entrà dintre lo camp; e aquí fou grandíssima fuyta e matança spantable per la ira e desdeny dels vencedors. Molts dels cartaginesos foren presos, entre los quals fou Aníbal capità, lo qual ab fúria tirat fins a les forques hon penjava Spèndio, e levant-ne lo seu cors, hi penjaren Aníbal, tallant-li primer peus e mans, com era costum d'aquella guerra. Entorn del cors de Spèndio, après de haver-lo desenforçat, squarterant mataren trenta cartaginesos, tots ciutadans de Cartayna, elegint los millors de quants ne havien presos.

Aquest axí terrible assalt dels enemichs no fou sentit per Amílcar axí prest, e com se sentí no·ls pogué dar socors per la aspresa del loch, qui és ple de stanys e passos strets; noresmenys com ho sentí correu ab la gent sua devers Tunis, e essent quasi a mitg camí, sentí Aníbal ésser pres e romput lo camp, e tornà atràs ab cuyta, no stimant en tal

75 se] ho B 76 e + de B

80 loch poder segur star ne allí hon primer stava acampat, mes de aquí partit sobre lo riu de la Maquera, enfortint lo seu camp ab vall e palench per por dels enemichs.

CAPÍTOL VUYTÈ COM DE CONCÒRDIA VENINT A BATALLA SOTS GOVERN DE AMÍLCAR E DE ANNON FOREN ROMPUTS LOS ANAMICHS E FINÀ PRESENT GUERRA.

A Cartayna com se sentí la rota e presa de Aníbal,
 5 grandíssima terror ocupà les penses del poble e del senat, e paria a tots de nou començar la guerra, la qual ja finida stimaven; e venint als remeys, tan prest scriviren nou exèrcit per ajustar-lo ab lo primer, e estimant necessari que en loch de Aníbal ordenassen un altre capità, trameteren a Amílcar
 10 trenta senadors, qui·l pregassen que la malvolença de Annon dexàs, e[·s] donàs a la cosa pública en aquest tan gran perill de la ciutat, e que fos content haver-lo per comanyó, mostrant com essent ells dos parment administradors de la guerra negun dubte seria en les deliberacions e provehiments
 15 que en lo senat se aguessen a fer; e que stant-hi un d'ells sol per la secta dels ciutadans, a no res provehir porien. Per aquests prechs e rahons fou content Amílcar de aver Annon per companyó, qui vengut en lo camp ensemps governaren lo exèrcit.

20 Als enemichs durant aquestes coses havia crescut ànimo per la victòria aguda, e campejaven al devant dels

81 enfortint] enfortí *B* 3 finà + la *B* 8 en loch] lonch *B* 11 e·s] e *BN*
 12 haver-lo] haver *N*

cartaginesos, e après algunes scaramuces foren contents la una part e altra de venir a batalla, e concordats de loch e de dia, féu cada hu son esforç e aparell com a estrem cars de fortuna. Ffinalment venguts a les mans, après gran e aspra 25
 batalla, romangueren los cartaginesos vencedors. Maco, capità dels enemichs, fou pres viu e farit de molts colps; e per aquesta darrera victòria les ciutats de Àffrica, qui primer se eren rebel·lades, tornaren a la obediència dels cartaginesos, acceptat Útica e Ipona, les quals dues ciutats per lo strall que 30
 avien fet dels ciutadans cartaginesos, no speraven poder trobar perdó; e tramesos lurs enaxadors ha Roma, cercaren de dar-se al poble romà; mas los romans exceptar no·ls volgueren, e axí foren forçats tornar a misericòrdia dels cartaginesos. 35

En aquesta manera finà la guerra de Àffrica tres anys e quatre mesos après de començada, e fou la fortuna tant als cartaginesos pròspera que tots los capitans enemichs, quasi com si los fats axí ho ordenassen, vengueren en lurs mans e portat Maco a Cartayna fo fet morir com los altres. 40

CAPÍTOL NOVÈ DE LA GUERRA DELS ROMANS E DELS ILÍRICOS, LOS QUALS VENCEREN, E COM VENGUÉ EN PODER LUR SERDENYA E COM TRAMETEREN GENT D'ARMES EN SPANYA PER CONQUISTAR.

Los cartaginesos, après la pau de Sicília feta ab los romans encorregueren aquests perills, que comptats havem. 5

32 lurs] los B

Lo poble romà après de la mateixa pau entrà en guerra
 ab los ilíricos, e fou-ne ocasió que un enbaxador del poble
 romà tramès a ells per demanar la restitució de les coses
 10 robades en mar, no solament no fou hohit, mes fou mort per
 aquells a qui era tramès. Per hon los romans feta la empresa,
 porgaren la mar de cossaris, e moltes ciutats de Grècia per
 aquest fet foren en amistat del poble romà, perquè los ilíricos
 éran comuns enemichs de tota la nació grega, e éran axí forts
 15 per mar que en batalla naval vençut havien los athens, qui
 éran en aquell temps los pus potents de Grècia. Per terra
 encara havien assetiat Duraço e presa la illa de Croffó, e tot
 lo pahís havien romput ab moltes corregudes; mes venint-los
 al dós la potència dels romans, Gayo Fúlvio cònsol ab
 20 docentas naus, e Aulo [Postúmio] ab la gent de terra, la qual
 havia a passar de Bràndis a Pol·lònia, sensa molt treball
 romputs los domacis, foren forçats los ilíricos sotmetre lo coll
 al jou dels vencedors. Teuta regina lur, per obra de la qual lo
 enbaxador romà era stat mort, despullada del realme, fugí en
 25 lunyades parts.

Tornats en Itàlia los exèrcits, sentint lo poble romà que
 los cartaginesos aparellaven gran navili per readquistar la illa
 de Serdenya, dubtaren que lo aparell no·s fes per ells, e per
 tal rahó se desisqueren d'ells, dient que havien rompuda la
 30 pau; los quals desaximents foren de tanta terror als
 cartaginesos, que per no haver guerra dexaren la illa de
 Serdenya als romans e·ls referen les despeses fetes ab mil e
 docents talents. E axí foren ronovats los pactes entre lo poble

10 no² om. B 20 Postúmio] Rutílio BN 24 despullada] e despullat N

romà e lo cartaginès, e Serdenya vengué en les mans dels
romans. 35

Crexent après les forces als cartaginesos en Spanya, per
ço que Amílcar après la pau romana tramès en aquelles parts,
per la virtut e valentia havia crescut les forces dels
cartaginesos, no feren los romans poca stima de aquest
creximent; per què tramès son exèrcit en Spanya, començà 40
en aquell loch conquistar e estendre ses forces, provehïnt que
per trobar buyt lo pahís, no-s fessen axí grans que a lur posta
moura los poguessen. Après de açò sobrevingué als romans la
guerra ffrancesa, de la qual contarem, fent-nos arrera per
atènyer més complida conexença, per ço que axí com la 45
guerra affricana fou vehïna e perillosa als cartaginesos, axí
aquesta fou als romans vehïna e plena de grans treballs [e]
perills; e en la una guerra e en altra no-s combatia per
adquirir glòria ho honor, mes per deffensar la pròpria vida e
salut. 50

CAPÍTOL DEÈ DE LES OCASIONS QUI CAUSAREN LA GUERRA
DELS FFRANCESOS E ROMANS.

Itàlia de la part de ponent e de mitgjorn és cinta de la mar
toscana, e de la part de lavant es cinta de la mar adriàtica, e
axí de aquestas tres parts és Itàlia com una illa; de la quarta 5
part, qui és de tremuntana, muntanyes altíssimes a manera
de mur cloen Itàlia; e tenen aquestes muntanyes per nom
Alpes, e tenen de la una part mar a la altra. Lo munt

47 treballs *om. B*

Apennino naix dels Alpes no molt luny de la mar de sota, e
 10 separant-se de aquells, se dresta devers lo mar Adriàtich quasi
 endret les parts hon és Sinigàlia, e de aquí plegant a la mà
 dreta per lo mitg de Itàlia, se estén fins al stret de Sicília.
 Entre los Alpes e lo Apennino són planures tant bellas que
 no sol en Itàlia, mes en Auropa tota negun pahís més fèrtil se
 15 troba. La forma de aquest pla és de triàngla; la punta és allò
 hon lo munt Apennino se leva, qui nax dels Alpes, e quasi
 com dos braços separant-se, los Alpes van fins a Pola sobre lo
 golf de Venècia, e Apennino va fins a Sinigàlia; e aquests són
 los dos costats del triangle. La terça cara fa la mar de la ciutat
 20 de Sinigàlia fins a Pola; lo flum del Po naix en los Alpes
 corrent per la planura, e matent-se en lo mar Adriàtich,
 recull ab si tots qui devallen dels Alpes, del munt Apenino e
 dels lachs vehïns, qui són molts e grans. Aquest terreny tant
 fèrtil fou antigament senyorejat per los toscans, qui y
 25 edificaren dotze ciutats, e Adria fou una de aquelles.
 Aquesta Adria se veu encara desfeta prés de mar prop de
 aquell loch a hon lo Po engrava, e fou axí potent e famosa
 ciutat que donà nom an aquell golf qui per ella se anomenà
 e-s nomena lo mar Adriàtich. Lo temps que los toscans
 30 habitaren aquell loch fou gran, mes après serts pobles de
 Ffrança ab grandíssima moltitut passats los Alpes, e devallant
 en aquests lochs, ne lançaren los toscans e tengueren aquell
 terreny per lur habitació; e per ell se nomenà Ffrança.
 Donchs havem dos Frances, una d'allà dels Alpes, qui és
 35 pròpia e antiga, e altra da ça en les parts de Itàlia, los pobles
 de la qual són aquests. Primerament entre lo Po e los Alpes
 són certs pobles anomenats lays; après de aquests són uns
 pobles anomenats labecis; après són los ínsubros, dels quals

és cap la ciutat de Milà; après los senomans; après los
 venetians. És ver que los venetians no són ffrancesos, mes 40
 altra gent antiga venguda de Paflagònia. Tots aquests pobles
 són entre lo Po e ls Alpes. Entre lo Po e Apennino són los
 pus alts pobles los avans, són après los boys, après los egans,
 après los zènonns, qui són los darrers pobles, e la lur ciutat
 fou Sinigàlia, posat en la ribera del mar Adriàtich, si bé vuy 45
 és desfeta e fon antigament potentíssima. Sirca docents anys
 après que aquests pobles passaren en Itàlia, se començà
 guerra entre aquests e los romans, e no fou la primera guerra
 contra tots los ffrancesos, mas solament contra los zènonns,
 qui eren mes vehïns, perquè aquests zènonns, passat lo munt 50
 Apennino, eren devallats en Toscana e havien asetat
 Chiusso; e per què los enbaxadors romans, qui éran tramesos
 per concòrdia, entraren en la batalla e mataren lo rey lur;
 presa de açò indignació, los ffrancesos dexaren lo siti, e
 corregueren a Roma. 55

Fforen aquests los ffrancesos qui prengueren tota Roma,
 sinó lo Capitoli; e no que lavors fossen venguts d'allà dels
 Alpes, ans en Itàlia éran nats e crescuts, és bé ver que lur
 començ fou de Ffrança tranzalpina. Moltes guerras se
 seguiren entre los ffrancesos e romans fins al temps de la 60
 primera guerra púnica; mes pochs anys après la pau ab los
 cartaginesos fou feta, se ensengué guerra de nou entre los
 romans e los ffrancesos ab major terror e parill que may fos, e
 vengué per les ocasions següents. Los zènonns, com a gent 65
 inquieta e superba, éran passats en Toscana per guastar e
 robar e havien posat siti a Aretço; los romans, a qui no pleya

62 fou *om. B*

gens lur acost, feren socors als aretins, e no molt luny dels
 murs fou dura e aspra batalla, en la qual morí lo cònsol e
 molts cavallers romans restaren presos; ne per açò pogueren
 70 haver Aretço, mes après de haver-hi aturat algun temps,
 levaren lo siti e tornaren en lur terra; e trametent lur
 enbaxador los romans per rescatar los presoners, com és de
 usança de guerra, fou per los ffrancesos pres e cruelment
 mort, per hon encesos los romans a venjança, mès en punt
 75 novell exèrcit sota govern de Mànio Cúrio, lo trameteren en
 contra dels ffrancesos.

CAPÍTOL ONZÈ DE TRES BATALLES VENÇUDES CONTRA LOS
 FFRANCESOS PER MÀNIO CÚRIO CÒNSOL, E COM LA LEY
 FETA PER GAYO FLAMÍNEO, CRIDATS LOS FFRANCESOS
 TRANZALPINS, RENOVELLÀ LA GUERRA.

5 Aquest Mànio entrat ab las gents sues en lo terreny dels
 ffrancesos zènon, vengué ab ells a les mans e combatent fou
 vençedor ab gran occisió d'ells, e conquistà tot lo terreny que
 possehién; après de açò perseguint los altres ffrancesos, los
 vencé en dos batalles, en tant que-ls constrengué de star
 10 contents dels térmens de lur terra e desigar la pau. Seguís,
 passats alguns anys, que Gayo Flamíneo cònsol proposà una
 ley al poble romà que tot lo terreny dels zènon d'egués ésser
 a ells levat e dat als ciutadans romans; la qual ley axecutada,
 los altres ffrancesos vehïns no prengueren gran desdeny,

70 aturat algun temps] - algun temps aturat B 72 de om. N 2 com +
 per B 14 no] ne B

dient que tals leys imposar als zènon s no era sinó a poch a 15
 poch lançar de Itàlia los ffrancesos, perquè·n fossen senyors a
 ple e que ésser lícit de fer guerra per créxer la senyoria negú
 no u ignorava; mes los romans fora de tota rahó feyen guerra
 no per guanyar honor, mes per robar; e que no éran tant
 aflaquides les forces dels ffrancesos que axí los aguessen a 20
 menyspresar los romans e cruelment lançar-los de lur terra.

Per tals rahons encesos, trameteren enbaxadors als altres
 pobles, e majorment als ísubros, com a més potents e de
 major autoritat, a qui replicant les antigues injúries e les
 presents, los comogueren a ira contra los romans, mostrant 25
 les forces dels ffrancesos ésser grans en Itàlia si units e de
 comun consentiment emprenien la guerra; e que cada un
 poble per si contra los romans sens dubte era insuficient; la
 qual cosa conexent los romans, tostemps havien treballat ab
 cascú per si haver a garrejar, e ab tal art havien vensuts los 30
 zènon s, e ara treballaven desfer los boys; e que si lur desig
 portaven a fi, succesivament contra los senomans e après
 contra los ísubros procehírien; e per ço a voler-se bé haver
 los ffrancesos, d'évien ensemps empendre la guerra contra los
 romans, e més que d'évien requerir los ffrancesos 35
 oltramuntans recordant lo lur antich començ.

Per tals rahons se mogueren los ísubros, senomans e
 altres pobles ffrancesos a pendre la guerra contra los romans,
 e de comun consentiment trameteren enbaxadors, qui ab
 grans promeses mogueren a passar en Itàlia dos reys dels 40
 ffrancesos, dels quals la hu se nomenava Aneroste e lo altre
 Gongolítano, mostrant los grans premis star en la venguda

15 a poch² om. N

lur, perquè vensuts los romans tota Itàlia sens repar venia en
 lurs mans, e que Itàlia no sol era gran e habundant dels béns
 45 que produeix la terra, mes plena de inextimable tresor; e que
 vençre los romans seria fàcil cosa tota volta que los ffrancesos
 transalpins e los da ça, recordant-se de la antiga
 consanguinitat, ab comun consentiment, la guerra
 emprenduessen, atès que en lo passat los zènonz sols havien
 50 romputs los romans en batalla, e presa, robada e cremada en
 part la ciutat de Roma.

Rahonant tals coses los enbaxadors, auçantant tals
 rahons fàcilment, e los pobles e los reys comogueren a passar
 en Itàlia, e tan prest començaren de fer gran aparell per la
 55 sperança de novella poció; e per tal rahó molts pobles de
 França voluntàriament se ajustaren ab los dos reys, ne major
 exèrcit may, ne de pus fort gent, ne de major aparat se
 recorda ésser fet, ajustant-se los ffrancesos ultramuntans
 ensemps e los altres da ça a la destrucció de l'imperi romà, e
 60 a ocupament de Itàlia tota. Aquests tan grans aparells de
 guerra après que per fama a Roma arribaren, gran spant
 causà en les penses del senat e del poble, e torbats atenien a
 fer repars contra tant perill. E en cert aquesta por fou molt
 útil als cartaginesos en la conquesta de Spanya, perquè
 65 stimant los romans haver assats què fer en lur terra, tot altre
 pensar oblidaren, e de nou fermaren pactes ab los
 cartaginesos per ésser més prests en la guerra, en qui tot lur
 stat penjava.

Mesos en punt lurs exèrcits, Aneroestes e Gongolítano,
 70 reys dels ffrancesos ultramuntans, ab innumerable gent

59 ensemps] *transpon. post ajustant-se 58 B 69 en] a B*

passats los Alpes devallaren en Itàlia. Ffou la passada de
aquests ffrancesos no ab tanta cuyta com seria stat mester per
voler vençre; e molt temps foren sperats en Itàlia per los
pobles qui ab ells s'eren ligats; pur a la fi vaent-los massa
tardar, alguns mudaren voler e acostaren-se ab los romans; 75
fforen aquests tals los senomans e los venecians. Arribats los
reys ab lurs exèrcits en les planures del Po, los ínsubros e
boys se ajustaren ab ells, e dexada alguna gent per a guardar
lur terra, ab tota la multitut passant lo munt Apennino,
devallaren en Toscana. 80

CAPÍTOL DOTZÈ DEL CONSOLAT DE LÚCIO EMÍLIO E GAYO
ACTÍLIO E DE LES AJUDES FETAS ALS ROMANS PER LOS
POBLES DE ITÀLIA.

Cònsols éran aquell any Lúcio Emílio e Gayo Atílio. Aquests
en lo començ del consolat stimant los ffrancesos massa tardar 5
e creent que venir no d'eguessen, Atílio ab les naus era anat
en Serdenya, e Emílio ab lo exèrcit stava a Rímino per
contrastar l'esforç dels boys. A Roma no ab poch spant se
sperava la venguda de tanta gent, e recordant la antiga
pressura de lur ciutat, dubtaven la gent francesa no fos fadal 10
a Roma. E per tal rahó ultra los ja ordenats exèrcits, de nou
asoldar gent deliberaren, e com no una, mes moltes vegades
aguessen a combatre, sovint se axercitaven, e espesses vegades
requerien los pobles de Itàlia que a la defesa de si matexos
prenguessen armes, a què no freturaven molts prechs, perquè 15
sentint los italians tan gran poder venir-los al demunt, per la
pròpia salut e de la pàtria foren contents. Obeÿren aquesta
guerra als romans no com a senyors, mes com a més potents

20 e de major auctoritat. Quanta gent en les armes e quanta metessen a punt per a socors, tots los pobles de Itàlia per les taules scrites per cascun poble veure se pot, les quals axí com de serts auctors grechs e latins scrites se troben, per glòria de la pròpia pàtria particularment recomptarem.

25 Primer, començant als romans, Lúcio Emílio e Gayo Atílio cònsols en lo principi del consolat éran axits a camp ab quatre legions romanes; e contenia cada legió sinch mília e docents hòmens a peu ab CCC cavallers. Tenien ultra los cònsols les ajudes dels sotsmesos, qui éran trenta mil pehons e dos mília e docents cavallers; aquest era lo exèrcit ordinari
30 acostumat de axir cad·any. E lavors per la venguda dels ffrancesos cresqueren com se segueix; e primer los toscans e sabins, tantost que los ffrancesos devallaren en Toscana, foren en armes e materen en camp setanta mília hòmens de peu e de cavall quatre mília. Lo semblant feren los umbros e
35 los sarcinatos, abitadors de Apennino, qui per sentir los ffrancesos prés de lur terra, tan prest se meteren en armes, axint a camp ab XX mília combatents. E los romans, ultra aquell primer e ordenari exèrcit, ne meteren un altre a punt, del qual era lo nombre sinquanta mília e vuyt cents hòmens
40 a peu, e a cavall tres mília e docents. Tots los anomenats éran en armes; après eren scrits per metre'ls en camp quant mester fos los exèrcits següents. Los latins, ço és los pobles de Làcio, vuytanta mil pehons e cavallers sinch mília; los samnitos setanta mília de peu e set mília cavallers; los marcos, maurucinos e fferretans e vestinos cent mil pehons e IIII
45 mília cavalls. Los romans ultra les legions vuyt, les quals de

23 recomptarem] recomptaré B

sobre havem dites, havien scrit gran moltitut de gent a peu e a cavall de Roma e dels lochs a ella obedients e de tota Campanya, que fou lo nombre docents sinquanta mília pehons e vint mil cavallers; havia en aquest temps dos legions en Sicília, en cada una de les quals avia quatre mília e docents hòmens de peu e docents de cavall. Lo nombre de tota la gent fou set-cents mília hòmens de peu e setanta mília cavallers; e sol feren a tants compliment los italians, no comptant res de Lombardia ne de Romanya, qui ab ells se ajustaren.

CAPÍTOL TRETZÈ DEL SITI DE ARETÇO E COM CORREGUEREN LOS FFRANCESOS TOTA TOSCANA ROBANT E GUASTANT.

Tornant a nostre intent primer, los ffrancesos devallats en Toscana eren arribats a Perusa, quant sentiren los toscans e sabins ensemps ajustats haver fet camp a Aretço, per hon tornaren atràs per pendre batalla. Mes los toscans vista la ferocitat de tanta moltitut, en degun modo combatre deliberaren, mes staven dintre lur camp, lo qual de vall e stacat enfortit havien fet prop lo mur de Aretço, sperant del cònsol la venguda, de què staven certs que a Rímino les gents totes aplegave; ne axien fora del camp, ab tot que per molts scars dels enemichs covidats fossen, mes de tot avisaven lo cònsol sollicitant-lo de venir. Havent ja alguns dies axí passats, no podent los ffrancesos tirar los aretins a batalla,

47 de gent *om. N* 53 hòmens de peu] peons *B* 6 ensemps *om. N*

temtaren pendre'ls ab engan, e vengue'ls fet en tal manera. Una nit trameteren fora del camp tota la gent de peu, fent-los tenir camí vers Ffísole; e anats algun spay, dexaren una part de gent en certs torrents amagats; après lo dia
 20 clarejant, partí la gent de cavall, tirant devers aquells qui en la nit éran partits. Los Toscans vaent partir los enemichs, trameteren part de lur gent a seguir-los de lunny, qui vaent los pehons primer, après los cavallers haver passat cert loch e no creent que algú ne romangués, ab poca cautela daren en la
 25 enbosta, e mesos enmitg, foren constrets combatre; a hon moriren més de sis mília toscans. Los altres fugint la crueltat ffrancesa, se retragueren en un munt molt fort, e aquí se començaren a deffençar. Los ffrancesos, no podent-los pendre per la fortesa del munt, se posaren entorn e dia e nit
 30 guardaven que fugir no poguessen.

Stant en aquests térmens, sobrevingué Lúcio Emílio cònsol, qui partit de Rímino e passat lo munt Apennino, era devallat en Toscana, la venguda del qual sentint los ffrancesos deliberaren habandonar lo siti, e fou consell del
 35 rey Aneroste, qui dix:

—“Lo cònsol vendrà ací per socórrer aquests, e ab nosaltres starà a la vista, com han fet los toscans sens pendre batalla, e en lo mitg tota Itàlia serà desada e la roba recullida per forces; per què me sembla que millor s-córrer e robar lo
 40 terreny ple ans de dar-se a repòs, e après star ab ells a la vista tant quant volran, que cert so que ab nosaltres unca volran batalla.”

27 en] a B 39 que om. B

Quant fos a tots plazent aquest consell mostrà la
 execució prompta, que sens sperar del cònsol vista,
 corregueren per Toscana robant e guastant tot lo terreny; 45
 combatien les forces, a qui la cuytada execució lur no havia
 consentit spay de enfortir, e aquellas per ésser mal fornides
 de les coses a defendre necessàries, leugerament prenien,
 enriquint-se de la roba dels toscans. Emílio, rebuts ab si los
 toscans qui éran en lo munt, seguia los ffrancesos de loch en 50
 loch per fer-los anar pus strets, e perquè menys poguessen
 robar; mes ab ells a batalla no venia, stimant perillós
 combatre ab tanta moltitut. Finalment robada e destrohida
 tota Toscana per los ffrancesos, carregats de roba, arribaren a
 la mar pres del port de Talamó, e de aquí feren camí vers la 55
 ciutat de Piza ab cor de passar pus avant e trametra la roba
 dallà lo munt en lo loch que-s diu vuy Lombardia.

CAPÍTOL QUATORZÈ COM LOS DOS CÒNSOLS NOMENATS
 HA CARS TROBANT-SE TENIR LOS FRANCESOS ENMIG
 AGUEREN AB ELLS ASPRA BATALLA, LA QUAL VENÇEREN.

Durant aquestas coses, l'altre cònsol dels romans, anomenat
 Gayo Atílio, sentint la passada dels ffrancesos, e sol·licitat per 5
 letres del senat, ab tot lo navili e exèrcit era partit de
 Serdenya e arribat a port pizà. Aquí posada la gent en terra e
 algun poch havent refrescat, se mès en camí anant riba de
 mar vers Talamó, a hon sentia ésser los enemichs, ab
 propòsit de ajustar-se ab l'altre cònsol e de comun consell 10

8 riba] a riba B

governar-se en la guerra. E havent alguns jorns caminat, sentí los enemichs ésser-li prop e venir devers ell, e que Emílio ab son exèrcit los venia detràs; per hon Atílio, com a ben adestrat en guerra, pres un munt qui era prop de mar, situat
 15 en tal manera que constrenyia los enemichs passar sota ell per pas assats stret. Sentint los ffrancesos la venguda de l'altre cònsol, trameteren flota de cavallers a pendre lo munt per haver lo pas spedit; mes trobant lo loch ja pres per lo cònsol, volgueren ab la usada supèrbia per força lançar-los, e sobre
 20 açò se començà aspra batalla, e tant durà que ja tot lo exèrcit dels francesos arribat era, e los romans tramesos de Emílio, l'altre cònsol, qui anava costerejant lo exèrcit dels francesos, sentida la scaramuça, ho tengueren a maravella, ignorant la venguda de Atílio. Mes acostant-se més e més en aquell loch,
 25 trameses escoltes per saber què era de lur combatre ocasió, finalment sentiren e compregueren l'altre cònsol haver pres lo pas e defensar-lo francament; per la qual cosa plens de alegria, ne avisaren Emílio, e parent a tot loch e temps de vençre ésser-los atorgat, se dispongueren a batalla. Los
 30 ffrancesos vaent-se denant e datràs los anamichs, e que a combatre se aparellaven, per lo semblant ordenaren lurs squadres, qui de necessitat havien haver dues cares: una voltada a Emílio, qui·ls venia al dos, e altra vers Atílio, qui al denant los era aparegut. E per ço mesa de una part tota la
 35 roba, deputant-hi guarda, la resta dels combatadors se materen a punt. Havent, com dit havem, la squadra dels ffrancesos dos cares, una denant, altra detràs, molt era més a mirar spantable cosa, e més promtes a combatre perquè

19 lançar-los + ne *B* 38 cosa *om. B*

major nombre les armes exercia que si de una part voltats fossen; cosa era al mirar bella la varietat de tants pobles, qui segons diverses nacions, diverses custumes observaven; eren-hi molts hornats de sobravestes guarnides d'or, qui percutides del sol lançaven maravellosa resplandor; éran-hi altres qui segons lur costum combatién nuus, havent solament escut e ell e les armes offencives; éran-hi molts altres ornaments en hòmens e en cubertas de cavalls, qui en part als romans era spant tanta magnificiència, e en part ensenia lurs ànimos a cubdícia de presa.

La primera batalla se féu entre ls hòmens a cavall, revolta tota al munt ocupat per Gayo Atílio, e feyen-s'í aspres e bells fets d'armes, esforçant los ffrancesos de vençre lo pas, e los romans vigorosament defensant-lo; e fou la batalla axí streta que Gayo Atílio hi morí, la testa del qual un cavaller francès portà als dos reys, ab alta veu cridant:

—“Veus la testa del cònsol romà!”, mostrant-la axí a tots per confortar los seus e spantar los anamichs.

Mes per açò no perdent gens de l'ànimo los cavallers de Atílio, ans per la mort del capità més encesos a ira lo pas pus fort defensaven, en tant que romputs los francesos de aquella part los rebotaren en lo pla.

E ja les squadres de peu éran vengudes a les mans, e la batalla era tal que no sol als mirants, mes als hohints porta spant. La pugna era de tres ecèrcits; los ffrancesos en lo mitg procehir avant e rompre lo exèrcit del cònsol mort treballaven; e de la part de tras atenían resistir a la gent de Emílio; los romans per lo contrari davant los contrastaven lo

39 part + tots B 42 de om. N 46 qui rep. N

passar, e detràs passar e rompre'ls treballaven. Terribla era lo
so de las trompetas e dels altres estruments, ab los quals los
cavalls movien axí gran ramor e crits que a penes les orelles
70 ho podien soportar e tots los lochs vehïns ferament
resonaven. Terrible encara a veure hòmens nuus ab serts lurs
moviments sota los scuts, e ab açò ajustan la resplendor de
les armes e hornaments damunt anomenats. Mes aquells que
75 combatien nuus, dels sagitaris dels romans durament
començaren a ésser farits, perquè havent los ffrancesos
persones grans e blanques, lo scut no podia cobrir-los tots, e
volant moltes sagetas de tota part, asprament éran nafrats; e
no podent-se venjar de qui-ls nafrava per ésser-los lunyats, de
80 supèrbia se tornaven en si mateixos, en tant que alguns d'ells
abandonant lo orde de les squadres, corrián desesperadament
vers los romans e com a desesperats morían; altres per dolor
de les farides, sullats de sanch, qui més en lo cors blanch
apar, tornant atràs desbarataven los altres.

L'altra gent grossa venint a les mans, rompre primer les
85 lances, com és costum, e après ab les spases tretes venint a les
stretas, feyen aspre combat; e éran axí grans los crits, strèpits
d'armes, percució de spases, alaritgs de cavalls, laments dels
nafrats e alegria dels nafrants, que no y satisfâ scriptura; ne
esdevenia, com en les altres batalles, que los d'enant
90 combatent reposen los de tras, mes per tot agual era la
mescla, ne en tan gran exèrcit alguna part stava en repòs, mes
ab pits, brassos e menar de mans en tota part se combatia,
per ço que los ffrancesos veyen clar neguna sperança haver
sinó en lo vençre, trobant-se en terreny strany e entre pobles

79 en¹] a B 85 tretes *om.* B 88 e *om.* B

odiosos e enemichs; per lo semblant veyen los romans que si 95
 lavors no vencien, tardaria tan disposta covinentesa, vaent lo
 gran avantatge que per tenir los ffrancesos entre dos
 consolars exèrcits, tenien ab tanta miloria de loch, e ultra la
 virtut pròpria, la fortuna los havia molt favorits en aquesta
 jornada; inflamave'ls més avant lo desdeny que la glòria dels 100
 romans e la granesa de Itàlia fos tam poch stimada per los
 ffrancesos, que sperança aguessen haguda de adquirir la
 terra e sotmetra los italians, e que ja robats aguessen los lochs
 vehïns. Per aquestes e semblants ocasions encesos los romans,
 toscans e los altres italians, ferament combatien; los 105
 ffrancesos no ab menor ferocitat se esforçaven a vençre, mes
 dos coses los perjudicaven: la calitat dels cossos e la calitat de
 les armes, per ço que los cossos dels ffrancesos són
 impacients dels treballs, e les spases úsan grans e largues ab
 punta roma; e aquestes spases axí com en la primera ferida 110
 donen gran colp, axí acostant-se los enemichs, no valen res
 per no haver spay de ferir. Los romans, per lo contrari,
 usaven spases petites e agudes, e axí venint a les stretes, ferien
 bravament ab sovinejada e spessa percutida, matant dels
 ffrancesos gran nombre; e ultra éran los cossos dels romans 115
 exercitats en les armes e avazats de soportar treballs. Per hon
 devenia que en tota cosa los romans los avansaven.

Stava noresmenys la squadra dels ffrancesos inmobla e
 ferma sens fugir, e éran tants en nombra que ab tot que
 infinits ne matassen, molts restaven qui col·ligats e retrets 120
 com a mur resistien, ne primer pogueren ésser rots que lo

96 covinentesa] avinantesa B 100 inflamave'ls] inflama'ls B 102 de]
 en B 109 úsan] usaven B 120 retrets] strets B

cònsol, cridats los cavallers, manà que corrent ferissen ab pits de cavall en la squadra dels enemichs. A tal hora bravament ferint los romans, desbarataren e romperen los ffrancesos, 125 matent-los en fuyta e matant de tal manera que de tanta moltitut sols X mília vius foren presos, entre los quals fou Gongolítano, la hu dels reys; del restant la major part morí, los altres partint per Itàlia dels pehizans perseguits foren. Aneroste, lo altre rey, e molts senyors e gentils hòmens ab 130 ell eren fugits; mes vaent tallada tota via de restauració, per no venir en les mans dels enemichs, mataren cada un si mateix, primer lo rey, après los altres.

Emílio cònsol après la batalla aturant aquí alguns dies, reté tota la roba als pobles robats, e après tornant a Roma 135 gloriosament triumphà. En lo triumpho menà lo rey Gongolítano e los altres senyors e prínceps presos en la batalla, ligats denant lo carro, e molts carros carregats de armes e de sobrevestes ffranceses, les quals après totes en lo Campodoglio féu penjar per eterna memòria.

CAPÍTOL QUINZÈ DEL CONSOLAT DE QUINTO FÚLVIO E GAYO MÀL-LIO E DEL CONSOLAT DE GAYO FLAMÍNEO E PÚBLIO FÚRIO E COM EN BATALLA VENCEREN LOS ÍNSUBROS.

5 Quinto Fúlvio e Gayo Mál-lio foren fets cònsols. Après de aquests e entrant ab lurs exèrcits en Ffrança, asaltaren los boys, e totes lurs terras e lochs subjugaren; e volent avant

128 partint] fugint *B* 1 de + Gayo Flamíneo *N*

passar de grans pluges, qui foren aquell any de pestilència, sobrenent en lo camp, foren axí enpatxats que no res fer pogueren.

10

L'any següent essent cònsols Gayo Flamíneo e Públio Fúrio, a Fflamíneo tocà per sort la província de Ffrança, per que anant ab lo exèrcit féu primer càrrech sobre certs pobles anomenats anans, qui són prop del peu del munt Apennino; e après de haver-los subjugats, anà al dòs dels ínsubros, e passant ab son exèrcit prés de aquell loch, ha hon Lada s'engrava ab lo Po, fou asaltat dels enemichs, qui ab gran ardir los dampnajaren. Per hon partit de aquí lo cònsol e posada la gent sua dallà del riu, la ajustà ab lo altre exèrcit gran moltitut de senomans, qui si bé éran ffrancesos, seguien los romans. En tal manera refrescat e fortificat lo exèrcit, deliberà passar altra vegada lo riu de Lada e venir contra los ínsubros; e axí ho féu e passant la part de sobre vers los Alpes, donà grandíssims dans a tots los abitants de aquell terreny. Los ínsubros deliberaren combatre, e ajustades lurs forces, meteren a camp cinquanta mil combatents, e tragueren del temple de Minerva certes banderes, anomenades inmoables; e era fama que lícit no era fugir qui fos ab tals banderes, e anant a l'encontre del cònsol, requerihen combatre. Vaent lo cònsol la necessitat de combatre, tenia gran penser dels senomans, qui en gran nombre eren ab ell, e stimava de gran perill en tals lochs avent a combatre contra ffrancesos fiar de gent ffrancesa, e si de si los separava, romania poch fort contra tants enemichs; e temia que los senomans, desdenyats per no haver volgut fiar

15

20

25

30

35

19 posada] passada *B* 26 mil] mília *B*

de ells, no pasassen de la altra part, e crescudes les forces dels enemichs no li venguessen demunt; e stant en tan congocat pensament, finà ab assats perillós delliber. Lo camp seu era al costat del riu de Lada, sobre lo pont per poder passar a son
40 pler. En tal loch cridats a si los senomans, fingint fer-li al fet, los manà passar lo pont, e com passats foren, cuytadament lo féu trancar, e restà sol ab la gent sua, cloent los senomans dallà lo riu, en manera que ni a ell ni als ísubros podien dar ajuda; e fet açò, ordenades les esquadres de la gent sua,
45 acceptà la batalla. Ne axí poch agué bona consideració en alegir loch, per què mes la gent tan prop de la riba del riu de Lada, que si estrets fossen stats, no-s foren poguts fugir, ne ajudar-se l'ú a l'altre per la stretesa del loch; mes noresmenys fou vencedor per virtut de la gent, qui apercebent-se de la
50 error del cònsol, combatéran ab tanta prudència e xichs e grans que obtengueren gloriosa victòria. Entre les altres providències los cavallers de lança grossa, qui segons la usança dels romans acustumaven star detràs tota la altra gent, en aquesta batalla primers foren a ferir e mostraven als
55 enemichs de luny les puntes de les astes e staven sense ferir; e açò perquè comprès havien en les altres batalles los ffrancesos en lo començ ésser aspres e forts, mes tantost cansar-se del treball; e axí tenint a ells les astes, los ffrancesos treballaven rompre-les ab les spases, e en açò consumaren tota lur
60 primera furor; e lavors los romans lançades les astes en terra, ab les spases los sobraren, de manera que constrets foren fugir ab gran occisió e dan lur. Axí atronats restaren los ísubros, de tal rota que tan prest trameteren enbaxada a

42 trancar] tancar *B* 61 sobraren] soptaren *B*

Roma demanant pau; mes no la obtengueren, perquè los cònsols de l'any següent, a qui era comesa la cura de la guerra, la contrestaren; e Fflamíneo, tornat a Roma, triumphà honradament. 65

CAPÍTOL SETZÈ DEL CONSOLAT DE GAYO CORNÈLIO E MARCO MARCEL·LO E DEL SITI DE VERCEL·LO E DE CLASTIDIO, E COM MARCEL·LO EN BATALLA CAMPAL VENCÉ VIRIDOMARO, E COM MILÀ PRES PER LO ALTRE CÒNSOL, FOU DADA FI A LA GUERRA. 5

Seguiren en lo consolat Gayo Cornèlio e Marco Marcel·lo. Los ísubros no podent haver pau, lançats en desesperació, de nou se aparellaven a guerra, e no fiant en lurs forces, cercaren ajuda dels ffrancesos tranzalpins, qui per molta pecúnia vengueren en lur ajuda ab trenta mil combatents; la qual moltitut, après que fou arribada a Milà, grans exèrcits de milanesos e de altres ab ells se ajustaren. Los cònsols ja éran arribats en lur terreny, e assetiaven a Vercel·lo. Los ísubros, no podent socórrer Vercel·lo, feren passar lo Po a part de lur gent, qui assetiaren una terra dels romans nomenada Clastidio, pensant que per socórrer Clastidio los cònsols desemparassen Vercel·lo. Sentit per los cònsols lo siti de Clastidio, deliberaren que Marco Marcel·lo ab part de l'exèrcit lo anàs a socórrer, e Gayo Cornèlio ab l'avanc romangués sobre Vercel·lo; e axí partit Marcel·lo tirava a Clastidio, quant los ffrancesos, sentint la venguda dels 10 15 20

1 e + de B 13 a om. B

romans, ab gran ardir los isqueren a l'encontre, e arribats los
 uns en vista dels altres, atenguéran en ordenar les batalles.
 Capità era dels ffrancesos Viridomaro, home valent e de gran
 25 ànimo; aquest denant tots sobra un bell cavall e de armes
 magníficament areat, ordenava la gent sua. De la part altra
 Marcel·lo, passat denant per provehir al necesari, viu
 Viridomaro, e conech ell ésser capità de l'exercit ffrancès; no
 30 stimà inconvenient la un capità contra l'altre singularment
 combatre; e axí fets sperar los seus, ell sol se féu avant.
 Viridomaro, conaxent per la sobrevesta de porpra, perquè no
 a altri era consentida portar, ésser aquell lo cònsol, se féu a
 l'encontre d'ell vigorosament, e fets detenir los seus, en lo
 mitg de les esquadres los dos capitans de concòrdia
 35 combateren. Cosa era bella de veure dos grans capitans
 exèrcits star sense combatre, atents e sol·lícits en esperar que
 s'i agués lo combat dels capitans, qui corrent entre ells e
 portant-se com a valents hòmens e de les armes destres.
 Ffinalment ab molt avantatge Marcel·lo obtengué la milloria,
 40 en tant que traspasat Viridomaro d'un encontre de lança,
 mort per terra lo derrocà del cavall. Los cavallers romans,
 levats en vigor per la victòria del cònsol, tan prest assaltaren
 los ffrancesos, qui spantats per la pèrdua del capità, no
 tardaren a fugir, e foren-ne morts gran nombre, e molts
 45 negaren en lo Po, perquè fugint a la fúria dels romans se
 lançaven en lo riu nadant per passar de la altra part.

Aquesta victòria agué Marco Marcel·lo solament ab los
 cavallers abans que arribassen los pehons, après de la qual

24 era² *om. B* 35 capitans *om. B* 42 victòria] notòria *N* 44 morts]
 molts *N*

levant lo camp, levà les armes e sobravesta de Viridomaro e
 consecrà-les a Júpiter. Anomenen-se aquestes tals despulles 50
 opimes, e són quant un capità de pròpria mà mata lo capità
 dels enemichs. E aquesta glòria en tantes guerres del poble
 romà solament esdevengué a tres, lo primer fo Ròmolo,
 edificador de Roma, qui en batalla matà lo rey de Senuina; lo
 segon fou Cornèlio Coso, qui essent capità de l'exèrcit, de ses 55
 mans matà combatent Larte Columno, rey dels veïentos; lo
 tercer fo Marco Marcel-lo, de qui ara avem comptat.

Los de Vercel-lo, qui éran assetiats de l'altre cònsol,
 com sentiren la rota de lur gent feta a Clastidio,
 habandonant la terra, de nits secretament fugiren; e Cornèlio 60
 pres Vercel-lo, tirà ab son exèrcit vers Milà, e no exint los
 milanesos a combatre, féu lo guast; e après tornant-se'n en lo
 camí, fou asprament asaltat del poble de Milà e dels
 ffrancesos ultramuntans, qui eren venguts en lur ajuda; per
 què voltat Cornèlio, mesclé ab ells la scaramuça e partí 65
 vencedor, rompent los milanesos e lurs ajudadors, e fugint
 no pogueren retraure's a Milà, mes en altres lochs segurs. La
 qual cosa vaent lo cònsol, tan prest tirà a la ciutat de Milà, e
 trobant-la buyda e spantada per la rota de sos ciutadans, ab
 poca fatiga la pres; per hon tots los ffrancesos, qui da ça los 70
 Alpes tenien lur habitació, del tot amansats e vençuts
 vengueren en poder del poble romà; e no molt après,
 levant-los les possessions, foren constrets en gran part
 habandonar la terra.

75

55 l'exèrcit *om. B* 61 ab son exèrcit *om. N*

FFI DE LA PRIMERA GUERRA PÚNICA. ACABADA
TRADUHIR EN VULGAR CATALÀ, AJUDANT AQUELL
INTERMINAT COMENÇ E FI QUI NOSTRES FETS BÉ
COMENÇATS ENDRESSÀ, A XV DE JUNY DE L'ANY MIL
80 QUATRE-CENTS SETANTA-DOS.

DEO GRACIAS.

81 gracias + Al Retrato den tranda / venit Zagales porque / todos son
suyos y ella de / nadie ay ay y ella de nadie / Negros rayas perna(?) /
porque las solas si dor / miendo le niegan Venga / la noche ay ay venga la
noche / fruenta candida. *N (marg.)*

4. ESTUDI DE F. ALEGRE, TRADUCTOR AL XV

4.1. La traducció al XV: el context de F. Alegre

Una traducció no pot deslligar-se de l'activitat lingüística ni de les teories sobre el llenguatge que més o menys conscientment imperen en el seu moment històric i que, per tant, la condicionen¹⁵⁷:

La traducción en el Renacimiento, así como en cualquier otro período, no puede ser tomada como una práctica lingüística aislada de otras expresiones lingüísticas o sin consideración ante la teoría del lenguaje que subyace en ella (Copeland 1991: 2), de manera que actualmente la investigación sobre una práctica lingüística basada en su correspondiente teoría del lenguaje es una *conditio sine qua non* para muchas áreas de investigación en Humanidades. En lo que respecta al período que va desde la Antigüedad clásica hasta el siglo XVIII, se da por sentado que el código base es la retórica. (M. Furlan, 2002: 31)

Per bé que el teòric més important quant a la traducció al XV sigui L. Bruni, el mètode *ad sententiam* té una inspiració clarament ciceroniana i l'origen en C. Salutati i en M. Crisoloras. L. Bruni té el mèrit de dur-lo a la pràctica, així com de teoritzar-hi àmpliament, al seu *De interpretatione recta*:

He was the first humanist to put into practice the new *ad sententiam* method of translation developed in the 1390s by Coluccio Salutati and later refined by Manuel Chrysoloras. (J. Hankins, 2003: I, 177)

L. Bruni és qui, a més, dona el sentit modern de *traduir* al verb llatí *traducere*, encunyant un neologisme. Segons la seva etimologia, el sentit de *traducere* en tant que passar d'una llengua a una altra (*trans* + *duco*) té un component d'acció (*ducere*) que va més enllà de la

¹⁵⁷ Però un traductor en la pràctica no segueix la teoria lingüística d'un moment històric determinat ni treballa sempre seguint les teories imperants. Les reflexions lingüístiques d'una època l'influeixen però molts cops no de manera conscient; més aviat trobem trets o característiques més o menys classificables dins d'una o una teoria quan n'analitzem la metodologia, que sempre té un punt de particular.

terminologia medieval del tipus *translatum* (*trans* + *fero*) o *arromançar*, ja que una cosa és portar (*ferre*) i una altra és conduir (*duco*) el text d'arribada, que també compta, amb un objectiu o meta (G. Folena, 1994). *Traducere* es refereix a la substitució de models grecs per llatins per tal de convertir a la llengua de Roma els filòsofs, oradors i historiadors hel·lens, dins d'una *Romanitas* moderna al segle XV; *Romanitas*, però, que paradoxalment i al contrari de la *Romanitas* original no coneix la llengua grega i que, per tant, continua dependent de les traduccions llatines per aconseguir comprendre els autors grecs (G. Serés, 1997: 29). *Traducere* no només indica el pas d'una llengua a una altra, sinó la conducció substitutiva del model grec per la còpia romana, almenys a nivell teòric, traduïnt *ad sententiam*, és a dir, cap al “significat”, no només seguint el *sensum* (sentit) o el *verbum* (paraules), per tal de “declinare absurditatem” (*apud* N. Round, 1993: 36), com el propi L. Bruni afirma. La traducció de les sentències, és a dir, del text entès com una unitat formal, de contingut i de significat, implica la traducció de l'estil de l'original i la comprensió de la seva significació històrica.

Traducere evolucionà en català en *traduir*, ja amb un sentit molt proper al nostre a finals del XV —en F. Alegre, per exemple—, perquè el sentit donat pel barceloní no equival al de L. Bruni. Així, quan l'Aretí proposa substituir els textos grecs per llatins, pretén més aviat imitar-los que traduir-los, salvant per exemple la distància entre ell i Aristòtil i revivint així de manera plena i en llatí la doctrina de l'estagirita. En canvi, quan F. Alegre diu que “tradueix”, designa una acció que, com veurem, s'allunya força d'aquest mètode brunian; i més a *La primera guerra púnica* que a les *Transformacions*. Per dur a terme aquestes traduccions, L. Bruni necessita un llatí a l'altura de l'àtic, i el troba en Ciceró. L'Aretí també estableix que una nova acció requereix una nova terminologia. Diu al *De interpretatione recta*¹⁵⁸:

Haec omnia, quae supra diximus, necessaria sunt [ut recte interpretari]. Et insuper ut habeat auris earumque iudicium, ne illa, quae rotunde ac numerose dicta sunt, dissipet ipse quidem atque

¹⁵⁸ Veure també R. Copeland (1991) o G. Folena (1994).

perturbet. Cum enim in optimo quoque scriptore et praesertim in Platonis Aristotelisque libris et doctrina rerum sit et scribendi ornatus, ille demum probatus erit interpres, qui utrumque servabit. (*apud* M. Furlan, 2002: 396)

És un contrastat traductor qui conserva amb rectitud dos trets d'un text grec: el seu *ornatus* i la *doctrina rerum*, és a dir, qui no el desfà entre forma i contingut, sinó que en conserva la seva significació. L'origen d'aquest tipus d'argument típicament brunianà es troba, com és prou conegut, en Ciceró (G. Serés, 1997: 28). Però l'analogia bruniana amb Roma no funcionà completament, ja que mentre la Roma lletrada de Ciceró és bilingüe, la Florència del XV no. Mentre Ciceró pensava en lectors que havien llegit i escoltat els grecs i que coneixien els models, L. Bruni no. Quan l'Aretí, seguint el d'Arpinum, creu que cal conservar el *ornatus* i la *doctrina rerum* de l'original, està en certa mesura idealitzant teòricament, ja que la seva realitat contextual és la que és i el text llatí sempre serveix per entendre l'obra grega, excepte entre un molt reduït grup d'iniciats (G. Serés, 1997: 29). La Florència del XV és tan "bàrbara" hel·lènica parlant que el 1390 C. Salutati instaura un programa d'estudi del grec (J. Hankins, 2003: I, 247), i els contactes amb bizantins com M. Crisoloras són el principal focus per al reavivament de la llengua grega.

Aquesta divergència entre teoria i pràctica repercutirà en la *praxis* traductora de l'Aretí, que no podrà salvar la distància entre el que postula teòricament i el seu resultat concret. Els propòsits de L. Bruni es refereixen a un ideal i l'aproximació a aquests ideals es concreta en la pràctica per part dels humanistes en una traducció amb força semblances a la traducció *ad verbum* bíblica defensada per Sant Jeroni, també en el pla de la traducció vertical des d'un model:

Con todo, ni Decembrio ni los citados humanistas, con Bruni a la cabeza, se escapan a las contradicciones arriba mencionadas. Por una parte, predicán la versión *recta*, rechazan, por otra, el *verbo ad verbum* —como San Jerónimo, aunque lo acabó asumiendo como un mal menor—, pero en contadas ocasiones se alejan de la literalidad, pues esta sigue siendo, al menos, sinónimo de fidelidad al texto clásico y alternativa a las glosas y ampliaciones medievales. Siendo así, de

nuevo el texto importante sigue siendo el de partida. (G. Serés, 1997: 39)

Ara bé, si teòricament el més important és traduir *ad sententiam*, és a dir, conservant el significat del text de partida en la seva integritat històrica, es configura un trencament amb les teories anteriors. La distinció entre *sententia*, *sensum* i *verbum* arrenca en les disputes filosòfiques i teològiques medievals entre nominalistes, que consideren traduïble qualsevol significat, en tant que la relació entre el llenguatge i la realitat és arbitrària, i els *modistae*, hereus del realisme medieval, que estableixen una relació no-arbitrària entre la realitat i el llenguatge (K. Flasch, 2006; R. H. Robins, 1981). Des de Sant Jeroni es considera que es pot traduir el *sensum* o el *verbum* però no tot alhora. Al XV italià es comença a prefigurar aquesta idea, partint de la base de la distinció entre *sensum* (sentit) i *sententiae* (significat) i que cal aspirar a la traducció de les segones, que inclou traduir l'estil:

The shift from an *ad verbum* to an *ad sententiam* method presupposed a more general shift in the underlying conceptions of language itself. Those who used the *ad verbum* technique seemed to assume that Latin and Greek were atemporal natural languages referring in some realist way to the phenomena they denoted, while the newer humanist methods of translation disclose a greater sense of the historicity of language and the dependence of meaning on the broader linguistic context (what late medieval linguistic theory called the *complexe significabile*). (J. Hankins, 2003: I, 179)

Tot i que l'origen d'aquesta innovació cal buscar-lo en C. Salutati, la història de l'adquisició d'aquest canvi així com el desplegament de la seva metodologia, és rastrejable en les cartes de L. Bruni:

Primo, igitur, sententias omnes ita conservo, ut ne vel minimum quidem ab illis discedam. Deinde, si verbum verbo sine ulla inconcinnitate aut absurditate reddi potest, libentissime omnium id ago [...] sin autem non potest, non equidem usque adeo timidus sum ut putem me in crimen laesae maiestatis incidere si, servata sententia, paulisper a verbis recedo ut declinem absurditatem. (*apud* N. Round, 1993: 36)

L. Bruni no descarta una traducció *ad verbum* sempre que aquesta mantingui les *sententiae* de l'original, incloent-hi tota la seva historicitat; i en el cas que això comporti una *absurditatem* manifesta, sobretot a nivell d'interpretació històrica, L. Bruni no dubta —non [...] timidus sum— que cal traduir conservant la construcció històrica del text, és a dir, el seu significat. Tal com expressa d'una altra manera N. Round (1993: 37):

There is the sense [in Bruni] of being involved, in a directly personal way, with the ancient world and with its criteria of judgment. There is the radical and self-confident revision of certain commonplaces of medieval culture.

El mot *traducere* aconseguí tanta fama com el propi L. Bruni i a poc a poc substituï la terminologia medieval en altres llengües, països i ciutats que potser aspiraven a repetir un exercici dialèctic similar al de Florència amb el món clàssic¹⁵⁹. En el cas de F. Alegre, podríem establir com a plausible l'indici que assenyala que el mestre de F. Alegre a Palerm, Iacobo dela Mirambella, traductor al seu torn del grec al llatí, és l'introduïdor d'aquest terme dins del lèxic del nostre traductor, tot plegat mediatitzat per la figura de L. Bruni.

Per tant, quan parlem de traducció al segle XV podem referir-nos a tres actes: a) una traducció vertical llatí – vulgar; b) una traducció intralingual entre vulgars i c) la nova traducció renaixentista, conservant més o menys l'estil i la historicitat del grec en llatí¹⁶⁰. Així,

¹⁵⁹ El mot entra en castellà [*traduzir*] el 1442 de la mà de Juan de Mena al "Prohemio" del seu *Omero romançado*, i el 1472 [*traduhís*] en català de la mà d'Alegre al "Pròleg" de *La Primera Guerra Púnica*. En italià apareix per primer cop en Domenico da Prato el 1420 [*tradurre, traduzione i traduttore*] i en francès no és fins el 1520 que apareix *traduire*, segons el *Trésor de la langue française*, data no gaire fiable, ja que és cronològicament massa tardana en comparació amb la resta d'Europa. Veure G. Colon, 2001: 153 i ss.

¹⁶⁰ P. C. Decembrio també obre una tercera via en el binomi *verbum-sensum*. Diu que hi ha tres tipus de traducció: "Recordemos, por otra parte, que según Decembrio hay tres tipos de traducción: *verbum ad verbo* [sic], para los textos sagrados; mediante paráfrasis o semejantes, para la poesía profana; y un término medio entre los dos

la traducció entre dues llengües vulgars, ja amb una temàtica tan profana com sacra, es relaciona amb el procés de *enarratio* i de còpia dins dels límits de la Gramàtica —amb *reductiones* i *amplificationes*. Quintilià, redescobert en aquesta època, també classifica la traducció dins d'aquests paràmetres¹⁶¹. Una traducció entre vulgars funciona bàsicament *ad sensum*. No és un procés traductor d'una llengua a una altra, ja que la dicotomia que separa les diferents vernacles no és prou clara¹⁶². L'alteritat clara és entre el llatí i els vulgars. Per això, aquestes traduccions pertanyen al terreny de la Gramàtica —exercicis inicials—, mentre que el pas de la llengua de Roma a una romànica s'acosta més als dominis de la Retòrica —exercicis avançats d'imitació—, àmbit que té per competència l'estudi de l'estil d'un model, en el context de la importància donada a la *imitatio* o *aemulatio* en tant que fonament poètic i retòric. La traducció entre vulgars es delimita, per tant, per unes fronteres territorials no del tot clares entre les llengües en qüestió. La traducció del llatí al vulgar, en canvi, pretén mimetitzar el nucli alt i docte de la civilització romana antiga —textos pagans i bíblics—, per part dels juristes, cancellers, prínceps i nobles del XV. Aquesta traducció se situa, pel que fa a les intencions, en paral·lel a la traducció proposada per L. Bruni:

Para emular el estilo de cada autor (*singulorum figuram assequatur*), el traductor debe penetrar los períodos y circunloquios (*comprehensiones et ambitus*) del otro, captar las características del texto (*intelligendae sunt orationes uirtutes*), la claridad de pensamientos, el refinamiento de las palabras y el ritmo del discurso (*sententiarum splendorem ac uerborum delicias et orationis numerositatem*). La *imitatio* de los mejores escritores presupone el conocimiento de los tropos y figuras que ellos utilizaron. (M. Furlan, 2002: 148)

citados para los textos históricos y filosóficos, siempre que se respete su *veritas* de la historia o la doctrina filosófica.” (*apud* G. Serés, 1997: 68).

¹⁶¹ Veure R. Copeland (1991), J. R. Tovar (1997), G. Serés (1997), M. Morras (2002), G. Steiner (1975), G. P. Norton (1981), F. M. Rener (1989) o M. Furlan (2002).

¹⁶² Encara menys en algú com F. Alegre, que ha viscut una part important de la seva vida a Palerm i, per tant, domina ambdues llengües.

Aquesta és bàsicament la dicotomia teòrica, que comporta en la pràctica, i amb l'introducció d'altres variables de context del traductor processos ben diferenciats. La duplicitat de processos, així com la naturalesa adogmàtica de la traducció, a la baixa Edat Mitjana però té una correspondència amb la multiplicació de termes per a designar-la (G. Folena, 1993): *arromançar, trasladar, transferir, traduir, vulgaritzar* o *metre en vulgar català*. N. Round a la introducció de la seva edició de la traducció castellana del *Fedó*, de Plató (1993: 131) escriu:

There is no objectively reliable method for assessing the quality of translations. We can at best measure with fair exactness how far a translation does some of things which might be expected of it. But these measurable goals will not be relevant in every case —or if they are, they will not be relevant to the same degree or in the same way. Between periods, between readers, and between translators the assumptions governing these matters can vary a great deal.

Pel que fa a la quantitat, el XV és el primer segle de traducció intensiva i extensiva a títol individual a la Península ibèrica, amb els traductors Enric de Villena, Alfonso de Palencia o Alfonso de Cartagena, a l'àmbit castellà, i Ferran Valentí, Francesc Alegre o Jordi de Sant Jordi, al català; figures totes elles cabdals¹⁶³. Una de les innovacions importants que es donen al llarg del quatre-cents és precisament el reconeixement de l'autoria individual fora dels cercles monacals. On abans trobàvem equips de traductors al voltant d'un monestir —Ripoll al segle XI, un monarca —Alfons X el savi a la segona meitat del segle XIII, figures importants —Juan Fernández de Heredia a la segona meitat del segle XIV, un àmbit —Toledo i Tudela a la segona meitat del segle XII— o fins i tot una Cancelleria —Barcelona, segona meitat del segle XIV— ara trobarem traductors que inicien la seva feina per

¹⁶³ Els intents de sistematització periòdica del segle XV català es troben en L. Badia (1991) i en J. Pujol (2002), que veurem més endavant. Bones exposicions de matisacions importants sobre la traducció peninsular es troben a A. Deyermond (1992) per a l'autotraducció, M. Morràs (1994) per la censura que el traductor medieval efectua damunt dels textos que tradueix, Josep Pujol (2002) per a l'ús de terminologia referida a l'acte de traduir o P. M. Càtedra (1991) per a l'anàlisi de la traducció d'Enric de Villena dels *Dotze treballs d'Hèrcules*, un cas d'autotraducció entre llengües romàniques a la península.

motius personals, com en el nostre cas F. Alegre de Llobera, o per encàrrec, com ara el mecenatge del Marquès de Santillana. D'una manera i d'una altra, el nombre de traduccions augmenta. Aquest procés no es dona només a la península, sinó, i fins i tot abans, a nivell europeu.

Trobem una altra diferència significativa amb anterioritat al segle XV: les traduccions anteriors acostumen a trobar-se dins d'obres de creació literària o pseudo-originals, és a dir, són rebudes en vulgar i passen a engreixar molts cops amb la seva recepció el *corpus* literari del vulgar, com un original més; per exemple, la versió de les *Seniles* (XVII, 3) de F. Petrarca al *Valter e Griselda* de B. Metge¹⁶⁴. Aquesta tendència també és rastrejable, en forma de fragments, a *La Celestina*, al *Tirant lo blanc* o al *Curial i Güelfa*. Com a conseqüència d'aquest augment i independència del nombre de traduccions i del procés en si, augmenta també la seva teorització, com testimonien els pròlegs de F. Alegre o F. Valentí, o la *querelle* europea entorn la traducció entre L. Bruni i Alfonso de Cartagena sobre la millor manera de traduir Aristòtil:

Bruni i Cartagena plantearon por primera vez cuestiones fundamentales en la traducción y, más allá de sus límites, aspectos

¹⁶⁴El pas d'una traducció *ad verbum* a una *ad sensum* es dona a tota la península al llarg de l'Edat Mitjana i configura la creació literària en vulgar, ja que el traductor deixa la seva marca en el text traduït. Veure P. Russell (1985), però sobretot L. Badia (1991) i C. Wittlin (1995). Segons l'estudiós canadenc, moltes d'aquestes traduccions van influir i barrejar-se amb la literatura en vulgar (1995:1): "les traduccions evolucionen des de la literalitat medieval cap a la llibertat d'expressió i a la voluntat d'afirmació personal dels lletraferits del segle XV." Però afegeix (1995: 9): "En el segle XV els traductors comencen a preocupar-se de qüestions d'estil [...]. Aquesta nova mentalitat dels lletraferits condueix molts traductors a intervenir més i més en els textos que tradueixen. Ja no són tan desvalguts que hagin d'agafar-se a la llengua de l'original calcant-ne el lèxic i les estructures. S'atreveixen ara a allunyar-se del text, volen millorar-lo amb artificis retòrics, es senten lliures –no convidats!– a mesclar-hi idees de les pròpies collites. Alguns revisen les seves traduccions ja sense mirar el text original, d'altres volen demostrar els seus talents d'escriptors. En lloc de traduir reescriuen un text; s'inspiren en llibres d'altri, fusionen en els seus llibres materials de diverses fonts."

básicos sobre la naturaleza de la literatura y del lenguaje. (M. Morrás, 2002: 39)¹⁶⁵

Aquesta reflexió lingüística sobre l'estil comporta en major o menor grau l'aparició d'un gust acompanyat d'un menyspreu respecte a les traduccions anteriors, com en el cas d'Arnau d'Alfarràs i la seva nova traducció de *La regla de Sant Benet*, tal com fa notar per a aquest cas ell mateix al seu pròleg i recull L. Badia (1984: 831). La relació entre la traducció *ad sententiam*, *ad verbum* o *ad sensum* s'estableix d'una manera o d'una altra en relació al tipus de text: la traducció bíblica, per exemple, model per als traductors, tendeix a conservar els mots de l'original, *ad verbum*. En vulgars com el català, els traductors de mitjan segle XV tradueixen *ad sensum*, seguint la permissivitat en allò profà que havia dictat Sant Jeroni i, a nivell teòric apareixen els primers casos —F. Valentí i A. d'Alfarràs—, de la necessitat de conservar l'estil del llatí en català. A finals de segle, en canvi, traductors com ara F. Alegre o el mestre Aleix comencen a aplicar de manera més o menys seriosa la correcció en tant que traducció (C. Wittlin, 1995). En són exemples la traducció del mestre Aleix del *De regimine principum* o els tímids intents de correcció en català de F. Alegre de la versió italiana de *La primera guerra púnica* i més tard a a les *Transformacions* de P. Ovidi, on afirma conservar “la multitud de odoríferes flors ab què lo nostre poeta ornà lo seu scriure” (Pròleg), no presents en la traducció catalana preexistent. Històricament, doncs, la correcció de traduccions anteriors és un pas metodològic intermedi, tal com s'ha demostrat a Itàlia, en el pas d'una metodologia medieval a una de moderna:

Uno de los primeros y más conspicuos humanistas, Coluccio Salutati —que desconocía el griego—, reelaboró la versión latina que Simone Autumano había llevado a cabo en 1373 de *Sobre la contención de la ira* de Plutarco, y animó al joven Antoni Loschi —que tampoco dominaba aquella lengua— a que hiciera lo mismo con la *Ilíada*. Por su parte, Pier Candido Decembrio en su traducción de la *República* de Platón retoma en gran medida la versión anterior de su padre, Uberto,

¹⁶⁵ Veure també M. Morrás (1996: 63-102), on s'exposa que Alfonso de Cartagena coneix les implicacions lèxiques del neologisme brunià, fet que li permet polemitzar amb l'Aretí amb fonament de causa.

y, en fin, Leonardo Bruni, a pesar de todas sus declaraciones, que veremos enseguida, no tiene empacho alguno en sacar partido de la denostada versión medieval de la *Ética* aristotélica. (M. Morrás, 2002: 35)

Aquest és el cas de F. Alegre, del mestre Aleix i en general dels traductors de finals del XV. En comptes d'encarar-se directament amb el text original, s'ajuden d'una traducció anterior i en fan un *rifacimento* propi (C. Wittlin, 1995). Per exemple, el cas del *De consolacione philosophiae* de Boeci al català, hi ha tres versions conegudes de finals del segle XIV: la de Pere Saplana (1360), la d'Antoni Ginebreda (1390) i la de Pere Borró (1360-70); o les *Paradoxa* de M. T. Ciceró, traduïdes amb pocs anys de diferència, a mitjan XV, per un anònim i per Ferran Valentí; o Arnau d'Alfarràs, que tradueix per quarta vegada *La Regla de Sant Benet* i critica les anteriors traduccions al seu pròleg; F. Alegre, al seu torn, ens informa que ja hi ha una traducció de *Les Metamorfosis* de Francesc de Pinós, que critica; i el mestre Aleix refà a fons —es pot dir que torna a traduir— una traducció del XIV d'Arnau d'Estanyol del *De regimine principum*, de Gil de Roma. Trobem un primer manifest d'aquesta preocupació per l'estil en la correcció del text d'arribada.

Un altre factor que fa augmentar el nombre d'aquestes traduccions múltiples és l'augment de lectors potencials de llibres i la fi dels monestirs com a centres únics de transmissió d'un cànon, obert ara a una nova i potent classe: la burgesa rendista. Això comporta la pròpia decadència del cànon, ara secularitzat. L'aparició de la impremta accelera fins a límits impensats aquest canvi, que impregna tot el XV i el XVI. És força probable, doncs, que la traducció de les *Transformacions*, només vint anys més tard de la seva execució, patís de cara a impremta un procés semblant a la correcció, en aquest cas, però, autocorrecció, rastrejable al *De regimine principum*: eliminació de binomis sinonímics, correccions a partir d'una nova consulta de l'original, o sense aquesta consulta, i correcció —sovint hipercorrecció— del text, que refà dos cops: amb l'italià de G. Bonsignore entorn els anys setanta, i de cara a impremta, a finals de

segle (J. Torró, 1994). Aquesta doble correcció podria explicar moltes característiques del text.

Una traducció no respon en aquesta època exclusivament al fet que el lector pugui comprendre el text que vol llegir, sinó que sovint té l'objectiu de poder llegir amb més facilitat en la pròpia llengua, en el context de l'impuls literari de les llengües vernacles (P. Russell, 1985; G. Serés, 1997). Entre aquests nous lectors trobem molts cops una restringida competència lingüística en llatí, perquè ja no provenen dels cultes cercles eclesiàstics o monacals i s'acosten al text com una distracció literària, de manera més o menys amateur. Aquests nous lectors, burgesos i petits nobles, a més de demanar nous textos en funció dels seus gustos personals —per exemple, “los prechs, qui manamens stime, moltes vegades a mi fets” (Pref., 5) per a què F. Alegre tradueixi L. Bruni— demanen molts cops traduccions que ja es troben en una altra llengua romànica o en la seva mateixa llengua però tan arcaica que no l'entenen o els sembla difícil de llegir, per les glosses o per la presentació, i que no invita a la lectura en tant que exercici de *otium* i formació plaent d'una classe civil¹⁶⁶.

Segons P. Russell (1985), cap traductor peninsular del segle XV distingeix ni diferencia el llatí humanístic del medieval, tal com demana L. Bruni:

Deinde linguam eam, ad quam traducere vult, sic teneat, ut quodammodo in ea dominetur et in sua totam habeat potestatem; ut, cum verbum verbo reddendum fuerit, non mendicet illud aut mutuo sumat aut in Graeco relinquat ob ignorantiam Latini sermonis; vim ac naturam verborum subtiliter norit, ne “modicum” pro “parvo”, ne “iuventutem” pro “iuventa”, ne “fortitudinem” pro “robore”, ne “bellum” pro “proelio”, ne “urbem” pro “civitate” dicat. Praeterea inter “diligere” et “amare”, inter “eligere” et “expetere”, inter “cupere” et “optare”, inter “persuadere” et “perorare”, inter “recipere” et “promittere”, inter “expostulare” et “conqueri” et huiusmodi paene infinita quid intersit, discernat. (*apud* M. Furlan, 2002: 396)

¹⁶⁶ F. Alegre fa servir en les seves quatre primeres línies del Prefaci dos cops *desig*, un *plaire* i un altre *delit*.

Així, la relació entre la traducció *ad sententiam* i la concepció bruniana del llatí humanístic és molt estreta: no es pot usar *bellum* (guerra) en comptes de *proelium* (batalla), i per tant, tampoc es pot traduir el grec μάχη (batalla) per *bellum*, caldria usar *proelium*. Aquest matís històric, del qual al llarg de l'Edat Mitjana hi ha força despreocupació, és la relació *recta* bruniana entre el que històricament designa la llengua grega i la correspondència del terme llatí.

Les traduccions al català del segle XV han estat perioditzades *grosso modo* en dues fases (L. Badia, 1991; Josep Pujol, 2004). Al primer període hi ha les traduccions de la part central del segle XV sota el regnat d'Alfons "el Magnànim", amb figures individuals com Ferran Valentí i amb cercles de traducció com la cort siciliana. En aquesta època se segueix en gran part el *modus operandi* de l'època anterior, la cancelleresca de la segona meitat del XIV. Veure, per exemple, les *Paradoxa* ciceronianes de F. Valentí (J. M. Morató, 1959). Després hi ha les traduccions fetes arran de l'aparició de la impremta incunable el darrer terç de segle XV i primers anys del XVI. Dins d'aquesta etapa impresa, hi trobem F. Alegre i les *Transformacions*. En aquesta època minva de manera significativa la producció en català i les obres que passen a incunables són molt poques. A més, la major cura que es té a l'hora d'imprimir un text augmenta la ja esmentada correcció del text i l'eliminació del que el traductor considera glosses o afegits textuais, siguin o no autèntics¹⁶⁷.

Les dades que podem extreure del catàleg TRANSLAT (Coord. Ll. Cabré, 2009¹⁶⁸) són significatives. Indiquen que la traducció de F. Alegre que aquí estudiem és l'únic text de l'Aretí en català al XV, autor més difós a Castella. La temàtica de *La primera guerra púnica* es pot

¹⁶⁷ Tal com demostra la correcció per a impremta feta pel mestre Aleix de Barcelona (C. Wittlin, 1995). En F. Alegre aquesta correcció es dona tant a les *Transformacions* com a *La Primera Guerra Púnica* i, en principi, no respon només a un tema de correcció d'impremta, sinó a un gust per l'estil.

¹⁶⁸ Uso el catàleg (coord. Lluís Cabré) "Translat: base de dades de traduccions al català medieval, 1300-1500" en la seva segona versió del 2009 (<http://www.narpan.net/recerca/translat-db.html>).

relacionar amb traduccions catalanes del XV tals com la *Historia Alexandri Magni*, de Quint Curci, traduïda de l'italià per Lluís de Fenollet; les dues versions anònimes, també quatrecentesques, de la *Histoire ancienne jusqu'à César*, de Gauchier de Denain, del francès; i també amb la versió del *Liber obsidionis Rhodie*, de Guillaume Caoursin, del llatí, traduït per Joan Esteve i de la qual només en queden fragments. En tot cas, la temàtica —història antiga— no és rara en aquesta època. Tampoc resulta estrany que F. Alegre tradueixi de l'italià, perquè és majoritàriament la llengua a través de la qual des d'inicis del XV entra la literatura i, a més, és una llengua que ell domina. F. Alegre és un bon exemple que les relacions comercials marítimes amb el regne de Nàpols estableixen lligams nous, desvinculats del món francès.

Pel que fa a la metodologia, quan F. Alegre tradueix de l'italià les *Transformacions* no es mostra tan diferent de la que segueix a *La primera guerra púnica*, pròpia entre vulgars, ja que s'aplica a la traducció de P. Ovidi traduït del llatí però sense ajustar-se al *verbum*, sinó que, prenent com a consulta la traducció italiana de G. Bonsignori, realitza de l'italià una traducció *ad sensum* i afegeix en la traducció alguns tòpics d'estil, per la naturalesa poètica de l'obra. A la versió de L. Bruni, trobem un F. Alegre no tan expert, que es mou dins d'un mètode de traducció medieval entre llengües romàniques, oscil·lant gradualment entre la literalitat i la llibertat seguint el sentit.

4.2. F. Alegre a les *Transformacions* del Poeta Ovidi

De les 1.000 còpies incunables que F. Alegre va fer estampar de les *Transformacions* se'n conserven una vintena, impreses el 1494 pel llibreter Pere Miquel¹⁶⁹. Tots aquests incunables contenen les dites *Transformacions* i les *Al·legories* o comentaris de F. Alegre sobre el text de P. Ovidi; avui, alguns han perdut les *Al·legories*. Era natural, al llarg

¹⁶⁹ Veure la llista completa d'exemplars conservats a J. Torró (1994: 222). L'exemplar de la Biblioteca de Catalunya (11-VII-16) està perfectament conservat i rel·ligat. En canvi, el de la Biblioteca Universitària de Barcelona (incunable 515), té censurades les paraules *alegoria* i *alegorisar* i les al·legories al text ovidià no hi són.

de l'Edat Mitjana, comentar el que una autoritat com P. Ovidi, sobretot a nivell moral, volia dir amb la seva obra (L. Badia, 1993: 60):

La passió per l'al·legoria ovidiana és un fenomen que pren vigor a la tardor de l'Edat Mitjana i que no necessàriament es paralitza per l'arribada de la crítica filològica dels humanistes (ni a Itàlia ni a fora d'Itàlia), sinó que s'hi barreja, de manera que fins ben entrat el segle XVI hom continua imprimint i llegint productes del gènere escrits el segle XIV... En aquest sentit, Alegre no fa més que seguir una via àmpliament fressada que no el situa pas entre els intel·lectuals més innovadors dels seus temps, però que tampoc no el deixa escandalosament fora de joc.

L'ús de les *Genealogiae* “demostra una valoració entusiasta de l'erudició en ella mateixa i l'assumpció d'unes claus de lectura evemeristes i naturalistes” (L. Badia 1993: 61). F. Alegre se situa, interpretant P. Ovidi en clau evemerista i no moralista, lliure respecte dels gentils i, per tant, proper a una nova lectura del sulmonès, més poètica (J. F. Alcina: 1998). Aquesta lectura pot haver estat la causa de la censura i eliminació posterior d'aquestes *Al·legories* en alguns incunables, com el de la Biblioteca Universitària de Barcelona (BUB, inc. 515), on estan terriblement mutilades (L. Badia, 1993: 57). A més, el rigor crític de G. Boccaccio envers el contingut textual forçosament es trasllada a F. Alegre per *imitatio* o *aemulatio* —base propedèutica dels estudis literaris—. El nostre autor, per tant, fortament mediatitzat pels autors italians, adquireix indirectament pel que fa al *modus operandi* la necessitat de traduir l'estil, tot i atribuir a una raó de gust estètic aquesta necessitat, i no com a fonament d'una nova concepció de la traducció i de la lingüística. Hi entra per conviccions més aviat poètiques. No hi ha, per tant, cap “missió” en la traducció de les *Transformacions*, que sí pretenen tenir les traduccions de L. Bruni.

Històricament, la primera notícia de les *Transformacions* la trobem al *Diccionario* de Torres Amat (1836: 12)¹⁷⁰. D'altra banda, el primer

¹⁷⁰ En aquesta obra s'atribueix a F. Alegre una traducció de *La Iliada* en llatí impresa a Bolonya el 1776, obra d'un autor mexicà del segle XVIII, un jesuïta de nom Francisco Javier Alegre.

intent d'edició moderna, que es deu a Joaquim Rubió i Ors, és de l'any 1840; iniciativa, però, no aconclerta i que es quedà en la publicació dels capítols 4, IV i 2, IX. Uns anys més tard, el 1871, el primer número de *La Renaxença* (1871: I, 188-91 i 305-06) publicà, de manera anònima, el capítol 8, I (Dafne) i el Pròleg a la traducció. El 1873 (1873: III, 316-18) *La Renaxença* encara va publicar 2, II (Faetont). També R. Miquel i Planas va voler publicar aquesta obra a la seva “Biblioteca catalana”.

La crítica, no obstant, lluny de l'entusiasme editorial, ha sigut més dura amb aquesta traducció. A. Rubió i Lluch (1889) no s'hi interessa massa, ni tampoc A. Farinelli (1906) deixa aquesta obra molt ben parada. Lluís Nicolau d'Olwer (1908: 317-20) amb prou feines l'anomena. Després d'aquesta crítica no molt positiva de principis de segle XX, saltem fins a finals de segle, als estudis L. Badia (1993), els dos articles de V. Fàbrega Escatllar (1993 i 1998), a l'estudi biogràfic de J. Torró (1994) i a l'edició de l'epíleg per part de E. Duran i J. Solervicens (1996), així com als estudis de B. Guthmüller (1997) i de J. F. Alcina (1998). Sembla que a finals de segle, la crítica s'hi hagi interessat de nou, en un context de ressorgiment del traductor barceloní.

Tal com indica l'estudi de J. F. Alcina (1998) i ja apuntava el treball de B. Guthmüller (1997), contràriament al que s'ha cregut durant força temps, F. Alegre tradueix les *Metamorfosis* de P. Ovidi d'un text llatí, però ajudat —a vegades poc i sovint molt— per la versió italiana de G. Bonsignore, feta sobre la de G. Del Virgilio, l'epítom de l'obra ovidiana en “latí gros” que F. Alegre critica al seu Pròleg. Així, per tant, el que en principi sembla una traducció seguint, tal com el barceloní declara, l'estil de l'original, resulta, quan recorre a l'italià, una traducció del tipus *ad sensum* de característiques i metodologia molt semblants a les dels *Commentarii*¹⁷¹. G. del Virgilio va escriure el seu epítom de l'obra de P. Ovidi el 1322-23 i hi va afegir unes al·legories de caràcter escolàstic al final que comentaven el sulmonès a

¹⁷¹ Jo mateix així ho vaig considerar (P. Bescós, 2007). En realitat, però, el que fa és traduir recolzant-se força en un text italià que, això sí, millora.

nivell històric i moral, és a dir, seguint una via escolàstica. D'aquesta traducció, i basant-se en una lliçó universitària del Virgilio, el 1375-77, Giovanni dei Bonsignori en va fer una traducció italiana, intercalant-hi les al·legories de Virgilio al mig del text, com si fossin glosses. D'aquesta traducció italiana, se'n fa una traducció castellana (Jorge de Bustamante?) i una catalana, a càrrec del noble Francesc de Pinós. F. Alegre, uns anys més tard, recorre al text llatí de P. Ovidi per a traduir-lo, però s'ajuda de manera clara de la traducció de G. Bonsignori, de qui extreu idees al Pròleg i a l'Epíleg (B. Guthmüller, 1997: 87). F. Alegre diu conèixer totes aquestes traduccions, però declara, parlant de la traducció de Virgilio:

Bé és ver que en temps passat un Johan de Virgili, natural de Toscana, escriví en prosa latina bé digne de aquell temps la substància de les *Transformacions* del poete Ovidi; no he volgut dir la flor perquè, com comprendran los discrets legidors, és tal traducció composta de espines, dexant la multitud de odoríferes flors ab què lo nostre poeta orna lo seu scriure, ajustant lo dit toscà ab les faules de Ovidi trocejades moltes al·legories segons sa fantasia. (*apud* Duran-Solericens, 1996: 39)

Certament, coneix que G. Bonsignori tradueix de Virgilio, fet que no es transmet en cap còdex de finals del XIV a Itàlia. Això indica que segurament té la traducció de G. Bonsignori en una de les seves primeres còpies i també que no declara tota la veritat en el fragment anterior, on assegura que el Virgilio va afegir al text llatí les *Al·legories*, barrejant-les amb les *Metamorfosis*, ja que aquesta barreja la devem a G. Bonsignori. És lògic creure que F. Alegre té un manuscrit italià on s'especifica la font d'on s'ha traduït, fet que comporta aquest error en el barceloní, que d'aquesta manera mostra que no ha vist el text de Virgilio. Així, F. Alegre tradueix del llatí ajudat per G. Bonsignori, tal com posa en relleu la construcció temàtica de parts del Pròleg i l'Epíleg, basades en parts d'aquest italià. Per exemple, quan F. Alegre explica la traducció etimològica de *Metamorfosis* per *Transformacions*, copia G. Bonsignori:

Metamorphoseos sia nom grech compost de 'meta', qui vol dir post e de 'morphosi', que vol dir forma. Quasi que vulla dir: après de haver tractat de l'ésser primer dels cossos, tractar en aquells inducció de nova

forma, qui, ha propi parlar, és transformació. E per açò, traduït lo títol, del present diu Ovidi *De transformacions*. (Pròleg)

Metamorphoseos è nomo greco e dicese da ‘meta’, che ène nome greco e vene a dire in gramatica latina ‘trans’, e ‘morphoseos’ è ancora vocabulo greco e vene a dire in gramatica ‘motato’; e così revelle in tutto *transmutazione*. (2001: *Essordio* I, 66)

Per tant, tot i que a les *Transformacions* les innovacions de F. Alegre són evidents (considerar que cal conservar l’estil de P. Ovidi, tenir la intenció de fer una traducció millor que la dels seus predecessors, seguir les al·legories de G. Boccaccio al seu text o traduir directament del llatí), una cosa és el que diu el traductor al seu pròleg i l’altra el que fa.

Una anàlisi breu de la poètica i l’estil del text català de les *Transformacions*, comparat amb el llatí de P. Ovidi i el de G. Bonsignori, ens permet comprendre l’acció i el tipus d’exercici realitzat per F. Alegre. Altres anàlisis es troben als ja citats treballs de B. Guthmüller (1997) i a J. F. Alcina (1998). Aquí analitzarem la *dictio* —*tropoi*, figures de pensament i figures de dicció— i després la *compositio* —tipus de composició i tipologia sintàctica dels períodes, per tal d’intentar copsar la talla retòrica del text¹⁷². Per començar, el text català conserva els *tropoi* —relació no habitual d’una paraula amb el concepte que designa— de l’original, una sinècdoque al v. 1, una metàfora al v. 25 i una al·legoria *in absentia* al v. 11:

In nova fert animus mutatas dicere formas (v.1)

[CA]Perquè desitge lo meu entendre scrivint dir

[IT] L’animo mio desidera de dire di forme mutate

¹⁷² En la divisió retòrica clàssica, el treball de l’escriptor es pot dividir en cinc parts: *inventio*, *dispositio*, *elocutio*, *memoria* i *pronuntiatio*. La tercera part és la *elocutio* o treball amb el material lingüístic per tal que aquest expressi amb la màxima perfecció i bellesa els arguments i les idees de l’autor. L’*elocutio* conté la teoria de l’*ornatus* —ornament del text—, que es divideix a grans trets entre la *dictio* (les figures retòriques i els *tropoi*) i la *compositio* (el tipus de sintaxi que utilitza l’autor). Veure Mortara Garavelli (1991). Per a aquesta anàlisi ens remetrem a l’edició llatina de la *Bibliotheca teubneriana* (1977).

Dissociata locis concordì pace ligavit (v. 25)
[CA] ab concordable pau collocà en lochs separats
[IT] e sì le ordinò con pace concordevole

Nec noua crescendo reparabat cornua Phoebe (v. 11)
[CA] ne la luna crexent reomplia los nouells corns
[IT] né la luna crescendo rempiva le sue corna

Ara bé, l'italià de G. Bonsignori ja ho fa, fet que remunta aquesta operació a l'italià, tal vegada ja al llatí de Virgilio. F. Alegre recorre a l'italià de G. Bonsignori, excepte en algun cas (*nova* v. 11) on fa servir el llatí. Hi ha un *tropos* que l'italià, i de retruc el barceloní, no tradueix: les antonomàsies de Titan (v. 10), Phoebe (v. 11) i Amphitrite (v. 14), que apareixen sota els seus respectius noms comuns, *Titan* per *sol*, *Phoebe* per *luna* i *Amphitrite* per *mar*.

Pel que fa a la traducció de les figures de dicció, el barceloní s'aplica a les limitacions que comporta el canvi de vers a prosa. No conserva les sinalefes, ni les *ecthlipsis* (amb el so *t*) o al·literacions quasi constants amb diversos sons que contenen les *Metamorfosis*. Tampoc tradueix l'anàstrofe de la preposició, per raons òbvies¹⁷³. F. Alegre, tal com assenyala al seu pròleg, en cap moment força la naturalesa del català, no pretén omplir el seu text d'"espines". Per això, tampoc tradueix l'anàfora amb el *nec* dels versos 11 i 12, anàfora traduïble en català, però que hauria forçat massa la naturalitat catalana. No és estrany que F. Alegre alteri l'hipèrbaton constant que té el text llatí, en vers i en llengua flexiva, per tal de reconstruir força l'ordre romànic de la frase.

Ara bé, quan la figura de dicció embelleix el text català, F. Alegre la tradueix. Hi ha un polisíndeton i un paral·lelisme als versos 10, 11 i 12, que manté, modificant allò que resultaria forçat:

¹⁷³ N'hi ha sis: *prima ab origine* (v.3), *toto in orbe* (v.6), *circumfuso in aere* (v.12), *corpore in uno* (v.18), *spisso ab aere* (v.23), i l'anàstrofa *convexi et sine pondere caeli* (v.26).

Nullus adhuc mundo praebebat lumina Titan, (v. 10)

Nec nova crescendo reparabat cornua Phoebe,

Nec circumfuso pendebat in aere tellus

Ponderibus librata suis.

[CA] Negun sol retia llum al mon ne la luna crexent reomplia los nouells corns, Ø la terra egualada ab sos pesos no penjava en lo ayre entorn della.

[IT] e niuno sole o luce rendea lume nel mondo, né la luna crescendo rempiva le sue corna, né la terra non pendea ne l'aire, né'l mare non stendea le braccia sue dintorno.

Als versos 40 i 41, hi ha una anadiplosi de la paraula *partim*, que tradueix perquè en català resulta brillant. Fixem-nos que aquí l'italià va per una altra banda, ja que tradueix lèxicament la figura però no conserva l'anadiplosi:

Quae diversa locis partim sorbentur ab ipsa, (v. 40)

In mare perveniunt partim campoque recepta.

[CA] qui en diuersos lochs de lur aygua part retant a la mar; e part ab fi retenent per engrexar los vehins camps.

[IT] Li quali, posti e partiti in diverse parti del mondo, della loro acqua parte n'è receuta dalla terra, e parte ne va al mare.

El mateix passa amb els parísons o correlacions sintàctiques dins d'un mateix vers. Al vers 16 n'hi ha un que tradueix a mitges, fins on li permet el català però sense forçar, cosa que no fa l'italià:

sic erat instabilis tellus, innabilis unda. (v. 16)

[CA] E axí la terra no-s podia habitar ne consentia la mar ésser nadada.

[IT] ed in questo modo era la terra fatta per forma che non se poteva abitare e non se poteva natate per l'acqua.

En canvi, quan el català li permet, al vers 22 per exemple, tradueix la figura aconseguint un període d'un estil naturalíssim, traducció ja present en G. Bonsignori, tot i que al nostre entendre millorada per la introducció de la conjunció copulativa:

Nam caelo terras et terris abscidit undas. (v. 22)

[CA] seperant la terra del cel e l'aygua de la terra.

[IT] spartì la terra dal cielo, l'acqua dalla terra.

On es nota bé la consciència de l'estil de la llengua d'arribada és en la traducció de les *derivationes* —repetició d'un mateix cos lèxic amb un altre morfema. N'hi ha tres: al v. 20 entre *pondere* i *pondus*, al v. 34 entre *ne* i *non*, i als vv.1-2 entre *mutatas* i *mutastis*. El barceloní no tradueix ni la primera ni la segona, que serien artificials o incorrectes en català, però tradueix la tercera, canviant-la en una al·literació, que iguala morfològicament les dues paraules. Fixem-nos que la traducció de l'italià conserva la *derivatio* llatina, que en català no és possible fer, i que per això F. Alegre canvia:

In nova fert animus mutatas dicere formas (v.1)

Corpora: di, coeptis (nam vos mutastis et illa).

[CA] Perquè desitge lo meu entendre scrivint dir de les formes mudades en novells cossos, vosaltres déus, qui les haveu mudades.

[IT] L'animo mio desidera de dire di forme mutate in nuovi corpi; e perciò, voi dii, date adiutorio alli miei principii, perciò che voi, dii, foste quelli che le mutaste.

Aquesta traducció no ens remet a una traducció *ad verbum* o *ad sensum*. F. Alegre s'aplica metodològicament, tot i que de manera tímida, a traduir l'estil de l'original. Observem la traducció de les figures retòriques de pensament que fan referència al significat i sentit de les paraules. F. Alegre les conserva sempre, excepte les personificacions. El fragment analitzat conté tres personificacions: *umor... coercuit* (vv. 30 i 31), que no tradueix; *naturae uultus* (v. 6), que tradueix usant un binomi sinonímic; i *bracchia* (v. 13), que tradueix, malentenent la concordança de l'adjectiu *longo*, potser perquè aquest tenia un altre morfema, una *-a* d'acusatiu plural neutre, per corrupció del manuscrit de partida de F. Alegre¹⁷⁴. Comparem-ho amb l'italià:

¹⁷⁴ En comptes de l'adjectiu en ablatiu masculí *longo* concordat amb *marginè*, la forma en acusatiu plural neutre *longa*, que concorda amb *bracchia*. Aquest fet pot ajudar a localitzar l'original.

Et pressa est gravitate sua; circumfluus umor (v. 30)

Ultima possedit solidumque coercuit orbem.

[CA] Aprés la terra carregada del pes de moltes roques, scampant lo circumfluent humor sobre lo mon rodó.

[IT] Adunò la terra in grande rotondità, acciò ch'ella fosse da onne parte eguale, sì che non greviasse da una parte più che dall'altra.

Unus erat toto naturae vultus in orbe (v. 6)

[CA] En tot lo món, la natura mostrà una superfície o cara.

[IT] Era uno volto de natura un tutto lo mondo.

Nec circumfuso pendeat in aere tellus (v. 12)

Ponderibus librata suis, nec brachia longo

marginè terrarum porrexerat Amphitrite

[CA] La terra egualada ab sos pesos no penjava en lo ayre, entron d'ella escampat, ne la mar encara estenia los seus larchs braços en los marges de la terra.

[IT] né la terra non pendea ne l'aire, né'l mare non stendea le braccia sue dintorno.

Pel que fa a la tipologia dels períodes utilitzats pel poeta de Sulmona, hi ha un cert equilibri entre un estil d'oracions subordinades i amb interdependència semàntica entre versos i un estil solt amb frases breus, més expressives i de contingut complet. Amb tot, hi predomina la subordinació i, en aquest sentit, el fragment ovidià manté una *compositio* de tipus intel·lectual, adreçant l'estil del seu poema més a al raonament que a l'ànim del receptor. F. Alegre tendeix a subordinar períodes coordinats o juxtaposats de l'original, intel·lectualitzant encara més el text, i desnaturalitzant-lo respecte del llatí. El català perd, per tant, expressivitat, però en conjunt conserva la naturalesa intel·lectual del text d'Ovidi, perquè prepondera la reflexió del lector a partir del contingut més que l'emotivitat.

F. Alegre també comenta, seguint la glossa, l'original llatí mentre tradueix, com quan canvia *quem dixere Chaos* (v.7) per *qui los antichs anomenaren cahos*, afegint-hi el subjecte, seguint el procediment de la glossa. També fa girs explicatius, perquè no aconseguix trobar el mot en català o perquè aquest no té el sentit que té en P. Ovidi, com ara

perpetuum carmen (v.4) per *lo meu scriure que desitge perpetuar e recitar sens reprehensió lo ver de les coses estades*, intentant, no obstant això, recollir el significat del fragment; o *animus* (v.1), que tradueix per *lo meu entendre scrivint*.

Podem, doncs, afirmar que F. Alegre és conscient de traduir, i que tradueix, potser més que els seus antecessors, algunes “odoríferes flors” de què parla i que mediatitzat per G. Boccaccio i G. Bonsignore s’apropa de manera poètica al text de P. Ovidi. F. Alegre recull la idea humanística que una traducció ha de resultar un text bell que, tot i ser útil, no pot desvirtuar-se per manca de bellesa, malgrat que aquesta idea no sembla provenir de manera clara en L. Bruni (P. Bescós, 2010). Aquest acostament plenament modern i burgès a la literatura es dóna en paral·lel a tot Europa. Les *Transformacions* són pioneres a l’àmbit català en l’assimilació platònica del poeta amb un Déu artífex, en la recepció evemerista del mite i en la seva relació amb la poètica (J. F. Alcina, 1998). La reflexió poètica neoplatònica del XV, que té el seu origen en Cristoforo Landino, és present en F. Alegre, que estableix el paral·lelisme entre Déu i el poeta, que crea també del no-res. C. Landino contradiu —i també F. Alegre de retruc— una forta base escolàstica present en Sant Tomàs i en l’escolàstica que restringeix la creació únicament a Déu: “necesse est ponere a Deo omnia creata est (sic)” (*Summa Theologiae*: I. Q. 45. 2a co.). Les al·legories del barceloní són la primera conjunció entre mite i poesia de la península. A nivell europeu aquestes reflexions i conjuncions apareixen d’antuvi en pròlegs de P. Ovidi (J. F. Alcina, 1998).

D’altra banda, però, pel que fa al neologisme brunià *traducere*, que també trobem l’any 1481 en Joan Benet Descoll (J. Pujol, 2004: 650), no deixa de resultar curiós —i alhora significatiu— que aquest neologisme d’origen brunià es testimonii per primer cop en català en una traducció d’un text precisament de l’Aretí¹⁷⁵. Mentre que a la

¹⁷⁵ Volem fer notar aquí la inexactitud del *Diccionari etimològic de la llengua catalana*, que no fa referència a les dates d’Alegre ni J. Benet Descoll (s. XV) per establir l’entrada del mot *traduir* i *traducció* al català. La introducció d’aquests dos mots es documenten per primer cop en l’obra del barceloní, per bé que el *Diccionari* avança la data pel mot *traducció* (s. XIV) i posposa la del mot *traduir* (s. XVI).

traducció bruniana apareix *traduhir*, a les *Transformacions* trobem per primer cop en català el substantiu *traductió*. En concret, al pròleg i a l'epíleg de la traducció de P. Ovidi hi ha la següent terminologia: *transladar, enmarletar e pintar, vulgarment tractar, traductió* (Pròleg) i *trelladar, traduïdes, trelladave, trelladat(s), traductió, traduïts, traduccions, traduïdor, tralladat, trelladades, posar en vulgar prosa, trelladors, ha trelladat, traduir, trelladador, trellador* (Epíleg). No trobem ni un sol indicatiu dels medievals *arromançar* o *vulgaritzar*, excepte quan diu “posar en vulgar prosa”, però en aquest punt F. Alegre es refereix als que l'han precedit en la traducció de P. Ovidi i fa servir el verb “posar”. És remarcable l'ús metafòric d'*enmarletar e pintar*, metàfora potser inspirada en l'analogia bruniana del pròleg dels *Commentarii*, que compara la diligència cap als vells textos clàssics amb la cura atenta del pare de la casa que restaura les parts velles de l'edifici.

4.3. F. Alegre a *La primera guerra púnica*

La primera guerra púnica és un exercici escolar que després F. Alegre dedica, com a traducció, al seu cunyat, probablement el dia de la seva presentació en societat i que el barceloní realitza sense tenir un criteri clar en la versió com tindrà en les *Transformacions*. Els trets metodològics que defineixen F. Alegre són semblants als presents en les traduccions de tipus medievals¹⁷⁶:

4.3.1. *Neteja de la corrupció de l'original: correcció i hipercorrecció*

F. Alegre, com que tradueix entre dues llengües romàniques molt en contacte, en el seu procés realitza més o menys inconscientment una

¹⁷⁶ Dels 36 capítols totals en què F. Alegre divideix aquest text, n'hem comparat 22. Cap al final del llibre segon i del tercer n'hem fet cales, saltant alguns capítols, de manera que aquestes confirmessin que el traductor continuava amb la seva dinàmica. Així del llibre II hem saltat els capítols VI, VII i IX i del llibre III, els capítols II, IV, VI, VII, IX, XI-XIII, XV i XVI. En aquest III llibre hem fet només cales per capítols, per assegurar que segueix el *modus operandi* dels llibres I i II. Hem comparat cinc capítols I, III, VIII, X i XIV. Només amb aquesta comparació ja hem pogut constatar que segueix la mateixa praxis que als llibres I i II. Hem comparat el text català amb el llatí, per si algunes variacions en la traducció, sobretot les reduccions, no es deguessin a què F. Alegre seguís el llatí, molt més sintètic que l'italià, però no és així.

nova còpia. Per això trobem correccions o variacions d'estil o sentit que fa *ope ingenii*, a causa dels seus usos lingüístics i de les característiques del receptor, força present, de qui F. Alegre fa de guia del text que tradueix. Per això, hi introdueix modificacions, tals com l'eliminació de glosses, la simplificació de redundàncies del text original o simplement variacions segons el seu parer. Amb tot, alguns trets d'aquesta correcció se situen en la línia que després perfeccionarà el barceloní a les *Transformacions*. Tot seguit exposem unes quantes variants d'aquest tipus que es troben a *La primera guerra púnica*, classificats en tres ordres¹⁷⁷:

1. REDUCCIÓ DE BINOMIS

- I, I, 72: clemenzia e moderazione — clemència
- I, III, 41: animo et speranza — ànimo
- I, IV, 40: mossi et invitati — moguts
- I, V, 72: cauti et temerosi — cautelosos
- I, V, 76: di là dalla — dallà
- I, V, 80: fossi et di steccati et di bertesche — valls e de verdesques
- I, VI, 15: modo et via — manera
- I, VI, 21: feroci et duri — forts
- I, VI, 43: difficultà e mancamento — mancament
- I, VI, 108: con excelso e grande — ab gran
- I, VII, 6: cominçata e presa — començada

2. SIMPLIFICACIÓ DEL TEXT

- Pròl., 9: al venere a meno — de oblidar
- Pròl., 10: maggior bisogno hanno di rinovamento e di riparo — han mester major repar
- Pròl., 37: grechi scrittori — grechs
- Pròl., 46: durò la guerra — durà
- I, I, 9: que il forte erano delle contrade — de la encontrada
- I, I, 14: volere ocupar — ocupar
- I, I, 30: altro simile — semblant
- I, I, 81: valentissimi huomini — valentíssims
- I, II, 52: collegosi insieme — col·ligà
- I, III, 6: aveva ancora — havia

¹⁷⁷ Veure R. Copeland (1991) per a la relació entre glossa, comentari, retòrica i gramàtica. Un bon resum de R. Copeland es troba en J. Rubio Tovar (1997).

- I, III, 36: redussero — reduir deliberaren
 I, III, 39: usciva fuori — axia
 I, V, 18: dove habilmente si poteva — unt se pogués
 I, V, 39: subito fe armare — féu aturar
 I, V, 60: cominciaro a ridocersi — se reduïren
 I, V, 71: ebbero mai più ardire d'uscire — axir
 I, V, 81: fero poi — feren
 I, VI, 17: la quale era quello luogo — loch
 I, VI, 29: subito atorniate — circuhits
 I, VI, 29: meçço assai — enmitg
 I, VI, 63: da quelli che erano assediati — dels assetiats
 I, VI, 79: loro medesimi — lurs
 I, VI, 101: dil senato e dil popolo romano — del senat e del poble
 I, VII, 8: habitatori in questo luogo — habitants

3. MODIFICACIONS

- I, I, 48: molto grave — fexugha
 I, II, 14: nocenti e rei — culpables
 I, II, 18: longezza e indugio — dilació
 I, IV, 47: ciptà dell'isola — forças

I continua igual un bon tros més endavant:

- II, I, 23: aquestò tanta fede et reputacione — tanta part guanyà
 II, IV, 21: affanni et pericoli — perills
 II, I, 29: l'ardore et la voluntà — la voluntat

4.3.2. *El pas de la literalitat (verbum) al sentit (sensus)*

El barceloní, al llibre I, sobretot a partir del capítol IX i fins a l'últim, el XIII, redueix el text italià, traduint cada cop més l'original *ad sensum*. Comparem el principi del llibre I i un fragment del capítol IX del mateix llibre, representatiu d'aquest pas de la literalitat a la traducció del sentit:

I, I, 1:

- La prima guerra punica, cioè, la prima guerra la quale fu intra il popolo romano et i cartaginese, grandissima per mare et per terra, ebbe principio da certe novità di Messina, delle quale

contarimo al presente, facciendoci alquanto adietro per magiore et più chiara noticia.

- La primera guerra púnica és la primera guerra qui fou entre el poble romà e lo cartaginès. Grandíssima per mar e per terra, hagué principi de certas novitats de Mecina, de què comptarem al present, fent-nos algun poch arrera per millor e pus clara notícia.

I, IX, 67¹⁷⁸:

- Pero che inmodo erano ordinate le machie de chorbi che da ogni parte involgiere se poteano. Siche o da prora o da banda che venissero afferrati erano da chorbi, e quando li homini veniano ale mane di Romani, come più rubusti huomini e più potenti ne larme agievolmente navigavano e vincevano: siche alfine gli Carthaginesi fu vincti e perderono nave cinquanta che rimasino prese; l'altre per paura si fugirono.
- Car em modo éran ordenats los dits instruments que a totas parts voltar se podien e venint a les mans, los romans com a més sperimentats en las armes, leugerament vensien. E axí a la fi los cartaginesos foren vensuts e perderen naus sinquanta, fugint la resta.

Aquesta traducció seguint el sentit comença al final del llibre I al capítol IX i no la perdrà en la resta del llibre, sinó que anirà en augment. Per exemple, més endavant trobem la següent *abreviatio* del text italià:

II, I, 25:

- presa nel modo sopradecto la cura delli exerciti, amaestrando e militanti et exercitandoli, gli avezò a servar l'ordine et la disciplina militare. Et adivenne in piccolo tempo tanta motacioni negli animi per la grandissima speranza che avevano nello buono capitano, che li exerciti di cartaginesi, i quali prima non solevano sostenere la vista di romani, ma come gli videvano solevano fugire, allora preso animo et speranza desideravano et dimandavano esser menati a combactere contra loro.

¹⁷⁸ Transcripció italiana de *O*. En aquest fragment *V* ha perdut un foli, no advertit en la numeració actual. El foli que falta hauria d'anar entre els ff. 24 i 25.

- E per ço, ab lo modo ja dit sos cavallers adoctrinava, per hon en poch temps se seguí que los cartaginesos, qui a la presència dels romans éran acustumats fugir, presa speranza en lo novell capità, desigaven ab los romans combatre.

La raó de l'increment d'aquesta llibertat respon a una pràctica pròpia de la *reductio*, exercitada a escola, tal vegada com una excusa per tirar pel dret i enllestir la feina. L'alternança amb la literalitat, que curiosament torna a aparèixer breument al principi del llibre III, possible pausa en la feina, denota l'absència d'un mètode clar. Reforça aquesta idea el fet que mentre al llibre primer també recorre a la *amplificatio*, ho deixa de fer als llibres II i III. Així:

- I, II, 9: defenderli — desliurar e defendre
- I, V, 81: facto — així com ho feren
- I, VI, 11: daver la terra — en haver la terra termenava
- I, VI, 93: e quelli morti — qui per mort finiren aquell dia

Però no n'hi ha a la resta del llibre. D'altra banda, la simplificació no és només via resum de paràgraf, sinó que es dóna també a nivell oracional:

- I, XI, 24: per li romani et per cartaginesi — per abdues les parts

I, XI, 91:

- per la qual cosa adiveniva che questa battaglia navale per ordine dele schiere e per moltitudine de navili era propiamente como una battaglia di campo in terra ferma.
- aquesta batalla naval per la multitud de naus e orde era com una de terra.

II, I, 8:

- I carthaginesi [...] soldare gente et ragunare exercito con somma indostria.
- Els cartaginesos [...] soldaren gent e renovaren lo exèrcit.

Ara bé, aquesta *abbreviatio* comporta sovint la reducció de conceptes, ja que en memoritzar la perícopa italiana i traslladar-la al català, no

només la redueix, sinó que n'oblida dades, sobretot en aquells llocs on hi ha un seguit de nombres difícils de memoritzar. Aquest tret es repeteix al llarg de l'obra més d'un cop i podria indicar que F. Alegre dictés a un copista, fet que, d'una banda, el faria ser literal i, de l'altra, li facilita la reducció de fragments:

I, XII, 73:

- loro copie [...] che erano il forte a cavallo [...] e elefanti quaranta.
- qui eren en cavall quaranta.

II, I, 71:

- contra alla cavalleria di cartaginesi
- sobre los cartaginesos

La memorització i la redacció en català del fragment memoritzat comporta la redacció del text tal com l'ha comprès i, per tant, memoritzat, amb altres errors d'aquests tipus, com ara:

I, VIII, 57:

- Hanibale si tosto come sentè il consolo romano con sedici navi...
- lo qual axí tost com sabé Cornèlio ab setze naus...

II, II, 30:

- in quella stagion dell'ano nella quale navigavano, che era quasi nel nascimento del segno d'Orione.
- en aquell temps, que entrar començaven sots signe d'Orion.

Aquesta llibertat conscient en la traducció es trasllada a d'altres llocs, on s'allunya completament dels *verba* i literalitat de l'original i tradueix només el sentit:

I, V, 42: erano deputati — del camp tenien

I, VI, 80:

- correndo dietro agl'elefanti et trovando le schere aperte uocidendo et abbatendo i cartaginesi gli mosono in rocta...
- seguint la prosperada victòria los anamichs nafrant, castigant abatent e matant portaren en tant spant que...

Ara bé, el barceloní més d'un cop té cura que el català obtingui una cohesió que l'italià no té, canviant noms propis per pronoms, com en el cas següent on no repeteix el nom de Hieró de Siracusa:

I, III, 24:

- Il consolo, messa in punto sua gente, uscì di Messina et driçossi contra il campo di Gierone et di Siracusani; ne Gierone schisò la bactaglia, ma si fe verso il consolo vigorosamente.
- Lo cònsol, mesa en punt sa gent, isqué de Mecina, dreçant-se contra lo camp de Geron e dels saragoçans; ne ell scusà la batalla, mes féu-se devés lo cònsol vigorosament.

Més endavant, quan l'italià es refereixi a Hieró com *il re*, F. Alegre ho farà amb el pronom *ell* (I, IV, 24). Aquest canvi o oscil·lació sistemàtica entre nom propi i pronom també es dona després amb el nom d'Hannó, que tradueix primer literalment (I, VI, 29: Annone — Annon), però més tard per un pronom (I, VI, 31: di Annone — d'ell). Aquesta cohesió, potser més difícil d'explicar per la *reductio* del text original, podria denotar una correcció d'estil, que tal vegada comença a preocupar a F. Alegre:

I, VI, 78: li elefanti, e gli elefanti — els elefants, qui

A més, tal com és habitual en una traducció entre llengües vulgars, corregeix mentre tradueix tot el que no convé del text italià o tot el que considera superfluu:

II, V, 4:

- Dopo lui, Gaio Actilio et Lucio Malleo consoli con maggior sforzo che prima soccedettono nella guerra, pero che queste consoli per mare ebbero gran navilio.
- Aprés ell, Gayo Atílio e Lúcio Màlio còsols ab gran ànimo proseguen la guerra, per ço que ells tenían en la mar gran navili.

I, VI, 46: nel campo di romani — en lo camp

I, II, 54: dal'altra parte con suo — quiscun

O, en un altre exemple més clar, on a través d'un sinònim no cau en la reiteració del text italià:

II, V, 31:

- per la quali si naviga infino alla terra con difficile navigacione.
- per los quals se navega fins a la terra ab gran treball.

Així, creiem que una certa preocupació estilística, que el nostre autor desenvoluparà en la seva traducció de P. Ovidi, és embrionàriament present aquí en la creació de figures retòriques tals com el canvi del *animo* italià al *cor* català (I, V, 10), o en la transformació de les *navi* pel *marítim exèrcit* (I, VIII, 49). Així, hi ha traduccions retòriques de sinècdokes:

II, I, 22: infonendoli nelle orecchie — informant-los en los ànims

També, tot i que molt relacionat amb la cohesió del text català, trobem un doble procediment: traduir un sol concepte italià per més d'un mot o traduir dos conceptes italians per un sol mot. Aquest fet revela l'empremta medieval del traductor, ja que no té en compte l'historicitat que segons L. Bruni cal tenir en traduir, sinó que ho fa només segons el sentit del text, entenent com a contemporanis conceptes d'època romana:

I, II, 42: prefecto — prefet

I, II, 45: prefecto — capità

I, II, 49: prefecto — capità

o

I, V, 24: municione — provahiment

I, V, 34: municione — preparatori

o

I, V, 46: uccisione — occisió

I, V, 49: uccisione — matança

I, V, 62: uccisione — dan

o

I, V, 56: erupcione — arupció

I, V, 60: erupcione — eforç

o

III, I, 32: terra — ciutat

III, III, 41: terra — vila

F. Alegre tradueix diversos conceptes per un de sol, com *ambaixadors*, en italià *legati* (I, II, 19) i *ambaxatori* (I, II, 39) o *part*, que en italià és *banda* (I, V, 81) o *lato* (I, V, 83). Sovint la relació entre un mot i el seu substitut és d'hiperonímia o hiponímia:

I, VI, 17: i campi (dels romans) — los romans

o

I, II, 42: cartaginesi — Cartayna

I, V, 92: cartaginesi — Cartayna

o

I, VII, 6: de quella isola — d'ella

I, VII, 154: el paese — l'illa

I, VIII, 6: de quel'isola — de Sicília

o

I, VII, 35: storichi — storiògrafos

o

I, VII, 48: paesi — lochs

I, VII, 61: generazione — gent

I, VII, 88: progenie — generacions

I, VII, 89: moltitudine — gent

o

II, I, 60: elefanti — bísties

o

II, IV, 79: alle mani di Metello — en poder dels romans

Hi ha una relació entre la sinècdoque i l'hiperònim o hipònim. Aquest recurs troba la seva expressió més personal, quan F. Alegre demostra fins a quin punt no li importa canviar matisos en la traducció:

I, VIII, 27:

— tucte generacioni

— totes les nacions

O conservar una certa retòrica o poètica del text original, tal com farà a les *Transformacions*:

II, I, 130:

- che soles spisse volti abbelli principi dare contrarii fini.
- qui a bells principis acustuma a donar tristas fins.

Una altra característica comprensible és la conservació d'italianismes (I, I, 28: habitacioni — habitació) i llatinismes (I, I, 101: maxime [LA] — màxime), o la traducció d'un mot italià per un derivat del mot llatí del que deriva l'italià (I, I, 29: sclerità — celeritat [del LA]). El recurs llatinitzant no es limita al lèxic, ja que F. Alegre també reconstrueix la construcció d'infinitiu llatina en la traducció d'algunes completives italianes, com per exemple:

I, II, 33: che li cartaginesi avessero quella ciptà — los cartaginesos aver aquella ciutat.

4.3.3. *La diferència de context entre L. Bruni i F. Alegre*

Molts fragments demostren una diferència de context clara entre F. Alegre i L. Bruni. El primer exemple, per antonomàsia, és el següent, barreja d'un error de lectura i de construcció mental en F. Alegre:

Pròl., 44: da Polibio — après Livi (llegint *dopo Libio*)

Un error de lectura, sumat a la percepció dels fets, desemboca en un canvi de la font usada per L. Bruni¹⁷⁹. N'hi ha d'altres, per exemple, mentre que per a L. Bruni la pàtria és seva, per F. Alegre, la pàtria és pròpia (Pròl., 33: patria sua — pròpia pàtria). També canvia la voluntat del poble siracusà per una més lleugera conformitat (I, I, 72); i anomena els gals, francesos (I, IV, 37), establint una relació directa entre la *res* i el *verbum*, i seguint, per tant, una concepció modista de la traducció que fa que ell consideri que tant és gals com francesos, perquè darrere hi ha la mateixa gent. El matís d'aquesta variació depèn del sentit de la frase, que és el que obliga a F. Alegre a realitzar la seva reducció segons el sentit d'una manera més o menys radical, com quan descriu els romans més segurs militarment que L. Bruni, el qual, volent

¹⁷⁹ Ja hem parlat en aquest treball, a l'estudi del text llatí italià, sobre la relació d'aquest error amb l'autoria de la traducció.

donar potser més èpica a l'acció, diu que la *erupció* és l'única tàctica militar possible. En canvi, pel barceloní és només una de tantes solucions:

I, V, 56: unico remedio — un remey

Per un altre cantó, L. Bruni afirma que la guerra fins a ell *era* oblidada, donant a entendre que aquest oblit ha estat eliminat per ell. F. Alegre, però, uns anys més tards retira aquest mèrit a l'Aretí, dient que la guerra encara és oblidada en el seu temps, canvi potser també imputable al context de F. Alegre:

Pròl., 6:

— La quale per longeza de tempo era già dimenticata.

— qui per longuesa de temps és ja oblidada.

o

I, VII, 74: poi fù — vuy se mostra

També podem incloure dins d'aquesta categoria el canvi de *rifuggiti* per *fugits* (I, I, 102), on F. Alegre canvia lleugerament l'acció desencadenada entre els mamertins per les tropes de Hieró. F. Alegre dóna més importància a la força del tirà grec, ja que en L. Bruni només es posen a resguard dins la ciutat. O quan parla de la presa d'Herbessus per part del cartaginès Hannó. Mentre que per L. Bruni la ciutat cau *per via di tradimento* en F. Alegre aquesta ciutat és presa *ab tracta* (I, VI, 16). En canvi, més endavant desapareix aquest *tracte*, en un *rifacimento* propi:

I, VI, 28: et per tracta conduxero — conduïssen

L'alegria després d'una campanya en una guerra és *gran*, però per a F. Alegre, potser per la proximitat amb la Guerra civil catalana, és *excessiva*:

I, VI, 84: gran — excessa

Quan parla de L. Bruni, F. Alegre s'hi refereix citant-lo, canviant una primera persona del plural per una tercera, introduint la seva persona dins la traducció:

I, VII, 36: *alcuni vogliamo dire* — molts han dit

Així, mentre L. Bruni cita els antics autors com a font, F. Alegre els elimina, donant per bona l'explicació de l'Aretí: *e ebbe per gli antichi autori il nome di Italia* queda *e té haver pres nom Itàlia* (I, VII, 44). Pel barceloní la font és l'Aretí. Una altra diferència de context és quan tradueix sobre la barreja de jònic i dòric que es parlava a Messina. Mentre que l'Aretí s'hi refereix dient que la ciutat mai no va tenir un *linguagio puro*, F. Alegre elimina el pur i hi anota que la ciutat mai no tingué un *comun llenguatge* (I, VII, 125), fet que per si sol no indica una concepció lingüística pròpia del barceloní. També cal observar que allà on L. Bruni està content, quan tradueix, F. Alegre hi veu una obligació de tipus cívic, per bé que tòpica:

Pròl., 25: *mi giova* — és mester

D'altra banda, el barceloní està molt impressionat per la història de M. Règulo, un dels mites fundacionals de la visió heroica dels primers temps de la República romana, tal com ens recorda al seu *Prefaci*, fins al punt que el cita sempre pel nom propi complet on l'italià diu *consolo* o no l'anomena amb el *cognomen*:

II, I, 4 i II, I, 101: *Marco Actilio consolo* — Marco Atílio Règulo

II, II, 36: *Marco Actilio* — Marco Atílio Règulo

Hi ha també un matís de l'original entre els habitants de Mauritània (*i mori*) i els de Numídia (*i numidii*) que és ignorat per F. Alegre, ja que els considera a tots nòmides, eliminant els *mori* de l'italià, potser en el context d'oposició als musulmans després de la caiguda de Constantinoble:

III, I, 46:

- erano [...] tucti soldati di diversi nazioni, parte spagnoli, parte gallici, parte italici, parte greci, parte mori, parte numidii.
- Éran [...] asoldats [...] de diverses nations, part spanyols, part francesos, part italians, parts grechs, part númidos.

4.3.4. F. Alegre fa de guia al receptor

F. Alegre fa de guia pel receptor de la traducció, que, quan fa la traducció, encara no sap que serà A. de Vilatorça. Per tant, molts cops qui identifiquem amb el receptor és el propi traductor, en un intent d'entendre el text a la seva manera. És interessant en aquest sentit constatar que el canvi de matís del verb en impersonal, passiva o reflexiva, introdueix en el text la figura del traductor, que s'erigeix en guia del text traduït. Per exemple:

- Pròl., 12: non si niega — no·ls és negat
- I, VI, 10: deliberaro li consoli — s'i deliberà

També hi ha el canvi de l'estratègia del cònsol Api Claudi, que en el text italià passa a Sicília de nit i, en canvi, en F. Alegre ho fa posant els soldats a les naus, arran potser d'un error de lectura, o com si considerés poc cavalleresc d'amagar-se i passar quan és de nit i la foscor ja oculta les tropes:

- I, III, 6: di nocte — sobre les manlevades naus

D'altra banda, de manera freqüent F. Alegre explica certs conceptes del text que tradueix, que deu considerar difícils d'entendre:

- I, VI, 87: alle taglate facte da romani — en lo camp dels romans
- I, VII, 112:
 - quanto falce nella lingua di quelli italiani antichi
 - per la figura del port, car tant vol dir çancla en la lengua dels antichs italians com falç en los moderns.
- Pròl., 16: moderne — noves

F. Alegre prefereix canviar *moderne* per *noves*, fet relacionable amb el binomi *noves e modernes* (Pròl., 7), d'ordre canviat respecte de

l'original. Ara bé, deu conèixer bé la mitologia i saber que Eurídice és la dona d'Orfeu, ja que:

Pròl. 17: Euridice sua donna — Aurídice

En canvi, però, ha d'introduir explicacions en aquells personatges potser més desconeguts, com Hieró de Siracusa, a qui ha d'acompanyar amb una aposició inexistent en italià per a recordar al lector que és el rei dels siracusans (I, II, 52). Un cas significatiu és la traducció de *terra* per *ciutat* o *vila*, fet que denota l'ambient urbà de F. Alegre a Sicília, escenari de la guerra, i a Barcelona, i que segueix la via de la traducció del sentit, actualitzant-lo al moment vital del traductor:

I, V, 12: terra — ciutat

I, V, 78: terra — ciutat

I, VI, 16: terra — vila

I, VI, 95: terra — ciutat

I, VII, 65: terra — ciutat

I, VII, 75: terre — ciutats

I, VII, 84: terra — ciutat

I, VII, 86: terra — ciutat

En aquest sentit, no dona mai per bo el mot *veterà*, ja que tots els cops que apareix en el text italià és canviat per F. Alegre per *antics* o un hiperònim:

I, I, 89: veterani — antics

I, I, 92: veterani — soldats

I, I, 95: veterani — antics

Com podem observar, en la comparació del text italià i del català hi ha una característica que sempre es va repetint: no establir una dialèctica històrica amb el que explica, sinó narrar l'acció i adaptar els agents a la seva contemporaneïtat. Per això, els militars romans són cavallers, en un clar anacronisme, habitual en les traduccions medievals i fins i tot del segle XVI¹⁸⁰:

¹⁸⁰ Precisament, aquest tipus de traducció és el que critica L. Bruni.

I, VI, 98: militi — cavallers

O també:

II, VIII, 22: tribuni — conestables

I, XII, 99: veterani — paons

Així, actualitza noms antics —militars o institucionals— pel seu equivalent medieval, i el *tribuno della plebe* són *caps de la multitud* (I, II, 19), substituint el nom *tribú* pel de *cap*; o *talenti* per *marchs* (I, IV, 25), *sedia* per *castell* (I, IV, 40) i per *loch* (I, IV, 44). Amb tot, conserva els noms romans quan evidentment són coneguts de sobres, com *senato* per *senat* (I, II, 10).

D'altra banda, F. Alegre interpreta sempre els fets d'arma, potser per a què el lector s'adoni que domina el tema. Trobem, per exemple, el cas següent, on canvia el matís del text, declarant que la guerra sempre s'ha de governar, i ometent *la guerra*, per tal de donar a entendre que governar és comandar un exèrcit. D'aquesta manera lliga política i capitania:

II, I, 13: come le cose della guerra erano passate — com en lo passat se eren governats.

F. Alegre equipara el receptor de la traducció italiana amb el receptor del català:

III, I, 14:

— a nostri huomini latini diamo noticia.

— als nostres hòmens donem conexença.

Un altre canvi és la interpretació de F. Alegre del mot *numero* quan fa referència al nombre de morts. Ell, en buscar un equivalent militar propi, crea una figura literària:

I, VI, 48: un gran numero — una gran flota

4.3.5. *La traducció de la geografia i de termes marítims*

F. Alegre ha viscut a Sicília, i això es nota en la traducció. On l'italià parla del *stretto* de Messina, ell ho tradueix per *Phar* (I, III, 7), nom amb el qual es coneix aquest lloc encara avui:

I, IV, 17: nel'isola — en Sicília

I, VII, 14: isola — illa de Sicília

També introdueix la seva opinió sobre la gent de la illa. Així, parlant dels habitants de Gergent, en diu, introduint l'opinió subjectiva, que són bona gent:

I, IV, 41: capace di genti — plena de bona gent

F. Alegre canvia un fragment de text per a introduir el seu coneixement sobre la geografia de Sicília. On l'italià explica per què una de les puntes de l'illa es diu *Paquino*:

I, VII, 17:

— così dicto per la grosseccia de l'aria che in quelli luoghi regna.

— altrament Capo Passer

Com es pot observar, F. Alegre tradueix el fragment italià, donant el que creu que és el corresponent llatí de Paquino, i ometent l'explicació de la raó del nom. Hi ha una construcció diferent entre l'illa del text italià i l'illa del nostre traductor. També tradueix:

I, VII, 29: famosissime et notabilissime — famosas e nobles

I, VII, 33: ciclopi et lestrigoni — síclops

Els següents exemples indiquen una seguretat terminològica en l'àmbit mariner, que F. Alegre havia respirat sempre a casa, introduint expressions pròpies:

I, IV, 9: sono in sol mare — tenen marina

I, XII, 50: felicemente navigando — navegant ab pròsper vent

4.3.6. *Errors clars, males lectures i lectures curioses*

F. Alegre tradueix per culpa de males lectures de l'original casos com els següents, on potser no entén el sentit. El primer exemple demostra que F. Alegre en aquest punt no ha entès el text, ja que poc després parla dels de Mègara. Al text italià té sentit referir-s'hi així, però en català no s'hi ha referit com a ciutadans megaresos, fet que indica una lectura insuficient.

I, VII, 82: da Megara, cictà di Grecia — de Grècia

I, IX, 8: sentendo — sabent

I, XI, 11: consiglio — cònsol

I, XI, 30:

— tucta l'armata de romani fù divisa da consoli.

— tota l'armada dels romans fou divisa per los cartaginesos.

Trobem també un error de mala lectura d'un adverbí de mode (secretamente), que F. Alegre reconstrueix en un altre lloc de la frase:

II, V, 52:

— ciascuno conductore ne parlò con sua brigata secretamente e ordinato il facto quelli ch'erano più principali campi passaro ne'campi de romani.

— cascun conestable e senturió ne parlà ab la sua squadra; e ordenaren que los camps secretament pasassen als romans.

II, VIII, 38: çurme — gent

III, IX, 20: Aulo Rutílio — Aulo Postúmio

4.3.7. *El lèxic de F. Alegre a La primera guerra púnica*

Pel que fa al lèxic de F. Alegre, usa el propi dels escriptors importants de la baixa edat mitjana i del XV catalans. Per exemple, *consitar* (II, IV, 57), mot documentat en Ausiàs March, o *destent* (II, V, 84), documentat en J. Roís de Corella (Obres, 362). També usa el mot *vogi* (II, X, 14), present en Pere Torrella (Canç. Univ., 208) o *deguna* (II, XII, 11) que també usa I. de Villena (Vita Chr., c. 108). Usa *porrogati* (III, VI, 51), present al *Spill* (10598) i *pararós*, present en la traducció del *Tresor* de B. Latini. En aquesta traducció també apareix el mot *partezà* (III, IV, 22), un gal·licisme, i *araut* (III, V, 95), també present

en P. Torrella (Canç. Univ., 176). També utilitza la forma llatinitzada *nunca* en comptes de *mai* (I, VI, 99)¹⁸¹; i la variant *genologia* per *genealogia*, documentat al “Diccionari Alcover-Moll” en el propi F. Alegre, a *Transformacions* (v. 138).

¹⁸¹ Forma documentada com a tal i no com a castellanisme (*Dicc. Alcover-Moll*).

5. CONCLUSIONS I TESIS

Per a F. Alegre la literatura i la traducció estan al servei d'una ciutat, territori, mite o poètica; fins i tot serveixen per a treure'n rèdits pecuniaris. La seva relació profunda i llarga amb l'illa de Sicília — mestre, casa, càrrec, *La primera guerra púnica*, etc.— o la impressió de 1.000 còpies de les *Transformacions*, un text d'èxit assegurat, per bé que amb una lectura diferent de P. Ovidi, així ho confirmen. A *La primera guerra púnica*, el barceloní proposa els *exempla* dels cavallers antics per a uns cavallers catalans en hores baixes, i se serveix de la utilitat cívica de la literatura al seu *Prefaci*, establint com a referent fort, ja no només d'aquesta traducció sinó de tota la seva obra, la Florència de l'Aretí, de C. Landino i l'Acadèmia platònica florentina i de G. Boccaccio, entre citacions importants a Petrarca i Dante.

El barceloní recull idees de tots aquests escriptors i introdueix a les seves *Transformacions*, de la mà dels poetes italians, una certa cura per l'estil. Aquesta introducció, però, té més a veure amb la poètica florentina (Poeta/P. Ovidi = Déu artífex) que amb la preocupació bruniana sobre la *interpretatio recta*, ja que, tot i introduir el neologisme *traduir* en català, no arriba a interessar-se seriosament pels postulats sobre traducció de l'Aretí o, en tot cas, no els entén correctament. El trobem més proper a les idees, recollides dels *Praenotamenta* a Terenci de Badius Ascensius però d'origen en C. Landino, que el poeta, com Déu, crea del no-res i en la consegüent transcendència de tota obra poètica, que es fonamenta en la seva interpretació i en el seu estil, el *ornatus* de L. Bruni. D'aquí la seva voluntat de conservar l'estil del sulmonès. Aquest interès és citat en les seves *Al·legories* a les *Transformacions* (J. F. Alcina, 1998) i es transmet en la traducció per mitjà de la cura esmerçada en la seva poètica.

Així, en les seves traduccions i pel que fa a novetats italianes, veiem que F. Alegre no s'està d'integrar-les, conservant però una sòlida base de *narratio* medieval que barreja amb l'apropament a la font original per a corregir, almenys en les *Transformacions*, tal com fa el mestre Aleix de Barcelona (C. Wittlin, 1995). El F. Alegre de les *Transformacions* és una mostra del pas metodològic intermedi cap a la

modernitat —tal com s’ha demostrat també a Itàlia— basat en la correcció de models i textos anteriors, en el context de neteja textual dels textos antics (M. Morrás, 2002: 35). Aquestes noves versions també estan inspirades en la necessitat de buscar nous lectors, de gustos diferents. La inclusió de tímids intents per part de F. Alegre de fer el text estilísticament més atractiu al lector, pot arribar a funcionar com un reclam per a la difusió, ja que el cost d’una impressió és molt més alt que el d’una còpia manuscrita. El seu apropament plenament modern i burgès a la literatura, i sobretot el rigor de les fonts d’on beu —Boccaccio, Petrarca, Dante, Bruni, Landino—, aporten rigor a la seva producció, pas que també es dona en paral·lel a tot Europa en els vulgars respectius (L. Badia, 1993).

Un dels primers exercicis de F. Alegre és la traducció *La primera guerra púnica*, deutora de la *narratio* escolar medieval: *reductiones*, *amplificationes*, traducció que segueix el sentit o inclusions personals en el text. El desig de novetat i de repercussió, juntament amb la introducció de nous referents, fa que F. Alegre triï un text no traduït anteriorment i d’escàs arrelament peninsular, excepte entre cercles de personatges molt iniciats, com Jeroni Pau (*Paralipomenon*, IX, 9). F. Alegre, ocupat pel consolat, els afers civils i plenament dedicat a les *Transformacions* (1494), un cop traduïda no divulga la traducció de L. Bruni, ja que els tres manuscrits catalans conservats són propers a l’original, de les branques altes de la filiació. Hi ha trets que expliquen l’oblit posterior d’aquesta traducció per part del barceloní: 1) La manca d’un criteri clar en traduir, ara seguint la literalitat, ara el sentit; 2) La traducció a partir d’una versió italiana sense recórrer a l’original i la consciència en el propi F. Alegre que es tracta d’un exercici escolar; 3) La temàtica i l’entremat social de *La primera guerra púnica* estan segurament molt condicionats per la Guerra civil catalana i el text perd importància un cop signada la Capitulació de Pedralbes (1472); 4) Els interessos de F. Alegre per la poètica i els mites ovidians i el temps que ha de destinar a les *Transformacions*; 5) El canvi de règim i valors a Barcelona, que reclama un moviment cortès més que no pas un de ciutadà, explica que l’obra no vegi la impremta. *La primera guerra púnica* és, doncs, un text d’una importància molt menor en tots els sentits que la traducció de P. Ovidi.

Ara bé, comparant les seves dues traduccions, la metodologia de F. Alegre quan tradueix les parts d'origen italià de les seves *Transformacions*, no és tant diferent de la que segueix a *La primera guerra púnica*. Per a la traducció de L. Bruni, però, no recorre a la font llatina original, en té prou amb la traducció italiana, tot i voler fer creure que tradueix del llatí. En aquestes parts de les *Transformacions* i en tota *La primera guerra púnica*, F. Alegre sempre se situa entre la traducció literal i la no literal, tal com demostra el capítol traduït quasi completament *ad sensum* sobre la descripció de l'illa, integrant en certa mesura la seva traducció dins del *corpus* literari vulgar, ja que la tracta com a obra pròpia. Amb tot, hi ha una evolució en la preocupació per l'estil des del text de L. Bruni al de P. Ovidi. La importància, doncs, de *La primera guerra púnica* radica en ser el primer acostament de F. Alegre a la literatura europea, a la traducció i a l'escriptura en català i, per tant, és una de les bases de la seva producció literària. Tota la seva obra posterior, sobretot la traducció de P. Ovidi, hauria de ser comparada i analitzada tenint en compte els mètodes que F. Alegre usa aquí. Segurament, llavors, podrem situar més correctament *La primera guerra púnica* dins del món literari del barceloní.

BIBLIOGRAFIA

ABBAGNANO, Nicola: *Historia de la filosofia*, Ed. Montaner y Simón, Barcelona, 1978.

AGUILÓ FUSTER, Mariano: *Catálogo de obras en lengua catalana impresas desde 1474-1860*, Ed. Sucesores de Rivadeneyra, Madrid, 1923.

ALCINA, Juan F.: «El poeta como Dios: la poética de Landino en España (de Francesc Alegre a Alfonso de Carvallo)», dins *Salina. Revista de Lletres*, núm. 12, Ed. Universitat Rovira i Virgili, Tarragona, 1998.

ALCOBERRO, Agustí: *Pere Miquel Carbonell, historiador humanista, i la historiografia catalana del segle XV*, Ed. Universitat de Barcelona, Departament d'Història Moderna, Barcelona, 1994.

—, *Identitat i territori: textos geogràfics del Renaixement*, Ed. Eumo & Departament de Filologia Catalana. Secció de Literatura de la Universitat de Barcelona, Vic, 2000.

—, «Medievals i moderns. El debat historiogràfic en la Catalunya del segle XV», dins *Afers. Fulls de recerca i pensament*, núm. 19, Ed. Afers, Catarroja (València), 1994.

ALCOVER, A. M. & MOLL, F. de B.: *Diccionari català-valencià-balear*, edició electrònica, Eds. Ed. Moll i Institut d'Estudis Catalans, <http://dcvb.iecat.net>, [6.XI.2010].

ALEGRE, Francesc [ed. Miquel i Planas, Ramon]: *Somni*, Ed. L'Avenç, col·lecció: Novelari català dels segles XIV a XVIII, Barcelona, 1910a.

—, [ed. Miquel i Planas, Ramon]: *Rahonament entre Francesch Alegre y Sperança*, Ed. L'Avenç, col·lecció: Novelari català dels segles XIV a XVIII, Barcelona, 1910b.

—, [ed. Quer i Aiguadé, Pere]: *Sermó d'Amor*, Treball d'investigació del programa de Tercer cicle, Departament de Filologia catalana, UAB, 1988.

—, [ed. Quer i Aiguadé, Pere]: *Passió de Jesucrist*, Treball d'investigació del programa de Tercer cicle, Departament de Filologia catalana, UAB, 1988.

ANDERSON, Benedict: *L'imaginaire national*, Ed. La Découverte/Poche, Paris, 1983.

ASKINS, Arthur L. F.: «Muestrario de incunables hispánicos extraviados», dins *El libro antiguo espanyol. Actas del Primer Coloquio Internacional, Madrid, 18-20 de diciembre de 1986*, Ed. Ediciones de la Universidad de Salamanca & Sociedad Española de Historia del libro, Salamanca, 1988.

AUFERIL, Jaume: «La *Sort* d'Antoni Vallmanya i el cercle literari de Valldonzella», dins *Studia in honorem prof. M de Riquer*, Ed. Quaderns Crema, Barcelona, 1986.

AURELL, Jaume: «La mentalitat professional dels mercaders de la Barcelona del segle XV: la funció dels escriptors», dins *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, núm. XIV, Ed. Fundació Noguera & Il·lustre Col·legi de Notaris de Catalunya, Barcelona, 1996.

AVENOZA, Gemma: «La traducció de Valerio Máximo del ms. 518 de la Biblioteca de Catalunya», dins *Revista de literatura medieval*, vol. II, Ed. Gredos, Madrid, 1990.

—, «Antoni Canals i la traducció de Valeri Màxim : una primera aproximació», separata de *La cultura catalana tra l'umanesimo e il barocco : atti del V Convegno dell'Associazione italiana di studi catalani: Venezia, 24-27 marzo 1992*, Programa, Pàdua, 1994.

BADIA, Lola: «L'Humanisme català»: formació i crisi d'un concepte historigràfic», dins *Actes del Cinquè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Montserrat, 1980, pàgs. 41-70.

—, [Digna Vallvé] «Arnau d'Alfarràs, un bon estilista del segle XV», dins *El Crotalón. Anuario de Filología Española, I*, Madrid, 1984, pàgs. 831-840.

- , «Traduccions al català dels segles XIV-XV i innovació cultural i literària», dins *Estudi General*, 11, Girona, 1991, pàg. 31-50.
- , *Tradició i modernitat als segles XIV i XV. Estudis de cultura literària i lectures d'Ausiàs March*, Ed. Institut Universitari de Filologia Valenciana & Publicacions de l'Abadia de Montserrat, col·lecció: Biblioteca Manuel Sanchís Guarnier, Barcelona-València, 1993.
- , «La legitimació del discurs literari en vulgar segons Ferran Valentí», dins *Intel·lectuals i escriptors a la Baixa Edat Mitjana*, Montserrat, 1994, pàgs. 161-184.

BAKER, Mona: *In other words: a coursebook on translation*, Ed. Routledge, Londres, 1992.

- BARON, Hans: *The Crisis of the Early Italian Renaissance: civic Humanism and Republican liberty in an age of Classicism and tyranny*, Ed. Princeton University Press, 2 vols., Princeton, 1955.
- , *From Petrarch to Leonardo Bruni: Studies in Humanistic and Political Literature*, Ed. The University of Chicago Press, Chicago, 1968
- , *In search of Florentine Civic Humanism: Essays on the transition from medieval to modern thought*, Ed. Princeton University Press, Princeton, Nova Jersey, 1988.

- BATLLE, Carme: *La crisis social y económica de Barcelona a mediados del siglo XV*, Ed. CSIC, Barcelona, 1973.
- , *Barcelona a mediados del siglo XV: historia de una crisis urbana*, Ed. El Albir, Barcelona, 1976.
- , «Las bibliotecas de los ciudadanos de Barcelona en el siglo XV», dins *Livre et lecture en Espagne et en France sous l'ancien régime*, Ed. A.D.P.F, Paris, 1981.
- , «La oligarquía de Barcelona a fines del siglo XV: el partido de Deztorrent», dins *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, Ed. Departament d'Història medieval, Paleografia i Diplomàtica & Institut d'Història de la cultura medieval – Universitat de Barcelona, Barcelona, 1986-87.

BATLLORI, Miquel: *De l'Humanisme i del Renaixement*, Ed. Tres i Quatre, València, 1995.

—, *Vuit segles de cultura catalana a Europa: assaigs dispersos*, Ed. Edicions 62, Barcelona, 1983.

BECCADELLI, Antonio: *Dels fets e dits del gran rey Alfonso*, Ed. Barcino, Barcelona, 1990.

BESCÓS, Pere: *Humanisme i traducció catalana durant la segona meitat del segle XV: Ferran Valentí, Arnau d'Alfarràs, Francesc Alegre i Aleix de Barcelona*, Treball de recerca de Doctorat, Ed. UPF, Barcelona, 2007.

—, «*Sia cosa més per poetas que de istoriògrafos tractada: poética y traducción en F. Alegre, de L. Bruni a C. Landino.*», dins *Actas del V Congreso de Humanismo y pervivencia del mundo clásico*, Alcañíz, octubre de 2010, [en premsa].

BOSCAN, Projecte: *Catálogo de las traducciones españolas de obras literarias (hasta 1939)*, [en línia] <<http://www.ub.edu/boscan/>>, [10/12/2006].

BOOCT = veure CONCHEFF, Beatrice Jorgensen.

BOHIGAS, Pere: *El libro español (ensayo histórico)*, Ed. Gustavo Gili, Barcelona, 1962.

BONSIGNORI DA CITTÀ DI CASTELLO, Giovanni: *Ovidio Metamorphoseos Vulgare* [ARDISSINO, E. ed.], Ed. Commissione per i testi di lingua, Col. Di opere inedite o rare, Bolonya, 2001.

BRIQUET, Charles Moïse: *Les Filigranes : dictionnaire historique des marques du papier : dès leur apparition vers 1282 jusqu'en 1600*, Ed. Hacker Art Books, Nova York, 1966.

BRUNI, Leonardo: *La prima guerra punica* [CERUTI, A. ed.], Ed. Gaetano Romagnoli, Bolonya, 1878.

—, *Epistolarum libri VIII* [MEHUS, L. ed.], Florència, 1741.

- , *Historiae florentini populi* [SANTINI, E.-DI PIERRO, C. eds.], Città di Castello-Bolonya, 1914-1926.
- , *Commentarius rerum suo tempore gestarum* [SANTINI, E.-DI PIERRO, C. eds.], Città di Castello-Bolonya, 1914-1926.
- , *Laudatio florentinae* [VITI P. ed.], Ed. Unione tipografico-editrice Torine, Torí, 1996.
- , *Oratio in funere Iohannis Strozze* [VITI P. ed.], Ed. Unione tipografico-editrice Torine, Torí, 1996.
- , *Difesa contro i reprensori del popolo di Firenze nell'impresa di Lucca* [VITI P. ed.], Ed. Unione tipografico-editrice Torine, Torí, 1996.
- , *Praefatio in Vita M. Antoni ex Plutarcho traducta*, [BARON H. ed.], Ed. Verlag und Druck von B. G. Teubner, Berlin, 1928, pàgs. 102-04.
- , *Praefatio in Commentaria rerum Graecarum*, [BARON H. ed.], Ed. Verlag und Druck von B. G. Teubner, Berlin, 1928, pàgs. 146-47.
- , «*Praefatio in Commentaria tria de primo bello punico*» a «Bruni and Perotti present a greek historian», [REYNOLDS B. ed.], Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance, Ginebra, 1954, pàgs. 108-118.
- , «*De interpretatione recta* o Sobre la traducció correcta», dins [GALLEN, E. ed.]: *L'art de traduir*, Barcelona, 2000, pàgs. 52-70.

BURCKHARDT, Jacob: *La cultura del Renacimiento en Italia*, Ed. Akal, col·lecció: Básica de Bolsillo, Madrid, 2004.

CABRÉ, Lluís [responsable]: *TRANSLAT: cens de traduccions al català medieval fins a 1500*, versió 2 (desembre de 2009), <http://www.narpan.net/recerca/translat-db.html>.

CARBONELL, Pere Miquel [ALCOBERRO, A. ed.]: *Cròniques d'Espanya*, Ed. Barcino, col. Els nostres clàssics, Col·lecció B, 2 vols. núms. 16-17, Barcelona, 1997.

CASASAYAS, Francina: «El desaparegut convent de sant Josep dels carmelites descalços a Barcelona. Obres i transformacions arquitectòniques», dins *D'art, revista del Departament d'Arts de la Universitat de Barcelona*, núm. 12, Ed. Universitat de Barcelona, 1986, pàgs. 299-305.

CASES, Lluïsa: *Inventari de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona. Segle XVI*, volum II, Ed. Fundació Noguera, col·lecció: Inventaris d'Arxius Notarials de Catalunya, núm. 27, Barcelona, 2003.

CASSIRER, Ernst: *Individuo e cosmo nella filosofia del Rinascimento*, Ed. Ristampe anastatiche, col·lecció: La Nuova Italia editrice, Florència, 1974.

CASTELLANI, Carlo: *La stampa in Venezia: dalla sua origine alla morte di Aldo Manuzio senior*, Ed. LINT, Trieste, 1973.

CÁTEDRA, Pedro Manuel: «Un aspecto de la difusión del escrito en la edad media: la autotraducción al romance», *Atalaya: Revue Française d'Études Médiévales Hispaniques*, núm. 2, Ed. Presses de la Sorbonne nouvelle, Paris, 1991.

CHABOD, Federico: *Escritos sobre Renacimiento*, Ed. Fondo de Cultura Económica, Mèxic, 1990.

CICERÓ, Marc Tul·li: *Les Paradoxes des stoïciens*, Ed. Les Belles Lettres, col·lecció: Collection des Universités de France, París, 1971.

CINGOLANI, Stefano Maria: *El somni d'una cultura: «Lo somni» de Bernat Metge*, Ed. Quaderns Crema, col·lecció: Assaig, Barcelona, 2002.

COLON, Germà: «Traduir i traducció en català, amb una ullada a les llengües romàniques veïnes», dins *De Ramon Llull al Diccionari Fabra: acostament lingüístic a les lletres catalanes*, Ed. PAM, col. Germà Colon d'estudis filològics, Barcelona, 2003.

COLL ALENTORN, Miquel: *Historiografia*, Ed. Curial & Publicacions de l'Abadia de Montserrat, col·lecció: Textos i Estudis de Cultura Catalana, Barcelona, 1991.

COLL JULIÀ, Núria: *Galeres mercants catalanes dels segles XIV i XV*, Ed. Fundació Noguera, col·lecció: Estudis, Barcelona, 1994.

—, *Doña Juana Enríquez: lugarteniente real en Cataluña, 1461-1468*, 2 vols., Ed. Selecciones gráficas, Madrid, 1953.

—, «La estancia en Nápoles de Joan Boscà y de Felip de Ferrera», *Anuario de estudios medievales*, 9, 1974-79.

COMPANY, C., GONZÁLEZ, A & WALDE, L. von der: *Caballeros, monjas y maestros en la edad media (Actas de las V Jornadas Medievales)*, Ed. Universidad Nacional Autónoma de México, México, 1996.

COMPANY, Ximo: *L'Europa d'Ausiàs March: art, cultura, pensament*, Ed. CEIC Alfons El Vell, Gandia, 1998.

CONCHEFF, Beatrice Jorgensen (ed.): *Bibliography of old Catalan Texts*, Ed. Hispanic Seminary of Medieval Studies, Madison, 1985.

COPELAND, Rita: *Rhetoric, Hermeneutics and Translation in the Middle Ages*, Ed. Cambridge University Press, Cambridge, 1991.

COROLEU, Alejandro: «Humanismo en España», dins KRAYE, J. (ed.): *Introducción al humanismo renacentista*, Ed. Cambridge University Press, Cambridge, 1998.

COSENZA, Mario Emilio: *Biographical and bibliographical dictionary of the Italian humanists and of the world of classical scholarship in Italy*, Ed. G. K. Hall, Boston, 1962-67.

CRANZ, F. E., KRISTELLER, O. P. & BROWN, V.: *Catalogus translationum et commentariorum: mediaeval and renaissance latin translations and commentaries*, Ed. The Catholic University of America Press, Washington D.C., 1960-2003.

CROCE, Benedetto: *Teoria e storia della storiografia*, Ed. Gius Laterza & Figli, col·lecció: Filosofia come scienza dello spirito, Bari, 1917.

CURTIUS, Ernst Robert: *Literatura europea y Edad Media latina*, Ed. Fondo de Cultura Económica, México, 1955.

D'ALESSANDRO, Vincenzo: *Politica e società nella Sicilia aragonese*, Ed. Manfredi, Palerm, 1964.

DELICADO MÉNDEZ, Rosario: *Tito Livio en España (Los códices latinos en las bibliotecas españolas. La tradición castellana: directa e indirecta)*, Tesi Doctoral de la Universidad Complutense de Madrid, Madrid, 1992.

DEL TREPPO, Mario: *Els mercaders catalans i l'expansió de la Corona catalano-aragonesa al segle XV*, Ed. Curial, col·lecció: Documents de cultura, Barcelona, 1976.

—, «I catalani a Napoli e le loro pratiche con la corte», separata de *Studi di storia meridionale in memoria di Pietro Laveglia*, Salerno, 1994.

DEYERMOND, Alan: «Notas sobre diglosia literaria y autotraducción en el siglo XV hispánico», *Miscellania Antverpiensia*. Homenaje al vigésimo aniversario del Instituto de Estudios Hispánicos de la Universidad de Amberes, Tübingen, 1992.

DILTHEY, Wilhelm: *Historia de la filosofía*, Ed. Fondo de Cultura Económica, col·lecció: Breviarios del Fondo de Cultura Económica, Mèxic, 1956.

DOREY, T. A.: *Livy*, Ed. Routledge & Kegan Paul, col·lecció: Greek and Latin Studies, Classical Literature and its Influence, Londres, 1971.

DURAN, Eulàlia: *Repertori de manuscrits catalans (1474-1620)*, 3 vols., Ed. Institut d'Estudis Catalans, col·lecció: Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica, núms. 50, 55 i 58., Barcelona, 1998.

—, *Estudis sobre cultura catalana al Renaixement*, Ed. Eliseu Climent, col·lecció: La Unitat, València, 2004.

—, *Renaixement a la carta*, Ed. Eumo, col·lecció: Escolis, 4, Barcelona, 1997.

—, «Renaixement: l'inici de les nacionalitats», dins Duby, G (dir.): *Els ideals de la Mediterrània: dins la cultura europea*, Ed. Enciclopèdia Catalana, col·lecció: Mare Nostrum, núm. 6, Barcelona, 1995.

DUBY, Georges (dir.): *Els ideals de la Mediterrània: dins la cultura europea*, Ed. Enciclopèdia Catalana, col·lecció: Mare Nostrum, núm. 6, Barcelona, 1995.

FÀBREGA I ESCATLLAR, Valentí: «Les “Transformacions” del poeta Ovidi segons la versió de Francesc Alegre: el mite de Pigmalión», Ed. *Zeitschrift für katalanistik/Revista d'Estudis Catalans*, 6, Frankfurt am Main, 1993.

—, «L'eròtica ovidiana i l'humanisme català: el mite d'Hermafrodit en les “Transformacions” de Francesc Alegre», *Revista de l'Alguer*, Ed. Centre de Recerca i Documentació “Eduard Toda”, vol. IX, núm. 9, Alguer, 1998.

FAULHABER, Charles B: *Bibliography of Old Spanish texts*, Ed. Hispanic Seminary of Medieval Studies, Madison, 1984.

—, *Libros y bibliotecas en la España medieval: una bibliografía de fuentes impresas*, Ed. Grant & Cutler, col·lecció: Research bibliographies & checklists, Londres, 1987

—, *Medieval manuscripts in the Library of the Hispanic Society of America: Religious, legal, scientific, historical, and literary manuscripts*, Ed. Hispanic Society of America, Nova York, 1983.

FERRER i MALLOL, Maria Teresa: «La població d'Alcarràs, Montagut, Sarroca, Llardecans, Flix i La Palma, dominis dels Santcliment, el 1386», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, núm. XX, Ed. Fundació Noguera & Il·lustre Col·legi de Notaris de Catalunya, Barcelona, 2002.

FINLEY, Moses I.: *El sistema de govern en el món antic*, Ed. Empúries, col·lecció: Biblioteca Universal, Barcelona, 1984.

—, *Storia della Sicilia antica*, Ed. Laterza, col·lecció: Biblioteca Universale Laterza, Roma-Bari, 1985.

FLASCH, Kurt: *El pensament filosòfic a l'Edat Mitjana: d'Agustí a Maquiavel*, Ed. Obrador Edèndum, Santa Coloma de Queralt, 2006.

FOLENA, Gianfranco: *Volgarizzare e tradurre*, Ed. Einaudi, col·lecció: Saggi Brevi, 17, Torí, 1994.

FUBINI, Riccardo: «Osservazioni sugli *Historiarum Florentini Populi Libri XII* di Leonardo Bruni», dins *Studi di Storia Medievale e Moderna per Ernesto Sestan*, v. 1, Ed. Leo S Olschki Editore, Florència, 1980.

FUMAROLI, Marc: *L'Âge de l'éloquence : rhétorique et "res literaria", de la Renaissance au seuil de l'époque classique*, Ed. Droz, col. Hautes études médiévales et modernes, núm. 43, Ginebra, 1984.

—, *Las Abejas y las arañas: la querrela de los antiguos y los modernos*, Ed. El Acantilado, col. El Acantilado, núm. 179, Barcelona, 2008.

FURLAN, MAURI: *La Retórica de la traducción en el Renacimiento*, tesi doctoral, Universitat Pompeu Fabra, 2002.

GALLARDO, Bartolomé José: *Ensayo de una biblioteca española de libros raros y curiosos*, coordinados y aumentados por D.M.R. Zarco del Valle y D. J. Sancho Rayón, 4 vols. Madrid, M. Rivadeneyra, 1863-1889.

GALLEN, Enric (ed.): *L'art de traduir. Reflexions sobre la traducció al llarg de la història*, Ed. Eumo, col·lecció: Biblioteca de Traducció i Interpretació, Vic, 2000.

GARIN, Eugenio: *La educación en Europa 1400-1600: problemas y programas*, Ed. Crítica, col·lecció: Serie General, Barcelona, 1987.

—, *Il pensiero pedagogico dell'umanesimo*, Ed. Giuntine-Sansoni, Florència, 1958.

—, *El hombre del Renacimiento*, Ed. Alianza, col·lecció: El hombre europeo, Madrid, 1990.

—, *La revolución cultural del Renacimiento*, Ed. Crítica, col·lecció: Estudios y ensayos, Barcelona, 1981.

—, *Medioevo y Renacimiento: estudios e investigaciones*, Ed. Taurus, col·lecció: Ensayistas, Madrid, 1981.

GARRIDO I VALLS, JOSEP-DAVID: «Toponímia catalana d'Itàlia: El cas de la “Crònica de Sicília”», *Actes de l'onze Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, , Ed. PAM, col. Biblioteca Abat Oliva, Barcelona, 1998.

GENTILE, Giovanni: *Il pensiero italiano del Rinascimento*, Ed. Sansoni, col·lecció: Opere complete di Giovanni Gentile, Florència, 1968.

GOLDWORTHY, Adrian: *Las guerras púnicas*, Ed. Ariel, Col·lecció: Grandes Batallas, Barcelona, 2002.

GÓMEZ MORENO, A.: *Espanya y la Italia de los humanistas: primeros ecos*, Ed. Gredos, Madrid, 1994.

GONZÁLEZ ROLÁN, T.: *Humanismo y teoría de la traducción en Espanya e Italia en la primera mitad del siglo XV: edición y estudio de la Controversia Alphonsiana (Alfonso de Cartagena vs. L. Bruni i P. Candido Decembrio)*, Ed. Clásicas, Madrid, 2000.

GOODMAN, Nelson: *Maneras de hacer mundos*, Ed. Visor, Madrid, 1990.

GRIFFITHS, Gordon, HANKINS, James & THOMPSON, David: *The Humanism of Leonardo Bruni: Selected Texts*, Ed. The Renaissance Society of America, col·lecció: Renaissance Texts Series, Binghamton, Nova York, 1987.

GUTHMÜLLER, Bodo: *Mito, Poesia, Arte: saggi sulla tradizione ovidiana nel rinascimento*, Ed. Bulzoni Editore, Roma, 1997.

HANKINS, James: *Plato in the Italian Renaissance*, 2 vols., Ed. J. Brill, Col. Columbia Studies in the Classical Tradition, Leiden · Nova York · København · Köln, 1991.

- , «Lorenzo de' Medici as a Patron of Philosophy», *Rinascimento*, núm. XXXIV, Florència, 1994.
- , *Repertorium Brunianum. A critical guide to the writings of Leonardo Bruni. Vol. I, Handlist of Manuscripts*, Ed. ISIME, col·lecció: Fonti per la storia dell'Italia medievale (Subsidia), Roma, 1997.
- , «Unknown and Little-known Texts of Leonardo Bruni», *Rinascimento*, núm. 38 (reimprès en el núm. 79), Florència, 1998.
- , *Humanism and Platonism in the Italian Renaissance*, 2 vols., Ed. Edizioni di Storia e Letteratura, col·lecció: Storia e Letteratura, Raccolta di studi e testi, Roma, 2003.

HERNANDO i DELGADO, Josep: «Crèdit i llibres a Barcelona, segle XV. Els contractes de venda de rendes (censals morts i violaris) garantits amb vendes simulades de llibres. El llibre, instrument econòmic i objecte de cultura», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, núm. XVIII, Ed. Fundació Noguera & Il·lustre Col·legi de Notaris de Catalunya, Barcelona, 2000.

—, «El mercat de valors a Barcelona, 1440-1462. La presència de dos fors o preus dels canvis en els protestes de lletres de canvi impagades», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, núm. XXV, Ed. Fundació Noguera & Il·lustre Col·legi de Notaris de Catalunya, Barcelona, 2007.

—, *Llibres i lectors a la Barcelona del segle XIV*, 2 vols., Ed. Fundació Noguera, col·lecció: Textos i Documents, núm. 30, Barcelona, 1995.

HILLGARTH, Jocelyn Nigel: *Readers and books in Majorca: 1229-1550*, Ed. Centre National de la Recherche Scientifique, 2 vols., Paris, 1991.

—, *El problema d'un imperi mediterrani català*, Ed. Moll, Palma de Mallorca, 1980.

IANZITI, Gary J.: «Between Livy and Polybius: Leonardo Bruni on the first punic war», *Memoirs of the American Academy in Rome*, núm. 51, Roma, 2006.

—, «Bruni on Writing History», *Renaissance Quarterly*, vol. LI, núm. 2, Ed. The Renaissance Society of America, Nova York, 1998.

KIVIHARJU, Jukka: *Las glosas del Mestre Aleix de Barcelona en su edición catalana del “De regimine principum” de Egidio Romano y su versión navarroaragonesa*, Ed. Suomalainen Tiedeakatemia, Helsinki, 1995.

KRISTELLER, Paul Oskar: *Iter Italicum: a finding list of uncatalogued or incompletely catalogued humanistic manuscripts of the Renaissance in Italian and other libraries*, Eds. Warburg Institute & Brill, London-Leiden, 1965-1997.

—, *El Pensamiento renacentista y sus fuentes*, Ed. Fondo de Cultura Económica, Madrid, 1993.

—, *Latin manuscript books before 1600: a list of the printed catalogues and unpublished inventuaires of extant collection*, Ed. Fordham University Press, Nova York, 1960-1965.

KRISTELLER, O. P., BROWN, V. & CRANZ, F. E.: *Catalogus translationum et commentariorum: mediaeval and renaissance latin translations and commentaries*, Ed. The Catholic University of America Press, Washington D.C., 1960-2003.

LAFARGA, Francisco, PEGENAUTE, Luis (eds.): *Historia de la traducción en España*, Ed. Ambos Mundos, col·lecció: Biblioteca de traducción, núm. 9, Salamanca, 2004.

LAZENBY, John F.: *The First Punic War: A military History*, Ed. University College London Press, London, 1996.

LIBERA, Alain de: *Pensar en la Edad Media*, Ed. Anthropos, col·lecció: Pensamiento Crítico / Pensamiento Utópico, Rubí (Barcelona), 2000.

LIVI, Titus (Traducció i edició: Avilés, Jordi): *Història de Roma, Vol. XI*, Ed. Alpha, col·lecció: Fundació Bernat Metge, Barcelona, 2007.

LUCERO, Lluís: «El *Paralipomenon Hispaniae* de Joan Margarit i els humanistes italians», Actes del III Col·loqui Internacional problemes i mètodes de la literatura catalana. Literatura i cultura a la Corona

d'Aragó als segles XIII-XV, Ed. Curial & Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2002.

LLUCH, Montserrat: «Editar el “Jugurta” català del segle XIV: un plantejament metodològic», dins *Cultura Neolatina*, núm 64, 3-4, Ed. STEM Mucchi, Mòdena, 2004, pag. 559-593.

MADURELL MARIMON, Josep M., RUBIÓ BALAGUER, Jordi: *Documentos para la historia de la imprenta y librería en Barcelona, 1474-1553*, Ed. Gremios de Editores, de Libreros y de Maestros Impresores, Barcelona, 1955.

MANION, Margaret H. & VINES Vera, F.: *Illuminated manuscripts: in Australian collections*, Ed. Tames and Hudson, Melbourne, 1984.

MANN, Nicholas: «Orígenes del Humanismo», dins [Kraye, J. ed.] *Introducción al humanismo renacentista*, Ed. Cambridge University Press, Madrid, 1998, pàg. 19-39.

MARAVALL, J. A.: *Estudios de historia del pensamiento español*, Ed. Cultura hispánica, Madrid, 1983.

MARAZZINI, Claudio: *La lingua italiana. Profilo storico*, Ed. il mulino, col. Strumenti. Linguistica e critica letteraria, Bolonya, 1998.

MARTÍNEZ ROMERO, Tomàs: «Una aproximació a les traduccions peninsulars de les *Epistulae ad Lucilium*. La doble traducció catalana», dins [idem] *Un clàssic entre clàssics. Sobre traduccions i recepcions de Sèneca a l'època medieval*, Montserrat, 1998, pàg. 23-53.

MARTÍNEZ GÁZQUEZ, José: «Polibio, fuente de Tito Livio en los acontecimientos hispanos», Separata d'*Ampúries* (Institut de Prehistòria i Arqueologia), vol. 36-37, Barcelona, 1974-75.

MEDINA, Jaume: «Ciceró a les terres catalanes. Segles XIII-XVI», dins *Faventia 24/1*, Ed. Universitat Autònoma Barcelona, 2002.

MIGLIORINI, Bruno: *Storia della lingua italiana*, Ed. Tascabili Bompiani, col. Saggi, Milà, 2004.

MIQUEL PLANAS, Ramon (ed.): *Libre anomenat Valeri Màximo, dels dits y fets memorables*. 2 vols. Biblioteca catalana, Barcelona, 1914.

MIQUEL ROSELL, Francisco: *Inventario de manuscritos de la Biblioteca universitaria de Barcelona referentes a Órdenes religiosas*, Ed. Direcciones Generales de Enseñanza Universitaria y de Archivos y Bibliotecas. Servicio de Publicaciones de la Junta Técnica, Madrid, 1958.

MOMIGLIANO, Massimo: «Polybius' reappearance in Western Europe», dins *Polybe: Entretiens sur l'antiquité classique*, Vandoeuvres-Ginebra, 27 d'agost a 1 de setembre, 1973.

MORATÓ THOMÀS, J. M.: *Traducció de les Paradoxa de Ciceró. Parlament al Gran e General Consell*, Ed. Universitat de Barcelona, Tesi Doctoral, Barcelona, 1959.

—, *El humanista Micer Ferrando Valentí "doctor egregi de la ciutat de Malorques"*, resum de la Tesi doctoral (1955), Ed. Universitat de Barcelona, 1971.

MORRÁS RUIZ-FALCÓ, María: *Alonso de Cartagena : edición y estudio de sus traducciones de Cicerón*, Tesi doctoral, Ed. Universitat Autònoma de Barcelona, Facultat de Filosofia i Lletres, Bellaterra, 1992.

—, «El traductor como censor de la Edad Media al Renacimiento», dins [Charlo Brea, L.ed.]: *Reflexiones sobre la traducción: Actas del Primer Encuentro Interdisciplinar "Teoría y Práctica de la Traducción"*, Cádiz del 29 de marzo al 1 de abril de 1993, Ed. Servicio de Publicaciones de la Universidad de Cádiz, Cadis, 1994.

—, «Una cuestión disputada: viejas y nuevas formas en el siglo XV: a propósito de un opúsculo inédito de Rodrigo Sánchez de Arévalo y Alfonso de Cartagena», dins *Atalaya: Revue Française d'Études Médiévales Hispaniques*, núm. 7, Ed. Presses de la Sorbonne nouvelle, Paris, 1996.

—, «El debate entre Leonardo Bruni y Alonso de Cartagena: las razones de una polémica», dins *Quaderns: Revista de Traducció*, núm. 7, Ed. Universitat Autònoma de Barcelona, Servei de Publicacions, Bellaterra, 2002.

—, «El texto en su laberinto», dins *La Corónica: A Journal of Medieval Hispanic languages, literatures & cultures*, 30.2, Ed. MLA, Nova York, 2002.

MORTARA GARAVELLI, Bice: *Manual de retórica*, Ed. Cátedra, col. Crítica y estudios literarios, Madrid, 1996.

NADAL, Josep Maria & PRATS, Modest: *Història de la llengua catalana. 2. El segle XV*, Edicions 62, col. Estudis i documents, núm. 34, Barcelona, 1996.

NICOLAU D'OLWER, Lluís: «Apunts sobre la influència italiana en la prosa catalana (Bernat Metge – Francesc Alegre)» dins *Estudis Universitaris Catalans*, II, Barcelona, 1908.

ORAZI, Veronica: «Il “Somni recitant lo procés d'una qüestió enamorada” di Francesc Alegre: cornice onirica per un'allegoria di sapore umanistico nella Barcellona dell'afine del XV sec.», *Sogno e scrittura nelle culture iberiche, Atti del XVII Convegno Associazione Ispanisti Italiani (Milano, 24-26 ottobre 1996)*, vol. I, Roma, 1998.

OVIDI NASÓ, Publi: *Metamorphoses* [ed. William S. Anderson], Ed. B. G. Teubner, col. Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Latinorum Teubneriana, Leipzig, 1977.

PAGÈS i PARETAS, Montserrat: *Art romànic i feudalisme al Baix Llobregat*, Ed. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona-Montserrat, 1992.

PALAU i DULCET, Antonio: *Manual del Librero hispano-americano*, Ed. Librería Palau, 2a edició, 28 volums, Barcelona, 1948-1977.

PAREDES, J. & MUÑOZ RAYA, E. (eds.): *Traducir la Edad Media: la traducción de la literatura medieval románica*, Ed. Universidad de Granada, col·lecció: Monogràfica, Granada, 1999.

PAU, Jeroni [Vilallonga, M. ed.]: *Obres*, 2 vols., Ed. Curial, Barcelona, 1986.

PEÑA DÍAZ, Manuel: *El laberinto de los libros: historia cultural de la Barcelona del Quinientos*, Ed. Fundación Germán Sánchez Ruipérez & Pirámide, col·lecció: Biblioteca del libro, núm. 67, Madrid, 1997.

—, *Cataluña en el Renacimiento: libros y lenguas: Barcelona, 1473-1600*, Ed. Milenio, col·lecció: Hispania, núm. 4, Lleida, 1996.

POLIBI [Ramon i Arrufat, A. ed.]: *Història*, Vol. I, Ed. Fundació Bernat Metge, Barcelona, 1929.

PRAT DE LA RIBA, Enric: *La Nacionalitat Catalana*, Ed. Columna edicions-Edicions Proa, Barcelona, 1999.

PRATS, Modest: «Un vocabulari català a la versió del De Regimine Principum de Gil de Roma», dins *Actes del sisè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Ed. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Abadia de Montserrat, 1983.

PUJOL, Josep: «Expondre, traslladar i reescriure clàssics llatins en la literatura catalana del segle XV», dins *Quaderns: Revista de traducció*, núm. 7, Ed. Universitat Autònoma de Barcelona, Servei de Publicacions, Bellaterra, 2002.

—, «L'edició de textos catalans medievals», dins V. Martínez- Gil (coord.), *L'edició de textos: història i mètode*, Ed. Pòrtic & Ediuoc, Barcelona, 2002, pàgs. 149-202.

—, «Traducciones y cambio cultural entre los siglos XIII y XV», dins [Lafarga-Pegenaute eds.] *Historia de la traducción en España*, Ed. Ambos Mundos, col. Biblioteca de traducción, núm. 9, Salamanca, 2004.

QUER i AIGUADÉ, Pere: “Estudi sobre Francesc Alegre: dues obres inèdites, el *Sermó de Amor* i la *Passió de Jesucrist*”, Treball de Tercer cicle del Departament de Filologia catalana, Universitat Autònoma de Barcelona, 1988.

RECIO, Roxana: «Proceso y significación de la prosificación de un desfile de personajes: el *Somni* de Francesc Alegre», *Caballeros, monjas y maestros en la edad media*, Ed. Universidad Nacional Autónoma de México, México, 1996.

REGOLIOSI, Mariangela: «Riflessioni umanistiche sullo “scrivere storia”», *Rinascimento*, núm. XXXI, Ed. Leo S. Olschki Editore, Florència, 1994.

RENAXENSA, La: «Las Metamorfosis d'Ovidi», dins *La Renaxensa: periodich de Literatura, ciencias y arts*, vol. I, pàgs. 188-91, 305-06, Ed. Estampa catalana de L. Obradors y P. Sulé, Barcelona, 1871

—, «Las Metamorfosis d'Ovidi», *La Renaxensa: periodich de Literatura, ciencias y arts*, vol. III, pàgs. 316-18, Ed. Estampa catalana de L. Obradors y P. Sulé, Barcelona, 1873.

REYNOLDS, Beatrice: «Bruni and Perotti present a greek historian», *Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance*, núm. XVI, Ed. Libraire E. Droz, Ginebra, 1954.

REYNOLDS, Leighton & WILSON, Nigel G.: *Copistas y filólogos: las vías de transmisión de las literaturas griega y latina*, Ed. Gredos, Madrid, 1986.

RIERA I SANS, Jaume: «Catàleg d'obres en català traduïdes en castellà durant els segles XIV i XV», dins *Segon Congrés Internacional de la Llengua catalana*, València, 1989, vol. 8, pàg. 699-709.

RICO, Francisco: *Nebrija frente a los bárbaros: el canon de gramáticos nefastos en las polémicas del humanismo*, Ed. Universidad de Salamanca, Salamanca, 1978.

—, *Historia y crítica de la literatura española, II. Siglos de oro: Renacimiento*, Ed. Crítica, Barcelona, 1980.

—, «Para el Curial», pàgs. 89-90, dins *Primera cuarentena y Tratado general de Literatura*, Ed. El festín de Esopo, col. Biblioteca General, núm. I, Barcelona, 1982.

—, «Petrarca y el “Humanismo catalán”», pàgs. 257-291, dins *Actes del sisè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Ed. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Abadia de Montserrat, 1982.

—, *El sueño del humanismo: de Petrarca a Erasmo*, Ed. Alianza Editorial, col. Alianza Universidad, Madrid, 1993.

RIQUER, Martí de: «Humanisme i decadència en les lletres catalanes», dins *Revista de Catalunya*, núm. 14, pàgs. 249-264, Ed. Impressions La Académica, Barcelona, 1934.

—, *Humanisme català (1388-1494)*, Ed. Barcino, col. Popular Barcino, Barcelona, 1934.

—, *Historia de la literatura catalana*, Ed. Ariel, Barcelona, 1964-1966.

ROBINS, Robert H.: *Breve historia de la Lingüística*, Ed. Paraninfo, col. Centro de Estudios Universitarios de Alicante, Madrid, 1981.

RODRIGUEZ-MOÑINO, Antonio: *Catálogo de la Biblioteca del Marqués de Jerez de los Caballeros : reimpresso por primera vez en facsímile, precedido de una biografía del gran bibliófilo*, Ed. Librería para bibliófilos, Madrid, 1966.

ROJAS, Fernando de [Lobera, F. J. ed.]: *La Celestina: tragicomedia de Calisto y Melibea*, Ed. Crítica, col. Biblioteca clásica, núm. 20, Barcelona, 2000.

ROUND, Nicholas G.: *Libro llamado Fedron: Plato's Phaedo translated by Pero Diaz de Toledo*, Ed. Tamesis Books Limited, Londres, 1993.

RUBIO, Lisardo: *Catálogo de manuscritos clásicos latinos existentes en España*, Ed. UCM, Madrid, 1984.

RUBIÓ BALAGUER, Jordi: *De l'Edat Mitjana al Renaixement. Figures literàries de Catalunya i València*, Ed. Aymà, col. Guia d'or, Barcelona, 1948.

—, «Sobre la cultura en la Corona de Aragó en la primera mitad del siglo XV», dins *IV Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, Palma de Mallorca, 1955.

—, *Història de la literatura catalana*, vol. I, Ed. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, col. Biblioteca Abat Oliva, Abadia de Montserrat, 1984.

—, *Humanisme i Renaixement*, Ed. Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Abadia de Montserrat, 1990.

RUBIÓ i LLUCH, Antoni: *El Renacimiento clásico en la literatura catalana: discurso leído en su solemne recepción en la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona el día 17 de junio de 1889*, Ed. Impr. de Jaime Jesús Roviralta, Barcelona, 1889.

—, «Joan I humanista i el primer període de l'humanisme català», dins *Revista de Literatura Medieval*, vol. X, pàgs. 1-117, Barcelona, 1919.

RUBIO TOVAR, Joaquín: «Algunas características de las traducciones medievales», dins *Revista de Literatura Medieval*, vol. IX, pàgs. 197-43, Alcalà de Henares, 1997.

RUSKIN, John: *Las Siete lámparas de la arquitectura : el sacrificio, la verdad, la fuerza, la belleza, la vida, el recuerdo, la obediencia ; y La corona de olivo silvestre : el trabajo, el comercio, la guerra*, Ed. La España moderna, col. Biblioteca de Jurisprudencia, filosofía e historia, Madrid, 1901.

RUSSELL, Peter: *Traducciones i traductores en la península ibérica (1400-1550)*, Ed. Servei de publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona, col. Monografies de Quaderns de Traducció i Interpretació, núm. 2, Bellaterra, 1985.

RYDER, Alan: *El reino de Nápoles en la época de Alfonso el Magnánimo*, Ed. Institució Alfons el Magnànim, col. Estudis Universitaris, València, 1987.

SANTINI, Emilio: «Leonardo Bruni Aretino e i suoi *Historiarum florentini populi libri XII*», *Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa*, 22, 1910.

SANT JERONI: «*Epistula ad Pammachium* o *Carta a Pammaqui*», pàgs. 30-47, dins [GALLEN, E. ed.]: *L'art de traduir*, Ed. Eumo, col. Biblioteca de traducció i interpretació, Vic, 2000.

SANTORO, Mario: «*Humanism in Naples*», pàgs. 296-331, dins [RABIL, A. ed.]: *Renaissance humanism: foundations, forms and legacy*, vol. I, Ed. University of Pennsylvania Press, Pensilvània, 1988.

SALUTATI, Coluccio [NOVATI, F. ed.] : *Epistolario di Coluccio Salutati*, Ed. ISIME, col. Fonti per la storia d'Italia, Roma, 1983.

SATUÉ, Enric: *El disseny de llibres del passat, del present i, tal vegada, del futur. La petjada d'Aldo Manuzio*, Ed. Eumo, col. Documents, núm. 26, Vic, 1996.

SCARDIGLI, Barbara: *I trattati romano-cartaginesi*, Ed. Scuola Normale Superiore, col. Relazione interestatali nel mondo antico-Fonti e studi, Pisa, 1991.

SEGARRA i AÑÓN, Isabel: «El tractat *Corona regum*: l'humanisme italià i el pensament polític de Joan Margarit», *Actes del III Col·loqui Internacional problemes i mètodes de la literatura catalana. Literatura i cultura a la Corona d'Aragó als segles XIII-XV*, Ed. Curial Edicions Catalanes & Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2002.

SERÉS, Guillermo: *La traducción en Italia y España durante el siglo XV: la "Iliada en romance" y su contexto cultural*, Ed. Universidad de Salamanca, col. Textos recuperados, núm. 16, Salamanca, 1997.

SOLERVICENS, Josep: *Renaixement a la carta*, Eumo editorial, col·lecció: Escolis, 4, Barcelona, 1997.

—, «Traducciones catalanas en la edad moderna», dins [Lafarga, F.-Pegenaute, L. eds.] *Historia de la traducción en España*, Ed. Ambos Mundos, col. Biblioteca de traducción, núm. 9, Salamanca, 2004.

SOTELO ÁLVAREZ, Avelino: *Casa de Aragón de Nápoles (1442-1503) en la historiografía italiana: ss. XV-XVIII*, Ed. PhD Áristos, Torrevieja (Alacant), 2001.

SPAVENTA, Bertrando: «Prolusione al corso di filosofia del diritto», dins [GARIN, E.]: *Filosofia e politica in Bertrando Spaventa*, ed. Bibliopolis, col. Memorie dell'Istituto italiano per gli studi filosofici, núm. 7, Nàpols, 1983.

STEINER, G.: *After Babel. Aspects of language and translation*, Ed. Oxford University Press, Nova York, 1975.

TATE, Robert B.: *Ensayos sobre la historiografía peninsular del siglo XV*, Ed. Gredos, col·lecció: Biblioteca Románica Hispánica, II. Estudios y Ensayos, Madrid, 1970.

TAVONI, Mirko: «Il Quattrocento», dins (Bruni, F. ed.) *Storia della lingua italiana*, 10 vols., Ed. il Mulino, col. La nuova scienza. Linguistica e critica letteraria, Bolonya, 1992.

THESEIDER, Eugenio Duprè: «Roma dal comune di popolo alla signoria pontificia: 1252-1377», dins *Storia di Roma*, 11 vols., Ed. Licino Cappelli, Bolonya, 1952.

TOLDRÀ, Maria: «Regiment de prínceps, 1407, traducció d'Arnau d'Estanyol», dins *El bisbe Margarit i la seva època: catàleg de l'exposició*, Girona, 2006.

TORRES AMAT, (PER CITA A MIQUEL ROSELL BUB i per Metamorfosis)

TORRÓ i TORRENT, Jaume: «El ms. 151 de la Biblioteca Universitaria de Barcelona (Jardinet de Orats). Descripció i estudi codicològic», dins *Boletín Bibliográfico de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval*, 6/1, pp. 1-55, Barcelona, 1992.

—, «“Officium poetae est fingere”»: Francesc Alegre i la *Faula de Neptuno i Dyana*», Intel·lectuals i escriptors a la baixa edat mitjana, Ed. Curial & Publicacions de l'Abadia de Montserrat, col·lecció: Textos i Estudis de Cultura Catalana, núm. 36, Barcelona, 1994, pàgs. 221-241.

—, *L'Obra literària de Romeu Llull*, Tesi doctoral, ed. Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra, 1995.

—, *Sis poetes del regnat d'Alfons el Magnànim*, Ed. Barcino, Barcelona, 2009.

TOURY, Gideon: «Translation: a cultural-semiotic perspective», dins *Encyclopedic dictionary of semiotics*, Ed. Mouton de Gruyter, col. Approaches to semiotics, núm. 73, Berlín, 1986.

TRAVERSARI, Ambrogio: *Latinae epistolae*, Ed. P. Canneti & L. Mehus, II, Florència, 1759 (rist. Anast. Bolonya, Forni, 1968, col. 292).

ULLMAN, Berthold Louis: *Ancient writing and its influence*, Ed. MIT Press, Massachusetts, 1932.

VALENTÍ, Ferran [Morató Thomàs, J. M. ed.]: *Traducció de les Paradoxa de Ciceró. Parlament al Gran e General Consell*, Tesi doctoral, Universitat de Barcelona, 1959.

VALLA, Lorenzo: *Opera omnia*, Ed. Bottega d'Erasmus, col. Monumenta politica et philosophica rariora, ser. 1, Torí, 1962.

VICENS i VIVES, Jaume: *Ferran II i la ciutat de Barcelona, 1479-1516*, Ed. Univesritat de Catalunya. Facultat de Filosofia i Lletres i Pedagogia. Seminari d'Història de Catalunya (monografies històriques), Barcelona, 1936-37. 3 vols.

- , *Juan II de Aragón (1398-1479): monarquía y revolución en la España del siglo XV*, Ed. Ugoiti editores, Pamplona, 2003.
- , *Fernando el Católico, Príncipe de Aragón, Rey de Sicilia, 1458-1478: Sicilia en la política de Juan II de Aragón*, Ed. CSIC, col. Biblioteca Reyes Católicos. Estudios, 3, Madrid, 1952.

VILALLONGA, Mariàngela: *Jeroni Pau. Obres*, 2 vols., Ed. Curial, Barcelona, 1986.

—, «Una mostra de la poesia llatina quatrecentista als Països Catalans», dins *Estudi General*, 11, Girona, 1991.

—, *La literatura llatina a Catalunya al segle XV. Repertori bibliogràfic*, Ed. Curial Edicions Catalanes, col. Textos i Estudis de Cultura catalana, núm. 34, Barcelona, 1993.

—, «Literatura humanística. Fer poesia *ut apes*», dins *Al tombant de l'edat mitjana: tradició medieval i cultura humanista : XVIII Jornades d'Estudis Històrics Locals*, ed. Institut d'Estudis Baleàrics, Pàgs. 89-109, Palma de Mallorca, 1999.

—, «Humanisme català», dins *Estudi General*, 21, pàgs. 475-488, Girona, 2001.

WILCOX, Donald J.: *The Development of Florentine Humanist Historiography in the Fifteenth Century*, Ed. Harvard University Press, Cambridge, 1969.

WITTLIN, Curt: *De la traducció literal a la creació literària: estudis filològics i literaris sobre textos antics catalans i valencians*, Ed. Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, col. Biblioteca Sanchis Guarner, núm. 34, València, 1995.

—, «Tipología de los errores cometidos por traductores medievales», dins *Essays on medieval translation in the Iberian Peninsula*, Ed. Publicacions de la Universitat Jaume I, col. Estudis sobre la traducció, núm. 9, pàgs. 341-350, Castelló de la Plana, 2001.

Annex I: Taula de noms propis

Acaya: Acaia, regió del Peloponnès. Amb aquest nom els romans es referien a tots els grecs.

Accra: Acres, colònia fundada per Siracusa l'any 664 a.C.

Aderbal: comandant cartaginès que derrotà Publi Claudi Pulcre a Dràpenum el 249 a.C.

Adira: Adis (Polibi, *Hist.*, I, XXI, 2). Ciutat africana important per als cartaginesos. Potser la Uthina romana, avui Oudna, al sud de Tunis.

Adria: ciutat italiana de la regió del Vènet.

Agàtocle: Agàtocles, tirà siracusà que reclutà els mamertins que feren la guerra contra els cartaginesos a Sicília. Quan mor, els mamartins ocupen Messina.

Alexó: Alexon, aqueu que servia a Lilibeu.

Amílcar: Amílcar Barca, comandant de les tropes terrestres dels cartaginesos, pare d'Anníbal Barca.

Anans: poble de la Gàl·lia cisalpina.

Aneroeste: Aneroestes, cabdill amb Concolítanus dels gesats, aliats dels bois i els cenomans.

Aníbal (I, VI; I, VIII): Anníbal, fill de Gisco, comandant en cap de les tropes cartagineses d'Agrigent. Finalment, després de la desfeta de Sardenya, va ser crucificat pels cartaginesos.

Aníbal (II, VI): Anníbal, fill d'un Amílcar, no el Barca, que ajudà els assetjats a Lilibeu, el 250 a.C., i més tard guerregjà juntament amb Amílcar Barca contra els mercenaris púnics a Àfrica, que el capturaren i l'esquarteraren (III, VII).

Annon (I, VI; I, XI): Hannó el Vell, comandant de la flota que socorre Anníbal, fill de Giscó, assetjat a Agrigent.

Annon (II, XI; III, II; III, VI; III, VIII): Hannó el Gran, líder del partit aristocràtic de Cartago i adversari d'Amílcar Barca. Hagué de sufocar la revolta de Mato i Espendi.

Antífeno: Antífem de Rodes. General grec que passà, juntament amb Gela, a Sicília. Els dos generals fundaren la ciutat de Gela.

Antígono: Antígon (382 – 301 a.C.). Un dels generals d'Alexandre el Gran, pare de Demetri Poliorcetes.

Àpio Clàudio (I, III): Api Claudi Caudex, comandant romà que va derrotar els cartaginesos i siracusans.

Àpio Clàudio Pulcro (II, VIII): Publi Claudi Pulcre, cònsol el 249 a.C. Va perdre tota la seva flota a Dràpenum, no fent cas dels auguris. Per això, va ser acusat d'alta traïció. No es va sobreposar a la seva desgràcia i es va suïcidar.

Araclia = Eraclia.

Aretço: Arezzo, ciutat de l'Etrúria assetjada pels sènoncs el 238 a.C.

Aristono: Aristonous, ciutadà de Gela, que juntament amb Pystilus fundà la ciutat d'Agrigent.

Àrquia: Àrquies, corintià fundador de la ciutat de Siracusa.

Asdrúbal: Capità cartaginès, fill d'Hannó (I) i general a Ècnomus.

Aspis o Clipea: actual Kalíbia, ciutat fortificada per Agàtocles siracusà a prop de Cartago.

Atàrico: Autàritos (Polibi, *Hist.*, I, LXXVII, 1). Cap dels mercenaris gals, juntament amb Esendi i Mato, revoltats contra Cartago després de la guerra.

Athens: atenesos.

Aulo Aquílio: Àulus Atili Calatí, cònsol juntament amb Gai Suplici Patercle, el 258 a.C. L'any 254 a.C. va tornar a ser cònsol amb Gneu Corneli Escipió Asina.

Aulo Postúmio (III, IX) = Lúcio Postúmio: Luci Postumi Albí, cònsol el 229 a.C., amb Gneu Fulvi Centumal.

Aulo Rutílio = Aulo Aquílio.

Avans = Anans: poble gal de la cisalpina.

Bagrada: Bagrades. Riu Medjerda, a Tunísia.

Boys: bois, poble celta, que amb els Helvecis van creuar el Rin al segle VI a.C. i es van instal·lar a la Gàl·lia.

Bonoda: Boodes, prefet subordinat d'Anníbal Giscó.

Boscaro: Bostar, general cartaginès concapità d'Asdrúbal.

Bràndis: Bríndisi.

Calcide: Calcis, ciutat grega de l'illa d'Eubea. Els calcidesos fundaren la ciutat de Naxos, que després s'anomenà Taormina.

Càller: Cagliari, ciutat del sud de Sardenya.

Camerina: Camarina, ciutat situada a la costa meridional de Sicília, a unes 30 milles al nord de Capo Passero.

Campanya: Campània, regió del sud d'Itàlia.

Campidoglio: Capitoli, turó de Roma, centre polític i simbòlic de la República.

Cap(o) Passero: nom amb què es coneix el cap que en època romana era conegut com a Cap Pachynus.

Càpua: Antiga capital de la Campània. Probablement es tracta d'una fundació etrusca de l'any 600 a.C.

Capso = Tapsos.

Cartàlone: Cartal, comandant de la flota cartaginesa. El 249 a.C. va ser enviat per Aderbal perquè destruís la flota romana de Lilibeu.

Cartayna: Cartago.

Casmena: Casmenes, colònia fundada per Siracusa l'any 644 a.C.

Catània: Ciutat de l'est de Sicília, fundada pels calcidesos de Naxos, Grècia, poc abans del 700 a. C.

Cefira: Gefira (l'latí 1498) i Geffira (it. Bancroft)

Chiusso: Chiusi, ciutat de la Toscana, a la província de Siena. Nom antic: Camars.

Clastidio: Clastidium, batalla entre els romans i els ínsubres el 222 a. C. amb victòria romana.

Clipea o Aspis: actual Kalíbia, ciutat fortificada per Agàtocles siracusà a prop de Cartago.

Corbo: Corb, màquina d'abordatge d'origen fenici, tot i que desconeguda pels púnics, que van usar els romans en les seves campanyes per mar per primer cop sota G. Duili.

Cornèlio Coso: Àulus Corneli Cos, cònsol el 428 a.C. Va matar en lluita singular Lars Tolumnius, rei de Veios.

Cratimen: Cratèmenes de Cumes, fundador de Zancle, l'actual Messina.

Cret: Creta.

Croffó: Còrcira, l'actual illa de Corfú.

Çancla: Zancle, nom antic de la ciutat de Messina.

Dasco: Juntament amb Menècolo, cabdill de la ciutat de Camarina.

Demètrio: Demetri Poliorcetes, fill d'Antígon. Va vèncer Ptolomeu a Salamina l'any 306 a.C.

Domacis: dalmacis.

Dòric: relatiu o pertanyent als doris del Peloponnès.

Duraço: Dirraquium, a la costa adriàtica de l'actual Albània.

Egesta = Segesta.

Egusa: illes Ègades, al SO de Sicília, entre Cartago i Lilibeu.

Entna: Enna, ciutat siciliana a l'interior, situada a l'est de Mitístraton.

Elinos: Elimis. Unió dels troians i sicans en un únic poble, després de ser expulsats pels sículs.

Eraclia: Heraclea Minoa.

Erbezo: Erbessus, fortalesa construïda pels romans el 262 a.C. per assetjar Agrigent.

Èrice: Èrice. Ciutat situada damunt del turó del mateix nom.

Esculapi: forma llatina del déu Asclepi, de culte important a l'occident mediterrani.

Evaxil·la: Anaxilas, tirà de Règium de Calabria a inicis del segle V a.C. El 480 a.C. va vèncer en la setanta-tresena olimpíada.

Ferretans: frentans, poble del centre d'Itàlia.

Filino: Filí d'Agrigent. Historiador grec nadiu d'Agrigent. Va allistar-se amb Anníbal a la segona guerra púnica, després de veure la destrucció de la seva ciutat a mans romans durant la primera guerra púnica.

Físole: Fiesole, municipi de la Toscana.

Gayo Acticília (I, IV): Mani Otacili Cras, cònsol juntament amb Marc Valeri Messala, l'any 263 a.C.

Gayo Acticília (I, VIII): Tit Otacili Cras, cònsol juntament amb Luci Valeri Flac, l'any 261 a. C.

Gayo Atília (II, V): Gai Atili Règul Serrà, cònsol juntament amb Luci Manli Vulso Llong, el 250 a. C.

Gayo Atília (III, XII; III, XIII; III, XIV): Gai Atili Règul, fill de Marc Atili Règul, cònsol el 225 a.C. amb Luci Emili Pap. Va sufocar la revolta de Sardenya i després va ajudar el seu col·lega en la revolta de la Gàl·lia.

Gayo Cornèlio (II, III): Gneu Corneli Escipió Asina, cònsol amb Gaius Duili, l'any 260 a.C., i cònsol novament amb Àulus Atili Calatí, l'any 254 a. C.

Gayo Cornèlio (III, XVI): Gneu Corneli Escipió Calb, cònsol el 222 a.C. amb Marc Claudi Marcel. Va fer la guerra contra els ínsubres en el setge de Clastidium.

Gayo Duèl·lio: Gai Duili, cònsol amb Gneu Corneli Escipió Asina, l'any 260 a. C.

Gayo Flamíneo: Gai Flamini. Tribú de la plebs que el 228 a.C. va dictar una llei que repartia el *Ager gallicus picenus* (Gàl·lia Cisalpina) entre els ciutadans romans, fent que els gals cisalpins es revoltessin

contra Roma. Més tard, el 223 a.C., com a cònsol, reprimí la revolta, juntament Publi Furi Fil.

Gayo Fúlvio: Gneu Fulvi Centumal, cònsol el 229 a.C., col·lega de Luci Postumi Albí.

Gayo Fúrio: Gai Furi Pacil, cònsol juntament amb Luci Cecili Metel, l'any 251 a. C.

Gayo Lutàcio Catulo: Gai Lutaci Catul, cònsol el 242 a.C., va derrotar finalment per mar els cartaginesos i va pactar unes condicions de pau que el senat després va endurir.

Gayo Màl·lio: Tit Manli Torquat, cònsol el 224 a.C. amb Quint Fulvi Flac.

Gayo Servílio: Gneu Servili Cepió, cònsol juntament amb Gneu Semproni Bles, el 253 a. C.

Gayo Suplício: Gai Suplici Patercle, cònsol juntament amb Àulus Atili Calatí, el 258 a. C.

Gela: General grec que passa a Sicília juntament amb Antífem de Rodes, amb qui fundà la ciutat que porta el seu nom, Gela.

Gelo: Gelo I, tirà siracusà, expulsat de la ciutat pels Sículs, que volien tornar-se a unir i reconquerir Sicília.

Gelone (I, VIII) = Geron.

Gergent: Agrigent.

Geron (= Gelone a I,VII): Hieró II, tirà de Siracusa.

Giscone: Gisco, general cartaginès comandant de Lilibeu al final de la primera guerra púnica.

Gongolítano: Concolítanus, cabdill amb Aneroestes dels gesats, aliats dels bois i els cenomans.

Hible = Màgara.

Himera: ciutat grega de Sicília, la més occidental de la costa nord, a la desembocadura del riu homònim.

Ilíricos: poble il·liri, de la regió d'Il·líria, al mar Adriàtic.

Ímilcon: Himilcó, general cartaginès de les forces de Lilibeu, el 250 a.C.

Ínsubros: gals de la Cisalpina, amb capítal a Milà. Foren vençuts per Gai Flamini i Publi Furi Fil el 223 a.C.

Ipana: Hippana, ciutat de Sicília.

Ipona: Hippona, ciutat del nord d'Àfrica.

Italo: Ital, rei dels pelags i dels Sículs.

Jònia: Regió grega de l'Àsia menor, a l'actual Turquia.

Júnio Fúlvio: Servi Fulvi Petí Nobilior, cònsol juntament amb Marc Emili Paul·le, el 255 a. C.

Labecis: Iebecis, poble de la Gàl·lia cisalpina.

Làcio: Laci, regió italiana habitada pels pobles llatins.

Lada: riu Adda, afluent del Po.

Lalicata: Licata, ciutat del sud de Sicília.

Lasedemònia: Lacedemònia. Regió de la península del Peloponnès.

Lamix: Lamis, grec de Mègara que fundà Trotilo i Tapsos.

Lantí o Lentí: Lentini, ciutat siciliana fundada per Tèocles.

Larte Columno: Lars Tolumnius, rei de la ciutat etrusca de Veios, el segle IV a.C., que lluità contra els romans en les guerres del Laci.

Lays = lai (a *editio princeps* llatina, 1498), lay (al ms. italià BANC MS UCB 96, de la Bancroft)

Lígurgos: lígurs.

Lilibeo: Lilibeu, ciutat situada a la costa occidental de l'illa de Sicília, la moderna Marsala.

Lindis: Nom dels habitants de Gela, ja que fou fundada per cretencs i rodís de la ciutat de Lindos.

Liper: illes Lipari, situades davant la desembocadura del Longanus, a la costa septentrional de Sicília, a prop de Messina.

Lombardia: Llombardia, regió del nord d'Itàlia.

Longano: Longanos, riu a prop de Messina, al nord de Sicília.

Lotofagi: illa de Lotofagitis, a la costa de Tunísia. Avui Gerba [Djerba].

Lúcio Emílio: Luci Emili Pap, cònsol el 225 a.C., quan va esclatar la gran guerra amb els gals cisalpins arran de la llei agrària de Gai Flamini.

Lúcio Júnio (II, IX): Luci Juni Pul·le, cònsol el 249 a.C. La seva flota va ser destruïda per una gran tempesta, ja que va ignorar uns auspicis desfavorables. Es va suïcidar.

Lúcio Júnio Bruto (I, XIII): Luci Juni Brut, primer cònsol de Roma.

Lúcio Màlio: Luci Manli Vulsó Llong, cònsol juntament amb Marc Atili Règul, el 256 a.C., amb el fill del qual, Gai Atili Règul Serrà, va ser cònsol novament el 250 a. C.

Lúcio Matel·lo: Luci Cecili Metel, cònsol juntament amb Gai Furi Pacil, el 251 a. C.

Lúcio Postúmio: Luci Postumi Megel, cònsol juntament amb Quint Mamili Vítul, el 262 a. C.

Lúcio Valèrio: Luci Valeri Flac, cònsol juntament amb Tit Otacili Cras, el 261 a.C.

Macaera (riu) = Bagraades.

Macel·la: Macellaro

Maco: Mato, mercenari africà que lluità del bàndol cartaginès però que després de la derrota púnica es va revoltar, juntament amb Espendi, contra Amílcar Barca i Hannó el Gran.

Màgara: Mègara Hiblea, a la costa oriental de l'illa, situada entre Siracusa i Catània. Fundada el 728 a. C. per colons de Mègara. Segons Tucídides va ser fundada per Lamis de Mègara.

Mamartins: ocupadors de Messina, soldats itàlics de Càpua.

Mànio Cúrio: Publi Furi Fil. Cònsol el 223 a.C., que va lluitar contra els gals cisalpins, revoltats per la llei de Gai Flamini (228 a.C.).

Mani Otacili Cras = Gayo Acticílio (I, IV).

Marcel·lo: Marc Claudi Marcel (ca. 268–208 a.C.), cònsol romà que matà en lluita cos a cos al cabdill gal Viridomarus.

Marco Atílio Règulo: Marc Atili Règul, cònsol juntament amb Luci Manli Vulsó Llong, el 256 a. C.

Marco Emílio Mamerco: Marc Emili Paul·le, cònsol juntament amb Servi Fulvi Petí Nobilior, el 255 a. C.

Marco Fàbio Píctor: Quint Fabi Píctor, historiador romà, dels anomenats annalistes. Va servir a la guerra de la Gàl·lia cisalpina el 225 a.C.

Marco Marcel·lo: Marc Claudi Marcel, cònsol el 222 a.C. amb Gneu Corneli Escipió Calb. Lluità contra els ínsubres al setge de Clastidio.

Marcos: Mars, poble de la Itàlia central que vivia a l'entorn del llac *Fucinus*.

Marco Valèrio (I, IV): Marc Valeri Messala, cònsol juntament amb Mani Otacili Cras, el 263 a.C. Rebé el sobrenom de *Messala*, pel seu comandament en la campanya contra Messina.

Marco Valèrio Públícola: Publi Valeri Públícola, primer cònsol de Roma.

Maurucinos: Marrucins, poble del centre d'Itàlia.

Mebètides: milètides. Habitants de Siracusa, expulsats per discòrdies civils de la ciutat l'any 648 a.C. funden Himera.

Mecina: Messina, ciutat siciliana situada davant de l'estret geogràfic homònim.

Mecina (I, VII, 124): ciutat grega de la Lacedemònia.

Medos: Mede, imperi que s'estenia fins la costa de la Jònia, a l'Àsia menor.

Menècolo: Juntament amb Dasco, cabdill de la ciutat de Camarina.

Mitístrato: Mitístraton, ciutat siciliana situada a l'interior de l'illa, al nord d'Agrigent.

Musela: Macel·la, ciutat favorable als cartaginesos presa per G. Duili.

Narva: jove númida a les ordres d'Amílcar.

Naxo: Naxos, colònia siciliana que després rebé el nom de Taormina.

Negrapont: Mar negre, tot i que aquí fa referència a l'illa d'Eubea.

Númidos: númides, poble nord-africà, aliats dels cartaginesos fins a la batalla de Zama.

Panormus = Palerm.

Paflagònia: regió de l'Àsia menor, possible origen dels vènets.

Pantagio: Porcaria, riu proper a Tapsos.

Paquino: Cap Pachynus, al sud de l'illa, també anomenat Capo Passero.

Peloponneso: Peloponnès, península meridional grega.

Peloro, Cap de: Cap del Far o Capo Peloro, a la punta septentrional de l'illa de Sicília, a l'estret de Messina.

Percates: Perieres de Calcis, cofundador de Zancle, l'actual Messina, amb Cratèmenes de Cumes.

Perusa: Perugia, ciutat del centre d'Itàlia.

Phar (lo) = Capo Peloro.

Pirro: Pirrus

Pistil·lo: Pystilus, ciutadà de Gela. Amb Aristonous fundà la ciutat d'Agrigent.

Piza: Pisa, ciutat de la Toscana.

Pola: Pula, ciutat de l'actual Croàcia.

Pol·lònia: Apol·lònia, ciutat d'Ilíria a prop de la costa. Va ser colònia de Corint.

Protila: Trotilos.

Publi Furi Fil = Mànio Cúrio

Públio Magalopòlita: Polibi de Megalòpolis, a l'Arcàdia, historiador grec, font principal de L. Bruni per als *Commentarii tres de primo bello punico*.

Pulcro, Cap: Cap africà.

Quinto Emílio: Quint Mamili Vítul, cònsol juntament amb Luci Postumi Megel, el 262 a.C.

Quinto Fúlvio: Quint Fulvi Flac, cònsol amb Til Manli Torquat, el 224 a.C.

Rígols: Règium, ciutat situada a la punta meridional de la península itàlica, a l'estret de Messina.

Rímino: Rímìni.

Rodas: Illa de Rodes, al Dodecanès.

Romanya: regió entre el nord d'Itàlia i Suïssa, delimitada per la parla de la llengua romanx, dialecte del retoromànic.

Ròmolo: Ròmul, cofundador i primer rei de Roma.

Samnitos: samnites, poble muntanyenc dels Apenins, al sud de Roma.

Saragoça o Seragoça: Siracusa, colònia grega situada a la part oriental de l'illa de Sicília.

Sarcinatos: habitants de la ciutat de Sàssina, avui Sarsina, a la regió de l'Úmbria¹⁸².

Segesta o Sagesta: ciutat de Sicília situada al nord-oest de l'illa.

Sènons: pobles de la Gàl·lia cisalpina que va assetjar Arezzo el 238 a.C.

Senomans: Cenomans. Poble de la Gàl·lia Cèltica.

Senuina: Cenina, poble sotmès a Roma per Ròmul.

Servi Fulvi Petí Nobilior = Júnio Fulvio.

Sicans: Antics habitants de l'illa de Sicília, juntament amb els Sículs.

D'on Sicània (=Sicília). Poble potser originari del Segre, a Hispània.

Sica: Sicca Veneria, ciutat nùmda.

Sicori: riu Segre, afluent de l'Ebre, a Hispània.

Síclops: Cíclops, éssers mitològics primers habitants de l'illa de Sicília.

Sículos: Sículs, antics habitants de l'illa de Sicília, juntament amb els Scans. D'ells rep el nom l'illa de Sicília

Silonunta: Antiga ciutat de Sicília, colònia de Mègara Hiblea, a la costa SO de l'illa.

¹⁸² A la editio princeps italiana *Sarsanati* i a la llatina *Sarsennatae*.

Sinigàlia: Sena Gallica, ciutat italiana a la costa del mar Adriàtic. Avui Senigallia.

Sirte, Gran: Sirtis Major, nom donat pels romans al principal golf de la moderna Líbia.

Espanya: Hispània, nom donat pels romans a la Península ibèrica.

Spèndio: Espendi, soldat de la Campània reclutat pels cartaginesos. Quan aquests són vençuts i retornen a Àfrica el 241 a.C., s'alia amb Mato, mercenari africà, i com a cabdills guien una revolta contra els púnics per tal de reclamar la seva paga.

Suma: Cumes, ciutat meridional d'Itàlia.

Talamó: Actual Talamone. Ciutat marítima de la Toscana, situada a prop de la via Aurèlia, al sud de Pisa.

Tapso: Tapsos, ciutat siciliana propera a Mègara Hiblea.

Tarquino Superbo: Tarquini el Superb, últim rei de Roma.

Tauromina: Taormina, nom que rebé la ciutat de Naxos.

Teòclite: Tèocles, capità de Calcis que guià els grecs i fundà Naxos.

Teuta: reina d'Ilíria, segona esposa del rei Agron.

Tindar: Tindaris, ciutat de Sicília.

Tit Otacili Cras = Gayo Acticílio (I, VIII).

Tito Lívio Patavino: Tit Livi, historiador romà nascut a Pàdua. Per L. Bruni és el pare de la història romana.

Toro: Toro, turó on segons una altra versió es funda la ciutat de Tauromènon, després Taormina.

Tràpena: Drèpanum, port veí de la ciutat de Èrice. Va ser ocupat pels cartaginesos, que hi fundaren una ciutat.

Trinàtria: nom que reb l'illa de Sicília abans de l'arribada dels Sicans, per exemple, en Homer. Aquest nom vol dir "de tres puntes".

Valicato (*N*) = Lalicata (*B*)

Vaxila = Evaxil·la.

Veïentos: Habitants de Veïs, important ciutat etrusca.

Vercel·lo: Actual Vercelli, ciutat de la regió del Piemont, a l'oest de Milà.

Vestinos: vestins, poble del centre d'Itàlia, a la costa de la mar Adriàtica.

Viridomaro: Viridumar, cabdill gal mort per Marc Claudi Marcel el 222 a.C. Lluità contra els romans a la batalla de Clastidium.

Xamo: Samos, illa de la mar jònica, a l'Egeu.

Xantipo: Xantip d'Esparta, militar espartà al servei dels cartaginesos.
Yeyo Senfrònio: Gneu Semproni Bles, cònsol juntament amb Gneu Servili Cepió, el 253 a. C.
Zènon = sènon.